T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YAKINDOĞU İLK NEOLİTİK KÜLTÜRLERİNDE YAPI KÜLTÜ VE YAPILARIN GÖMÜLME SORUNU

HAZIRLAYAN

SEDA ÜLGER
2501030562

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. MEHMET ÖZDOĞAN

İSTANBUL, 2007

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Öz	vi
Abstract	vii
Önsöz	viii
Şekiller Listesi	ix
Tablolar Listesi	xiv
Kısaltmalar Listesi	xv
Kaynakça Yazımında Kullanılan Kısaltmalar Listesi	xvi
GİRİŞ	1
1. KONUNUN TANITIMI VE ÇALIŞMA YÖNTEMİ	5
1.1. Konunun Zamansal ve Bölgesel Kapsam İçersinde Ele Alınması	5
1.2. Gömülü Yapıların Tanımlama Sorunu ve Çalışma Yöntemi	9
1.3. Kullanılan Terimler ve Kavramlar	10
2. YAKINDOĞU NEOLİTİĞİ VE SEÇİLEN YERLEŞMELER İLE İLGİLİ ÖN BİLGİLER	18
2.1.Yakındoğu'da Neolitik Dönem	18
2.1.1 Neolitik Kavramının Ortaya Çıkışı ve Yakındoğu Araştırmaları	24
2.1.2 Yakındoğu'da Neolitik Dönem Mimarisi	31
2.2. Yakındoğu'da Neolitik Dönemdeki İnanç Sistemine Genel Bir Bakış ve Arkeolojik Göstergeler	35
2.2.1. Ölü Gömme Gelenekleri, Sıvalı Kafatasları ve Maskeler	37
2.2.2. Figürinler, Heykeller ve Ev Modelleri	46

2.2.3. Kült Binaları ve Yapı Kültü 58

2.3. Yapıların Gömülmesi Geleneğinin Göstergeleri 66
2.3.1. Buluntu Topluluğunun Durumu 66
2.3.2. Sembolik Objelerin Durumu 66
2.3.3. Giriş Yerlerinin Durumu 67
2.3.4. Yapı İçi Dolgunun Durumu 68
2.3.5. Yanma Durumu 68
2.3.6. Duvar Yükseklikleri 69

2.4. Seçilen Yerleşmeler ile ilgili Ön Bilgiler 70
2.4.1. ÇatalhöyükYerleşmesi 70
2.4.2. Canhasan Yerleşmesi 75
2.4.3. Aşıklı Höyük Yerleşmesi 79
2.4.4. GöbeklitepeYerleşmesi 85
2.4.5. Mezraa Teleilat Yerleşmesi 90
2.4.6. Çayönü Tepesi Yerleşmesi 100
2.4.7. Hallan Çemi Yerleşmesi 113
2.4.8. Nevali Çori Yerleşmesi 116
2.4.9. Jerf el Ahmar Yerleşmesi 119
2.4.10. Ain Gazal Yerleşmesi 121
2.4.11. Beidha Yerleşmesi 127

3. ANADOLU VE YAKINDOĞU'DA GÖMÜLÜ YAPILAR 129

3.1. Orta Anadolu 129
3.1.1 ÇatalhöyükYerleşmesi 129
3.1.2. Canhasan Yerleşmesi 135
3.1.3. Aşıklı Höyük Yerleşmesi 138

3.2. Yukarı Fırat ve Dicle Havzası 140
3.2.1. Göbekli Tepe Yerleşmesi 141
3.2.2. Mezraa Teleilat Yerleşmesi 151
3.2.3. Çayönü TepesiYerleşmesi 163
3.2.4.Halan Çemi Yerleşmesi 187
3.2.5. Nevali Çori Yerleşmesi 190
3.3. Orta Fırat Havzası ve Güney Levant 197
3.3.1. Jerf el Ahmar Yerleşmesi 197
3.3.2. Ain Gazal Yerleşmesi 201
3.3.3. Beidha Yerleşmesi 205

4. YAPILARIN GÖMÜLME VE YAKMA UYGULAMALARININ TANIMLANMASI VE DEĞERLENDİRİLMESİ 208

4.1.Yapının Arıtılması 208
4.2. Bırakılan Sembolik Objeler 210
4.3. Yapı Girişinin Kapatılması ve Yapının Bloke Edilmesi 216
4.4. Yapının Doldurulması 218
4.5. Yakma 220
4.6. Yapının Korunması 221
4.7. Uygulamadaki Tekdüzelik ve Tekrarlılık 223

5. YAPI KÜLTÜNÜ YANSITAN ETNOGRAFYA VE YAZILI KAYNAKLARA DAYALI ÖRNEKLER 225

5.1. Batammaliba Evleri, Yapı Adağı ve Yapıların Yıkılması ve Tekrar İnşa Edilmesi 225
5.2. Ndebe Evleri, Duvar Resimleri 227
5.3. Kiwa Yapıları, Yapıların Yıkılması ve Yakılması 228

5.4. Helvetler ve Gallia Savaşı, Yerleşmenin Yakılması 230
5.5. Uruk İnana Tapınağı, Yapı Adağı 230

SONUÇ 231

KAYNAKÇA 236

ÖZ

Bu tez çalışması, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de, Anadolu'yu da içine alan Yakındoğu'nun bazı yerleşmelerinde görülen "Yapı Kültü" olgusunu ve bu olgunun en büyük göstergelerinden biri olan "Yapıların Gömülmesi" uygulamasını içermektedir.

"Yakındoğu İlk Neolitik Kültürlerinde Yapı Kültü ve Yapıların Gömülme Sorunu" adlı bu çalışma iki aşamadan oluşur. İlk aşama Yakındoğu Neolitik Dönem inanç sisteminin ve seçilen yerleşmelerin genel özelliklerinden oluşmaktadır. İkinci aşamada ise yerleşmelerin mimari verileri, yapı kültü ve yapıların gömülmesi geleneği açısından sınanmıştır. Kazı arşivleri, raporlar ve yayınların taranması ile oluşturulan bu bölümde saptanan gömülü yapılar tanımlanmış ve sonrasında genel bir değerlendirme yapılarak, bu uygulamaların çeşitliliği üzerinde durulmuştur.

ABSTRACT

The “building cult” phenomeon of the Pre Pottery Neolithic Period and one of its most important indicator, the practice of “building burial” seen at some sites in Anatolia and in the Near East, are the basic knowledge of this study.

This study, titled as “building cult and the problem of building burial at the primary Neolithic culture in the Near East”, consists of two parts. The first part comprises the belief system and the general charecteristics of selected sites in the Near East of the Neolithic Period. In the second part the data of architecture of sites, building cult and the building burial tradition are researched. In this part, buried buildings are defined by a thourough research of excavation archives, reports and publications. After making a general interpretation, the variety of practice is discussed.

ÖNSÖZ

"Yakındoğu İlk Neolitik Kültürlerinde Yapı Kültü ve Yapıların Gömülme Sorunu" adlı bu tez çalışmasında beni yönlendiren, bilgi ve deneyimlerinden yararlanmamı sağlayan, ayrıca tezimin danışmanlığını da üstlenen sayın hocam Prof. Dr. Mehmet Özdoğan'a teşekkürlerimi sunarım.

Arkeolojik açıdan desteğini benden hiç esirgemeyen ve bu çalışmada da gösterdiği yardımlardan dolayı, sevgili hocam Doç. Dr. Necmi Karul'a çok teşekkür ederim. Tüm yoğunluğuna rağmen, tezimin bu aşamaya gelmesinde büyük katkısı olan Dr. Ali Türkcan'a teşekkürü bir borç bilirim. Tezimin yazım aşamasında, gerekli düzeltmeleri yapan Arş. Gör. Emre Güldoğan ve Arş. Gör. Eylem Özdoğan'a, beni destekledikleri için teşekkür ederim. Tezimin çeviri kısmında benden yardımını hiç esirgemeyen Kumru Ülger, Meltem Öztuncer, Pınar Özaltay, Deniz Dinçkök, Aytek Aydemir'e ayrıca tezimin resim ve düzeltme kısmında yardımcı olan arkadaşlarım Derya Berrak Yetilmezsoy, Onur Elbaşı, Esra Akbeniz, kardeşim Emrah Ülger'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Yaşamımın her döneminde her zaman büyük bir sabırla ve inançla yanımda olan sevgili annem Gülseren Ülger ve ayrıca çevirilerimde de bana yardımcı olan sevgili babam Bedri Deniz Ülger'e yürekten teşekkür ederim.

ŞEKİLLER LİSTESİ

		Sayfa
Şekil 1: Çatalhöyük Bina 1'de bulunan ikiz mezar.	Hodder, 2006:55	39
Şekil 2: Gözlerine deniz kabuğu yerleştirilmiş sıvalı kafatası, Jeriko.	Garfinkel, 2004: 193.	42
Şekil 3: Ain Gazal Yerleşmesi, sıvalı kafatası.	Rollefson v.d., 1994:114	42
Şekil 4: Er Ram Maskesi.	Bienert, 1990: 258	45
Şekil 5: Mezraa Teleilat, kireç taşından Yapılmış erkek figürinleri.	Mezraa Teleilat kazı arşivi.	48
Şekil 6: Ain Gazal yerleşmesine ait büyük baş hayvan figürinleri. Her ikisinin de gövdesinde, pişirilmeden önce, çakmaktaşından bıçakların batırıldığı anlaşılmıştır.	Rollefson, 2000: 168	49
Şekil 7: Çayönü Tepesi yerleşmesi, kil ve taştan yapılmış hayvan figürinleri.	Özdoğan, A, 1999: 35	50
Şekil 8: Çatalhöyük yerleşmesi, arkasına buğday tanesi yerleştirilmiş, kadın figürini.	Hodder, 2006:204	50
Şekil 9: Ain Gazal yerleşmesi, kafası koparılmış kadın figürini.	Rollefson, 2000: 169	51
Şekil 10: Şanlıurfa yol çalışmasında ele geçen erkek heykeli.	Hauptmann, 2003: 636	53
Şekil 11: Ain Gazal yerleşmesi heykelleri.	Schmandt-Besserat, 1998 :5-6	54
Şekil 12: Çayönü Tepesi yerleşmesi, kil ev modeli.	Özdoğan, 2002: 66	56
Şekil 13: Jeriko yerleşmesi, ev modeli.	Brestschneider, 1991,	57

Şekil 14: Çatalhöyük güney alandaki VII'den V. tabakaya kadar olan yapıların üst üste inşası.	During, 2005: 17	130
Şekil 15: Meellart tarafından tapınak 31 olarak adlandırılmış yapı.	Mellaart, 2000: 89	131
Şekil 16: Mellaart tarafından tapınak 10 olarak adlandırılmış yapı.	Mellaart, 2000: 9	132
Şekil 17: Çatalhöyük korunmuş duvar yüksekliği.	Mellaart, 2000: 20	133
Şekil 18: Çatalhöyük duvar resimleri.	Mellaart, 2000: 125, 196	134
Şekil 19: Canhasan 2B tabakası Ev 2'nin batıdan görünüşü.	French, 1962: 37	136
Şekil 20: Canhasan 2B tabakası Ev 3'ün güney-batıdan görünüşü.	French, 1962: 37	
Şekil 21: Aşıklı Höyük şematik plan.	Harmankaya, Esin, 1999:90	138
Şekil 22: Aşıklı Höyük üst üste yerleşimi gösteren plan.	During, 2005: 13	139
Şekil 23: Aşıklı Höyük korunmuş kerpiç duvarlar.	Esin, 1996: 36	140
Şekil 24: Göbekli Tepe II. ve III. evre yapıları.	Schmidt, 1999: 12	141
Şekil 25: A Yapısı, yılan kabartmalı dikme taş.	Schmidt, 2006: 120	142
Şekil 26: Göbekli Tepe, Yapı A.	Schmidt, 2006: 115	143
Şekil 27: Göbekli Tepe B Yapısı	Schmidt, 2006: 130	144
Şekil 28: Göbekli Tepe Yapı A, B ve C	Schmidt, 2006: 130	145
Şekil 29: Göbekli Tepe Yapıları	Schmidt, 2006: 168	146
Şekil 30: Göbekli Tepe, Yapı D.	Schmidt, 2006: 166	147
Şekil 31: Göbekli Tepe, Yapı D.	Schmidt, 2006: 169	148
Şekil 32: Göbekli Tepe, Aslan Dikme Taşlı Yapı	Schmidt, 2006: 239	149

Şekil 33: Göbekli Tepe, Aslan Dikme Taşlı Yapı'nın tepeden görünüşü.	Schmidt, 2006: 231	150
Şekil 34: Mezraa Teleilat Yerleşmesi, AB yapısı.	Mezraa Teleilat kazı arşivi.	152
Şekil 35: Mezraa Teleilat, AB Yapısı planı.	Mezraa Teleilat kazı arşivi.	153
Şekil 36: Mezraa Teleilat, AB Yapısı'nın, gömülmesinin şematik kesit çizimi.	Mezraa Teleilat kazı arşivi.	155
Şekil 37: Mezraa Teleilat, BB yapısı profilde görülen taş dolgu.	Mezraa Teleilat kazı arşivi.	156
Şekil 38: Mezraa Teleilat, soldaki AM ve sağdaki AV yapısı.	Mezraa Teleilat kazı arşivi.	157
Şekil 39: Mezraa Teleilat, AV yapısı	Mezraa Teleilat kazı arşivi.	158
Şekil 40: Mezraa Teleilat AV yapısı taş dolgu, genel.	Mezraa Teleilat kazı arşivi.	160
Şekil 41: Mezraa Teleilat AV yapısı, taş dolgu.	Mezraa Teleilat kazı arşivi.	160
Şekil 42: Mezraa Teleilat, AC yapısı.	Mezraa Teleilat kazı arşivi.	161
Şekil 43: Mezraa Teleilat AN yapısı.	Mezraa Teleilat kazı arşivi.	162
Şekil 44: Çayönü Tepesi, Izgara Planlı Yapılar Evresi	Özdoğan, A, 1999: 24	164
Şekil 45: Çayönü Tepesi Izgara Planlı Yapılar Evresine ait yapıların üst üste inşası.	Schirmer, 1990: 371	165
Şekil 46: Çayönü Tepesi DA yapısı.	Schirmer, 1990: 373	167
Şekil 47: Çayönü Tepesi, CA yapısı.	Bıçakçı, 2001b: 35	169

Şekil 48: Çayönü Tepesi, CY yapısı.	Bıçakçı, 2001b: 69	170
Şekil 49: Ev modeli.	Bıçakçı, 1995: 121	171
Şekil 50: Çayönü Tepesi CY yapısı. Ev Modellerinin iki tanesi ortadaki hücrelerin güneyde olanından gelmiştir.	Bıçakçı, 1995: 121	171
Şekil 51: Çayönü Tepesi Plaza Dikili Taş	Özdoğan, A,1999: 29	175
Şekil 52: Plaza'daki dikilitaşların kesiti.	Bıçakçı, 2001b: 117	175
Şekil 53: Çayönü Tepesi Saltaşlı Yapı'nın rekonstrüksiyonu.		177
Şek. 54: Çayönü Tepesi, Saltaşlı Yapı.	Özdoğan, 2002b: 66	177
Şekil 55: Kafataslı Yapı	Özdoğan, A, 1999: 26	178
Şekil 56: Kafataslı yapı hücreleri	Özdoğan, A, 1999: 26	181
Şekil 57: Çayönü Tepesi Kafataslı Yapı. Yuvarlak Planlı BM1 ve dikdörtgen Planlı BM2 evresi.	Özdoğan, A, 1999: 26	182
Şekil 58: Kafataslı Yapı BM1 ve BM 2	Shirmer, 1990: 380	183
Şekil 59: Çayönü Tepesi Terazzo yapısı.	Shirmer, 1990: 383	185
Şekil 60: Terazzo yapısı içinden gelen insan yüzlü kabartması olan tekne parçası.	Özdoğan, A, 1999: 30	185
Şekil 61: Çayönü Tepesi Terazzo Yapısı rekonstrüksiyonu.	Shirmer, 1990: 383	186
Şekil 62: Hallan Çemi Kült Bina A.	Rosenberg, 1999: 15	187
Şekil 63: Hallan Çemi Kült Bina B.	Rosenberg, 1999: 15	188
Şekil 64: Yapı içersinden gelen büyük baş hayvan kafatası.	Rosenberg, 1999:16	189
Şekil 65,66: Keçi Boynuzu biçimli havan elleri.	Rosenberg, 1999: 17,18	189
Şekil 67: Nevali Çori Kült Bina II ve III.	Hauptmann, 1999: 43	190
Şekil 68: Nevali Çori Kült Bina II.	Hauptmann, 1999: 42	191

Şekil 69: Nevali Çori Kült Bina III.	Hauptmann, 1999: 42	193
Şekil 70: Jerf el Ahmar yerleşmesinde kült binaların Konumu	Stordeur, 2000: 3	197
Şekil 71: Jer el Ahmar, EA 53 Yapısı.	Stodeur, Abbes,2002: 576	200
Şekil 72: Ain Gazal yerleşmesi, CB I yapısı.	Rollefson, 2005: 7	202
Şekil 73: Ain Gazal CB I (sağda) ve CB II (solda) yapısı.	Rollefson, 2005: 7	203
Şekil 74: Beidha, T1 ve T2 yapıları.	Kirkbride, 1968: 98	207
Şekil 75: Çatalhöyük Bina 5 terk edilmeden önce, yerler özenle temizlenmiş, insan yapısı çeşitli nesneler binanın içersine bırakılmıştır.	Hodder, 2006: 130	212
Şekil 76: Çatalhöyük kollarını bacaklarını uzatmış figür. Bina terk edilmeden önce elleri ve bacakları kırılmış.	Mellaart, 2000: 52	213
Şekil 77: Göbekli Tepe dikme taşlar.	Schmidt, 2004: 102	214
Şekil 78: Çayönü Tepesi yerleşmesi CL yapısının kapatılmış giriş yeri.	Özdoğan, Özdoğan 1998: 598	217
Şekil 79: Çatalhöyük tabakaların ardışıklığı.	Hodder, 2006: 116	219
Şekil 80: Göbekli Tepe, yapıların doldurulduğu moloz.	Schmidt, 2006: 174	220
Şekil 81: Göbekli Tepe korunmuş dikme taş ve duvar yüksekliği.	Schmidt, 2006: 177	223
Şekil 82: Batammaliba Evleri.	Blier, 1987	226
Şekil 83: Batammaliba Evleri, insan uzuvlarıyla isimlendirilmiş yapı öğeleri ve bölmeleri.	Blier, 1987	227
Şekil 84: Ndebe Evleri	Antonelli, 2003	227
Şekil 85: Ndebe evleri.	Antonelli, 2003	228
Şekil 86: Kiwa yapıları	Walker, Lucero, 2000	229
Şekil 87: Kiwa Yapıları.	Walker, Lucero, 2000	229

TABLOLAR LİSTESİ

			Sayfa
Tablo 1	Sıvalı kafataslarının görüldüğü Neolitik Dönem köy yerleşmeleri.	Özbek, 2005: 134	41
Tablo 2	Yakındoğu'da, Neolitik Dönem kült binaların genel özellikleri	Verhoeven, 2002: 235	63
Tablo 3	Çayönü Tepesi tabakalanma ve tarihleme	Özdoğan v.d, 1993: 106,107	105
Tablo 4	Ain Gazal tabakalanma ve Tarihleme	Rollefson, Simmons v.d. 1992: 442	123

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	Aynı Eser
Bkz.	Bakınız
cm.	Santimetre
C14	Karbon 14, radyoaktif karbon yöntemi.
m.	Metre.
km.	Kilometre.
m^2	Metrekare.
M.Ö.	Milattan Önce.
G.Ö.	Günümüzden Önce.
PPN	Pre Pottery Neolithic (Çanak Çömlek Öncesi Neolitik)'i simgeler. Evrensel bir kullanıma sahiptir. Türkçe'de PPN dönemi yerine, Çanak Çömleksiz Neolitik, Akeramik Neolitik ya da Keramik Öncesi de kullanılmaktadır. Bu tez de PPN ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem olarak kullanılmıştır.
PPNA	Pre Pottery Neolithic A/Çanak Çömlek Öncesi Neolitik A.
PPNB	Pre Pottery Neolithic B/Çanak Çömlek Öncesi Neolitik B.
PPNC	Pre Pottery Neolithic C/Çanak Çömlek Öncesi Neolitik C.

KAYNAKÇA YAZIMINDA KULLANILAN KISALTMALAR LİSTESİ

AST	Araştırma Sonuçları Toplantısı.
A.Ü. DTCF	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya. Fakültesi.
Çev.	Çeviren.
D B R	Doğan Burda Rizzoli.
Ed.	Yayına hazırlayan/Editör.
Eds.	Yayına hazırlayanlar/Editörler.
TAD	Türkiye Arkeoloji Dergisi.
TÜBA-AR	Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi.
ODTÜ	Ortadoğu Teknik Üniversitesi.

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusunu İlk Neolitik Dönem'de, son zamanlarda da çok sık gündeme gelen inanç sistemleri, sembolizm ve bunun mimari ile bağlantısı oluşturmaktadır. Bu konu, çeşitli açılardan ele alınabilmekte, farklı buluntu türlerini içeren çok sayıda çalışmayı da barındırmaktadır. Biz bu çalışma ile Neolitik Dönem mimarisinin, sembolik bir anlam yüklenip yüklenmediği ve inanç sistemi ile olan bağlantısını farklı bir açıdan ele alarak irdelemeye çalıştık. Bunu yaparken de, yapılara yönelik bir sembolik değerin olup olmadığının en iyi göstergesi olacağını düşündüğümüz bir uygulamayı, yapıların da insanlar ya da kült objeleri gibi bilinçli olarak gömülüp gömülmediği sorusunu yanıtlamaya çalıştık. Bu bakımdan bu çalışmanın esasını, Neolitik Dönem yapı kültü ve yapıların bilinçli olarak gömülmesi sorunu olarak ele alabiliriz.

Yapılara sembolik anlamlar yüklenmesi, yapıların inançla bağlantılı olarak kullanımı ile ilgili birçok veriyi tarihöncesi dönemden günümüze kadar çok sayıda yerden bilmekteyiz. Aynı şekilde, daha Paleolitik Dönem'in içinde, o dönemin mekanlarını oluşturan mağaralarında belki de bu uygulamanın en azından günümüzde izlenebilen en eski uygulamalar olarak ele alabiliriz. Bu da bize mekan ile düşünsel inanç sistemi arasındaki ilişkinin çok eskilere indiğinin açık göstergesidir. Bu düşünceden yola çıkarak, birçok yeniliğin ortaya çıktığı, uygarlık tarihinin en önemli kırılma noktalarından biri olan ve bunun da ötesinde gerçek anlamda mimarinin ortaya çıktığı Neolitik Dönem'de de yapıların yalnızca mekan olarak görülmediğini ve farklı anlamlar yüklendiğini önceden varsayabiliriz.

Neolitik Dönem ile birlikte yerleşik yaşama geçilmesi, bitkilerin kültüre alınması ve hayvanların evcilleştirilmesi ile besin ekonomisi de değişime uğramış; öte yandan, dönem içerisinde görülen yenilikler sadece teknolojik ve toplum yapısında değil aynı zamanda düşünce ve inanç sisteminde de gerçekleşmiştir. Son yapılan çalışmalarda bu kanıyı doğrulamaktadır. Yazılı kaynaklardan yararlanma olanağı olmayan dönemin

inanç sistemi göstergeleri maddi kalıntılar ve bunların ilişkilendirilmesi; bulunan insan gömütleri, figürinler, heykeller, amuletler gibi buluntular bu konunun anlaşılmasındaki temel kaynakları oluşturmaktadır. Bir diğer gösterge ise birçok Neolitik Dönem yerleşmesinde görülmeye başlanan ve konut yapılarından farklı olarak inşa edilmiş yapılardır. Her ne kadar, Neolitik Dönem araştırmalarının ilk başlarında yalnızca kült uygulamalarına ayrılmış özel yapıların olup olmadığı sorusuna kuşkuyla yanaşılmış olsa da son yıllarda özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve kuzey Suriye bazı yapıların yerleşmedeki konumu ve içlerinden gelen *in-situ* malzemenin normal konutlardan farkı gibi özellikler göz önüne alındığında, bu yapıların kült etkinliklerinin gerçekleştirildiği yapılar olduğu açıkça anlaşılır. Çayönü Yerleşmesi'ndeki "Kafataslı Yapı", Nevali Çori'de yer alan "H 13 B" ve "H 13 C" ve Göbekli Tepe yapıları, kült binalarına örnek oluşturabilecek başlıca yapı tipleri olarak yorumlanmaktadır.

Yukarıda değinilen, inanç sisteminin anlaşılmasında yardımcı olabilecek verilerin yanı sıra yapıların terk ediliş biçimleri de inanç sistemi ile ilgili olabilecek veriler arasında sayılabilir. Yapıların terk edilişlerinde bazı uygulamalar tekrar edilerek bir standart kazanmış; tekrar eden uygulamalarda bir birlik belirlenmiş; veriler bu gözle incelenmeye çalışılmış; böylece, ölçütlere bakılarak bir çalışma yöntemi de belirlenmiştir. Daha çok "bütüncül" olarak adlandırabileceğimiz bu yöntem ile; yerleşmelerin mimari özellikleri bu ölçütlere göre sınanmıştır. Gözlemlerimizi, yapıların içinde bulunan malzemenin farklı bir şekilde değerlendirilmesi, günlük kullanım eşyalarının mı olması yoksa adak olabilecek malzemelerin olması, bunun rastlantı olasılığını çürüten tekrarlılıkları, yapının dış ve iç kapı gibi bağlantılarının, terk edilme aşamasında kapatılıp kapatılmaması, yapının günümüze gelme durumu, bilinçli doldurulup doldurulmaması, yapı yakılmış ise yanık izlerinin bilinçli bir yakma olup olmadığı açısından irdelenmesi doğrultusunda olmuştur. Bu değerlendirmelerle ortaya çıkan sonuçlarla, uygulamanın belli bir coğrafyada ve zaman dilimi içersinde tekrar edip etmediği gözlemlenecektir.

Çalışmamızda mimari veriler parametrelerle sınanmadan önce yerleşmeler hakkında ön bilgilere sahip olmak için genel bilgiler verilmiştir. Burada tanıtılacak yerleşmeler seçilirken yapı kültü ile ilgili sorduğumuz sorulara en güvenilir ve açık yanıt verecek yerleşmeler seçilmiştir. Sonrasında ise yerleşmelerdeki mimari veriler yukarıda bahsettiğimiz ölçütlere göre sınanmıştır. Bu bağlamda Orta Anadolu'da Çatalhöyük, Canhasan, Aşıklı ve Yakındoğu'da Çayönü, Göbekli Tepe, Mezraa Teleilat, Hallan Çemi, Nevali Çori, Jerf el Ahmar, Ain Gazal ve Beidha yerleşmeleri yapıların gömülmesi geleneği açısından sınanmıştır. Diğer yandan, özellikle yerleşmelerin belirli bölge ve dönemde de benzerlik gösterdiği görülür. Orta Anadolu'da yer alan Canhasan (Kalkolitik Dönem) ve Çatalhöyük (Çanak Çömlekli Neolitik Dönem) yerleşme bulguları dışında ele alınan diğer yerleşmelerdeki bulgular Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlenmektedir.

Bu çalışmanın en büyük sorununu yukarıda bahsi geçen yapıların büyük bir kısmının yapıların gömülme olasılığı düşüncesi olmadan kazılmış olmasıdır. Bu sebepten belirlenen ölçütlere ulaşmak, yayınlarda ve raporlarda ulaşılan bilgilerle sınırlı kalabilmiştir. Yapıların gömüldüğünü fikrini yayınlarda ilk kez D. French (1962) Canhasan kazı raporunda görmekteyiz. Artan kazılar ve yeni bulgular ışığında fikir daha da netleşmiş ve M. Özdoğan tarafından da sistematik hale getirilmiştir (1998). Günümüzde birçok araştırmacı bu olasılığı göz önünde bulundurarak çalışmalarını sürdürmektedir. Bu çalışmanın amaçlarından bir tanesi de konu ile ilgili fikirleri derlemeye çalışmanın yanı sıra eski kazıların mimari verilerinin bu uygulamanın varlığı açısından tekrar gözden geçirilmesidir. Bunun yanı sıra günümüzde artarak gelen kazı çalışmalarına da ışık tutacağı umudundayız.

Her ne kadar bu çalışmada belirli ölçütlere göre değerlendirme yapmaya çalıştıksa da, kült ve inanç sistemi ile ilgili ilişkilendirilmiştir. Daima tartışmaya açık olduğu ve her zaman tam tersi ileri sürülen fikirlerin ortaya çıkacağının da bilincindeyiz. Ancak

geçmiş dönem topluluklarının barınmak, beslenme şekilleri dışında bu tür sosyal ve düşünsel boyutta fikir verebilecek olasılıkların varlığı oldukça heyecan vericidir. Bu nedenle bu çalışmanın ortaya koyabileceği sonuçlardan bir tanesi de dönemin düşünsel dünyasına ışık tutmasıdır. Bu çalışmanın belki de ileride yapılacak çalışmalara ve bu bağlamda yeni tartışmalara zemin hazırlayacağı söylenebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM
1. KONUNUN TANITIMI VE ÇALIŞMA YÖNTEMİ

1.1. Konunun Zamansal ve Bölgesel Kapsam İçinde Ele Alınması

Tez konusu içerisinde seçilmiş olan yerleşmeler yapı kültü olgusu içersinde ele alınmış ve özellikle İlk Neolitik Dönem'de görülen yapıların gömülmesi geleneğinin göstergeleri, yerleşmelerdeki mimari verilerden faydalanılarak, aydınlatılmaya çalışılmıştır. Ele alınan bölgede, yapıların gömülmesi geleneği, istisnalar olmasına rağmen, çoğunlukla Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de görülür. M.Ö. 10.000-5.500 arasında görülen ilk üretimci köy topluluklarının, Çanak Çömleksiz Neolitik olarak adlandırılan evresi M.Ö. 10.000 ile 7.000 arasındaki zaman dilimini kapsar.

Bu çalışmada, özellikle Orta Anadolu'nun da çekirdek bölge olarak dahil olduğu Yakındoğu'da yer alan bazı yerleşmeler ele alınacaktır. Aşağıda ele alınan bölgeler, tarihöncesi ve tarihi dönemler boyunca kültürel açıdan büyük bir öneme sahip olmuştur. Bölgelerin öneminin büyük bir kısmı, coğrafi özellikler ve doğal çevre ortamı ile bağlantılıdır. Bu nedenle tez konusu içerisinde ele alınan bölgelerin sınırlarına ve günümüz coğrafi özelliklerine değinilecektir.

Yakındoğu olarak adlandırılan bölge günümüzde; Suriye, Irak, İran, Lübnan, İsrail, Filistin, Ürdün ve Türkiye'nin güneydoğusunu kısmen içine alır. Daha çok coğrafi bir terim olan Yakındoğu, Akdeniz'in doğusunda bulunan geniş bölgeyi tanımlamak için kullanılır.

Kuzeyde Toros sıradağları, doğu yönünde ilerler ve Küçük Asya[1]'da etkili bir kıyı şeridi oluşturur. Ayrıca Güneydoğu Torosların eteklerinden Suriye ve Irak'a uzanan bölge,

[1]. Anadolu'nun Roma imparatorluğu sınırları içindeki topraklarına (*Asia minor*) verilen isimdi Günümüzde Anadolu'nun Karadeniz ve Akdeniz arasında Batı'ya; Ege ve Marmara Denizi'ne doğru uzanan yarımada kesimi için kullanılır.

kuzeyindeki dağlar ve Arabistan platformu arasında kalan bölge platoların, en geniş kapladığı bir geçiş alanıdır (Porada v.d., 1992:77). İran, Irak sınırı boyunca uzanan Zagros Dağları, Güneyde Amanos, Lübnan ve Karmel Dağları ile birleşir ve yay şeklini oluşturan bu dağlar, güneydeki yarı kurak bölgelere göre daha fazla yağış alması, doğal çevre ortamı bakımından, elverişli ortamı sağlar (Özdoğan, 1996a:270). Anti Lübnan dağları'nın aşağı yamaçlarında Levant[2] bölgesinin üç ırmağının kaynakları yer alır. Bunlar kuzeye ve batıya doğru Asi Irmağı, güneye ve batıya doğru Litani ve fay vadisi içinde güneye akan Erden ırmaklarıdır. Yakındoğu, iki büyük nehir olan Fırat ve Dicle'nin bulunduğu bölge olarak tanımlanır. Van Gölü'nün güneyinden Fırat ve Ağrı Dağı'nın eteklerinden kaynağını alan Dicle menderesli bir rotayla güneye doğru akar (Maisels, 1999:83). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden, Suriye'ye geçen Fırat nehri buradan da Irak'a ulaşır. Basra Körfezi'ne dökülmeden önce, Dicle ile birleşir ve Şat-ul-Arab ismini alır. Dicle'de Irak'ta, İran'ın Zagros dağlarından aldığı kollarla gittikçe büyür ve Musul'dan Bağdat'a geçerek Basra Körfezi'ne dökülür.

Kuzey Arabistan'ın büyük bir bölümünü, Arap düzlüğünün kuzey uzantısı olan Suriye Yayla'sı işgal eder. Deniz seviyesinden 300-500 m. yükseklikte olan bu bölge yüksek bir yapısal yayladır. Yaylanın büyük bölümünü El-Hamada ya da Suriye Çölü örter. Yaylanın doğal yüzeyi çok sayıda vadi ve heyelan gölüyle aşındırılmıştır. Güneyde el-Hamada Ürdün yaylasıyla buluşur. Pleistosen dönemdeki volkanik patlamaların sonucu olan bazalt lav örtüsü Golan tepeleriyle birlikte kuzey Ürdün yükseltilerini oluşturur. Batıda kıyı alanına (Levant) Sina'dan başlayıp Türkiye'ye uzanan kesintisiz dağ sıraları bulunur. Bu silsile içinde Orta Negev Dağları, Yuda Tepeleri, Samarya Tepeleri, Galile Dağları, Lübnan ve Anti Lübnan, Ensariye dağları bulunur. Dağlar, kuzeyden güneye uzanan Akdeniz kıyı ovasının sınırını oluştur ve kıyı ovasının genişliği kuzeye doğru 2 mil iken güneyde 20 mil civarındadır (Dolukhanov, 1998:67-68). Levant Bölgesi'nde oluşmuş faylar, genellikle kuzey-güney doğrultuludur ve birbirine paraleldir. Yüksek bazı tepeleri ve bunları da ayıran tepecikleri bulunur. Çok sayıda tepeye sahip bölgede

[2] Doğu Akdeniz Koridoru'da denmektedir.

yerleşimler genelde vadi tabanlarında ve nehir, su kenarlarında kurulmuştur (Redman, 1978:20).

Yakındoğu'nun bugünkü çevresel durumuna baktığımızda, yerel çok farklı çeşitliliklerin olduğunu görmekteyiz. Buna rağmen, istisnaların olması ile birlikte, bir bütün olarak ele alındığında bölgeye, kurak iklim şartlarının hakim olduğu söylenebilir. Dağ sıralarının arasında kalan değişik boyularda, alivyonlu ovaların meydana getirdiği çöküntülerle, yaylaların mevcut olduğu görülür. Bölge, girintili ve çıkıntılı bir kıyı şeridine sahiptir (Dolukhanov,1998:66).

Çekirdek bölge olarak tanımlanan Orta Anadolu Yakındoğu'ya dahil edilebilmektedir. Orta Anadolu veya İç Anadolu Bölgesi olarak tanımlanan bölge, Türkiye'nin orta kesimini kaplayan coğrafi alandır. Kuzeyde Karadeniz Dağları, güneyde Toroslar, batıda ise Sultan Dağlarından Uludağ'a kadar uzanan engebeler dizisi yer alır. 1.100-1.200 m. yükseklikte platoları (Haymana, Cihanbeyli, Obruk, Kızılırmak, Kırşehir) ve bunların içine gömülmüş ve daha alçak bölmelerden oluşan ovalar mevcuttur. Ovaların büyük bir bölümü tektonik kökenlidir, bazıları da alivyal düzlüklerdir. Torosların iç yamaçları önünde; Karadağ, Karacadağ, Hasandağ, Melendiz ve Erciyes gibi volkanik dağlar bulunmaktadır. Bu volkanik konilerin varlığı, etrafındaki volkanik arazinin geniş alanları kaplamsına ve eski üst Neojen akarsu şebekesinin değişmesine yol açmıştır. Aynı zamanda, eski Neojen Havzalarının birbirinden ayrılmasına da neden olmuştur. Yerleşimin özellikle, volkanik konilerin çevresinde yoğunlaşması, konilerin eteklerinde bulunan volkanik formasyonların, verimli toprakların meydana getirmesinde büyük rol oynadığı görülür (Yalçınlar, 1964:44).

Bölgenin en önemli akarsularını Kızılırmak, Sakarya Nehri, Porsuk ve Delice Çayları oluşturur. Bölgenin Yukarı Kızılırmak olarak adlandırılan doğu bölümünden, bolca yağışlı dağların beslediği küçük akarsuların birleşmesinden, Kızılırmak doğar. Erciyes Dağı doğrultusunda güney batıya doğru akar. Erciyes-Nevşehir yöresi önlerinde geniş

bir yay çizerek kuzeybatıya, kuzeye ve en son olarak da kuzeydoğuya yönelir. Kızılırmak, kıyı dağlarını ve geniş deltasını geçtikten sonra Karadeniz'e dökülür. Sakarya'dan kaynağını alan, Sakarya Irmağı da, iç batı Anadolu'dan geçerek, Karadeniz'e dökülür Melendiz Suyu ise, Melendiz Dağı ve Hasan Dağ arasından doğar. Kuzeybatıya yönelerek Ihlara Vadisi'ni oluşturur. Daha sonrasında Kızılkaya Köyü'nden geçerek, Aksaray'a doğru ilerler (Esin, 1996:32). Bölgenin güney kesimleri sularını denize gönderemez. Bu nedenle kapalı havzalar geniş alan kaplarlar. Kapalı havzaların geniş alanları Konya Ovası, Tuz gölü ve Akşehir-Eber gölleri çevresinde yer alır. Diğer küçük kapalı havzalar ise Seyfe Gölü, Sultan Sazlığı'dır. Bölgenin büyük bir kısmı sularını Kızılırmak, Sakarya ve Yeşilırmak'ın kolu olan Çekerek Suyu sayesinde, Karadeniz'e döker. Güneydoğusunda yer alan, Uzunyayla yöresi, sularını Seyhan'ın kolu olan Zamantı Suyu sayesinde Akdeniz'e gönderir.

Bölgenin en büyük gölü Tuz Gölü'dür. Buharlaşmanın etkisiyle yazın büyük ölçüde kurumaktadır. Tuz Gölü tektonik bir oluşumdur. Bölgede, yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve kar yağışlı karasal iklim hakimdir. Bölgenin doğuya doğru gidildikçe yüksekliğinin artmasında bağlı olarak karasallık derecesi de artar.

1.2. Gömülü Yapıları Tanımlama Sorunu ve Çalışma Yöntemi

Son yıllarda yapılan çalışmalarda özellikle Yakındoğu ve Orta Anadolu'da yer alan birçok Neolitik Dönem yerleşmesinde, yapıların, daha sonraki dönemlerin daha anıtsal yapılarından bile iyi korunduğu görülmüştür. Yapıların bu korunmuşluk durumu, bunların bilinçli olarak gömüldüğünü, saklandığını düşündürmüştür. Eğer bu görüşümüz doğru ise gömme uygulamasının belirli aşamalardan geçerek yapılmış olduğunu söyleyebiliriz. Bu uygulama sırasında yapıların içine, yapı armağanı olarak bırakılan nesnelerin, yapıya insan gibi bir kimlik kazandırıldığını ve dolayısıyla sembolik anlamda yapıların "ölmüş" olduğunun kabullenilmiş göstergesi olarak sayabiliriz.

Yayınlarda bulabildiğimiz kadarıyla, yapıların gömülmesi fikri ilk kez Can Hasan kazılarını yürüten D. H. French tarafından ileri sürülerek, Can Hasan kazı raporunda (1962:35) belirtilmiştir. Çayönü kazılarında çok net izlenebilen gömülü yapılar ile Mehmet Özdoğan bu fikri sistematik hale getirmiştir (1998:589). Günümüzde birçok araştırmacı tarafından bu fikir kabul görmüş, yapı kültü göstergelerinden biri olan yapıların gömülmesi geleneğinin birçok Neolitik Dönem yerleşiminde var olduğu saptanmıştır. Ancak uzun yıllar yerleşmelerde sınırlı alanlarda yürütülen kazı çalışmaları ve eski kazı raporlarında yapıların gömülmesi fikrinden öngörülmeden değerlendirilen mimari veriler, bu çalışmanın esas sorununu oluşturur.

Bu soruna yönelik çözüm doğrultusunda, bu tez çalışması iki aşamadan oluşmuştur. Birinci aşamada Neolititk Dönem inanç sisteminin irdelenmesi ve seçilen yerleşmeler hakkında ön bilgi verildikten sonra yapıların gömülmesinin göstergeleri olan veriler tanıtılmıştır. İkinci aşamada ise yerleşmelerdeki mimari veriler, bu ölçütlerimiz doğrultusunda sınanmış, genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra, ortaya çıkarttığımız sonuçları tarihi dönem, yazılı kaynaklar veya etnografik verilerle, benzer uygulamaların olup olmadığı açısından irdelenmiştir. Bütüncül bir yaklaşım olarak adlandırabileceğimiz yöntem uygulanırken bilgiler daha çok kazı raporları ve

yayınlardan derlenmiştir. Sadece Mezraa Teleilat yerleşmesi için kazı raporları ve yayınlar dışında kazı dökümantasyonundan da yararlanılmıştır.

1.3. Kullanılan Terimler ve Kavramlar

Tez içinde ele alınan konunun, doğru temellere oturtulabilmesi için, konu ile ilgili olabilecek bazı kavram ve terimlerin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Aşağıda ele alınan kavram ve terimler, tez konusu içinde sıkça kullanılmıştır. Ele alınan terimlere ve kavramlara, daha çok arkeolojik, antropolojik, etnolojik ve mimari bakış açılarıyla tanımsal olarak yaklaşılmıştır.

Adak: Birtakım dileklerin gerçekleşmesi için, kutsal bir güce yönelik niyette bulunmak ve bu amaçla yapılan sunu(Sözen, Tanyeli, 2003:12). Sungu.

Amulet: Kötülükleri uzaklaştırdığına, hastalıkları iyileştirdiğine ve uğur getirdiğine inanılan, doğal veya insan eliyle yapılmış nesne (Paine, 2004:10). Nazarlık, veya muska denilebilir.

Anıtsal: Boyutları çok büyük olan, görkemli, gösterişli, etkileyici olan (Sözen, Tanyeli, 2003:22).

Barınak: Barınılacak yer, barı. Genellikle hafif malzemeden inşa edilmiş olan tek katlı, geçici yapı. Barınakta konuttan farklı olarak, içinde barınma dışında depolama gibi öğelerin çok tanımlı olmadığı yapılardır.

Birincil Gömüt: Ölünün doğrudan gömülmesi. Birincil gömüyü Yılmaz (2002:73) taze kadavra olarak nitelendirir. Başka bir değişle birincil gömü bedenin, ilk gömüldüğü zamandan, arkeolojik çalışmalarla açığa çıkarıldığı ana kadar olan süreçte, dış müdahalelere ve yer değiştirmelere maruz kalmamasıdır. Bunun arkeolojik olarak

göstergesi de bedenin anatomik pozisyonunun bozulmaması ve kemiklerden eksilmeler olmamasıdır.

Çatma Yapı: Ahşap iskeletli yapı. Arkeolojik kazılarda yapılarda kullanılan ahşabım günümüze kadar ulaşması çok zordur. Özellikle prehistorik dönemde, yapılarda kullanılan ahşap, yanmış kerpiçlerin üzerindeki negatif izlerden anlaşılır (Sözen, Tanyeli, 2003:58).

Devşirme Malzeme: Aynı dönemden ya da daha eski dönemlerdeki yapılardan derlenmiş ve ikinci kez kullanılmış süsleme veya yapı malzemesi (Sözen, Tanyeli, 2003:66).

Domus: Eski Romalılarda eve verilen isim. İngilizce'deki home kelimesinin içerdiği anlam ile aynı sayılır. Türkçe'de konut kelimesinin karşılığına denk gelir (Saltuk, 1997). Bkz konut.

Ev Modeli: Yapıların kilden biçimlendirilmiş üç boyutlu timsali. Bu buluntular bazı yayınlarda ev minyatürü (house miniature), ev modeli (house model) veya üç boyutlu minyatür timsaller (tridimensional miniature representations) olarak adlandırılır (Morintz, 2003)

Fallik/Fallus/Phallus Sembol: Çeşitli malzemelerden yontularak veya kili şekillendirip yapılan üç boyutlu erkek cinsel organ timsali.

Figürin: Latince *figura* biçim demektir. Türkçe karşılığı küçük model heykelcik kullanılabilir. Tanrıya sunulmak veya süs amacıyla yapılmış eserler olarak tanımlanabilir (Gündoğan, 1994:2). Genellikle hayvan, insan gibi canlı varlıkların çeşitli malzemelerden yapılarak, üç boyutlu betimlemeleridir. Çoğunlukla kemiği ve taşı (belki de ahşabı) yontarak veya kili şekillendirerek elde edilmiştir.

Heykel: Taşı yontarak veya kili, alçıyı şekillendirip, oluşturulan 3 boyutlu yontu (Saltuk, 1997:76). Heykelin figüründen farkı daha hacimli, büyük ve daha fazla ayrıntının verilmiş olmasıdır ancak büyük figürin ve heykel arasındaki ayrım çok net değildir

Hocker Pozisyonu: Bebeğin anne karnındaki cenin duruşu. Kolların ve bacakların karına doğru çekilerek büzülmesi. Neolitik Dönem'den itibaren uzun bir süre, insanlar ölülerini bu pozisyonda gömmüşlerdir.

İkincil Gömüt: Ölünün etleri çürüdükten sonra bazı kemiklerinin veya tümünün başka yere nakledilmesi, üzerinde bazı uygulamaların gerçekleştirilmesi. Başka bir anlatımla, insan kalıntılarının, çeşitli nedenlerle ilk konulduğu yerden alınarak başka bir yere veya yerlere taşındığının tespit edildiği durumlara denir. İkincil gömüler genel olarak birden fazla bireyin bir araya gömülmesi şeklinde, tekli veya çiftli olarak gömülenler de saptanmıştır (Yılmaz, 2002:78).

İkonografi: Resim veya oyma tekniği ile yapılan canlandırma. Prehistorik Dönem'de mağaralarda, yapıların duvarları veya dikilitaşların üzerine, kabartma veya resim olarak; av sahnesi, doğum, vahşi hayvanlar gibi canlandırmalar betimlenmiştir (Sözen, Tanyeli, 2003:112).

İnanç: Bir kimsenin veya bir şeyin, bir öğretinin ya da bir savın doğruluğuna inanma olgusu.

İn-situ: Yerinde. Arkeolojik bir bulgunun tam yerinde ve orijinal durumunda saptanması (Schmidt, 2006:270).

Kuttören: Kuttören için ritüel kelimesinin türkçe karşılığı olarak tanımlanabilir. Bkz. ritüel.

Kült: Tapı, tapınım, tapınma (Latince *cultus*, Fransızca culte).
Kendi kuralları ve törenleri olan belli bir inançsal tapınım biçimi (Saltuk, 1997:107).
Kült, değişik uzmanlık alanlarına göre farklı kullanılır. Aşağıda antropolojik ve etnolojik bakış açılarıyla tanımlamalar bulunmaktadır. Ancak bu tez konusu içersinde inanç sistemi uygulamaları kült olarak kabul edilmiştir.

Kutsal olarak bilinen varlıklar çevresinde oluşmuş saygı, tapınma, dua, kurban ve ritler gerektiren, özel yer ve zamanlarda bayram ve törenleri bulunan, kült araçlarıyla cemaat liderini içeren inanç ve tapınış. Fallus, taş, ağaç, su kültleri Orta Asya'dan Anadolu Alevilerine, Güney Hindistan'a kadar, arınma, verimlilik, doğurganlık gibi inanma ve uygulamaların merkezi olmuştur. Afrika, Amerika'da avcı veya hayvan yetiştirici topluluklarda çeşitli hayvan kültleri, kuzey kuşağı topluluklarında ayı kültü yaygındır (Emiroğlu, 2003:519). Bir başka değişle kült; yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı, onlara tapınış. Bu saygı ve tapınış duayı, kurbanı, belli ritleri gerektirmektedir. Tapınaklar, toplantı evleri, kutsal olarak bilinen alanlar, tepeler, mağaralar, nehirler kült yerleri olarak kullanılır; kült için bayram ve tören gibi belli zamanlar seçilir; kült araçları bulundurulur; en önemlisi de bu amaçla toplanmış bir cemaat ile cemaatı yöneten bir lider gereklidir (Örnek, 1971:148).

Kült Arkeolojisi: Her türlü kült etkinliği göstergelerinin, arkeolojik açıdan incelenmesi ve yorumlanması. Kült yapıları, tapınaklar, fügürinler, amuletler, heykeller gibi birçok veriyi kapsamaktadır.

Kült Binası: Kült etkinliklerinin gerçekleştiği özel yapı. Kült yapıları konutlardan bazı farklı özellikleri ile ayırt edilebilmektedir. Bu yapılar, Tarihöncesi arkeolojisinde tapınak yerine kullanılabilir. Ayrıca, kült binaları, içersinde belli kült uygulamalarının ve

ayinlerinin gerçekleştirildiği düşünülen, tapınım amaçlı yapı olarak da tanımlanabilir (Örnek, 1971:148). Tapınaklar kült binalarından farklı olarak iç öğeleri standartlaşmıştır ve sadece tapınım amaçlı özel yapılardır.

Kült binasının tapınaktan farkı, kült binasının kült işleminin yapıldığı herhangi bir yer olması, tapınağın ise iç öğeleri standart ve sadece tapınma amaçlı özel yapı olmasıdır.

Niş: Duvar içinde bırakılan oyuk, göz, hücre (Saltuk, 1997:125).

Paye: Yapıda taşıyıcı ayak. Duvar örme yöntemleriyle inşa edilmiş kare, dikdörtgen veya daire planlı düşey taşıyıcı (Saltuk, 1997:138).

Payanda: Dayanma ayağı da denilebilir. Düşey bir taşıyıcıyı pekiştirmek için vurulan eğik destek. Duvarı güçlendirmek için ya duvarın çıkıntılı yapılması ya da duvara bitişik yapılmış desteğe verilen isim (Saltuk, 1997:138).

Ritüel/Rit: Ayin, ayine değin, ayin usulü, tören. İnanç uygulamaları. Bkz. Kült.

Latince "*ritus*" kavramı; yalın toplumsal alışkanlıkları, adetler (*ritus moresque*) yani belirli bir değişmezlikle tekrarlanan hareket tarzlarını, olduğu kadar doğaüstüne bağlı inançlara ilişkin törenleri de belirlemektedir. Gerçek anlamıyla rit, diğer adetlerden varsayılan etkinliğiyle değil, tekrarın oynadığı daha ağırlıklı rolle ayrılmıştır. Ayin erginlenme ritleri, geçiş ritleri, verimlilik ritleri buna örnek oluşturur (Emiroğlu, 2003:716). Ritüellerin belli bazı özellikleri olmalıdır. Etnografik verilere göre; ritüeller; toplumun geneline hitap etmeli ve tekrarlayıcı olmalıdırlar. Ardışık özel hareketleri, kelimeleri ve objeleri de içermeleri gerekmektedir. Böylece amaç sihirli güçleri etkilemek olacak ve aynı zamanda insanlar arasındaki sosyal seviye, ilişkileri hakkında da bilgi verecektir. Ritüeller temel sosyal değerleri ve davranış kurallarını da ifade eder. Topluma düzen ve anlam katar. Buna en güzel örnek, insan hayatlarındaki geçiş

dönemlerinde (şahısların hayatlarındaki doğum, ergenlik, evlilik) yapılan ayinlerdir. Bu geçiş dönemi, kimlik, yer ve soy mesajları taşımaktadır. Ritüeller ideolojinin ifadesidir. Toplumun davranışlarını, fikirlerini en geniş anlamıyla toplumun veya toplumdaki özel grupların değerlerini kontrol altında tutar. Ritüellerle, ölüm ve kutsal objeler bahane edilerek, insanların cezalandırılacakları veya onların davranışlarını kısıtlayıcı, korku ve tabular yaratarak edinilen güç, uzun vadede fiziksel baskıdan edinilen güçten daha etkilidir (Akkermans, Schwartz, 2003:83).

Rölyef: Kabartma. Taş, kil, ahşap gibi bir malzemenin üzerine, bazı kesimleri oyuk, bazı kesimleri de kabartılı bırakarak, figürler oluşturma tekniğine verilen isim (Sözen, Tanyeli, 2003:204). Tarihöncesi dönemde, özellikle kült binaların, dikili taşları üzerine veya duvarlara bazı betimlemeleri kabartma tekniği ile sahneleme.

Seki: Oturmak için, taş veya çamurdan yapılmış set (Saltuk, 1997:156). Arkeolojik kazılarda genelikle konutların içinde yer alan set. Oturmak veya uyumak için kullanılan sekiler, prehistorik dönemin bazı evrelerinde bu işlevlerin yanı sıra ölülerin gömüldüğü yer olarak kullanılırdı.

Sembol/Simge: Rumuz, timsal. Duyularla ifade edilemeyen bir şeyi belirten somut nesne veya işaret.

Strüktür: Yapıyı ayakta tutacak olan sisteme denir (Sözen, Tanyeli, 2003:221).

Stel: Dikili taş da denilebilir. Prehistorik Dönem'de daha çok açık alanlarda ve yapı içlerinde bulunurlar. Bazılarının üstünde rölyefler bulunmaktadır. Yapılanmayla ilgili olanları varsa da, bazılarının sembolik anlalar içerdiği düşünülmektedir. Küçük dikili taş olarak da tanımlanabilir (Sözen, Tanyeli, 2003:220).

Taban: Geleneksel yapımda sütun gibi taşıtıcı öğelerin zemine uzanan, düzlemsel yüzeyi (Sözen, Tanyeli, 2003:228).

Tapınak: Plan, şema, yapım tekniği, tören alanları standartlaşmış ve yalnızca tapınma işlevi olan, tapınmak için toplanılan yer. İçinde ibadet edilen yapı, ibadethane. İçinde tanrıya kulluk edinilen yapı (Schmidt, 2006:272). (Kült binası farkı için bkz. Kült binası).

Taşıyıcı sistem: Yapının taşıyıcı öğelerinin oluşturduğu bütün (Sözen, Tanyeli, 2003:232).

Terazzo: Döşeme kaplaması (Sözen, Tanyeli, 2003:234-235). Birbirine çimentolaşarak bağlanmış, küçük taşlardan oluşan, yüzeyi sürtülerek parlatılmış olan taban (Schmidt, 2006:272). Günümüzde mekanik olarak yapılan, tabanlara özgü olarak kullanılan bu ad, ilk olarak Çayönü yerleşmesinde bulunan benzer teknikteki taban için kullanılmış ve daha sonra Yakındoğu Neolitik'inde benzer tabanlar için de genelleştirilmiştir. Ancak yapım tekniği ile Çayönü örneğinde olduğu gibi küçük taşçıkların kireçli bir harcın içine dökülmesi ve kirecin yakılması ile çimentolaşan örnekler olduğu gibi taş dökülmeden yalnızca kireçli harcın çimentolaşmasını sağlayarak elde edilen sert zeminler içinde kullanılmaktadır.

Tinsel: Ruhi ve manevi. Evrenin gerçeğinin manevi nitelikte olduğunu, insanın fiziksel yapısından başka bir de bağımsız ruhi bir yapısının bulunması.

Totem: Özellikle Amerikan, Kuzey Amerika yerlilerinin tasvirleri için verilen bu adlama antropoloji ve arkeoloji'de üzerinde simgesel tasvir bulunan stel ve diğer kalıntılar içinde bazen kullanılmaktadır. Ancak etnografik bilgilerimiz, toplumlar arasında totem kavramına uygun simgenin çok çeşitli olabileceğini gösterdiği gibi bu simgelerin törenlerdeki kullanımında da büyük bir çeşitliliği vardır. Örneğin; bazı

toplumların veya bireylerin koruyucusu veya ataları olarak kabul edilen nesne, hayvan ya da hayvan tasvirleri bulunmaktadır. En sık görüleni hayvan tasvirleridir. Ancak bazen bir bitki, hatta şimşek, yıldırım gibi doğa olayları da totem olarak kabul edilmişlerdir. Totemler ayinlerde yer alırlar ve toplumda önemli bir yere sahiptirler.

Başka bir değişle totem, animistik dinlerde bir insan grubunun ya da tek başına bireyin mistik ve büyüsel duygularla bağlı bulunduğu hayvan, bitki, doğa olayı ya da cansız nesnelerdir. Bir klanın, insan grubunun ya da bireyin aynı atadan geldiğine inandığı hayvan, bitki, doğa olayı ya da cansız nesneye (toteme) mistik ve büyüsel duygularla bağlanışı; bu bağlanıştan doğan görev, yasak, ritüel ve törenler bütünü (Emiroğlu, Aydın, 2003:806, Schmidt, 2006:272)

Konut: Bir veya daha çok insanın ikamet ettiği yer; ev, ikametgah, mesken. İşlev ve anlam yüklenen barınak da denilebilir. (Barınak ile karşılaştırma için bkz. barınak.)

Yapı: Her türlü mimarlık yapıtı. En genel anlamıyla yapı, her boyutta eşyanın üretilmesi, başka bir değişle, maddi çevre yaratılmasıdır. Yapı eylemi, istenen herhangi bir amaca uygun bir biçimi ve bu biçimi ayakta tutacak strüktürü, amaca uygun bir malzeme ile yapım tekniği olanakları içinde gerçekleştirmektir (Kuban, 1998:13).
Yapı, bir yapıtı oluşturan, belirli ilke ve kurallarla bir araya getirilmiş öğeler bütünü olarak da tanımlanabilir (Sözen, Tanyeli, 2003:252).

Yapı Kültü: Yapıların inanç sistemine bağlı kült uygulaması anlamı ve işlemi yüklenmesi. Yapıların gömülmesi, yapıların yakılması, bina adakları, yapı kültü'nün göstergelerindendir.

İKİNCİ BÖLÜM
2. YAKINDOĞU NEOLİTİĞİ VE SEÇİLEN YERLEŞMELER İLE İLGİLİ ÖN BİLGİLER

2.1. Yakındoğu'da Neolitik Dönem

Neolitik Dönem'in başlangıç noktası olan tarımın ortaya çıkışı, hayvanların evcilleştirilmesi ve yerleşik yaşama geçilmesi, tıpkı ateşin kontrol altına alınması gibi, insanlık tarihinde gerçek bir dönüm noktasıdır. Tarihöncesi dönemde insan, Neolitik Dönem'e kadar yaşam tarzını pek fazla değiştirmeden, avcılık-toplayıcılık yaparak yaşamını sürdürmüştür. Neolitik Dönem'e gelindiğinde yerleşik yaşam, tarım ve hayvancılık gibi üç önemli girdinin insan hayatında yer etmesi birçok araştırmacı tarafından 'Devrim[3]' olarak tanımlanır.

Birçok yeniliğin başını çeken Neolitik Dönem; her yerde, aynı zamanda ve aynı şekilde ortaya çıkmaz. Başlangıcının görüldüğü Yakındoğu Bölgesinde bu süreç hemen olmamış, belli bir süre içerisinde ve çeşitli aşamalardan geçerek şekillenmiştir. Bu dönem Çanak Çömleksiz Neolitik ve Çanak Çömlekli Dönem olarak ikiye ayrılır. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da, çanak çömlek kullanımı, mimari, dönemin alet çantası, yaşam tarzı; Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'den biraz daha farklı ancak sonraki aşamanın temelini oluşturan bir süreçtir. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da kendi içinde aşamalara sahiptir bu nedenle Yakındoğu'da görülmeye başlanan Neolitik Dönemin, Çanak Çömleksiz aşaması da kendi içinde, A, B ve C aşamalarıyla adlandırılır (PPNA, PPNB, PPNC). Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'ın başından itibaren Anadolu'nun Güneydoğu'sunu da içine alan bölgeden Filistin'e kadar olan bölge ve Levant bölgesi olarak da adlandırılan Doğu Akdeniz Bölgesinin bu dönemde çok yakın ilişkiler içinde olduğunu görmekteyiz.

[3] Bkz. Bölüm 2.1.1. Neolitik Kavramının Ortaya Çıkışı ve Araştırma Tarihçesi

Hazırlık Aşaması: NATUF

Yakındoğu'da Neolitik sürecinin kökeni ve öncüleri çok tartışılmaktadır. Yakın zamana kadar ise bu sürecin Natuf Dönem'i ile geliştiği düşünülmüştür. En çok araştırılan dönemlerden biri olması sebebiyle, Natuf Dönem'i hakkında da bir ön bilgi vermekle yetineceğiz.

Neolitik Dönem'in ön aşaması olarak tanımlayabileceğimiz Natuf süreci (G.Ö. 12.800-10.300), ismini Filistin'deki Vadi El Natuf yerleşmesinden almaktadır. Doğu Akdeniz Bölgesinde Epipaleolitik'ten sonra görülen bu aşama; radyokarbon tarihlerine, yerleşmelerin stratigrafisine ve birkaç teknolojik özelliğe bakılarak, erken ve geç olmak üzere iki aşamada ayırt edilir. Natufyen'in erken evresi günümüzden 12.800-11.000 yıl öncesine; geç evresi ise 11.000-10.300 yıl öncesine tarihlenmiştir (Belfer-Cohen, Bar-Yosef, 2000:23). Bu aşamada avcılık ve toplayıcılık devam eder ancak araştırmalar sonucunda, mimari, ölü gömme gelenekleri ve buluntu topluluğunda farklılıkların ortaya çıkmaya başladığı görülür. Mimaride bazı standartlaşmış yapı biçimlerinin görülmeye başlar. Taşlardan yapılmış dairesel ve eğrisel, yarı toprak altı yapılar, Güneydoğu Akdeniz Bölgesinde Ain Mallaha, Hayonim Mağarası, Hayonim Terası, Roş Zin gibi yerleşmelerde görülmüştür. Bu yerleşmeler dışındaki belli başlı Natuf yerleşmeleri; Sefunim Mağarası,Usba Mağarası, Rakefet Mağarası, Erk el Ahmar, Um ez-Zuwetina, Ala Safat, Ain Sakhri, Tor Abu, Şukbah Mağarası'dır (Dolukhanov, 1998:200).

Bu dönemde önceki dönemlerde olmayan, avcılık ve balıkçılıkta kullanılmış olabileceği düşünülen kemik endüstrisine ait aletler görülür ve önemli ölçüde çoğalır. Orak sapları, uç ve zıpkınlar, düz ve eğri olta iğneleri, dikiş iğneleri gibi aletler Natuf Dönem'inin zengin kemik endüstrisine örnek teşkil eder. Ayrıca, sürtülerek ve çekiçlenerek biçimlendirilmiş taşlardan havan elleri de bulunur. Bu aletlerin bazılarında aşı boyası izine rastlanmışsa da besin öğütülmesinde de kullanıldığı güçlü bir ihtimaldir

(Braidwood, 1995:148). Diş ve çeşitli deniz kabuklularının (daha çok *üç dentalium*[4]*)* süs eşyası olarak kullanıldığı görülür ve bu deniz kabuklularının Akdeniz ve Kızıldeniz'den geldiği saptanmıştır. Natuf Dönem'inde görülen bir diğer yenilik ise, kireç taşından yapılmış birçok insan, hayvan ve fallik objelerin görülmeye başlamasıdır (Dolukhanov, 1998:200). Bu döneme ait bir diğer özellik ise ölülere gösterilen özendir. Erken Natuf Dönem'inde ölüler ev içlerine, ölü armağanı koymadan ve birincil gömüler halindeyken, Geç Natuf Dönem'inde ikincil gömüler görülmeye ve ölü armağanları koyulmaya başlar (a.e.:200). Sonuç olarak, Natuf toplulukları geçimlerini avcılıkla ve yabani bitkilerin toplanmasıyla sağlamaktadır. Böylece Natuf Dönem'i kısaca, Neolitiği hazırlayan bir aşama süreci olarak tanımlanabilir.

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem

Yukarıda özetlediğimiz Natuf Dönem'i özellikleri yanı sıra, sonraki dönemlerde ortaya çıkacak bazı olguların temelleri bu dönemde atılmaya başlanmıştır. Bundan sonraki aşama olan PPNA Dönemi (G.Ö. 10.000-8700), Natuf Dönem'inin açık bir devamı niteliğindedir. Natuf aşamasında yerleşmeler genelde mevsimlik kamp yerleri şeklinde iken PPNA Dönemi ile birlikte yerleşmeler daha da büyümeye başlar. Başlıca PPNA yerleşmeleri; Abu Hureyra, Mureybet, Jerf el Ahmar, Jeriko, Netiv Hagdud, Nahal Oren, Abu Salem, Abu Madi I ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Hallan Çemi, Çayönü Tepesi'dir (Belfer-Cohen, Bar-Yosef, 2000:28). PPNA daha çok Güney Levant'ta çalışıldığından, buradaki çakmaktaşı tipolojisine göre bu dönem ikiye[5] ayrılır. Ancak farklı bölgelerde de çalışmalar sürdükçe bu teknolojinin sadece bu bölgeye ait olmadığı anlaşılır. PPNA Dönem'inde sürtme alet teknolojisinde de bir gelişim izlenebilmektedir. Natuf aşamasında görülen havan ve havan elleri yerini, el değirmenleri, öğütme taşları

[4] Daha çok Akdeniz ve Kızıldeniz'de görülen, *Dentalium dentalis, D. Vulgare, D. Elephantinum* deniz kabuklusu.

[5] PPNA'yı aletlerdeki farklılıklara bakarak ikiye ayırmışlardır. Erken evre, 'Khiamian' olarak adlandırılmış. Ağırlıklı olarak çentikli khiam uçları ve mikrolitleriyle tanınır. Geç evre ise 'Sultanian' olarak adlandırılmış ve çekirdek aletleri karakterize olmuştur.

ve taş kaplara bırakır (a.e., 2000:28). Teknolojik gelişimin yanı sıra, inanç sistemi ve sosyal yapının da gelişmeye başladığı görülür. 1950'lilerde ortaya çıkan ve çok tartışmalara neden olan Jeriko yerleşmesindeki kule ve duvar, PPNA dönemi içerisinde düşünüldüğünde, şaşırtıcı özelliklere sahiptir. Kulenin yüksekliği, taş duvarların kalınlığı, bu yapının o dönem şartları içersinde organize bir işgücü gerektirdiği şüphesizdir. Kenyon (1981:20) bu yapıların, özenle hazırlanmış siyasi ve askeri savunma sisteminin bir parçasıdır yorumunu yapsa da Bar-Yosef (1986:161) bu duvarların su ve çamur baskınlarına karşı olarak yapıldığını savunurken, kulenin de kültsel bir özelliği olduğunu savunur (Rolefson, 2005:3-4) Naveh ise, duvarların ve kulenin etkileyici büyüklüğünün güçlü sembolik boyutunun yanı sıra hem doğal hem de insan tehdidine karşı, fiziksel koruma sağladığını düşünür (Naveh, 2003:88). Bu yapıların gerçekten neden yapıldığı belki şu an bilinmese de, dönemin sosyal yapısının ciddi anlamda şekillenmeye başladığının en büyük göstergesidir.

PPNB Dönemine (G.Ö. 8700-6800) gelindiğinde yerleşmeler PPNA Dönemi'ne göre daha da büyümüş, sayıca daha da çoğalmıştır (Hole, 2000:194). Başlıca PPNB yerleşmeleri; Kfar Hahoresh, Beidha, Basta, Ain Gazal, Beisamon, Ramad, Munhata, Jeriko, Bougras ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan Nevali Çori, Göbekli Tepe, Çayönü yerleşmeleridir (Goring-Morris, 2000:105). Bu dönemdeki en büyük değişikliklerden biri mimari de gerçekleşmiştir. Konutlarda, besinin depolanması ve hazırlanması için yerlerin yapıldığı görülmüştür. Yapılar daha önceki dönemlere göre yaşamın birçok işlevini yüklenmiştir. PPNA'da görülen yuvarlak planlı yapıların yerini, artık dörtgen planlı yapılar almıştır. Böylelikle mekanı bölmek ve yapıya ek yapmak daha kolay hale gelmiştir (Özdoğan, 2002b: 68-69). Bu dönemde, artık barınaktan konuta geçişin en temel aşamalarının oluştuğunu söyleyebiliriz. Bu süreç ile doğrudan yerleşme düzeninde de değişiklikler meydana gelir. Yerleşmeler belli planlara oturtulmuş, standart yapılardan oluşan 'köy' olarak tanımlayabileceğimiz yerleşim birimlerine dönüşür (Özdoğan, 1996a: 20).

Bu dönemin en büyük özelliklerinden bir tanesi, daha öncede görülmeye başlanan inanç sisteminin çok güçlü hale gelmesidir. PPNB döneminde, kült binalarda ortak özellikler görülmeye başlar. bu yapılar yerleşmede ayrı bir yerde konumlandırılıp, normal konutlardan, Boyut, plan, işçilik, teknik, kullanılan malzeme ve bazı mimari öğeler ile farklıdır. Kült binaları gibi ölü gömme geleneklerinde de farklılıklar görülür. PPNB dönemine ait birçok ölü gömme geleneği vardır ancak genel olarak bakılacak olursa bu dönemde ölüler taban altlarına, hocker pozisyonunda, ölü armağanı ile gömüldükleri gibi, ikincil gömü olaraktan, kemiklerin ve kafataslarının ayrı ayrı gömülmeleri de görülür. Birincil gömüt olup ta sonradan kafatası alınan ve tek ya da birçok kafatasının bir araya yerleştirilmesi ile oluşturulmuş gömütlerin yanı sıra kafatasların boyama sıvama gibi işlemlere maruz kaldıklarını PPNB döneminde görmekteyiz (Goring-Morris, 2000:124). Teknolojik olarak, dönemin en ilginç buluntuları arasında, sürtme taş teknolojisiyle yapılmış taş kaplar ve heykeller gelir. Bu buluntuların daha çok sembolik anlamlar içerdiği anlaşılmaktadır. Bu buluntuların yanı sıra hayvan ve insan figürinleri, yassı baltalar mevcuttur. Boncuk ve bilezikler gibi süs eşyalarının sayısı artar. Yassı baltalar gibi ahşap işinde kullanılabilecek aletler ortaya çıkar (Özdoğan, 2002b:72).

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem

Yaklaşık 2.5 milyon yıl boyunca, avcı ve toplayıcı olarak göçebe bir yaşam sürdüren insan, yukarıda özetlendiği gibi bazı aşamalardan geçerek, yaşam biçimini birçok yönden değiştirmeyi başarmıştır. Çanak Çömlekli Neolitik Çağ, tarım teknolojisinin gelişmeye başladığı bir dönemi ifade eder. Kili şekillendirip, pişirerek yapılmaya başlanan çanak çömlek sadece teknolojik bir gelişme değildir. Çanak çömlek yapımı, üretime dayalı köy yaşantısının temellerinden birini oluşturmaktadır. M.Ö. 7 bin yılıyla M.Ö. 5.500 arasındaki zamana denk gelen süre yani Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de, artık toplumun bütün kurumlarının şekillenmiş olduğu görülmektedir. Değişim yalnızca beslenme biçiminde, teknolojide değil, düşünce sisteminde de

gerçekleşmiştir. Bu Neolitik oluşum tüm öğeleriyle diğer bölgelere yayılarak farklı gelişimler göstermiştir (Özdoğan, 2002c:103).

Bu dönem İlk, Orta ve Son Neolitik olarak 3 evre içinde izlenir. Yakındoğu'da ilk evre buluntu yerlerine göre, Jarmo ve Umm Dabagiyah evresi olarak, Orta evresi de Hassuna ve Son evre de Samarra ya da Proto-Halaf olarak bilinir (Dolukhanov, 1998:288, Mellaart, 1975:135). Kuzey Mezopotamya'da çanak çömlek üslubu ve diğer maddi kalıntılara bakılarak saptanan bu kültür gelenekleri gerek mimari, gerekse diğer buluntu topluluğu ve teknolojileri açısından kendi aralarında çeşitlenmektedir. Bu ayrımlara konumuz dışında olduğundan değinilmeyecektir.

2.1.1. Neolitik Kavramının Ortaya Çıkışı ve Yakındoğu Araştırmaları

Neolitik Çağ'da yapı kültü ile ilgili verilerin irdelenmesi aşamasına geçmeden önce gerek yapı kültü gerekse genel olarak Neolitik Çağ'a yönelik araştırmalar üzerinde durmak gerekir. Neolitik Çağ tarihöncesi arkeolojinin en çok tartışılan, üzerinde birçok kuramın geliştirildiği ve halen bu konudaki tartışmaların sürdüğü bir süreç olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle döneme yönelik araştırma tarihçesini, araştırmalara paralel gelişen kuramlarla birlikte ele almak gerekir. Nitekim Neolitik kavramının ilk ortaya atıldığı 19. yüzyılın sonlarından itibaren bu tanıma yeni anlamlar yüklendiği, ortaya çıkış ve yayılımı ile ilgili sürekli yeni teorilerin geliştirildiği görülür. Neolitik konusunda izlenen bu süreç, içinde barındırdığı, ilk üretim, hayvancılık, teknoloji ya da kült gibi bir çok kavramında sorgulanmasını beraberinde getirmiş; özellikle diğerleri kadar somut verilerle kanıtlanamayan kült kavramına da sürekli yeni anlamlar yüklenmiştir.

Arkeolojik çalışmaların ilk kez kronolojik bir anlam kazanması 1816-19 yılları arasında C. J. Thomsen'un 'Üç Çağ sistemi[6]' ile gerçekleşir. Paleolitik gibi Neolitik adlaması da 1865 yılında J. Lubbock'un *Prehistoric Times* (Prehistorik Zamanlar) adlı kitabı ile arkeolojinin gündemine gelir (Esin, 2004:24). Başlangıçta Avrupa tarihöncesi kültürler için kullanılan bu adlama, aynı zamanda teknolojik aşamadaki diğer bölgeler için de geçerli hale gelir ve yüzyılın başında toplumsal arkeolojinin de gelişmesiyle, teknik bir kavram olan Neolitik'in içeriği değişerek daha ekonomik bir anlam kazanır (Özdoğan, 1995:269).

1915 yılında, Neolitiği belirleyen en önemli öğenin tarımın başlaması olarak gören E. Smith olur ve uzun yıllar bu tanım kalıplaşarak kabul görür. O zamana kadar arkeolojik tanımlamalar da, eser ve teknoloji baz alınırken, bundan sonra biyoloji, sosyoloji,

[6] Danimarka Milli Müze'sine müdür olarak adanan C. J. Thomsen, 1817 yılında açtığı sergide, buluntuları, teknoloji ve hammaddeye göre sınıflar. Buna göre; insanların ilk önce taşı işlemeye başladığını ve sonrasında bakırı ve demiri işlediklerini söyler. Buradan yola çıkarak, Taş Devri, Tunç Devri ve Demir Devri adı altında 'Üç Çağ Sistemi' doğar.

coğrafya gibi arkeolojiye yardımcı bilim dallarıyla işbirliği gelişir ve bu sayede tanımlar daha gerçekçi bir anlam kazanmaya başlar. Aslında tarım ve hayvan evcilleştirilmesinin nasıl başladığı ve bunun genetik sebebi, sonucu 1884 yılında A. Candolle'nin araştırmalarından beri sosyolog, biyolog ve ekonomi tarihçileri tarafından tartışılmaktaydı. E. Smith ile 'Neolitik' terimine getirilen bu yeni bakış açısı, arkeoloji ve diğer bilim dallarını, kuramsal düzeyde de olsa beraber düşündürmeye yönlendirmiş olur (a.e:269).

Bu bakış açısı ile, 1908 yılında, aslında bir coğrafyacı olan, R. Pompelly'in ortaya attığı, "Vaha Kuramı", G. Childe ve E. Huntigton tarafından yeniden ele alınır. Gelişmeler, tarım ve hayvancılığın ortaya çıkışı ile ilk yerleşimlerin oluşmasındaki neden ve sonuçlarına ilişkin sorularının tekrar gözden geçirilmesini beraberinde getirir. Neolitik yaşam biçiminin, iklim ve çevre ortamının değişimleriyle ilgisi gibi farklı bir yön ortaya çıkar. Başka bir deyişle, Pompelly'in yaptığı Orta Asya'daki çalışmalarla beraber, arkeoloji ve doğa bilimleri birlikte ele alınır ve her iki daldan gelen verilerin kuramsal bir tabanda bütünleşmesi sağlanır (Özdoğan, 2004:45). II. Dünya Savaşı öncesi, G. Childe'ın Vaha Kuramı'nı geliştirmeye başladığı bir dönemdir. Childe (1942) 'insanların ilk olarak nerede, niçin ve nasıl üretime geçtiği' sorusunu, Vaha Kuramı ile açıklar. Ona göre, Yakındoğu'da buzul döneminin ardından yaşanan kuraklık insan, hayvan ve bitkilerin vahalarda toplanması, evcilleştirmeyi beraberinde getirmiştir. Bu dönemde ilk kez "Neolitik Devrim" kavramını ortaya Childe, aynı zamanda ilk çiftçilik dönemi için 'Yayılımcılık' (Diffisionism) kuramını ortaya atar. Bu kurama göre çiftçilik, Yakındoğu'nun belirli bölgelerinde ortaya çıkar ve bu bölgeden başka coğrafyalara özellikle, batıya yayılır (Benz, 2000:4). G. Childe'ın kuramsal verilerinden yola çıkarak, "Neolitik Devrim" kavramını kullanmasının sebebi, insanın yaşam biçimindeki köklü değişikliklerden kaynaklanmaktadır. R. J., Braidwood, Childe'ın devrim tanımlamasına şöyle bir yorum getirir:

"…devrim diye nitelerken, bu olayın bir gece içinde olduğunu ya da yalnızca bir kez olduğunu söylemek istemiyor. Bu olayın süresinin ne olduğunu kesin olarak bilmiyoruz. Bazı kimseler tüm bu değişikliklerin 500 yıldan daha kısa bir sürede gerçekleştiğine inanırlarsa da, ben bundan kuşkuluyum. Büyük bir olasılıkla, başlangıç evresi uzun bir sürede gerçekleşti. Etkin köylü-çiftçi toplumların düzeyi bir kez yerleştikten sonra her şey bir ivme kazandı. 6000 (+) yıl öncesinde, ilk köylülerin çocukları oldukça yağışsız bir bölge olan alüvyonlu Mezopotamya'da sabanla tarımı geliştirdikleri gibi, tapınakları bulunan kentlerde yaşıyorlardı. Geride bıraktıkları 3.000.000 yıllık besin toplama dönemine göre, bu olay gerçekten de devrim denebilecek bir ivmeyle gerçekleşmişti…" (Braidwood, 1990:165)

R. J. Braidwood, teorik düzeyde kalan "Neolitik" tartışmalarını, arkeolojik verilerle birleştirmeyi amaçlayan ilk arkeologtur. İlke olarak G. V. Childe tarafından ortaya atılan, üretim toplumu verilerinin, arkeolojik verilere ne ölçüde yansıdığı ele alınır ve Braidwood teknolojik anlama sahip 'Neolitik' yerine, dönemin farklılığını ve özelliklerini yansıtan 'İlk Üretimci Köy Toplulukları' terimini kullanır. Gelişim sürecini de buna göre "Besin Üretimine Başlangıç Dönemi" ve "Gelişkin Köy Toplulukları" olarak tanımlar (Özdoğan, 1995:270). Braidwood 'Neolitik' kavramını tartışırken, bu sürecin oluşabilmesi için gerekli olan temel nedenleri de düşünmeye başlar ve yerleşik yaşam, tarım ve hayvancılık gibi üç girdiyi ele alır. Bu üç girdinin oluşabilmesi için gerekli koşulların ne olduğuna dair cevaplar arar ve "doğal yaşam bölgesi" (Natural Habitat Zone) kuramını geliştirir. Bu kurama göre; bir bölgede tarım ve hayvancılığın başlaması için, tarıma alınacak bitkilerin ve hayvanların o bölgede bulunması gerekmektedir. Braidwood, ilk olarak bu bitkilerin ve hayvanların, doğada bulunabilecekleri yerleri belirlemekle işe başlar (Özdoğan, 2004:46) ve Childe'ın daha önce ortaya koyduğu "Vaha Kuramı"nın yerine, "En Uygun Ortam" kuramını getirir. Braidwood elverişli ortamın "Bereketli Hilal[7]"in içinde olmadığını, daha çok Bereketli

[7] Breasted'in ilk kez kullanmaya başladığı bir terimdir. Batıda Akdeniz, kuzeyde Anadolu yaylasının, doğuda Zagros Dağlarının, güneyde Arap Yarımadası'nın sınırladığı bölge. Başka bir deyişle, İran, Irak sınırı boyunca uzanan Zagros dağları ile başlayıp, kuzeyde Doğu Toros yayı ile batıya dönen, güneyde Amanos, Lübnan ve Karmel Dağları ile uzanan, yay biçimindeki alana verilen isim.

Hilal'in dış çevresi ya da kenarlarındaki dağlık alanların yamaçlarında olduğunu savunmuştur. "Hilly Flanks" olarak adlandırdığı bu bölge, coğrafi anlamda "eşik" ya da "piedmont" olarak tanımlanır. Sonuç olarak Childe'ın yayılımcı görüşünün daha dar bir alana indirgenmiş haline Braidwood, "Uygun Ortam" veya "Çekirdek Bölge" adını verir (Özdoğan, 1995:269).

Braidwood, bu kuramı sınamak için, II. Dünya Savaşı sonrasında, arazi çalışmalarını esas alarak araştırmalara başlar. Irak-Jarmo Projesi adı altında başlanan proje, 1947-48, 1950-51 ve 1954-55 yıllarında sürdürülür. Araştırmalar daha çok Irak ve kısmen İran'ı içine alan bölgede yapılır (Braidwood, Howe, 1960:26). Çalışmalarda; Ruwanduz kentinin kuzeyinde Gird Banahilk, Musul Erbil yolunun güneyinde Tell al-Khan, Kerkük'ün güneyinde Tell Matarah, Girdemamik Köyü'nün kuzeyinde Gird Ali Agha, kuzey Irak'ta Jarmo, Musul-Erbil yolunun kuzeyinde bulunan Tell M'lefaat gibi birçok Neolitik Dönem'e tarihlenen yerleşim saptanır. Neolitik yerleşimlerin yanı sıra, bölgede Paleolitik Dönem'e tarihlenen, kaya sığınakları ve açık hava yerleşmeleri de tespit edilir. Bu proje ile Braidwood, ilk kez diğer bilim dallarından da araştırmacıların katıldığı, kapsamlı bir ekiple, Jarmo'da kazılara başlar (a.e, 1960:27,28,29). Hemen hemen aynı yıllarda, Braidwood'un kazılarını, Bereketli Hilal'in doğu ve batı kanadında yer alan başta Jericho (Eriha), Munhatta, Beidha, Tepe Guran, Aswad, Bukras gibi kazılar izler (Özdoğan, 1995:270).

G. Childe ve R.J. Braidwood Neolitik sürecin nedenleri üzerinde düşünüp arazi çalışmaları yaparken, tamamen bunlardan bağımsız, Yakındoğu'da önemli Neolitik yerleşmeler açığa çıkar. Bunlar büyük höyüklerin alt tabakalara indikçe madenin olmadığı kazılarda ayrıca özellikle Doğu Akdeniz bölgesinde yapılan çok sayıda kazıyla ortaya çıkan Natuf, Kebaran gibi ve özellikle Jeriko gibi kazılar bu kuramlardan bağımsız gelişir. Bunun yanı sıra Neolitik terimi Yakındoğu'da ilk çiftçiliğin başladığı madenin kullanılmadığı tarihöncesi ve bu arada Avrupa'daki mikrolitle tanımlanan Mezolitik ve maden buluntu ile tanımlanan Tunç Çağı kültürleri arasında özellikle yassı

balta buluntuları Neolitik olarak adlandırılır. Neolitik tanımı özellikle Avrupa'da kullanılır.

Braidwood, bu çalışmaları sürdürürken iki yaklaşımı daha geliştirir. Bunlardan biri Childe'ın "Neolitik Devrim" adıyla tanımladığı sıçramalı gelişime karşılık, "Yavaş ve Aşamalı Evrim"dir. Diğeri ise teknolojik kökenli olan Neolitik kavramının, ekonomik ve toplumsal bir gelişmeyi yansıtabileceği düşüncesidir (a.e:270). Braidwood'un "Yavaş ve Aşamalı Evrim" kuramından sonra, 1946-52 yılları, arkeoloji için bir kırılma noktası olarak tanımlanabilir. Bu dönemde arkeoloji felsefesi ve politikası yeniden yapılandırılır. Kısa bir süre sonra, Chicago ve Michigan üniversiteleri çevresinde "Yeni Arkeoloji[8]" akımı tetiklenmiştir. Braidwood'un pek de onaylamadığı bu akımın sonrasında, "Analitik Arkeoloji" ve "Süreçsel Arkeoloji" gibi akımlar takip ederek günümüze kadar ulaşmıştır (Özdoğan, 2004:46).

1960'lı yıllara gelindiğinde Bereketli Hilal'in doğu ve batı kesimi oldukça iyi araştırırken, yalnızca Türkiye sınırları içinde kalan kuzeydeki bölge araştırılmadan kalmıştı. Bu eksikliği gidermek için, Braidwood, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, 1963 yılında, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü ile Chicago Üniversitesi, Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün birlikte başlattığı yüzey araştırmalarına başlar. (Çambel, Braidwood, 1980:5; Braidwood ve Braidwood, 1990:24).

Bereketli Hilal'in kuzey sınırını oluşturan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Siirt, Diyarbakır, Şanlıurfa'yı içine alacak şekilde yapılan yüzey araştırmaları sonucunda, Diyarbakır'ın Ergani ilçesinde saptanan Çayönü yerleşmesinde, 1964 yılında kazı çalışmalarına başlanır (Braidwood, Çambel, Watson, 1969:1276). Aynı yıl Urfa İli, Bozova yakınlarındaki, Söğüt Tarlası, Biris Mezarlığı yerleşmelerinde kazılar yapılır (Çambel, Braidwood, 1980:9, Braidwood v.d., 1969:1276). Bu araştırmalarda, bölgenin

[8] Binford'un öncülüğünü yaptığı Yeni Arkeoloji; 1960-1970 yılları arasında gelişir. Bu kuram, arkeolojik buluntuların ve oluşumların istatistik, biyoloji, matematik gibi bilim dallarıyla analiz edilmesi gerektiğini savunur.

paleocoğrafyası ve faunası'nın anlaşılabilmesi için, birçok bilim dalından uzman, araştırmalara katılmıştır.

Bölgede arazi çalışmalarının artması ile Neolitik Dönem'in oluşum sürecinin, önceden düşünüldüğünden çok daha karmaşık olduğu görülmüş ve çalışmalar bölgenin hemen her yerine yayılmıştır. Bu bağlamda, J. Mellaart Orta Anadolu'da başta Hacılar, Çatalhöyük gibi kapsamlı kazılara başlar. Bu çalışmaların yanı sıra, 1960'lı yıllarda Canhasan, Suberde ve Erbaba ile başlayan çalışmaları daha sonra Aşıklı Höyük, Pınarbaşı, Musular yerleşmelerinde yapılan kazılar takip etmiştir. Orta Anadolu'da gerçekleştirilen bu çalışmalar, Anadolu Neolitiği'nin daha iyi anlaşılmasında ve diğer bölgelerle de karşılaştırılmasında etkin olmuştur.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde baraj yapımı nedeniyle, su altında kalacak bölgede, 1967-1974 yılları arasında Keban Projesi adı altında kazılara başlanır. Keban ile bulunan Boytepe'yi, Malatya Caferhöyük ve Urfa Nevali Çori kazıları izler. Daha sonrasında Güneydoğu Anadolu'daki araştırmalar, Hallan Çemi, Göbekli Tepe, Mezraa Teleilat, Akarçay Tepe gibi kazılar ile artarak günümüze kadar gelir.

1970'li yıllardan itibaren Bereketli Hilal, Neolitik Çağ araştırmalarının odağı olmaktan çıkar ve araştırmalar Yakındoğu'nun hemen her yerine yayılır. Özellikle Batı İran, Suriye'nin kurak ve yarı çöl bölgelerinde birçok yerleşme saptanır. Seng-i Çakmak (İran), Ganj Dareh (İran), Bus Mordeh (İran), Tel İblis (İran), Umm Dabaghiyah (Irak), Bougras (Suriye), Tell Khashkoshoh (Irak), Nemrik (Irak), Mureybit (Suriye) başta olmak üzere kazı çalışmaları yapılır. (Özdoğan, 1995:272)

Neolitik Dönem ile bilgilerimiz arttıkça Neolitik yaşamın çekirdek bölgesinin nesri olduğu ve bunun nasıl yayıldığı, yayılma nedenleri ve yolları üzerine farklı görüşler ortaya çıkar. Bu bağlamda O. Bar-Yosef, O. Henry ve J. Cauvin gibi araştırmacılar kuzeye yayılımın Levant Bölgesi üzerinden olduğunu söyler. O. Bar-Yosef, O. Henry, J.

Cauvin, Güney Levant olarak ya da Levant Koridoru şeklinde tanımladıkları, özellikle İsrail, Ürdün, Filistin'i[9] içine alan bölgeyi, çekirdek bölge olarak benimsemişlerdir (Bar-Yosef v.d., 1992:38). Eski yerleşim modellerine ait veriler, 1960'lı yıllardan beri, Çayönü kazısıyla beraber artarak gelen Hallan Çemi, Göbekli Tepe, Nemrik, Mureybit gibi gelişmiş yerleşmelerin ortaya çıkması, 'Levant Merkezli' bu yaklaşımı sarsar. Anadolu'da ki 'Neolitik' olgusunun, Güney Levant kadar eski olduğu ve Anadolu'da farklı bir sosyo-ekonomik modelin var olduğu görülür (Özdoğan, 1999:313) Artan araştırmalar sonucunda, bugün Yakındoğu'da, M.Ö. 10.000-5.500 arasına denk gelen Neolitik Dönem'den bahsederken uzmanlaşma, statü objeleri, gelişkin ticaret, kült binası ve alanları, savunma sistemleri, heykel yapımı ve piroteknoloji gibi karmaşık bir sosyal organizasyonun göstergelerini görmekteyiz.

"…bugün Neolitik Çağ için çizeceğimiz tablo, 1950 ya da 1960'lı yıllardan tümüyle farklıdır. Bu fark, yalnızca Nevali Çori, Göbekli Tepe, Jerf el Ahmar gibi kazı yerlerinde bulunan tapınaklar, heykeller ve hemen hemen tüm Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmelerde yaygın olarak görülen statü ve süs eşyalarıyla sınırlı değildir. Neolitik Dönem'in, ya da ilk tarımcı köy topluluklarının yaşam biçimi ile ilgili olarak ortaya çıkan yenilikler, zengin kalıntılardan çok daha önemlidir. Bunlar, o dönemi, gelişim sürecini farklı olarak algılamamıza, düşünce istemimizi değiştirmeye zorlayacak kadar önemli farklardır…" (Özdoğan, 2004:49)

Günümüzdeki "Neolitik" tanımı, geçmişe oranla bir hayli değişir. Neolitik Dönem'in coğrafi sınırlarının değiştiği, besin üretimine geçişin, Neolitik Dönem'e geçişte tek sayılmayacağı gibi birçok düşünce ortaya çıkar. Artık Neolitik Dönem'den bahsederken, inanç sisteminden, eşitçil olmayan toplumdan, ticari bir sistemden bahsedebilmekteyiz.

[9] Kazıların bu dönemde, özellikle bu bölgede yoğunlaşması unutulmamalıdır.

2.1.2. Yakındoğu Neolitik Dönem Mimarisi

Neolitik Çağ, dünyanın her yerinde, aynı zamanda ve aynı biçimde gerçekleşmemiştir. Yakındoğu bölgesinin Neolitik Çağ, Çanak Çömlekli ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem olarak iki bölümde ele alındığını "Yakındoğu Neolitik Dönem İle İlgili Genel Bilgi" bölümünde belirtilmişti. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ da kendi içinde A, B ve C olarak alt evrelere ayrılmıştır.

Birçok değişimin görülmeye başladığı Neolitik Çağ'da, özellikle Yakındoğu'da, bölgesel farklılıkların olmasına rağmen, bölgenin büyük bir iletişim içinde olduğunu arkeolojik verilerden görmekteyiz. Dolayısıyla, Anadolu'nun güneydoğu kesimlerinin de içinde bulunduğu ve buradan Filistin'e kadar uzanan Doğu Akdeniz bölgesini kapsayan alan, bu çağ'da ortak bir gelişme süreci izler. Ortak gelişme sürecini, en iyi yansıtan veri olarak, mimari kabul edilebilir. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ A ve B aşamalarının M.Ö. 10.000 ile 8000 yılları arasına tarihlenir. PPNA; insan topluluklarının nüfusunun yavaş yavaş artmaya başladığı, daha sistemli bir yaşam tarzının oturmaya başladığı ve yerleşme sayılarının arttığı bir dönemdir.

1950 senelerinden önce arkeologlar, Neolitik evlerin tek biçimde (standart) planları olduğunu fark etmelerine rağmen, Neolitik ev biçimlerinin ilk sistematik ve anlaşılır şekilde sınıflandırılması Olivier Aurenche (1981) tarafından yapılmıştır. Kendisi bu tipoloji için, ağırlıklı olarak yapıların plan tipine ve oda sayısı gibi nitelikleri dikkate almıştır. Bu sınıflandırmada; tek odalı yuvarlak planlı binalar, yuvarlak binalar ancak içerisinde bölme alanları olan, dörtgen tek odalı ve dörtgen çok odalı içermektedir. Bu sınıflandırmanın, bölgesel yapı gelenekleri oluşturan, yapı malzemesi, çatı yapım tekniği, sosyal düzenlemelerin işlevsel farklılıkları, iklim şartları ve ideolojileri yansıtan bir çok alt sınıfı da bulabiliriz (Banning, 2003:7).

PPNA döneminde, yerleşmelerin boyutları ve yoğunlukları belirli bir biçimde artar (Rosenberg, 2003:91). Mimari genel olarak, Paleolitik Çağ barınakları gibi, yuvarlak planlı ve hafif malzemeden yapılmışlardır. Bazıları taş temelli olan bu yapıların, yuvarlak bir çatkı sisteminin üzerinin dal, saz, kamış gibi malzemenin örülmesi ve sonrasında çamurla sıvanması ile oluşturulmuştur (Özdoğan, 2002a:68, Bar, Y., O., 1989:58-59). Örneğin, PPNA dönemine tarihlenen Jeriko (Naveh, 2003: 87) yerleşmesinde, dönemin tipik yuvarlak planlı yapıları izlenebilmektedir. Kulübe tarzı denilebilecek bu yapılar yuvarlak veya oval planlı olup, taş temelli ve kerpiç duvarlardan oluşurlar. Jeriko'daki yapılar toprağa yarı yarıya gömük ve 4-5m. çapında olurlar. Jerf el Ahmar yerleşmesinde de yine benzer şekilde yapılar toprağa yarı yarıya gömük, yuvarlak planlı ve içersinde bölmeleri bulunmaktadır (Stordeur, Abbes, 2002:567-568). Nemrik yerleşmesinde ise yapılar yuvarlağımsı bazen yuvarlak ve dörtgen arası bir şekilde görülür. bu yapılarda toprağa yarı gömük şekilde inşa edilmişlerdir (Watkins, 1990:338-339).

PPNA dönemi yeni yapı biçimlerinde taşıyıcı sistemle ilgili iki element göz önüne çıkmaktadır: duvarlar ve sütunlar. Malzeme olarak kilin yapılarda kullanımı çok eskiye dayanır. Taşların üst üste dizilmesi ile kil topanlarının destek yapılması ve direklerle yapının yaşam alanının çatıya kadar olan yüksekliği 2m.'yi bulurdu. Dönem sonlarında ve PPNB'nin erken dönemlerinde yapının bölümlenmesi gerektiğinden, yukarıda değinilen bu çözümler yeterli olmamaya, beraberinde bazı mühendislik ve mimari sorunları getirmiştir (Bıçakçı, 2003:407).

PPNA döneminin sonunda, işlevlere göre bölünmüş geniş mekanları içeren daha geniş dörtgen planlı yapılara geçişi hazırlar. Bu dönüşüm kolay olmamıştır. Daha önceki dönemlerde görülmeyen besin hazırlama, saklama gibi eylemlerin ortaya çıkması, bu ufak barınakları kullanışsız hale getirmekteydi. Çünkü yuvarlak planlı bir yapıyı bölmek veya yapıya ek bir bölüm yapmak ile daha işlevli hale getirmek zordur. Dolayısıyla PPNA, bir sonraki evresi olan PPNB'de görülen dörtgen planlı yapıların ortaya

çıkmasını hazırlayan bir dönemdir. Ancak bu dönüşüm çok da kolay olmamıştır; temel, köşe bağlantısı, taşıyıcı duvarlar, kapı, çatı, baca gibi mimarinin temelini oluşturan öğeleri de beraberinde getirmiştir (Özdoğan, 2002a:69).

Artık M.Ö. 7 binlere gelindiğinde, dörtgen planlı, taş temelli, çok odalı ve işlevlerine göre de ayrılmış yapılar karşımıza çıkar. Yerleşmeler daha da büyümüş ve yerleşme düzeni de daha sistemli hale gelmiştir. PPNA döneminde yerleşmelerde görülmeye başlayan tapınak tarzı yapıların, PPNB döneminde anıtsallık boyutuna geldiği gözlenmiştir. PPNB; ilk tarım topluluklarının, ideolojik üst yapısının büyük oranda arttığı bir dönemi ifade eder (Dolukanov, 1998:229).

Yuvarlak planlıdan dikdörtgen planlı yapıya geçişi en iyi yansıtan yerleşmelerden birisi Çayönü'dür. Yuvarlak planlı yapılar evresinin hemen üstünde bulunan ızgara planlı yapılar evresinde, ızgara benzeri paralel duvarlardan oluşan dörtgen biçimli taş platformlar dallarla örtülüp kil ile kaplanmaktaydı. Platformların bir ucunda ise depo alanları bulunur (Özdoğan, A, 1999:43, Schirmer, 1991:46).

Megaron veya destekli evler PPNB dönemi içerisinde en çok kullanılan ev tipini oluşturmaktadır. Duvarcılıktan sonra, bu destekler, evlerin iç duvarlarında görülmeye başlamıştır. Kuzey Mezopotamya ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çayönü gibi yerleşmelerde ızgara plan veya hücre planlı yapıları görmekteyiz. İran'ın Samarra'sında ve özellikle Tell Es Sawwan'da, 3 bölümlü ve 'T' biçimli yapılar ağırlıklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Abu Hureyra'da, standart birleşik uzun dikdörtgen yapılar vardır (Banning, 2003:8).

Bu aşamalardan sonra, Neolitik Dönem mimarisinin Yakındoğu'da barınaktan konuta dönüştüğünü söyleyebiliriz. Tüm bu gelişim, Yakındoğu Neolitik Dönem, geleneksel mimarisinin temelini oluşturmuştur. Taşları örerek duvar haline getirdikten sonra, dökme kerpici de tuğla haline getirmeyi başarmışlardır.

Yapılardaki tekdüze mimari planın oluşmasında en büyük etken, evlerini kendileri ve komşularıyla beraber yapıyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Buna karşılık yerel biçimlere göre ufak tefek değişiklikler olabilmektedir. Ev tipolojileri, bunların birtakım statik düzeninin varlığını göstermektedir. Bu statik düzen bize, ev yapılandırmasında, yenilenmesinde, ek yapılmasında ve yıkmasında dinamik bir gelişimin olabileceğini göstermektedir. Evlerde değişiklikler görülmeye başlandığında, farklı evlerin aslında aynı ev tipinin aşamaları olduğunu düşünebilir (Banning, 2003:9).

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in Yakındoğu'da ilk aşamalarını temsil eden Hassuna yerleşmelerinde mimari, kil bloklardan oluşur. Dikdörtgen biçimli yapılar çok odalı olabildiği gibi tek odalıları da bulunur. Örneğin Proto Hassuna olarak tarihlenen Tel Soto yerleşmesinde yapılar ocak ve fırınların bulunduğu dörtgen tek mekanlardan oluşurlar (Dolukhanov,1998:289). Tel Soto'nun biraz doğusunda yer alan Yarım Tepe I yerleşmesinde ise küçük dikdörtgen mekanlardan oluşan çok odalı yapılardan oluşur (a.e., 1998: 291). Samarra kültüründe mimari çok fazla değişmeden devam etmiştir. Samarra yerleşmelerinde ise dörtgen planlı ve çok odalı yapılar bulunurken yapı içlerinde görülen payandaların ise çatıyı desteklemek için yapıldığı anlaşılır (a.e., 1998: 294).

Tüm mimari veriler diğer küçük buluntularla da desteklenince, yerleşik toplulukların erken dönemlerden itibaren, karmaşık bir toplumsal yapıyı geliştirdiklerini görmekteyiz. Yerleşmelerin mimari dokusu büyük bir işbölümü, dayanışma ve sonrasında da uzmanlaşmayı gerektirir. Yerleşmedeki kült yapıları bize, topluluğun artık sadece fiziksel yaşamını sürdürmek için değil, topluluğun varolan değerlerini kalıcı ve simgesel yollarla ifade etmeye çalıştıklarını göstermiştir (Roth, 2002:210).

2.2. Yakındoğu İlk Neolitik Dönemdeki İnanç Sistemine Genel Bir Bakış ve Bunun Arkeolojik Göstergeleri

Kült uygulamalar inanç sisteminin bir göstergesi olarak kültürel sistemin önemli bir parçasıdır. Bu uygulamaları yorumlamakta birçok araştırma yöntemi bulunur. İnanç sistemlerinin göstergeleri olan verilerin ne şekilde inceleneceği tartışma konusudur. Ancak üzerinde duracağım yaklaşımlardan biri doğrudan tarihsel yaklaşım (direct historical appoarch) olarak adlandırılan; özellikle günümüz ilkel toplulukları ile tarihöncesi toplumları etnografik verilerle karşılaştırmaya dayanır (Johnson, 1999:190). Diğer yaklaşım, arkeolojik verilerin ritüel kurumlar ile ilişkisinin araştırılmasını içerir (Voight, 1991:34).

Yakındoğu'da Neolitik Dönem ile ilgili yeni yapılan araştırmaların sonucunda, kuramsal olarak basit köy yaşantısı olarak kabul edilen Neolitik kavramının, elde edilen verilerle, sanıldığı kadar basit bir köy yaşantısı şeklinde olmadığını, yerleşmelerde gelişkin sosyal bir yaşam ve düzenli bir inanç sisteminin var olduğu görülmüştür (Verhoeven, 2005:42, Özdoğan, 2004:50). Özellikle son on yılda, bölgede sürdürülen araştırmalar bazı soruların sorulmasını gerektirmiştir. Bu soruların başında, sosyal yapı ve inanç sistemlerinin, yerleşik yaşam ve evcilleştirme ile birlikte neden ve nasıl geldiği sorusudur. Bu sorunun kısmi cevabını Yakındoğu Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşimlerinden olan örneğin; Çayönü yerleşmesindeki ölü kültü (Özdoğan, A, 1999: 51), Göbekli Tepe'de yer alan anıtsal nitelikteki taş steller (Schmidt, 2004:93), Jerf el Ahmar'da bulunan üzerleri yontulmuş taşlar (Stordeur, Abbes, 2002:588), Ain Gazal'daki kille sıvanmış heykeller (Besserat-Schmandt, 1998:1), Çatalhöyük duvar resimlerindeki sembolizma (Hodder, 2006: 185) gibi arkeolojik verilerin Levant ve Anadolu'da yer alması oluşturur (Boyd, 2005:25).

Yukarıda sözü edilen buluntular çeşitli şekillerde yorumlanmıştır (Rollefson, 2005:3, Schmidt, 2005:13). Özellikle Doğu Akdeniz bölgesi için, buluntuların yorumlanması

işlevsel, süreçsel ve sosyal evrim bakış açılarını kapsar. Bu bakış açıları zaman içinde yapısal etkileşime benzeyen fikirlere dönüşmüşlerdir (Boyd, 2005:5). Genel olarak kabul edilen ve Boyd, Rollefson'a göre (a.e.,2005:25), Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de görülen kült uygulamalardaki değişiklikler büyük bir olasılıkla, çevresel şartların değişiklikleri ile bağlantılıdır. Kült uygulamaları bir anlamda, çevreye uyum sağlamanın bir yoluydu.

Yakındoğu Neolitik Dönem kült uygulamalardaki gelişmiş, karakteristik yapıdan sadece küçük bir kısmı arkeolojik verilerden izlenebilmektedir (Akkermans, Schwartz, 2003: 83). Bunların başında, ölü gömme gelenekleri, sıvalı kafatasları, maskeler, figürinler, heykeller, ev modelleri ve kült binaları yer alır. Yakındoğu inanç sisteminin yorumlanmasını sağlayan, bahsedilen bu verilere ve bunların üzerinde yapılan tartışmalara aşağıda maddeler halinde değinilecektir.

2.2.1. Ölü Gömme Gelenekleri, Sıvalı Kafatasları ve Maskeler

Tarihöncesi dönem inanç sistemini yansıtan en somut veri, ölü gömme gelenekleridir. Tarihöncesinden günümüze kadar insanlar, ölümü tam anlamıyla bir son olarak görmemişlerdir. İnsan hayatının, ölümden sonra devam ettiğine ilişkin inançlar, beraberinde bir takım kült uygulamalarını da getirmiştir. Bu bölümde, tarihöncesi inanç göstergelerinden, ölü gömmesi, sıvalı kafataslarına ve genellikle sıvalı kafatasları ile beraber ele geçen maskeler hakkında genel bilgi verilecektir.

Günümüzdeki bilgilere göre, Orta Paleolitik Dönem'de Neanterthal insanın, belli bir bilinçle ölülerini gömdükleri görülmüştür. Neanderthal öncesi insanların tinsel inançlarının varlığı, elimize ulaşan veri olmadığından bilinmemektedir. Ancak, *Homo sapiens neanderthalensis* aşamasına gelindiğinde bu konudaki en önemli verilerin başında, ölü gömme uygulamasının varlığı gelmektedir. İnsanlar, soydaşlarını öldükleri yerde bırakmayıp, cesetlerini gömmeye başlamışlardır. Tüm bunlar artık düşünsel dünyalarının oluşmaya başladığının ve ölülerine ayrı bir önem vermeye başladıklarının kanıtıdır. Özellikle ölü gömme uygulaması, bir 'öbür dünya' kavramının düşünülmüş olduğunu akla getirmektedir. Tüm bunlar insanların Neanderthal evresinde ulaştıkları manevi düzeyi açıkça göstermektedir (Arsebük, 1995:89).

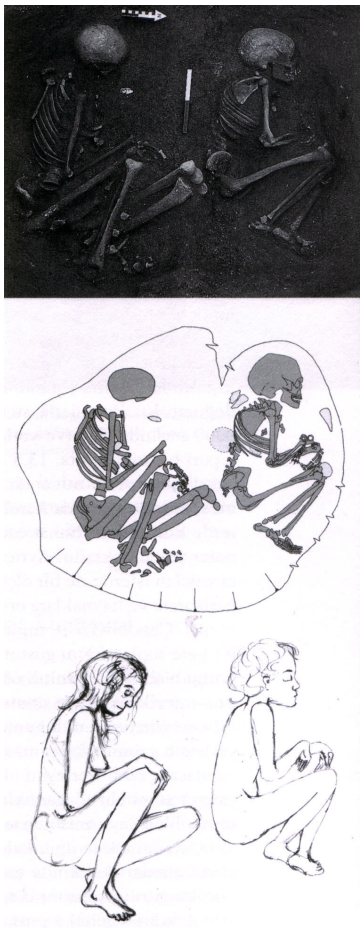
Neanderthal'lerin inanç dünyalarına ilişkin verilere Irak'ta bulunan Şanidar Mağarasında bir Neanderhal mezarının içinde bulunan çiçek ve bitkilere ait kalıntılara ratlanması bu işlemin bir rastlantıdan ibaret olmadığını düşündürür. Neanderthal inancını yansıtan bir diğer örnek ise İsviçre'deki Drachenloch Mağarasında görülmüştür. Burada Neanderthallerin Ayı Kültü'ne ait olabilecek izlere rastlanmıştır. Bir diğer Neanderthal insanının dinsel ve büyüsel inancına örnek ise, İtalya'daki Cadı Mağarasında bulunan ve bir hayvanı andıran mağaranın doğal çıkıntısının, av büyüsüne bağlı olabilecek nişan tahtası olarak kullanılmış olmasıdır (a.e., 1995: 90).

İnançsal törenlerin görkemli olduğunu düşündüğümüz, gelişkin karakteristik yapısından sadece küçük bir kısmı arkeolojik verilerden izlenebilir. Bunlardan en önemli veri olarak sayabileceğimiz ölü gömme gelenekleridir. Ölü gömme alışkanlıkları çok çeşitlidir. Bunlar birincil ve ikincil gömütler olabilmekte, kille sıvanabilmekte veya insan kafatasları vücuttan ayrılarak, kafataslarına bazı işlemler yapılabilmektedir. Bunların halka açık alanlarda sergilenebildiği ve bilinçli olarak gruplar halinde gömüldüğü düşünülebilir. Kırmızı aşı boyası veya başka boyalar, kemiklerin üzerine serpilmekte veya tek tek kafataslarına uygulanabilmektedir.

İnsanların avcı-toplayıcı yaşamı terk edip, yerleşik yaşama geçmesiyle beraber ilk köy yerleşmeleri kurulur. Anadolu'da ve Yakındoğu'da kurulan ilk köy yerleşmelerinde daha çok yerleşme içi gömütler görülmüştür. Yerleşme içi gömüler olsa da İsrail Kfar HaHoresh'de görülen ve "ölüler kenti" olarak tanımlayabileceğimiz bir örnekte vardır. Çanak Çömleksiz Neolitik B'ye tarihlenen bu yerleşmede çok sayıda insan gömütü ele geçerken, günlük yaşama dair az veri ele geçmiştir (Gorring-Morris v.d., 1998:4, 2000:109). Ancak Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de çoğunlukla yerleşme içi gömütler görülür. Ölüyü yerleşmeden uzak bir yere değil de, yerleşme içinde ve hatta konutlarının içinde taban altlarına veya basitçe açılmış çukurlara gömülmüşlerdir. Örneğin Aşıklı Höyük'te insanlar, ölülerini evlerin tabanları altına gömmüşlerdir (Esin, 1996:36). Çayönü yerleşmesinin erken evrelerinde ise ölüler hocker pozisyonunda, taban altlarına gömülmekte ve yanlarına sadece okr (aşıboyası) bırakılmaktaydı. Izgara planlı yapılar evresinde ise ölüler iç avlunun kuzeybatı veya kuzeydoğu köşesine, bazen de iki avlu arasındaki ızgara açıklığına gömülmekteydi. Kanallı yapılar evresinde ise, kural olarak ölüler açık avlulara, ateş çukurlarının yanına ya da yakınına gömülürdü. Hücre planlı yapılar evresine gelindiğinde, hemen her yapıda hücrelerin içinde hocker pozisyonunda yatırılmış iskeletlere rastlanılmıştır. İlk kez yuvarlak planlı yapılar evresinde rastlanan ve adını içinde ele geçen çok sayıda kafatasından alan "Kafataslı

Yapı[10]"nın en az 7 yapım evresi vardır. Bu yapının muhtemelen "ölü kültü" ile bir ilgisi vardır. Yapıda 295 iskelet ele geçmiştir (Özdoğan v.d., 1993:107-108).

Çatalhöyük'te ise ölüler sekilerin altına gömülür ve bazılarının kafatasının sonradan çıkarılıp bazı işlemlerden geçirildiği görülmüştür. Yakındoğu'da Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de doruğa çıkan kafataslarına gösterilen özen, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşmesi olmasına rağmen Çatalhöyük'te görülür (Hodder, 2006:124-125).

Şekil 1: Çatalhöyük Bina 1'de bulunan ikiz mezar.

Özellikle Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem boyunca görülen ev içi gömütleri, ev içi yapılan kült etkinliklerine iyi bir örnektir. Ölülerin ev birimlerine yerleştirilmesi, ölmüş bireyler ve yaşayan ev halkı arasındaki birlikteliği güçlendirir. Çok net söylenebilecek şey; ölünün, ev ya da ev halkıyla doğrudan bir bağlantısı olduğudur (Banning, 2003: 19). Bu uygulama, belki de kaybetme sürecinin basit bir parçasıydı veya Hodder'ın önerdiği gibi, ölüyü ev tabanına yerleştirmek, (Şek. 1) korkuları basit sevgilere dönüştürmenin bir yolu olabilirdi (Hodder, 1990:39).

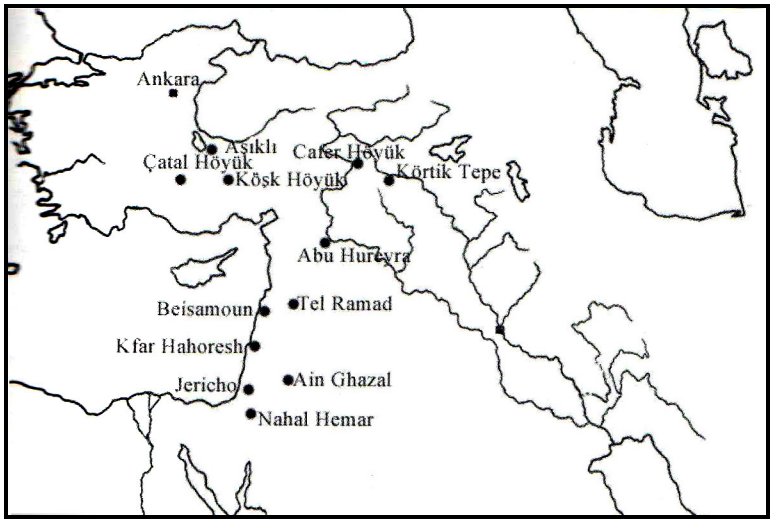
[10] 'Çayönü kafataslı yapısı, Alp Dağları yöresinin tek tük örnekleriyle günümüze kadar ulaşan kemik evlerini anımsatmaktadır. Yer darlığı nedeniyle belli bir süre sonra açılan mezarlardan toplanan kafatasları ve kemikler önce temizlenip, çoğunlukla üzerleri yazılıp bezendikten sonra 'Beinhaus' denen binalarda, açıkta korunmuştur. Bu uygulamanın arkasında ne ata kültü, ne de kanlı bir kurban töreni saklıdır-burada yapılmak istenen, ölen büyüklerden arta kalanları anılarına yaraşır bir şekilde 'memento mori' olarak saklamaktır.' (Seheer,. ?:10-11)

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de görülen ev içi gömülerinin dışında, kafataslarının bedenden ayrılarak, gruplar halinde gömülmesi, yine bu döneme özgü ölü gömme geleneklerinden birini oluşturur. Bu gelenek sembolik ve fiziksel olarak bazı iletişim araçları ile yansıtılmaktadır. İkincil gömüt uygulaması olarak, kafatasının bedenden ayrılması Ain Gazal, Jeriko, Nahal Hemar, Yiftahel, Çatalhöyük gibi yerleşmelerde görülür. Ayrıca Çatalhöyük'te kafatasının bedenden ayrılmasının sembolik resimsel tasvirleri de yer almaktadır. Son olarak, bazı figürin (Ain Gazal, Jeriko, Çatalhöyük) kafalarının ayrı yapıldığını görmekteyiz. Tüm bunlar ikincil gömü içinde yer alan, kafatasını bedenden ayırma geleneğinin bir yansıması olarak kabul edilebilir (Kuijt, 2000:149). Ain Gazal ve Jeriko yerleşmelerinde kafatasının bedenden ayırma geleneği izlenebilmektedir. Ain Gazal yerleşmesinde, taban altına gömülmüş birçok kafatası ele geçmiştir (Rollefson, 1988:113). Çayönü yerleşmesinin bazı tabakalarıyla çağdaş olan Nevali Çori yerleşmesinde de, iki evin tabanları altına gömülmüş, kafatası kümeleri açığa çıkarılmıştır (Seeher, 1993:11)

Bugünkü veriler ışığında, Türkiye ve Yakındoğu'da toplam 12 Neolitik Dönem yerleşmesinde daha önceki çağlarda hiç rastlanmayan ilginç bir ölü gömme uygulaması karşımıza çıkar. Alçılanmış kafataslarının bulunduğu özellikle Jeriko[11] (İsrail) ve Ain Gazal (Ürdün) gibi yerleşmelerde, kafatası kültünün varlığını gösteren birtakım bulgulara da rastlanması dikkat çekicidir ve bazı soruları da akla getirmektedir. Sıvanmış kafataslarının biçimlendirilmiş kafataslarıyla birlikte aynı mekanda bulunması ise; bu özel uygulamanın toplum için ayrı bir anlam taşıdığını gösterir. Saptanan gömülerde ölülere farklı uygulamaların yapılmasının nedeni acaba neydi? Böyle olsa bile, bu davranış Anadolu ve Yakındoğu'daki her Neolitik topluluk için geçerli olabilir miydi? (Özbek, 2005:130).

[11] Eriha olarak da bilinir.

Sıvalı kafatasları, Yakındoğu ve Anadolu'da şu Neolitik yerleşmelerde tesbit edilmiştir: Jeriko (Eriha), Ain Gazal, Kfar HaHoresh, Beisamoun, Çatalhöyük, Aşıklı, Körtik Tepe, Cafer Höyük, Köşk Höyük (Har. 1).

Tablo 1: Sıvalı kafataslarının görüldüğü Neolitik Dönem köy yerleşmeleri.

Ölülerin kafataslarını kille veya alçıyla sıvama işleminin sadece yetişkinlere ait olduğu saptanmış ancak bir cinsiyet ayrımından söz edilemez çünkü her iki cinse de ait [12]sıvanmış kafatasları ele geçmiştir. O dönemde Yakındoğu'da ve Anadolu'da yaşayan insan topluluklarının ölülerine neden böyle bir uygulama yaptıkları bilinmemektedir. Ayrıca bu işlemin uygulandığı hammadde ve uygulama biçimi de çok yakın yerleşmelerde bile farklılıklar gösteriyor ve geniş bir çeşitliliği karşımıza çıkartmaktadır.

"…Tell Ramad ve Köşk Höyük'teki kafatasları alçı ya da kil karışımı ile sıvanmıştır. Nahal Hemar'da katran (bitumen) bu amaç için kullanılmış, Jericho'da ise bazı kafatasları yanmış kireçle biçimlendirilmiştir. Bazı bölgelerde (Köşk Höyük, Tel Ramad) alçı ya da kil ile sıvanan kafatasları Abu Hureyra ve Çatalhöyük'te görüldüğü gibi aşı boyası ya da zincifre (cinnabar) ile boyanmıştır. Eriha'da sıvanmış kafataslarından bazılarında göz çukurlarının bulunduğu yerlere

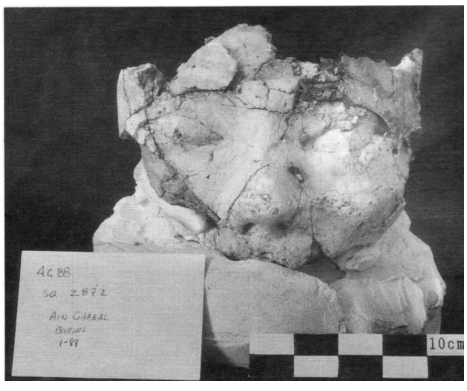
[12] Tel Ramad ve Köşk Höyük gibi bazı yerleşmelerde, sıvanan kafataslarının kadınlara ait olması, araştırmacılara, o dönemdeki toplulukların anaerkil olabileceğini düşündürmüştür.

deniz yumuşakçalarının kabukları (Şek.2) yerleştirilmiştir. Salyangoz kabuğu kapalı gözü, iki kanatlı midye kabukluları ise açık gözü simgelemek amacıyla kullanılmıştır. Köşk Höyük'te de bu amaçla yuvarlak siyah taşlardan yararlanılmıştır…" (Özbek, 2005:131).

Şekil 2: Gözlerine deniz kabuğu yerleştirilmiş sıvalı kafatası, Jeriko.

Ürdün'deki Ain Gazal yerleşmesinde bulunan sıvalı kafatasının (Şek. 3)ise yaklaşık 30 yaşlarında bir erkeğe ait olduğu saptanmıştır. Alt çene bulunamamıştır. Alt çene kafatası sıvanırken kaybolduğu ve bu şekilde gömüldüğü düşünülmektedir. Üst çene, burun, gözler ve çevresi çok muntazam şekilde ince bir kil tabakasıyla sıvanmıştır. Jericho'daki örnekler gibi, ne gözlerde ne de yüzde boya veya bitumen izine rastlanmamıştır (Simmons, Boulton, v.d., 1990:108-113).

Şekil 3: Ain Gazal Yerleşmesi, sıvalı kafatası.

Bu ölü gömme geleneği, birçok düşünceyi de beraberinde getirmiştir. Çünkü bu uygulama yalnızca ölünün gömülmesinden ibaret değildir. Bu işlemin uygulanması için ölü toprağa nakledildikten sonra, ölünün etlerinin tamamen yok olması, bedenin iskelet haline dönüşmesi gerekmektedir. Bu, ölünün gömüldükten sonra tekrar mezarın açılıp, kafatasının alınması ve bu işlemlere maruz kalması demektir. Bu da çok basitçe bir ölü gömme değil beraberinde köklü bir inancı ve ayinsel bir uygulamayı getirmesi demek olmalıdır. Bu gelenekle ilgili birçok yorum yapıldıysa da net bir şey söylemek, o dönemin düşünsel dünyasını tam olarak anlamamız için yeterli değildir.

Wright, ölümden sonra kafatasını alçılama adetinin dinsel ya da büyüsel içerikli bir kült olabileceğini ileri sürer ve sıvanmış kafataslarını "asil baş" (noble head) diye nitelendirir. Wright, bu davranışın yerleşmenin saygın kişilerine (kadın ya da erkek) uygulandığı görüşündedir. Yakar ve Hershkovitz'e göre, bu ölü gömme uygulamasının iki farklı nedeni olabilir; ya bir zafer anısı olarak düşmanı yendikten sonra bu zaferi canlı tutmak için alçılanarak özel bir yerde saklanan kafatasları, ya da ritüel anlamı olan ve kafataslarıyla simgeleştirilen, bir kabilenin veya bir ailenin tapınma kültü olabilir. Buna benzer bir yorumu Silistreli şu şekilde yapmıştır. Bu bir tür 'Atasal Tapınma' olabilir. Nitekim, Köşk Höyük'te gün ışığına çıkarılan ve mekan içinde de özenle hazırlanmış sekiler üzerinde korunduğu anlaşılan alçılanmış kadın ve erkek kafatasları, bir ata kültünün varlığını (cult of ancestors) akla getirmektedir[13] (Özbek, 2005:131).

Yerleşik yaşama geçişle birlikte, toplum yapısı birçok yönden değişime uğramıştır. Kuşkusuz Neolitik Dönem ile gelen bu yeniliklerden biri, inanç dünyaları ile ilgilidir. İlk Neolitik toplumların inanç dünyalarıyla ilgili verilerin en ilginç olanlarından birisi de, bu topluluklarda da tanık olduğumuz, kafataslarının sıvanması ile olan, ölü gömme geleneğidir. Avcı-toplayıcı yaşam tarzı terk edilirken, toplumların ekonomisi, sosyal

[13] Eriha, Ain Gazal, Beisamoun, Abu Hureyra gibi yerleşmelerdeki örneklerden yola çıkarak, araştırmacılar benzer görüşleri ileri sürmüşlerdir.

yapısı değişmiş, bu değişimlerle beraber, birtakım değer yargıları, inanç dünyaları da değişip sistemli hale gelmiştir.

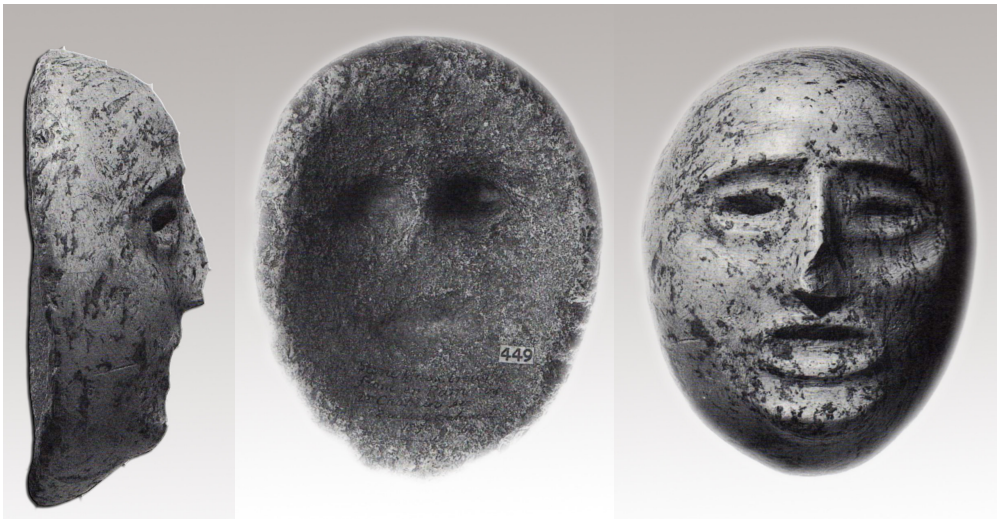
Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e gelindiğinde, yerleşme içinde gömülere çok fazla rastlanmamaktadır. Buna göre, yerleşmelerin çevresinde ya da uzağında mezarlıkların var olduğu düşünülür (Seeher, 1993:11). Daha önce bahsedilen Kfar HaHoresh yerleşmesindeki mezarlık düşüncesinin, bu dönemde yerleştiği söylenebilir.

Yakındoğu'da görülen bir diğer ilginç buluntu grubu da taş maskelerdir. Maskelerin birçoğu sıvalı kafataslarıyla beraber veya çukurlarda görülmüştür. Bulunan maskeler daha çok kireç taşından yontularak yapılmışlardır ancak araştırmacılar, maskelerin, kemik veya ahşap gibi organik maddelerden de yapılmış olabileceğini söylemektedirler ve bunu kanıtlayabilecek günümüze kadar ulaşmış bir örnek yoktur. Maskelerin ilk örnekleri İlk Neolitik Çağ'a tarihlenir ve buluntu topluluğu olarak bakıldığında daha çok Güneybatı Asya'daki ilk Neolitik yerleşmelerden geldiğini görmekteyiz. Bu maskelerin bir takım törenlerde kullanıldığı büyük bir ihtimaldir. Bazı maskelerin üzerlerinde görülen boya izleri, bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Ancak maskelerin işlevleri hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Bu taş maskelerin (başka maddeden yapılıyorsa? bu maskelerin) ne için kullanıldığı konusunda çok kesin bir fikir yoktur. Tekrar tekrar boyamanın göstergesi, özel ya da kamusal ritüel etkinliklerde yeniden kullanıldığı şeklinde olabilir. Eğer bu yeniden boyamayı kabul edersek, bu maskelerin sakallı bir erkeği simgelediğine ve buna ek olarak yetişkin[14] olduğuna dair varsayımlar yapabiliriz (Bar-Yosef, 2003:79).

[14] Arsenburg ve Hershkovitz Nahal Hemar Mağarasında sıvalı kafatasları hakkında yaptıkları araştırmada, bunların yetişkinlere ait olabileceğini varsaydılar. Bu hipotezi destekleyen veri, Garstang tarafından Jericho'da bulunan sıvalı kafatasında, sakal olabileceği düşünülen boya darbelerinin saptanmasıdır. (Bar-Yosef, 2003:79)

Bar Yosef ve Alon, Jeriko'da bulunan maskelerin sıvalı kafataslarıyla ilişkili olabileceğini söylemişlerdir. Er-Ram maskeleri[15] de insan yüzüne (et ile bütün) çok benzemekte ve yine bu maskelerin, Ain Gazal ve Jeriko'da bulunan insan biçimli heykellerin yüzleriyle de ilişkili olabileceği düşünülmüştür. Yine bar yosef ve Alon, taş maskelerin tümünün, PPNB kültürel alanının bölgesel özelliklerini gösteriyor olmasının, daha önce sıvalı kafataslarında tartışılan "Ata Kültü"nün bir ek ifadesi olarak gösterilebileceğini söylemişlerdir (Bar-Yosef, Alon, 1988:27).

Şekil 4: Er Ram Maskesi.

Daha öncede belirtildiği gibi, maskelerin işlevi hakkında çok net bir bilgi yoktur. hatta bu ağır taş maskelerin yüze takıldığı bile şüphelidir. Ancak dikkat edilmesi gereken bir husus da, dini törenlerde acı çekme sınırının oldukça yüksek olmasıdır. Böyle düşünüldüğünde, bu taş maskeleri takmak çok da güç gerektirmeyecektir. Er-Ram da bulunan taş maskelerin (Şek. 4) küçük olması ve deliklerinin eksikliğinden dolayı, yerleşmedeki maskelerin yüze takılmasını pek mümkün kılmamakta. Aresburg ve Hershkovitz'e göre en azından Nahal Hemar Mağarası'nda bulunan maskelerin, işlem görmüş kafataslarıyla beraber bulunmasının, kafataslarına yüz ifadesi vermek için

[15] Er-Ram maskeleriyle ilgili arkeolojik bilginin az olmasına rağmen, maskeleri inceleyen arkeologlar, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait olabileceğini söylemişlerdir.

kullanılmış olabileceklerini düşünmektedirler. Ölü Deniz'in kuzeyinde yer alan, M.Ö. 4. bine tarihlenen Kalkolitik yerleşimi olan, Teleilat Ghassul'da görülen duvar resimlerinde, her biri maske takmış, 3 figürlük bir grup betimlenmiştir. Kalkolitik Dönem'de, o bölge için dini törenler sırasında, maskelerin kullanılmış olabileceği söylenebilir (Bienert, 1990:261). Maskelerin, taş dışında başka materyallerden yapıp yapmadıkları sorusu halen cevapsız kalacaktır. Ancak araştırmacılar, daha bozulabilir malzemeden maske yaptıkları görüşündedir. Maskelerin; sıvalı kafatasları ve insan biçimli heykellerle, Levant bölgesindeki PPNB kültürünün ritüel dünyasının, önemli bir parçasını oluşturduğunu söyleyebiliriz.

2.2.2. Figürinler, Heykeller (Heykel Boyutundaki Figürler), Ev Modelleri

Tarihöncesi Yakındoğu toplumlarında, figürin, heykel ve ev modelleri sıkça rastlanan buluntular arasındadır ve bunların kült işlevine sahip olduğu düşünülür. Ancak bir kült nesnesini, örneğin bir oyuncaktan ayırt etmenin güçlüğüne rağmen herhangi bir işi yapmakta kullanılamayacak türdeki amulet ve figürin gibi nesnelerin kültle ilişkisi olduğu kabul edilir (Özdoğan, Özdoğan 1998: 581). Bu görüşü esas alarak, aşağıda Yakındoğu Neolitik Dönem inanç sistemini anlamak için sırayla; figürin, heykel, ev modellerine değinilecek.

Küçük boyutlarda biçimlendirilmiş, insan ve hayvan betimlerini içeren, Tükçe'de heykelcik olarak adlandırabileceğimiz figürinler, dönemsel olarak ele alındığında, ilk olarak, Avrupa'da Üst Paleolitik Dönem'de sınırlı bir coğrafya içinde görülmüştür. Yapımında taş, kemik, fildişi, kil (olasılıkla ahşap) gibi birçok hammadde denenen figürinlerin, Avrupa Üst Paleolitik Dönem'de belli bir standarda oturduğu, genelde baklava biçiminde şekillendirildikleri görülür. Bu veriler, figürinlerin, tekniği bilen uzmanlar tarafından yapıldığını düşündürür. Paleolitik Dönem'de görülen bu standartlaşma, Mezolitik Dönem'e kadar devam eder. Yakındoğu'da ise, figürinlerin

ortaya çıkışı ve gelişimi, Avrupa'dan oldukça farklıdır. Yakındoğu'da Natuf dönem'i ile birlikte ortaya çıkan figürinlerin, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e gelindiğinde, sayıları arttığı gibi nitelikleri de çeşitlenir. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de ise, figürinlerde belirgin bir biçimde azalma görülür (Hansen, 2001:94).

Yakındoğu'da figürinlerin çoğunu insan ya da hayvan betimlemeleri oluşturur. Natuf döneminde hayvan, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e gelindiğinde ise insan figürinlerinin baskın olduğu görülür. Uzun süre bu gelişimin, tarımın ortaya çıkışı ve gelişimi ile doğrudan bağlantılı olduğu kabul edilirken, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait yerleşmelerde çok sayıda figürine rastlanması bu görüşün değişmesini sağlar (Schmidt, 1998:106). Örneğin bu döneme tarihlenen, Hallan Çemi, Göbekli Tepe, Mezraa Teleilat, Çayönü, Nevali Çori gibi yerleşmelerde, soyut düşünceler, oldukça gelişkin heykeltıraşlık eserleriyle ifade edilir ve daha sonra ortaya çıkacak "Ana Tanrıça" inancından çok farklı bir inancın varlığı görülür (Umurtak, 2002:106). Göbekli Tepe'de bulunan, 40.5 cm.'lik abartılı erkeklik organına sahip figürin, "baba tanrı" inancını akla getirir (Aydıngün, 2004:136). Mezraa Teleilat yerleşmesinin Çanak Çömleksiz tabakalarında ise beyaz kireç taşından yapılmış, tahtta veya arkalıklı bir koltukta arkaya doğru gerilerek oturmuş, kolları göğsü andırır şekilde çıkıntı şeklinde yapılmış, erkek heykelciklerinin (Şek. 5) büyük bir kısmının erkeklik organları belirginleştirilmiştir. Bu figürinlerin sert yüz ifadesi ve dik duruşları ya bir erkek tanrının ya da toplumda mevkii sahibi birinin varlığını düşündürür. Bu heykelciklerle birlikte yine kireç taşından yapılmış phallus sembollerin de gelmesi baba tanrı inancına ilişkin görüşleri destekler (Özdoğan, 2003: 515).

Şekil 5: Mezraa Teleilat, kireç taşından yapılmış erkek figürinleri.

Şanlıurfa ilinde bir yol çalışması esnasında bulunan, boyu 1.93 m. olan ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlenen görkemli erkek heykeli ve Nevali Çori yerleşmesindeki, kült binası içinde yer alan, bir stel üzerindeki erkek kabartması da, bölgede erkek egemen bir toplumun yansıması olarak kabul edilebilir (Özdoğan, 2001:316). Bunların yanı sıra, Yakındoğu'da, Ain Gazal (Rollefson, 2000: 167), Çayönü (Özdoğan, A., 1999:59), Caferhöyük (Caneva, 1999:98), Mureybet (Hansen, 2001:181) gibi yerleşmelerde bulunan, yine Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a ait, kadın figürinlerinin varlığı da göz ardı edilmemelidir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de figürinlerde genel olarak bir çeşitlenme söz konusudur. Ancak yerleşmelerde insan, özelliklede erkek betimlemelerin yaygın olduğunu görürüz. Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'a gelindiğinde, farklı olarak kadının baskın olduğu ve erkeğin giderek azaldığı göze çarpar.

Anadolu'da ve Yakındoğu'da görülen kadın figürinlerinin çoğunun steotopik[16] özelliklerde betimlendiği, bölgeden bölgeye ve hatta yerleşmeden yerleşmeye farklılıkların olduğu görülür. Örneğin, Orta ve Güneybatı Anadolu'da, figürinler, daha basit biçimlerde ve soyuta yakın işlenirken Orta ve Güneybatı Anadolu'da, süt dolu göğüsleri tutar gibi duruşlarıyla, daha doğal bir görünüm elde edilmiştir (Aydıngül, 2004:138).

[16] Cinsel organları, abartılı biçimde betimlenmiş.

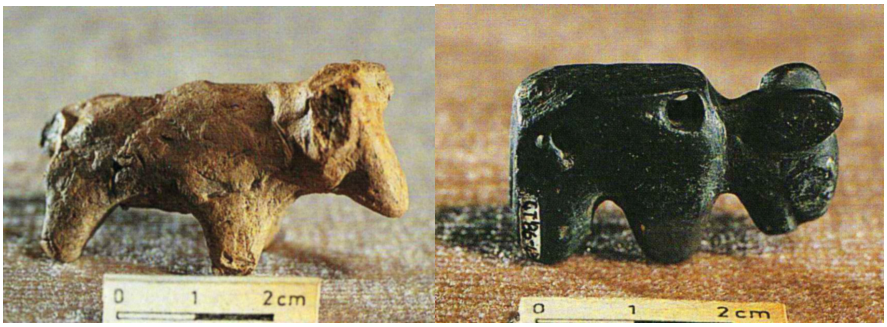
Ancak kadın ve erkek figürinlerinin yapımındaki hammadde ayrımı dikkat çekicidir. Kadın figürinleri özellikle kilden yapılırken erkek figürinlerinde taş kullanımı tercih edilmiştir. M. Özdoğan; kadın heykelciklerinin daha basit ve acemice yapılmış, ev içi üretimi olarak görürken erkek heykelciklerinin, ustalarca, işliklerde üretildiğini savunur (Aydıngün, 2004:137).

Şekil 6: Ain Gazal yerleşmesine ait büyük baş hayvan figürinleri. Her ikisinin de gövdesinde, pişirilmeden önce, çakmaktaşından bıçakların batırıldığı anlaşılmıştır.

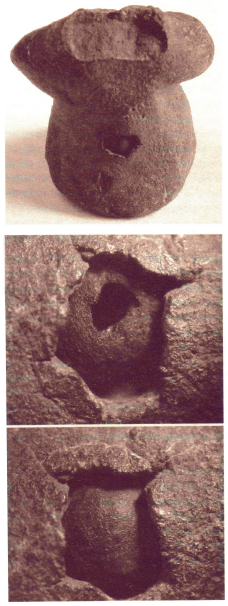
Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de sıkça görülen figürin çeşitlerinden bir tanesi de hayvan figürinleridir. Örneğin Ain Gazal yerleşmesinde 150'den fazla hayvan figürini bulunmuştur. Bunların çoğunlukla büyükbaş hayvanları ve özellikle boğayı betimlediği görülmüştür. Aynı döneme ait hayvan kemikleri incelendiğinde figürinlerde betimlenen bu hayvanların evcilleştirilmiş olduğuna dair net bir şey söylemek mümkün değildir. Ain Gazal'da bulunan iki figürinlerin diğerlerinden farklıdır. İnek ya da öküz olabilecekleri düşünülen bu iki figürinin, henüz yapım aşamasında, nemliyken, gövdelerine çakmaktaşından bıçaklar batırılmış olduğu ve bu durumda pişirildiği anlaşılmaktadır (Şek.6). Bu uygulama, sembolik olarak avın iyi geçmesi için yapılmış olduğu yorumunu getirmiştir (Rollefson, 2000:167). Çayönü yerleşmesinin Çanak Çömleksiz tabakalarına ait çok sayıda hayvan figürini saptanmıştır. İlginç olan, yuvarlak planlı ve ızgara planlı yapılar evresinde, besin ekonomisinde ve çevrede yoğun olarak bulunan domuzun hiç

betimlenmemiş olmasına rağmen, yerleşmede daha çok keçi, koyun (Şek. 7) figürinlerine rastlanmıştır (Özdoğan, A., 1999:59)

Şekil 7: Çayönü Tepesi yerleşmesi, kil ve taştan yapılmış hayvan figürinleri.

Paleolitik Dönem'den itibaren tarihöncesi toplumların yaşamında önemli bir yere sahip figürinlerin işlevleri konusunda birçok görüş bulunmaktadır. Örneğin, J. Mellaart insan ve şematik figürinlerin, tanrıyı simgelemiş olabileceklerini öne sürer. Ona göre şişman olarak betimlenen kadın figürinleri bereketi, boğa görüntüsünde olanlar ise olasılıkla bolluğu vurgulamak için yapılmış olmalıdır. Genel olarak kabul edilen bu görüşlerin yanı sıra insana benzer figürinlerin, belki de koruyucu bir işlevi olduğu, hayvan figürinlerinin ise av büyüsünde kullanıldıkları düşünülür (Hamilton, 2000a:137). Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de görülen kadın figürinleri sıkça bereket, ölüm-doğum, üretim v.s. ile ilişkilendirilmiştir. Çatalhöyük'te bulunan kaba etine sokulmuş yabani buğday ile betimlenmiş kafası olmayan kadın figürini (Şek. 8) yine bereket ile kadın arasındaki ilişkiyi düşündürür (Hodder, 2003:130). Peter Ucko ise, 1968 yılında Hacı Firuz Tepe'deki figürinleri etnografik örneklerden de yola

Şekil 8: Çatalhöyük yerleşmesi,
arkasına buğday tanesi yerleştirilmiş,
kadın figürini.

çıkarak gruplandırır. Ucko'ya göre figürinler, doğaüstü varlıkları temsil eden, "resmi" törenlerde kullanılan tapınma sembolleri olmalıdır. İkinci grubu, büyü araçları olarak, bireylerin veya topluluğun dilekleri (verimlilik artması, sağlıklı çocukların dünyaya gelmesi, mal veya ekinlerin korunması, düşmanın zarar görmesi gibi) için kullanılmış olabilecek figürinler oluşturur. Diğer grubu ergenlik çağındaki çocukların düzgün davranışlar öğrenmesi veya toplulukta yer alan büyüklerin arasına katılma törenlerinde kullanılmış olabilecek, öğretici işleve sahip figürinler oluşturur. Ucko bu nesnelerin çocuk oyunlarında ya da eğlence için kullanılmış olabileceğini de öne sürer. Son olarak, Ucko figürinlerin erişkinler tarafından dekorasyon ve estetik için bile kullanmış olabileceklerini belirtir (Voigt, 2000:258).

Şekil 9: Ain Gazal yerleşmesi, kafası koparılmış kadın figürini

Bunun yanında insan figürinlerde sıra dışı sıklıkla başlarının koparıldığını görmekteyiz. En zayıf yerin boyun olmamasına rağmen boyunların kırılarak kafaların bilinçli olarak koparıldığı anlaşılmaktadır. Burada bilinçli olarak bir "öldürme" söz konusu olabilir. Beidha ve Ain Gazal (Şek. 9) yerleşmelerinde görülen örneklerde, kafalar bedenden ayrılmıştır (Kuijt, 2000:150). Ain Gazal'da görülen kafası kırık figürinlerin, yerleşmenin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e .tarihlenen tabakalarında, sıkça görülen kafatasını bedenden ayırma geleneğinin, bir yansıması olarak yorumlanabilir (Rollefson,2000:169).

Figürinlerin işlevini yorumlamaktaki en önemli veri, buluntu konteksidir. Bu gerek figürinleri gerekse içinde bulundukları yapıları yorumlamak için son derece önemli olmasına rağmen, araştırma bölgemizde, çoğu figürinin özgün konumları tam olarak bilinmemektedir. Yinede Tell Ramad, Ain Gazal, Mezraa Teleilat gibi Yakındoğu'nun

önemli Neolitik merkezlerinde in-situ konumunda bulunan birçok figürin buluntusu vardır. Örneğin, Tell Ramad'da oturur durumda, insan biçimli, üç kil figürinin, sıvalı kafataslarıyla beraber, çukurlara bilinçli olarak gömüldüğü bilinmektedir. Bu figürinlerin kafatasları için ayak olarak kullanıldığı düşünülmüştür (Akkermans, Schwartz, 2003:84).

Yapı içlerinde Figürinlere sıkça rastlanması özel alanlardan çok birer ev içi kullanıma sahip olduklarını düşündürür. Sha-ar Hagolan'da ev bölüm 1'deki odalarda ve avlusunda 9 figürin ile daha büyük bölüm 2'de bulunan 48 figürin buna örnek oluşturabilir (Banning, 2003:19). Figürinlerin ev içlerinde bulunması, belki de ev halkının kendi içinde yaptığı bir takım törenleri akla getirir. Ayrıca günümüze ait örneklerde olduğu gibi, bu tür nesnelerin kült yapıları ya da konutlarda bulunmasına, mekana göre farklı işlevler yüklendiklerini akla getirir.

İlk Neolitik Dönem toplumlarında figürinlerin yanı sıra görülen diğer bir ilginç buluntu topluluğu heykellerdir[17]. Boyut olarak heykeller figürinlere göre daha büyüktür. Figürinlerin sayısal çokluğu ve genelde basit biçimlere sahip olması, eğer sosyal bir gerekçe yoksa hemen herkesin yapabileceği basitlikte olmalarına rağmen, heykellerin yapımı uzmanlık gerektirir niteliktedir.

Nevali Çori yerleşmesinde üst üste inşa edilmiş kült bina II ve III'de toplam 11 tane kireçtaşından yapılmış heykel ele geçmiştir (Hauptmann, 1999:75, 2003:626). Kült bina III içerisinden insan boyutlarında, kireçtaşı bir insan kafası yontusu ele geçmiştir. Yüz kısmı bozulmuş olan heykelin arka kısmında saç örgüsünü andıran, üçgen başlı bir yılan kabartması bulunur. Boynundan kırılmış olduğu görülen bu kafa yontusunun bir heykele ait olduğu muhtemeldir (Hauptmann, 1993:55, 1999:75,76, 2003:626). Nevali Çori'de bu insan kafası yontusu dışında, insan-kuş karışımı betimlenmiş bir yontu (Hauptmann,

[17] Heykelin figürinden farkı, boyut olarak daha büyük ve hacimli olmasının dışında, yapım tekniği bakımından da figürinlerden ayrılırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 1.3.

1993:58, 1999:76), kuş biçimli heykel, insan ve akbaba biçimli heykeller ele geçmiştir (Hauptmann, 1993:60,67, 1999:76)

Payelerin üstünde zengin hayvan ve insan ikonografilerine sahip Göbekli Tepe yerleşmesinde, yapı içlerinden heykel buluntuları da ele geçmiştir. C yapısı içinde bulunan erkek domuz kabartması betimlenmiş taş payenin hemen önünde, yine taştan yontulmuş büyük bir erkek domuz heykeli ele geçmiştir (Schmidt, 2000:26, 1999:13). Bunun yanı sıra yine cinsel organı abartılı biçimde belirtilmiş aslan, insan heykelleri ve insan kafalı kuş biçimli heykeller Göbekli Tepe yerleşmesinin heykellerini oluştururlar (Schmidt, 1998:2).

Şanlıurfa ilinde bir yol çalışması sırasında 4 parça halinde ele geçen heykel[18] yontusu ise oldukça ilgi çekicidir. Daha öncesinde Nevali Çori yerleşmesinden olan taş erkek heykelleri dışında bilinen tamamı ele geçmiş tek erkek heykel yontusudur. 1.93m. yüksekliğe sahip bu erkek heykelinin (Şek. 10) köşeli kel kafası bulunur. Hafif yukarı kalkık kulaklar, öne çıkık ve kısmen kırılmış burun, ağız belirtilmemiş ve içeri çökük gözleri ile maske takmış görüntüsündedir. Omuzlarına kadar uzanan bir çift 'V' biçimli bant göğüs ortasına kadar ulaşmaktadır. Sütun şeklinde betimlenmiş vücut tek parça halindedir. Bacaklar ve ayaklar ayrı olarak betimlenmemiş, daha çok bir uzantı şeklinde yapılmıştır. Heykelin bu alt kısmı büyük ihtimalle, heykeli toprağa oturtmak için yapılmıştır.

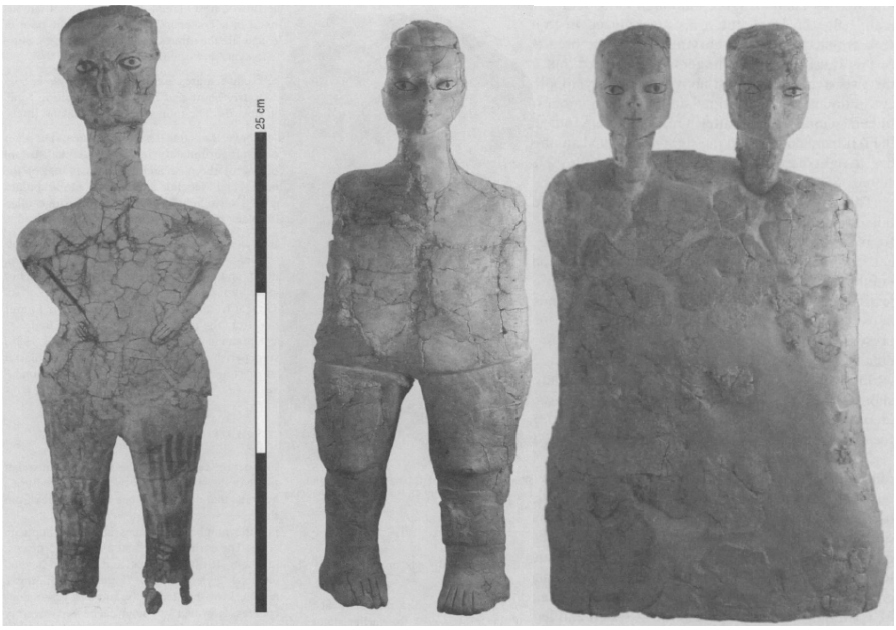

Şekil 10: Şanlıurfa yol çalışmasında ele geçen erkek heykeli.

[18] Bahsi geçen erkek heykeli, Halil-ür Rahman-Balıklı Göl bölgesi, Hazreti İbrahim Ovası, Yeni Mahalle'de, bir Otel yapımı sırasında ele geçmiştir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlenen bu buluntu için ayrıntılı bilgi bkz.
Çelik, B. "An Early Neolithic Settlement in the Center of Şanlıurfa, Turkey", Neolithics 2-3/00, 4-6, 2000.

Vücudun dışından gelircesine betimlenmiş kollar yay biçiminde gelerek kabaca tekrar vücutta kavuşturulur. Eller burada penisi tutar vaziyette betimlenmiştir. Heykelin arka kısmında sadece kaba yeri hafifçe belirtilmiştir bunun dışında düzdür (Hauptmann, 2003:627)

Tell Ramad ve Ain Gazal yerleşmeleri farklı biçimde, heykel buluntuları ile tarihöncesi döneme ait önemli buluntu yerleridir. Tell Ramad'da 3 tane oturur biçimde insan heykeli saptanmıştır. Ain Gazal'da ise çok küçük taş ve kilden yapılmış insan figürinlerinin yanı sıra, 35-100cm. arasında değişen yüksekliklerde bu buluntulara heykel (Şek.11) adı verebileceğimiz buluntular da vardır. (Schmandt-Besserat, 1998:2). Ain Gazal'da bulunan ve M.Ö. 7700-7600 yıllarına tarihlenen, heykellerin sayısı 30'u geçer. Bunların tümü insan biçimlidir ve tüm figür ya da büst şeklindedir. Bazılarının çift başlı olduğu görülür. Bu heykellerin yapımında, ağaç dalı, saz, kamış ve iplerden bir iskelet hazırlanarak, etrafının kille sıvandığı ayrıca yüz hatlarını siyah zift ile boyayarak oluşturdukları anlaşılır. Yüz özellikle dikkat çekicidir. Burun kısa ve kalkık yapılmış, burun delikleri ince ve uzun, ağız küçük ve dudaklar betimlenmemiştir (a.e:1998:3).

Şekil 11: Ain Gazal yerleşmesi heykelleri.

Bu heykellere ayrı bir giyim ve peruk ya da başlık takılarak süsleme yapıldığı düşünülür. Bu şekilde heykellere daha gerçekçi bir görünüm verilmek istenmiş olmalıdır. Heykellerin esas amacı bittikten sonra, bir çukura bilinçli şekilde gömüldükleri görülmüştür. Bir örnekte ise heykeller, 3 sıvalı kafatasıyla birlikte bir çukura bırakılmıştır (Akkermans, Schwartz, 2003:84-85). Yine Ain Gazal yerleşmesinde bulunan bazı heykellerin ise taban altlarına gömüldüğü anlaşılır. Tüm bu buluntular Ain Gazal'da PPNB dolgularına aittir (Verhoeven, 2002:237). Ain Gazal'da bulunan heykellerin olasılıkla kült binalarında durduğu ve topluluk ile yapılan törenlerde kullanıldığı düşünülür (Akkermans, Schwartz, 2003:85).

Yakındoğu'da İlk Neolitik Dönem'de karşımıza çıkan bir diğer "heykelcik" diye tanımlayabileceğimiz, buluntu grubunu ise ev modelleri oluşturmaktadır. Kilden yapılan ev modellerinin tam olarak ne için kullanıldığı bilinmemektedir. Bu objelerin, tıpkı figürinlerde olduğu gibi, bir bakıma evlerin heykelleri olduğu kabul edilebilir. Böyle düşündüğümüzde, ev modellerinin sembolik anlamları olabileceği akla gelmektedir. İşlev hakkında çok kesin söylenebilecek veri yoktur ancak bu objelerin dönem mimarisini yansıttığı ve yapılan rekonstrüksiyon denemelerine yardımcı olduğu muhakkaktır.

Yakındoğu dışında, Kıbrıs, Güneydoğu Avrupa ev modellerinin görüldüğü başlıca bölgelerdir. Ancak konumuz Yakındoğu ile sınırlı olduğundan diğer bölgelere çok fazla değinilmeyecektir. Güneydoğu Avrupa'da, bilinen ev modellerinin tümü Teselya, Makedonya ve Yunanistan'dan gelmektedir.[19] Balkan yerleşmelerinde ev modellerine Neolitik Dönem'in başından itibaren çok sık karşılaşılmıştır. Kalkolitik çağ'da çok geniş bir bölgede görülen ev modellerinin aynı zamanda geniş bir çeşitlemesi de ortaya çıkar (Toufexis, 1996:161, Marangou, 1996: 177).

[19] Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Marangou, C., 'Assembling, Displaying, and, Dissembling Neolithic and Models, Journal of the European Association of Archaeologists vol:4, 1996.
Toufix, G., 'House Models', Neolithic Culture in Greece, (eds. George A., P.,), Museum of Art, 1996.

Yakındoğu'da ise Jarmo, Jericho ve Çayönü yerleşmelerinde ev modelleri görülür. Jarmo'daki ev modelleri, kabaca Çayönü'ndekilerle çağdaştır, ancak Jericho'da bulunan bir model, Geç Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlenir. Yakındoğu'da, Kıbrıs ve Güneybatı Avrupa'da geç dönemlere ait birçok ev modeli bilinmektedir (Bıçakçı, 1995:109).

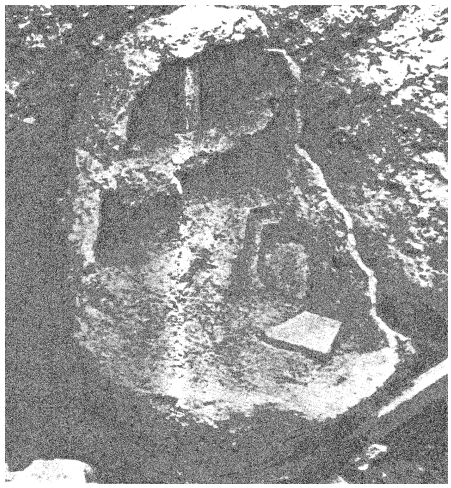
Çayönü yerleşmesinde, Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a ait, üç kil ev modeli (Şek. 12) özellikle, yerleşmedeki hücre planlı yapıların rekonstrüksiyon denemelerinin yapılmasında yardımcı olmuştur. Yapılarda yüksek taş subasman duvarları ve aynı kotlarda yapı içersinde ufak mekanlara bölümlendirilmiş alanlar; subasman duvarları üzerinde uzanan yükseltilmiş yaşama düzlemleri üzerlerinde kerpiç dış duvarlar ve ince, alçak bölme duvarları; ahşap taşıyıcı kirişleri örten sıvalı dam kaplaması ve bunun üzerinde de yine kerpiç korkuluk duvarları ile bu duvarlar üzerindeki yağmur olukları. En genel haliyle tanımlanabilecek olan bu rekontrüksiyon denemesi sonuçları, çağdaş diğer yerleşmelerdeki yapıların rekonstrüksiyonlarında da yardımcı olabilir (Bıçakçı, 1995:101).

Şekil 12: Çayönü Tepesi yerleşmesi, kil ev modeli.

Bu modellerin dönem mimarisini yansıttığı bir gerçektir. Bazılarında dam yapılırken bazılarında belirtilmemiştir. Ancak duvarlar, kapı girişleri belirtilmiş ve o dönem mimarisini, günümüzde anlamak açısından önemli veriler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bazı örnekler vardır ki modellerin neyi sembolize ettiği hakkında fikir üretmeyi sağlamaktadır. Bunlardan bir tanesi de Garstang tarafından yorumlanan, Jericho'da bulunan ve M.Ö. 5000-4500'e tarihlenen ev modelidir (Şek. 13). 102 cm yüksekliğinde, 77cm genişliğinde olan bu ev modelinin duvar kalınlıkları yaklaşık 4cm'dir. Garstang bu modelin evi, kutuyu ya da neolitik tapınağı gösterdiği düşüncesindedir (Bıçakçı, 1995:109). Tüm bu düşünceler kurguya açıktır. Ancak, ev modellerin, mimariyi yansıttığı bir gerçektir. Örneğin Jericho'daki ev modellerinden, orada bilinen yuvarlak planlı mimariyi yansıtması dışında, yapının arasına çekilmiş olan ara tavan ile bu yuvarlak yapıların iki katlı olduğuna dair bilgiler vermektedir (Bretschneider, 1991:4).

Şekil 13: Jeriko yerleşmesi, ev modeli.

Çayönü ev modellerinin yapılış nedeni de bilinmemektedir. Morales bu ev modellerini kil kutular olarak da tanımlar. Hücre planlı yapılar evresinin bütün özelliklerini yansıtan bu buluntuların, adak veya inşaat kalfalarına yardımcı modeller olabileceğini söyler (Morales, 1990:70-71). Modelleri çoğu yapıların hücrelerinde veya kanalları arasında bulunmuştur. Eğer bu kanalları veya hücreleri, ölü gömmek için yapmış olsalardı , ev modellerinin de ölü hediyesi olabileceği söyleyebilirdi. Bu modeller neden birer oyuncak olmasın? (Bıçakçı, 1995:109).

Yukarıda da değinildiği gibi ev modellerinin nerelerde kullanıldığı veya ne için yapıldığını bilmemekteyiz. Ancak şunu açıklamak gerekir ki; bu modellere göre yapılmış evler değil özellikle hali hazırda bulunan mimari minyatürleştirilmiştir (Bretschneider, 1991:6). Tüm bu varsayımlar ev modellerinin yapılış nedenini açıklamak için yeterli değildir ancak benim kanaatim, bu modellerin Yakındoğu İlk Neolitik Dönem'de "Yapı Kültü" verileriyle birlikte değerlendirilip, bu objelerin düşünsel dünyalarının bir parçası olduğu şeklindedir.

2.2.3. Kült Binaları ve Yapı Kültü

Bir yerleşmenin mimarisi, içinde bulunduğu toplum kültürünün etkisi altında oluşur ve o toplumun kültürünü, teknolojisini, inançsal, bireysel ve toplumsal gereksinimleri yansıtması açısından oldukça önemlidir. Bu konuyla ilgili Roth (2002:23)

"…mimarlık yazılı tarih ve yazın gibidir –onu üretmiş insanlara dair bir kayıttır- ve onlarla aynı şekilde 'okunabilir.' Mimarlık sözel olmayan bir iletişim biçimidir. Onu üreten kültürün sessiz bir kaydıdır…" der.

Arkeolojik olarak düşünüldüğünde yazılı kaynakların olmadığı dönemlerin toplumsal, inançsal, sosyal yapısını anlamamızda mimari veriler önemli bir kaynak oluşturur. Dolayısıyla Neolitik Dönem inanç sistemini anlayabilmek için, bakılması gereken en büyük göstergelerden bir tanesi kült binalarıdır. Yakındoğu'da yapılan araştırmaların raporlarında, kavramsal olarak kült etkinliklerinin gerçekleştirildiği mekanlar ile ilgili bir karışıklık söz konusudur. Shrine (kült mekanı), cult building (kült binası), temple (tapınak), sanctury (kutsal alan) gibi kavramlar kullanılmaktadır (Rollefson, 2005:10, Türkcan, 2006:1). Bu çalışmada, kavram olarak kült binasının[20] kullanımı tercih edilmiştir.

[20] Kült binası tanımı için bkz. 1.3.

Levant bölgesinde PPNA yerleşmeleri çok iyi belgelenmediğinden, bölgedeki bu döneme ait kült binalarının varlığı çok belirgin değildir. Örneğin Ain Mallaha yerleşmesindeki yapılarda, boyutları değişen ve belki de işlevsel olarak da farklı olan binalar mevcuttur. Ancak yapıların taban altı gömülerinin dışında, kült etkinliklerini gösteren somut bir veri yoktur. 1950'lerde Jeriko'da PPNA dönemine ait bulunan kule ve duvar birçok tartışmayı da beraberinde getirir ve bölgede bu döneme ait kült etkinliklerinin varlığına ilişkin ilk verileri oluşturur. Duvarın ve kulenin ne amaçla yağıldığı halen net değildir (Rollefson, 2005:3). Kule 8.2m. yükseklikte ve 9m. çapındadır (Naveh, 2003: 84). İç tarafı derin bir hendekle çevrilmiş olan duvar ise 1.6m. kalınlığındadır (Dolukhanov, 1998:218). Kenyon (1981:20) bu yapıların, özenle hazırlanmış siyasi, askeri bir savunma sistemi olduğunu düşünürken, Bar Yosef (1986:161) duvarın, olası su ve çamur baskınlarına karşı, kulenin de kült etkinliklerini gerçekleştirmek için yapılmış olabileceğini savunmaktadır. Naveh ise (2003:88), bu yapıların hem insan hem doğal tehtidlere karşı yapıldığını ve bunun yanında da güçlü sembolik anlamları olabileceğini de söyler. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise 1960'lı yıllarda Çayönü ile başlayan ve sonrasında 1980 ve 1990'ların sonlarında, Nevali Çori, Göbekli Tepe'deki kült binalarının keşfi ile bölgedeki kült etkinlikleri yorumlanmaya başlar (Rollefson, 2005:3).

Konumuz olan Yakındoğu bölgesinde görülen Neolitik Dönem kült binalarının diğer bölgelerden oldukça farklı olduğu görülür. Yakındoğu karşılıklı etkileşim bölgesi içinde olduğundan, bölgedeki Neolitik Dönem köy modelleri ve kült binalarında önemli benzerlikler görülür. Örneğin, yerleşme içinde hem işlevsel açıdan kullanım alanları hem de Proto Neolitikten itibaren kült ve inanç için özel yerler ayrılmıştır. (Özdoğan, Özdoğan, 1998:585). Ayrıca bir süre sonra Yakındoğu'da, diğer bölgelere kıyasla, yerleşme içi statü alanlarının daha da belirginleştiği görülmüştür (Özdoğan, 1996:21). Yerleşmede kült binalarının konutlardan daha farklı olarak konumlandırılmıştır. Kült binaları yerleşmenin merkezine yapıldığı gibi, konutlardan ayrı tutulmak için yerleşmede çok farklı bir yere de inşa edilirler. Çayönü yerleşmesi'nin ilk

dönemlerinden itibaren, höyüğün güneydoğu kesiminin özel bir öneme sahip olduğu görülür. Daha sonra Kanallı yapılar evresi ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e kadar, bu özel alan, yerleşmenin tüm doğu alanını kaplar. Bu kesimde, hemen hemen her evrede bir kült binasına rastlanır (Özdoğan v.d., 1993:107). Hallan Çemi yerleşmesinin kült binası, benzer olarak, konutlardan farklı olarak meydanın diğer ucuna, yerleşmenin güneyine inşa edilmiştir (Rosenberg, 1994:124). Jerf el Ahmar yerleşmesinde ise, kült binaları, konutlarla çevrilmiştir ve yerleşmenin merkezinde yer alır (Stordeur v.d., 2001:35). Çayönü'ndeki kadar çok net olmasa da, Nevali Çori, Beidha, Magzalya yerleşmelerinde, kült alanları için özel alanlar ayrılmıştır (Özdoğan, Özdoğan, 1998:586).

Yakındoğu köyleri mimarisinde diğer bölgelerden farklı olarak anıtsallık karşımıza çıkar. Bunun da sebeplerinden bir tanesi kullanılan yapı malzemesi ve çevresel bazı zorunluluklardır. Çünkü Yakındoğu da kuraklık ihtimali büyüktür ve ürünün artı değere dönüşmesi gerekir. Bu da yönetici, asker, din adamı kavramlarını berberinde getirir; dolayısıyla bu fark mimariye de yansır. Yakındoğu'da belirgin biçimde görülen anıtsallık, dünyanın diğer bölgelerinde, Neolitik ve Kalkolitik Dönem boyunca, yapılarda görülmez ve kült binaları ancak içlerindeki buluntularla ayırt edilebilir (Özdoğan, 1996:21).

Anıtsal kült binalarının ortaya çıkmasındaki en büyük nedenlerden bir tanesi, kabile toplumlarında kaynak bölüşümün bozulması sonucunda ekonomik eşitsizliğin arttığı ve toplum içinde bunu kendi lehine çeviren birey ya da bireylerin nüfuzunun artmasıdır. Bu birey ya da bireylerin otoritesinin devamlılığı için, özellikle belirli atalara dayanan bir inanç sistemi üzerinden tanrısal bir meşrutiyet kazandırma yoluna gidildiği düşünülebilir. Bir diğer neden ise, toplumun ve otoritenin gelişim sürecinde, kuralları olan, simgecilikle desteklenen, ayin gibi tapınım uygulamaları olan inancın, sistemli hale gelmesidir. Böylece tapınım işlevi daha kapalı ve özelleşen alanlarda yapılmaktaydı. Bir başka değişle özelleşen kült etkinlikleri, aile merkezli tapınımın yerine, anıtsallaşan

boyutlara ulaşabilen kamusal yapılarda uygulanmaya başlamıştır (Flannery, 1972, Türkcan, 2006:215).

Kült binalarının bir diğer özelliği de, plan ve yapı malzemesi bakımından, konutlardan farklı oluşudur. Hallan Çemi, Çayönü, Göbekli Tepe gibi yerleşmelerdeki kült binaları, plan ve duvar tekniği bakımından ayrılırlar. Hallan Çemi'nin kült binası ve Çayönü yerleşmesinin ilk kafataslı yapısının planı yuvarlaktır. Bu yapıların taşla örülmüş, yüksek duvarlarında çıkıntılar yapan, payeler ve bazen de nişler vardır. Daha sonraki dönemlerde karşımıza çıkacak olan 'tapınak'ların öncüleri olan bu yapılar, geniş ve tek bir mekandan oluşurlar (Özdoğan, 2002b:70). Ain Gazal yerleşmesindeki kült binasının taş duvarları yer yer 2.5m'ye kadar korunmuştur (Rollefson, 1998:55). Kült binalarının duvarları genellikle masif yapılmaya çalışılmıştır. Böylelikle yapı daha gösterişli hale getirilmiş olmaktaydı. Ayrıca bu kalın masif duvarların, genelde giydirilmiş dış yüzeyleri ve içeriden de payandalarla desteklenmiş veya özenli yapılmış nişleri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, kült binalarının duvarlarındaki taş işçiliğinin özenli olduğu görülmüştür. İlk Neolitik Dönem'de yapılarda kullanılan taş malzeme oldukça sınırlıdır. Ancak kült binalarında, taş duvarların 1m.'ye kadar yükseldiği görülmüştür (Özdoğan, Özdoğan, 1998:585).

Kült binalarının duvarları haricinde tabanları da özenli yapılmıştır ve farklı malzemeler kullanılmıştır. Çayönü'ndeki sal taşlı yapının tabanı, yüzeyi sürtülerek parlatılmış, kalker levhalardan oluşmaktadır. Aynı zamanda yerleşmedeki Terazzo yapısı ismini tabanından almıştır. Kirecin yakılmasıyla oluşmuş bu tabanın benzerlerini Nevali Çori (Hauptmann, 1993:41) ve Göbekli Tepe (Schmidt, 1999:12) yerleşmelerinde görmekteyiz (Özdoğan, 2002b:71). Ain Gazal yerleşmesindeki örnekte ise tabanlar sıvandıktan sonra kırmızıya boyanmıştır. Her taban yenilemesinden sonra bu işlemin gerçekleştirildiği görülmüştür (Banning, Byrd, 1984:17, Rollefson, 2000:175).

Yukarıda değinilen özelliklerin yanı sıra, kült binaları, içlerinde yer alan bazı mimari öğeler ve in-situ buluntular bakımından da konutlardan ayrılırlar. Neolitik Dönem'de kült binaları içinde, hem işlevsel hem sembolik olduğu anlaşılan, paye veya stel/dikilitaş olarak adlandırabileceğimiz, yapı öğeleri görülmüştür. İlk örneklerde, salt taşıyıcılar ya da mekanın bölümlendirilmesi gibi işlevi olan bu dikilitaşların, daha sonraki evrelerde, taşıyıcı duvarların daha güçlü ve ustaca inşa edilmesiyle beraber, bu dikilitaşlara olan ihtiyaç azalmıştır (Türkcan, 2006:116).

Bu mimari öğelerin ve buluntuların işlevsel anlamlar içerebileceği gibi, bazen bezeme amaçlı bazen de sembolik anlamlar içerdiği anlaşılmaktadır (Özdoğan, 1996:21). Çayönü yerleşmesinde "Plaza" olarak adlandırılan, meydanda bulunan dikilitaşların, yapım ile ilgisi olmadığı ve sadece sembolik anlamlar içerdiği anlaşılmıştır (Bıçakçı, 2001b:117). Jerf el Ahmar yerleşmesindeki EA 53 kült binasında, üzerinde yırtıcı bir kuş kafası betimlenmiş, taş stel bulunmuştur (Stordeur ve diğ., 2001:41). Nevali Çori'nin kült binasında ise, yaklaşık 2.5m. aralıklarla yerleştirilmiş, 12 tane dikilitaş ele geçmiştir. Yüksekliği 3.m'yi bulan dikilitaşların bir tanesinin, ön yüzünde 2 tane bükülü kol ve alt tarafta ise bir el betimlenmiştir (Hauptmann, 1993:53). Göbekli Tepe'de ise boyları yaklaşık olarak 2.5-3m.'yi bulan "T" biçimli ve üzerleri hayvan ve insan betimlemelerinden oluşan çok sayıda dikilitaş ele geçmiştir (Schmidt, 1999:12). Bu kabartma şeklinde yapılmış, hayvan ve insan betimlemeleri arasında; tilki, yabani sığır ve yabani domuz, yılanlar, su kuşları gibi hayvanlar yer almaktadır. Çoğu zaman ise hayvanlar gerçek boyutlarında betimlenmiştir (Schmidt, 2004:93). Bu üzerleri zengin betimli, dikilitaşları totem gibi simgesel öğeler olarak görebiliriz (Özdoğan, 2002b:71). Schmidt, Göbekli Tepe'deki betimlemelerin basit bir totem direği olmadığını, bu betimlemelerin, tanrısal bir mesajı veya dinsel bir anlatıyı ilettiğini düşünmektedir (2004: 93). Bazı kült binalarının içindeki in-situ buluntular, binada ne tür etkinliklerin gerçekleştiğine dair ipuçları vermektedir. Çayönü yerleşmesinde bulunan, kafataslı yapıda birçok gömüt ve kafatası ele geçmiştir. Muhtemelen bu yapı, birçok evrede kült binası olarak önemini korumuştur. Bu yapının "ölü kültü" ile bağlantısı olduğu

muhakkaktır (Özdoğan v.d., 1993:107). Hallan Çemi'nin kült binasında ise, in-situ durumda, çenesi olmayan büyük baş hayvan kafatası ve bir taş kap, keçi kafası biçiminde yapılmış havan eli ele geçmiştir (Rosenberg, 1994:125). Rollefson (1998:55), kült binaların teşhisinde en büyük etkenin, yapı içlerinden gelen buluntular olduğunu söylemektedir. Bu buluntular; özel kaplar gibi özel buluntuları ve atlar, seki, ocak gibi mimari öğeleri içermektedir. Semboller de muhtemelen bu binalarda bulunmakta ve çoğunlukla ikonografik olarak tanrılarla, mitlerle ilişkilendirilmiştir. Kült binalarını veya kült uygulamalarının geçtiği konteksleri tespit ederken ortaya çıkan genel özellikleri, Verhoeven, aşağıdaki şemada toplamıştır.

Konum	Yapı, dolgu veya obje, özel bir alanda konumlandırılmıştır. Örneğin; bu bina, dolgu veya obje konutsal binaların ve alanların açıkça dışındadır.
Biçim, doku ve renk	Binalar veya objelerin biçim, doku ve rengi diğer konut binalarından ve objelerinden önemli farklılıkları olabilmektedir.
Boyut	Binaların veya objelerin boyutu diğer konut bina ve objelerden önemli farkı olabilmektedir.
Yön	Binaların veya objelerin yönü, diğer konutsal bina ve objelerden farklı olabilmektedir.
Yapı Malzemesi	Yapı ve objede kullanılmış malzemeler, diğer konutlarda veya objelerde görülmemiş niteliklerde olabilmektedir.
Envanter	Yapı veya dolgu, normalde bulunmayan buluntulara sahip olabilmektedir.
Çağrışım	Objelerin bağlantısı, işlevsel olarak açıklanamayabilir.
Sayı	Bina, obje veya dolgu tek veya nadir olması itibariyle özel olabilmektedir.
İşlevsellik	Bina, obje veya dolgu; doğrudan işlevsel ve konut şeklinde yorumlanamayabilir.
Bilinen/Benzerlik	Araştırmacının "referans çerçevesi"nden, araştırma altında olan bir yapının, obje veya dolgunun, genellikle kült uygulaması olduğu tahmin edilebilmektedir.

Tablo 2: Yakındoğu'da, Neolitik Dönem kült binaların genel özellikleri(Verhoeven, 2002:Table 1'den uyarlanmıştır.

Neolitik Dönem'de kült binaların, konutlardan farkına yukarıda genel olarak değinilmiştir. Aynı dönemde görülen bir başka olgu ise yapı kültüdür. Yapı kültü[21], inanç sistemine bağlı olarak yapılara sembolik anlamlar yüklenmesini ve bazı uygulamaları kapsamaktadır. Tarihöncesinden günümüze kadar birçok kültürde[22] yapı kültü örneği oluşturabilecek göstergeler bulunur.

"…konuta yüklenen anlamlar, konutla ilgili inançlardır. Konutun sembolik işlevler yüklenmesiyle ilişkilidir. Konutların bu işlevlerinin önemi tarihin değişik dönemlerinde farklı yoğunlukta olmuştur. Toplumların dünyevileşme yönünde ilerlemeleriyle konutların bu işlevlerinin göreli önemini yitireceği ve nitelik değiştireceği söylenebilir…" (Tekeli, 1996:12)

Neolitik Dönem'de yapı kültü göstergelerinin oldukça zengin olduğu görülür. bu göstergelerden biri de tezin konusunu oluşturan yapıların gömülmesi geleneğidir. Yapılar bir sebepten dolayı terk edilirken insan gibi gömülmüşlerdir. Yapıların gömülmesinin göstergelerine bundan sonraki bölümde ayrıntılarıyla değinilecektir.

Yapıların gömülmesi geleneğinin dışında birçok Neolitik Dönem yerleşiminde yapıların boynuz veya kafataslarıyla dekore edildiği görülmüştür. Örneğin Hallan Çemi yerleşmesinde kült binaları anlatırken de değindiğimiz gibi yapının içine bırakılmış büyükbaş hayvan kafatası ve boynuzları ele geçmiştir. Bu yapının kült etkinliklerinde kullanıldığı düşünülür. Bunun yanı sıra Hallan Çemi yerleşmesinde görülen diğer yapılarda da koyun kafatasları (Rosenberg, Redding, 2000: 49), Jerf el Ahmar yerleşmesinde birçok büyük baş hayvan kafatası ve boynuzları duvarlardan düşmüş bir şekilde yapılarda bulunmuştur (Stordeur, Abes, 2002:587). Çatalhöyük yerleşmesinde birçok yapının içinde büyükbaş hayvan kafatasları duvarlara yerleştirilmiş şekilde görülür (Hodder, 2006:137). Çatalhöyükte görülen diğer yapı kültü göstergesi de duvar resimleridir. Burada görülen duvar resimleri ve kabartmalarındaki zengin ikonografi şaşırtıcıdır. Ayrıca yerleşmedeki duvar resimlerinin yenilenmesinin çok sık meydana

[21] Ayrıntılı bilgi için bkz bölüm 1.3.
[22] Tarihi ve etnografik örnekler için bkz bölüm 5.

geldiği anlaşılmıştır. Duvarda görülen resim çok kısa bir zaman için görülür ve hemen üstüne yenisi yapılırdı (Hodder, Cessford:2004:22).

"…günlük işler ve binaların inşaatı, kullanımı, yeniden inşa edilmesi, terk edilmesi ve doldurulmasıyla (gömülmesi) ilgili yapılanlar sembolik bir dünyanın ekseninde gerçekleşirdi. Hepsi güçlü bir toplumsal anlam taşıyan sembolizm çerçevesindeki mekanlarda yürütülürdü…" (Hodder, 2006:138)

Neolitik Dönem'de görülmeye başlanan buluntuların arasında ev modelleri[23] oldukça dikkat çekicidir. Ev modellerini evlerin heykelcikleri olarak düşündüğümüzde, bu buluntuların yapı kültü göstergeleri arasında yer alması gerekir (Özdoğan, Sözlü Görüşme). Bunun dışında, yapıların içlerinde gerçekleştirilen kült etkinliklerinden en belirgin olanı ise yapı içlerinde görülen gömülerdir. Yapı kültü göstergelerinden sayabileceğimiz yapı içi gömüler[24] ilk Neolitik toplumlarda çok sık görülür. Bu uygulamanın altında yatan düşünce tam olarak bilinmese de, yapı ile bu bireylerin arasında bir bağlantıdan söz edilebilir. Yukarıda sözü edilen tüm bu veriler sonrasında, Neolitik Dönem yapılarının sadece barınak, yemek hazırlama ve saklama gibi ev içi etkinliklerini içermediği aynı zamanda sembolizmle zenginleştirilmiş, farklı anlamlar yüklenen yerler olduğu anlaşılır (Banning, 2003:19-20).

[23] Ayrıntılı bilgi bkz. Bölüm 2.2.2.
[24] Ayrıntılı bilgi bkz. bölüm 2.2.1.

2.3. Yapıların Gömülme Geleneğinin Göstergeleri

Yerleşmelerdeki olası gömülü yapılar incelenirken, istisnalar olmasına rağmen, bazı uygulamaların tekrar ettiği anlaşılmıştır. Tekrar eden uygulamalar, gömülü yapıların tesbitindeki ölçütlerimizi oluşturmuştur. Aşağıda bu göstergelerin neler olduğuna dair genel bilgiler verilecek ve Bölüm 4' de ise örneklerle ayrıntılarına değinilecektir.

2.3.1. Buluntu Topluluğunun Durumu

Yapıların gömülmesi uygulamasının ilk aşamasını yapıların içlerinin 'arıtılması' oluşturur. Burada arıtma sözcüğün kullanılmasından kasıt, günlük kullanıma ait eşyaların yapı içersinden çıkarılmasıdır. Gömülen yapıların içlerinde sembolik anlamları olabilecek buluntuların dışında günlük kullanıma ait buluntular görülmemiştir. Gömülen yapıların birçoğunda, kişisel süslemelerin ve küçük buluntuların yapı içlerinden çıkarıldığı anlaşılır. Bazılarında ise yapının bazı kesimlerinin doldurulmadan önce yeniden sıvandığı görülür.

2.3.2. Sembolik Objelerin Durumu

Gömülen yapıların neredeyse tümünde, yapı içlerine sembolik anlamları olabilecek buluntular bilinçli olarak bırakılmıştır. Yapılarda taban üzerine, duvar dibine veya duvara asılı şekilde bırakıldığı anlaşılan hayvan kafatasları görülür. Bunun yanı sıra öğütme taşı, yeni yapılmış yassı balta, taş kap gibi buluntular yapı içinde genellikle tabana bırakılmış bir şekilde bulunur. Yapı kullanımdayken, yapı içlerinde yer alan taş stellerin büyük bir kısmı yapı terk edilmeden önce kırılıp taban altına gömülmüştür. Aynı şekilde bazı yerleşmelerde heykel, figürin ve taş maskelerin yapının taban altına yapının gömülmesi gerçekleşmeden önce buralara bilinçli şekilde yerleştirilmiştir. Gömülü yapıların bazılarında görülen rölyeflerin yapı gömülmeden önce belli yerlerinin

kırıldığı anlaşılmıştır. Bu buluntuların buralara konmasının altında yatan inanç belirsizdir. Ancak bu buluntuların buralara konmasındaki amaç yapılara da ölüler gibi hediye bırakmaları veya bunların birer yapı adağı olabileceği muhtemeldir.

A. Özdoğan (1994:211) yapıların gömülmesi geleneği ve yapı içlerine bırakılan objeler hakkında şunu söyler:

"…üzerleri taş bir örtü ile örtülerek "gömülmüşlerdir". Bunun nedenleri bilinmemekle birlikte bu dönemden itibaren 'terk edilen yapıların içinde bazı eşyaların bırakılarak gömülmesi' bir gelenek haline geldiğinden, bu bilinçli yapı terk etme ve gömmenin nedenini bilemediğimiz bir inancın sonucu olduğuna hemen hemen kesin gözü ile bakabiliriz"

"…yapıların terk edilmesi 'gömülmesi' büyük bir olasılıkla törenle yapılmış: yapıların içi temizlenmiş, bazen içine özellikle bırakıldığı anlaşılan eşyalar bulunmakta (Kermez Dere yassı taşlar, Çayönü Terazzo yapısının içindeki insan yüzlü kabartmalı yalak parçası ve Kafataslı yapının içine atılmış alçı kap, Abu Hureyra alçı kapları) ya da Çayönü'nde Kafataslı yapıdaki eski büyük yassı 'sunaktaşı' paçalarının daha sonraki yenileme evresinde yapının içinde tekrar kullanımı gibi. Terk edilmesine 'karar verilen' yapıdaki dikilitaşlar yere yatırılıyor veya tepesi kırılıyor (Çayönü, Kermez Dere, Nevala Çori, Aşıklı?) ve içleri özenle doldurulup üzerleri örtülerek terk edilmişlerdir" (Özdoğan, 1994: 216).

2.3.3. Giriş Yerlerinin Durumu

Gömülü yapıların hücreleri ve ana giriş yerlerinin yapı terk edilmeden önce, çevredeki mevcut taşlar ile özensiz bir şekilde örülerek kapatıldığı görülür. Kapatılmada kullanılan taşların örülmesinin düzensiz ve herhangi bir kurala uymayan örgüsü bize; yapının sağlamlaştırılmasının amaçlanmadığını ve bu işlemin yapının gömülmesinin bir parçası olduğunu düşündürmektedir (Özdoğan, 2000:590). Yapı girişlerinin bu şekilde kapatılmış olması ile bir anlamda yapının tekrar kullanılması da engellenmiştir.

2.3.4. Yapı İçi Dolgunun Durumu

Yapıların gömülmesi uygulamasının görüldüğü birçok yerleşmede, gömülen yapıların dolgusu yerleşmeden yerleşmeye farklılıklar gösterir. Bazı örneklerde yapının içi steril bir toprakla doldurulurken, taş veya taşcıklı toprak karışımı dolgularda görülmektedir. Genellikle yapı içinden gelen bu dolgudan buluntu gelmezken bazı yerleşimlerde bu dolgu yerleşme toprağını andırır şekilde birçok buluntu ile karışık halde görülür. Yapıları gömmek için kullanılan toprağın gömülmemiş yapılardan gelen topraktan farklı olduğu anlaşılmıştır.

2.3.5. Yanma Durumu

Yapıların yangın geçirmesi, arkeolojik olarak mimariyi normalden daha iyi koruduğu fark edilen bir olgu idi. Ancak Stevanovic ve Tringham[25] özellikle Balkanlarda korunmuş mimariye sahip ve yerleşmelerin tümüne yayılan yangınların bir tesadüften ibaret olmadığını, yapıların bilinçli olarak yakıldığını savunurlar. Güneydoğu Avrupa'da, Son Neolitik[26] dönemine ait neredeyse hiç yanmamış yerleşime rastlanmamıştır. Yakılmış yapıların mimarisinde, toprak yapı, tabanıyla ve üst yapının toprak molozunun toplu halde yığılması şeklinde görülür. Yüksek sıcaklık altında ahşap

[25] Ayrıntılı bilgi için bkz.
Stevanovic, M. 'The Age of Clay: The Social Dynamics of House Destruction. Unpublished Ph.D. Dissertion, UC Berkeley, 334-395, 1996.

Tringham, R. 'Engendered Places in Prehistory. Gender, Places and Culture 1:169-203, 1994.

Tringham, R. 'Archaeological Houses, Households, Housework and the Home. In The Home: words, İnterpretaions, Meanings, and Environments, edited by D. Benjamin and D. Stea, Avebury Pres, Aldershot, 79-107, 1995.

[26] Yapıların bilinçli olarak yakılması ile ilgili bu fenomen kronolojik olarak İlk, Orta ve Son Neolitik Dönem'de görülür. Sırbistan'ın Vinca Kültürünün erken dönemleri M.Ö. 5200 ve sonu M.Ö. 4000lerde görülse de Bulgaristan ve Güney Macaristan'ın Neolitik/Eneolitik Dönemlerinde daha uzun sürdü. Bulgaristan Karanova'da M.Ö. 6200-3800, Macaristan'daki Tizsa ve Tizsapolgar kültüründe M.Ö. 5300-3800 C-14 tarihlerine dayanır (Stevanovic, 1997:337).

iskeletin etrafındaki toprak seramiğe benzer bir maddeye dönüşür. Vinca kültürünün dal-örgü tekniği ile inşa edilmiş yapıları yakıldıktan sonra bir anlamda yapının çöktükten sonraki resminin dondurulmasıdır. Bilinçli olarak yakılmış bu in-situ durumundaki yapılar, ev tabanı, duvarları, planı, fırınları, ev içi mobilyaları ve çanak çömlek gibi eşyalarının üstünün yıkılan duvar parçaları ve molozla örtülmesinden dolayı çok iyi korunarak günümüze ulaşmıştır (Stevanovic, 1997: 337-338).

Balkanlar dışında Yakındoğu'da Neolitik Dönem'de de yapıların bilinçli olarak yakılması çok net olarak izlenir. Yakındoğu'da birçok yerleşmede yapıların gömüldükten sonra yakıldıkları görülür. Yapıların gömülmesi ve yakılması bu yapıların bir kült anlama sahip olduğunu gösterir (Kirkbride, 1967:96).

2.3.6. Yapının Duvar Yükseklikleri

Gömülen yapıların birçoğunun duvarları oldukça iyi korunmuştur. Taş veya kerpiç duvarlar ki kerpiç duvarların korunması çok zor olmasına rağmen, yapıların duvar yüksekliklerinin, neredeyse hiç bozulmadan çatı seviyesine kadar korunduğu, kazılar ile görülmüştür. Özellikle kerpiç duvarların yağmur gibi hava şartlarına karşı dayanıksız olduğu göz önüne alındığında, yapı duvarlarının bu denli korunmuş olmasının içlerinin toprak ile doldurulmuş olması ile mümkün olabileceğini gösterir.

2.4. Seçilen Yerleşmelerle İle İlgili Ön Bilgiler

2.4.1. Çatalhöyük Yerleşmesi

Yerleşme ile İlgili Genel Bilgiler

Konumu ve Araştırma Tarihçesi

Çatalhöyük, Konya ilinin 52 km güneydoğusunda, Çumra ilçesinin 11 km kuzeyinde yer alır. Aynı zamanda Beyşehir Göl'ünden beslenen Çarşamba Çayı'nın doğu kısmında bulunan Çatalhöyük deniz seviyesinden yaklaşık olarak 1000m. yüksekteki Anadolu Platosu'nda konumlandırılmıştır. Yerleşme doğu ve batı Çatalhöyük olmak üzere iki höyükten oluşur (Melaart, 2003:9). Doğu Çatalhöyük Neolitik Dönem'e tarihlenir.

Çatalhöyük Neolitik Çağ'da yerleşmeye son derece uygun bir noktadadır. Tüm bu uygun ortamı ve doğal zenginlikleri sağlayan Konya Gölü'nün son Pluvial dönemde çekilmesi ve yörenin geniş düzlük oluşturması sebebine dayanıyor. Bunun yanında dağlar arasındaki havzalar, çevrelerinden topladıkları yer altı ve yerüstü sularıyla, sıcak mevsimlerde insanlar için elverişli koşulları oluşturmaktaydı (Erol, 1980:5).

Konya Ovası'nın verimli bir yerleşim bölgesi olmasının en büyük sebeplerinden bir tanesi de Konya Ovası'nın Pluvial Dönem'de göl olması ve sonrasında gölün çekilmesiyle beraber yerini verimli ovaya bırakmasından kaynaklanmaktadır (Erol, 1972:29). Erol, bu konuyla ilgili aynı eserde şöyle der:

"Konya Pluvial Gölü son pluvial de 1017 metrelik seviyeye eriştikten ve Pluvial devrenin sonlarına doğru1010 metreye çekildikten sonra, iklimdeki ilk yumuşama belirtilerini takiben Mezolitik insanları buralara gelerek gölün kıyılarında yaşamaya başlamışlardır. Daha sonra Holosen başlarında, güneyli, rüzgarların daha etkili olması gölün çekilmesi hızlanmış ve göl

1006, 1002 ve 1000 metrelerde daha uzun duraklayarak bugünkü durumunu kazanmıştır. Ancak bu çekilme bir kararda olmayıp, arada bazen uzunca geri ilerleme ve belki de zaman zaman kuruma devreleri de olmuştur. 1006 ve 1002 metrelik göl seviyesi safhaları arasında, M.Ö. 6500 yıllarında Çatalhöyük yerleşmesi kurulmuştur."

Yerleşmenin (esas höyüğü) Doğu Çatalhöyük yaklaşık 13 hektarlık bir alanı kaplar ve 450 m. uzunluğunda, 275m. genişliğindedir. Çatalhöyük'teki Neolitik Dönem'e tarihlenen kültür dolgusunun yaklaşık 19 m. civarında olduğu saptanmıştır. Ancak dolgu kalınlığının bu kadar büyük olmasının en büyük sebeplerinden bir tanesi, yapıların duvarlarının yaklaşık 2 m. koruna gelmesinden kaynaklanmaktadır (Melaart, 2003:13).

Yapılan yeni çalışmalar da Çatalhöyük yerleşmesinin yer seçimi hakkında daha fazla bilgi vermektedir. Yerleşmenin 9 bin yıl önce ki doğal çevresiyle ilgili bilimsel çalışmaların çoğu bu yönde, yerleşmenin neden burada kurulduğunu anlamaya yönelik olmuştur. Prof. Neil Roberts ve ekibi tarafından yürütülen eski doğal çevrenin canlandırılmasına yönelik çalışmalar, bölgeden ve yerleşmenin etrafından alınan polen ve sedimantasyon örnekleri temelinde gerçekleştirilmiş ve buna göre Çatalhöyük'ün iskan edildiği dönemde, son derece zorlu mevsimsel su taşkınlarının yaşandığı ve yerleşmenin etrafının sulak, bataklık arazilerle kaplı olduğu anlaşılmıştır. Yerleşmede bulunan su kuşları da bu durumu yansıtmaktadır. Bu nedenle, Dr. Arlene Rosen tarafından incelenen tahıl fitolitlerinin (bitkinin silikadan iskeleti) kuru tarıma işaret etmesi şaşırtıcıdır. Buna ek olarak arkeobotani çalışmaları, yerleşmede bulunan tahıllara kurak bölgelere ait yabani bitkiler arasında bir birlikteliğin varlığını gösterir. O dönemde en yakın kuru alan, yerleşmeden 5-10km. uzaklıkta yer alır. Çatalhöyük'te yapıların sıvanmasının ve kil çamurunun önemine ilişkin öneml, veriler bulunur. Özellikle alt tabakalarda boyalı tabanların yapımında kullanılan kaliteli kirecin elde edilmesi için, önemli miktarda kireç yakıldığı saptanmıştır. Yerleşmenin konumu itibari ile ovanın alt kısmındadır ve burası, geniş kireç ve zengin kil yataklarına ulaşım kolaylığına sahiptir. Marl (kireçli toprak birikintisi) binaların sıvanmasında buradaki heykel, kabartma nesnelerin yapımında Çatalhöyük halkı için oldukça ihtiyaç duyulan bir malzemedir. Bu

etkenler, geçim kaynaklarının yanı sıra, yerleşmenin konumunu da belirlemiş olmalıdır (Hodder, 2002:97).

James Mellaart 1951 yılında Çatalhöyük'ü bulan ilk insan olmakla beraber 1961 yılında kazılara başlanmıştır ancak kazılar 1963 yılında son bulmuştur. Uzunca bir süre ara verilen kazılara, 1993 yılında tekrar başlanmıştır.

1960'lı yıllarda, Ankara'da yer alan İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün desteği ve James Melaart'ın başkanlığı ile, Çatalhöyük'te ilk kazılara başlanmıştır. 1993 yılından bu yana ise I. Hodder yönetiminde yapılan kazılarda, Türkiye, İngiltere, Yunanistan ve ABD'den birçok araştırmacı çalışmaktadır. Ayrıca kazılar; araştırma komiteleri Avrupa Birliği ve bazı özel sponsorlar tarafından da desteklenmektedir (Hodder, 1996:43-44).

Tabakalanma ve Tarihleme

Yerleşme, Doğu ve Batı Çatalhöyük olarak 2'ye ayrılır. Batı Çatalhöyük'te Kalkolitik Dönem'e tarihlenen verilere rastlanırken, batı Çatalhöyük ve doğu Çatalhöyük arasında benzerliklerin olduğu kadar farklılıklarında olduğu görülmüştür. Batı Çatalhöyük'te yapıların birçoğu küçük hücrelere ayrılmıştır. Birçok mimari özellikleri Doğu Çatalhöyük'ten farklıdır (Hodder, 2000:5, Hamilton, 2000b:6-7). Doğu Çatalhöyük'te M.Ö. 5600'den sonra bilinmeyen bir sebeple terkedilmiş ve sonrasında Batı Çatalhöyük'te yerleşilmiştir. Burada da yaklaşık 700 sene yerleşilmiş ve yine bilinmeyen bir sebepten terkedilmiştir (Melaart, 2003:36). Ancak çalışmalar daha çok Neolitik döneme tarihlenen Doğu Çatalhöyük'te yoğunlaştırılmıştır.

Çatalhöyük'te tabakalanma en üstten aşağıya doğru 0-X olarak numaralandırılmıştır. Çatalhöyük'te şimdiye kadar yapılan çalışmalarda 15 metrelik kültür dolgusunda 12 yapı katı saptanır ve bu yapı katlarının yenileme evrelerini değil, 12 farklı kenti temsil eder (Mellaart, 2003:33).

Tabaka 0-I (M.Ö. 5720): Bu tabakalarda buluntular çok dar alanlarda bulunmuş ve yapıların yorumu yapılamayacak kadar tahrip olmuş bir şekilde günümüze geldiğinden dolayı bu tabakalarla ilgili pek fazla veri edinilememiştir. Bu nedenle Çatalhöyük'ün tabakalanmasında, II ve VII arasındakiler ön plana çıkar (Melaart, 2003:37).

Tabaka II-VI (M.Ö. 5750-6070): Tabaka VI A B olarak ikiye ayrılmıştır. Yerleşmede, dörtgen planlı, kepiç yapı geleneği görülmektedir. I ve VI arasındaki tabakalarda görülen, kare veya dikdörtgen biçimli ocaklar, alt tabakalardaysa yuvarlak biçimli ocaklar görülmüştür. Bu tabakalarda da yapılara damdan girildiği saptanmıştır. VIA ve VIB tabakalarında yapı dokusunun diğer tabakalara göre seyreltiği görülmüştür. Bunun sebebinin, o dönemde ortaya çıkan yapıların aydınlatılması sorununa bir çözüm olduğu yönündedir. VI. Tabakada ise geniş bir avlu sisteminin ortaya çıktığını görmekteyiz.Tabaka VIA'nın bir yangınla beraber yok olduğu görülmüştür (Melaart, 2003:37-38).

Tabaka VII-X (M.Ö. 6200-6500): VII. Tabakada ev sıraları ve tapınaklarının birbirini takip ettiği görülmektedir.

Mimari Özellikler

Çatalhöyük yerleşmesinin karakteristik mimari özelliği evlerin dörtgen veya kare planlı ve kerpiçten yapılmasıdır. Evler bitişik düzende inşa edilmiş ancak her yapının kendine ait duvarları vardır. Yapıların tavanları ahşap kirişlerin yatay şekilde dizilmesiyle oluşturulmuş düz damlardır. Yapılara girişler çatıdan, olasılıkla bir merdiven yardımıyla sağlanmaktadır. Damların düz olması, günlük etkinliklerin bir kısmının burada geçtiğini akla getirmektedir (Kurtuluş, 1995:20). Yapılar güneşte kurutulmuş dörtgen biçimli, bol saman katkılı kerpiçlerle, saz, kamış, ahşap hatıllar ve kil sıva ile inşa edilmiştir. Doğal çevrede taş sayısının az olması sebebiyle yapılarda taş malzeme kullanılmamıştır ve

bunun yanında pisé veya tauf[27] tekniğinin bu yerleşmede hiç kullanılmadığı görülür (Mellaart, 2003:37). Yapılardaki odalar yaklaşık 25m^2 civarında olup, duvarlardaki zengin kabartma ve duvar resimleriyle bezenmiştir. Mekan içlerinde seki, ocak gibi mimari öğeler yer alır ve yapılar avlular etrafında kümelenmiştir (Dolukhanov, 1998:285).

Buluntular

Yerleşme, mimarisi dışında farklı gruplardaki, çok sayıda buluntusuyla da dikkat çekicidir. Bu buluntuların en başında figürinler yer alır. Çatalhöyük'te çok sayıda kilden ve taştan yapılmış, hayvan, kadın, erkek ve hatta hem kadın hem erkek olabileceği (?) düşünülen figürin ele geçmiştir (Voight, 2000:276). Yerleşmede görülen steotopik özellikli kadın figürinleri, duruş, biçim bakımından çeşitlilik gösterir ve Mellaart tarafından bu figürinlerin 'ana tanrıça' inancıyla bir ilgisi olabileceği düşünülmüştür. Hatta Çatalhöyük ile özdeşleşmiş olan tapınak A.II.1'de tahıl peteği içinde bulunan, tahtta oturmuş, doğum yapan kadın ve her iki yanında bulunan leoparlardan destek alır biçimindedir. Erkek heykelleri kadın heykellerine göre daha az saptanmıştır. Figürinlerin birçoğu tapınaklarda ele geçmiştir. Bir diğer önemli buluntu topluluğunu mühürler oluşturmaktadır. VI tabakadan II. tabakaya kadar toprak mühürler ele geçmiştir. Spiral, menderes gibi desenleri içeren mühürler daha çok oval ya da dikdörtgen şeklindedir ve baskı yüzeyi düzdür. Bu mühürlerin insanların gövdelerinin boyandığı da düşünülse de, baskın olan görüş bunların kumaşlar üzerinde desenler oluşturulmak için kullanılmasıdır (Melaart, 2003:158). Çatalhöyük'te dokuma ile ilgili olarak, hasır ve sepetlerin negatif izleri kil veya silislerin üzerinde görülmüştür. Sepet ve hasırların tahıllarını depolamak için ve ölülerini gömerken sarmak için kullanıldığı düşünülmektedir. Yerleşmede taş endüstrisi de çok gelişkin durumdadır. Büyük kazıyıcılar, bıçakların yapımında daha çok çakmaktaşı tercih edilmiştir. Obsidyenin etrafta bol bulunmasının da büyük bir etkisinin

[27] Tauf veya Pisé: Kerpicin bilinmediği dönemde, konut inşasında kullanılan çamura yerel dilde verilen isim.

olmasıyla beraber, çakmaktaşına oranla obsidyen daha çok kullanılmıştır. Obsidyenden mızrak uçları ve çok sayıda orak bıçakları da ele geçmiştir obsidyenden yapılmş bir diğer ilginç buluntu ise sürtme alet teknolojisiyle yapılmış aynadır. Kemik aletlerde yerleşmede çok yaygın olarak kullanılmıştır. Spatüller, deliciler, kaşıklar, saplar, iğneler, kemer tokaları gibi birçok buluntu ele geçmiştir. Çoğu; tabaka VI'da ele geçen renkli ve kireç taşlarından, kemikten yapılmış boncuklar, kolyeler, bilezikler ele geçmiştir. VII ve V. gibi orta tabakalarda taş aletlerde ve çanak çömlek yapımında büyük farklılıklar görülmeye başlar. Bu tabaka buluntularında bir uzmanlaşma söz konusudur (Hodder, 2002:97). Çatalhöyük'te görülen duvar resimleri başlı başına ayrı bir grubu oluşturmaktadır. Duvar resimlerinde görülen av sahneleri, insan ve hayvan motifleri çoğu zaman bereketle özdeşleştirilmiştir. Çoğu hayvan ve bitki motifleri Çatalhöyük sakinlerinin birtakım totemlerini oluşturmuştur. Bu motiflerden bazılarının kadının doğum sürecinde ve sonrasındaki zorluklara yardımcı olması yönünde olabilir (Ateş, 2002:44).

2.4.2. Canhasan Yerleşmesi

Yerleşme ile İlgili Ön Bilgiler

Konumu ve Araştırma Tarihçesi

Canhasan Höyük yerleşmesi, İç Anadolu Bölgesi'nin güneyinde, Karaman ilinin yaklaşık olarak 13 km. kuzeydoğusunda yer almaktadır. Canhasan köyü'nün (Alaçatı köyü) 1.5 km. kadar kuzeyinde bulunmaktadır Yerleşmenin denizden yüksekliği yaklaşık olarak 1140 m.'dir. Yerleşme Canhasan I, II ve III diye ayrılmıştır (French, 1998:1).

Canhasan I, Kalkolitik ve Bizans Dönemi'ne, Canhasan II Roma, Bizans ve Canhasan III'de Neolitik Dönem'e tarihlenir. Yerleşme günümüzde, ova seviyesinden biraz

yukarısındadır. Höyük 100x100m. boyutlarındadır. Höyüğün yüksekliği ise yaklaşık 6 m.'yi bulur (French, 1972:182).

1951-52 ve 1958 yıllarında J. Mellaart, A. Hall ve D. French tarafından yüzey araştırmasında saptanan höyükte kazı çalışmalarına, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü desteği ve David French başkanlığında 1961-1967 yılları arasında sürdürülmüştür. Yerleşme, bölgede yer alan pluvial gölün kurumasından sonra, kuruyan gölün kıyısında kurulduğu anlaşılmıştır. Canhasan III yerleşmesindeki fauna kalıntılarına göre yapılan araştırmaların sonucunda, bölgenin eski bitki örtüsünün daha çok step ve ormanlık alanlarında akarsu kenarlarında yoğunlaştığı saptanmıştır (French, 1972:182).

Tabakalanma ve Tarihleme

Yapılan sondajda, 7 yapı katı saptanmıştır. Dolguların azami derinliği 6.75m.'dir. Bu 6.75m'nin 2.75'i varolan höyüğün yüksekliğidir. Geri kalan 4.5m. ise gömülüdür (French, 1972:182).
Canhasan I'de Kalkolitik Dönem'e tarihlenen 1 ve 3. tabakaların üstte olanı 1. tabaka Son Kalkolitik Dönem'e tarihlenir. Bunun altındaki 2. tabakanın 2A evresi 5 alt evresiyle Orta Kalkolitik, 2B evresi ise 3 alt evresi ile İlk Kalkolitik ve 2. tabakanın altında yer alan tabakalarda Kalkolitik Dönem'in en eski evrelerini göstermektedir. Saptanan tabakalardan en eskisi 7. tabakadır. 2. tabaka ise A ve B olarak 2'ye ayrılmıştır. Daha erken dönemi temsil edene 2B denmiştir ve daha iyi korunmuş buluntuları ve içeriği bakımdan daha önemli bilgileri sunar. Bir sonraki ise 2A ismini alır. 2A'da bir önceki evreye ait yapı duvarlarının tekrar kullanıldığı görülmektedir (French, 1998:19).

Tabaka 7-4 arasındaki yapıların, 2B ile karşılaştırıldığında daha küçük olduğu görülmüştür. Bu tabakalarda, duvarlar taş temelsiz ve duvarın büyük bir kısmı önceki duvarın devamı niteliğinde inşa edilmiştir. Bütün yapılar özensiz şekillendirilmiş

duvarlara sahip ve kalıba alınmamış kerpiçten yapılmışlardır. Neolitik Dönem'deki Canhasan'da, duvarlar ve kapılarda taş kullanımı çok nadir görülmüştür. Duvar yapımında kullanılan kerpiçlerin arası kille yapıştırılıyor ve son olarak da duvar yüzeyi kerpiçle sıvanmaktaydı. Duvarların kalınlığı ise kerpiçlerin kalınlıklarıyla doğru orantılıdır. 7-4 arasındaki tabakada tuğla büyüklüğünde bir fark bulunmamış ve boyutları yaklaşık 50x30x8cm.'dir (French, 1998:20).

Canhasan III, 7. yapı katıyla Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a tarihlenir. Yapılan C 14 hesaplamalarına göre, yerleşme G.Ö. 8400/85002e tarihlenir.

Tabakalanma aşağıdan yukarıya doğru numaralandırılmıştır ve Canhasan III yerleşmesinde şu şekildedir:

7-4	Neolitik	
3	İlk Kalkolitik	
2B	İlk/Orta Kalkolitik	M.Ö. 5500-5000
2A	Orta Kalkolitik	M.Ö. 5000-4250
1	Son Kalkolitik	M.Ö. 3750-3250

Mimari

Son Kalkolitik 6 evreye sahiptir ve yerleşme mimarisinden biraz farklılıklar gösterir ve yapıların yönü, planı duvar kalınlıkları, tuğla boyutları değişiklik gösterir. yapıların hemen hepsinde yenilemeler yapılmıştır. Son Kalkolitik Dönem yapılarının 2 katlı olduğuna dair bir veri elde edilmemiştir. Duvarların içten beyaz renkte bir kille sıvandığı görülür (French, 1998:19).

Canhasan I'de yapılarda genellikle kerpiç kullanılmış ve yapı planları kare veya dikdörtgen şeklindedir. Yapılarda ağaç destek ve payanda duvarları olduğu görülmüştür.

Yapılarının her birinini kendine ait duvarı bulunur ve yapıların 2 katlı olduğu düşünülmektedir. 1. kat tek bir mekandan oluşur ve üst katın daha hafif bir malzemeden inşa edildiği anlaşılır. Yapıların tabanları kil ile sıvanmış ve yer yer kırmızı aşı boyasıyla boyandı görülmüştür. 2B evresi M.Ö. 4900 yıllarında büyük bir yangınla sona erer ve yerleşim halkı burayı terk etmez, köyü yeniden inşa eder. 2A evresi olarak tanımlanan bu dönem M.Ö. 4900-4300 yıllarına tarihlenir (French, 1962:35).

Yapılarda kerpiç tuğla kullanımının yanı sıra pise tekniğinin oldukça fazla kullanıldığı görülmüştür. Yapılarda taş temel yapılmamış ve duvarları aynı zamanda tabanları kille sıvanmıştır. Bazı yapıların tabanları, sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Bazılarının içine de çakıl taşları karıştırılmıştır. Mimarinin karakteristik özelliği şu şekilde özetlenebilir: Avlular etrafına yerleştirilmiş konutlar, bitişik düzene sahiptir. Yapılar ile avlular arasında geçitler bulunmaktadır. Genelde iki odalı yapıların bazılarında kapı geçitlerine rastlanmıştır. Bazı konut içlerinde duvarlara gömük ocaklar görülmüştür. Bazılarında ise sekiler vardır. (French, 1962, 1998).

Buluntu

Son Kalkolitik Çanak Çömleğinin en tipik grubunu kırmızı, kırmızı kahverengi ve kahverengi siyah açkılı mal grupları oluşturur. Kap formları genelde omurgalı, dar ağızlı, kısa düz boyunlu kaplardan oluşur. Yuvarlak kulpların üstünde sivri veya boynuz biçimleri görülmüştür. 2A evresinde ise boyalı mallar çok tipik olarak karşımıza çıkar. Krem veya devetüyü renginde olan kaplar yuvarlak karınlı,sığ kaselerden oluşur. Gri veya devetüyü renginde açkılı mallar grubunda ise küçük kaseler görülmüştür. 2B evresine ait çanak çömlek bulguları genelde açık siyah veya gri renk üzerine kazıma tekniği ile yapılmış ve içi beyaz kireç ile doldurulmuştur. Açık renk üzerine boya bezenmiş çanak çömlek ve koyu kahverengi veya koyu kırmızı renkte açkılanmış çanak çömlek bol miktarda ele geçmiştir (French, 1962:34).

Son Kalkolitik'de pişmiş ve yarı pişmiş kilden nesneler ele geçmiştir. Bunlar arasında sacayakları, çoğu pişmemiş kilden yapılmış insan ve hayvan figürinleridir. 2B evresinde kil ağırşak, sapan taneleri, tıpa gibi buluntular görülür. Yontma taş alet teknolojisine ait aletlerde obsidyen ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Obsidyenden uçlar, uç kazıyıcılar, yonga kazıyıcılar, sarp düzeltili dilgiler, deliciler ele geçmiştir. Geometrik yarım aylar ve yamuklar mevcuttur. Çakmaktaşından orak bıçakları ele geçmiştir. Ancak Son Kalkolitik Dönem dolgularından az sayıda obsidyen yonga, dilgi görülmüştür (French, 1968:91). Sürtme alet teknolojisine ait boncuklar, havan, havan elleri, öğütme taşları, yassı baltalar ve taş kaplar vardır. Özellikle 2A evresinde çeşitli renklerde yapılmış taşlardan kaplar, ve taş boncuklar dikkat çekicidir. Kemik ve boynuz alet grubundan da iğneler, spatullar ve boncuklar ele geçmiştir. Son Kalkolitik'te kemik ve boynuz aletler sayıca az olmasına rağmen 2A evresinde boynuzdan balta kılıfları, bızlar, kemik kancalar, uçlar görülür. 2B'de kemik uçlar, bızlar kemer tokası ve bir yapının içinde kemik boncuklardan yapılmış bir kolye ele geçmiştir. Bunun yanı sıra deniz kabuklarından kapılmış kolyeler, kemikten yapılmış bilezik de buluntular arasındadır (French, 1968:91)

2.4.3. Aşıklı Höyük Yerleşmesi

Yerleşme ile İlgili Ön Bilgiler

Konumu ve Araştırma Tarihçesi

Aşıklı Höyük Yerleşmesi, Aksaray il merkezinin 25 km güneydoğusunda, Kızılkaya köyünün sınırları içinde yer almaktadır. Yerleşme, denizden 1119.45 m yüksekliktedir. Melendiz Irmağı'nın kıyısında gelişmiş ve orta büyüklükte bir höyük olan Aşıklı, yaklaşık 35000/40000 m2'lik bir alanı kapsar. Höyüğün kuzeyde 15.35 m olan yüksekliği, güneye doğru bir eğimle 13.16 m'ye kadar alçalır (Esin, 1996:31-32).

Aşıklı Höyük, Pennsylvania Üniversitesi Hititologlarından E. Gordon tarafından 1963 yılında bulunur. Yerleşmede daha sonra, 1963-65 yıllarında I. Todd kapsamlı yüzey araştırmaları yapmıştır. Todd höyükteki yerleşimin, topladığı kömür örneklerinin radyoaktif karbon ölçümleriyle de İ.Ö. 8. bin yıla ait, Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da, olduğunu belirlemiştir. DSİ'nin 1980'li yılların sonunda, Aksaray'daki Mamasun Barajı'nın su düzeyini tarımsal sulamayı arttırmak için yükseltme kararı alması ile beraber, yapay baraj gölünde su düzeyinin yükseleceğinden ve Aşıklı'nın kuzey ve batısı kısmen sualtında kalacağından 1989 yılında Prof. Dr. Ufuk Esin başkanlığında İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı tarafından höyükte kurtarma kazılarına başlanmıştır. 2000 yılına kadar devam eden çalışmaların ardından kazılara bir yıl ara verilmiştir. 2002 yılında Aşıklı'da kazıyla birlikte restorasyon, çevre düzenlenmelerine dayalı bir açık hava müzesi ve arkeolojik park projelerinin başlatılması öngörülmektedir (Esin, 2002:83).

Aşıklı Höyük konumu itibariyle volkanik bir arazide yer alır. Bu nedenle bu arazide volkanik kayaçlar bol miktarda bulunmakta ve önemli hammadde kaynağı da oluşturmaktadır. Höyüğün güneyinde Melendiz ve Hasan Dağları bulunmaktadır ve bu iki dağ sırasının arasından Melendiz Irmağı geçer ve Ihlara Vadisini oluşturur. Buradan devam eden Melendiz suyu höyüğünde çok yakınından geçerek tarıma elverişli, alivyonlu arazileri oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda, Son Buzul Çağı'nda Aşıklı Höyük'te iklimin soğuk ve kurak olduğu saptanmıştır. Ancak buraya yerleşimin başladığı dönemlerde iklim biraz daha sıcak ve yağışlı olmaya başlamıştı(Esin, 1996:32).

"Aşıklı'da yerleşildiği sırada ise özellikle volkanik Hasandağ, Karacadağ ve Karadağ'ın çevresinde önemli değişiklikler olmuştur. Bu dönemde meşe ağaçları yayılmış, ardıçlar (*Juniperus*) çoğalmış; fındık (*Corylus*), gürgen (*Carpinus orientalis*), kızılağaç (*Alnus*), kayacık (*Ostrya*) ağaçları yetişmeye; ovalarda çayır otlarının çeşitli türleri çoğalıp yayılmaya başlamıştır. Bu da iklimin eskiye oranla çok daha yağışlı ve sıcak olduğunu gösterir. Aşıklı'nın 2. tabaka yerleşmelerinde ele geçen bitki kalıntıları, yine günümüzden önce yaklaşık 9966-9400 (MÖ

8016-7479/7442) arasında yağış ve sıcaklığın, buğday ve arpa gibi tahıllarla, bezelyegillerin tarımı için elverişli olduğuna, tarımın başladığına tanıklık etmektedir. Melendiz Vadisi'nde artık yabani fıstık (*Pistacia*), karaağaç, çitlenbik (*Celtis tournefortii*), bazıları yenebilen, bazıları ilaç olarak kullanılabilen, oldukça zengin otsul bitki türleri yetişmeye başlamıştır." (Esin, 1996:34)

Aşıklı Höyük yerleşiminde, 1989'den 2001 yılına kadar aralıksız çalışmalar sürdürülmüştür. Çalışmalar bu seneler arasında, İstanbul Üniversitesi, Prehistorya Anabilim Dalı'na bağlı Prof. Dr. Ufuk Esin başkanlığında sürdürülmüştür.

Tabakalanma ve Tarihleme

Yapılan çalışmalar sonucunda yerleşmede 3 tabaka tespit edilmiştir. Yerleşmede 4000m^2'lik bir alanın açıldığı ve bunun tahminen höyüğün %10'una denk geldiği düşünülmektedir (Esin, Harmankaya, 1999:118).

Aşıklı'da höyüğün batısı ve kuzeybatısı olmak üzere çok kısıtlı alanlarda iki kez ana toprağa varılmıştır. Bu nedenle höyükteki tabakalaşmayı ve yerleşme düzenini aydınlatabilmek için ve kuzeybatı yamaçta derin bir sondaj açılmış, tarlalarının ve hayvan otlamalarının son derece tahrip ettiği 1. tabakanın hemen altından gelen 2. tabaka çok geniş bir alanda açılmıştır. Derin sondajda şimdiye kadar her biri birçok yapı evresi içeren tabaka tesbit edilmiştir. Kazılar sırasında alınan 43'ü aşan örneğin radyokarbon ölçümleri Aşıklı'da ilk yerleşmelerin İ.Ö. 9.binyılda başladığını ve İ.Ö. 8. binyılın içlerine kadar sürdüğünü gösterir (Esin, 2002:83).

1. Tabaka: Bu tabaka Melendiz Suyu'nun zaman zaman taşması sebebiyle, höyüğün büyük bir kısmı gibi yoğun şekilde tahrip olmuştur. Bu tabaka taban parçalarından ve kerpiç duvar kalıntılarından bilinmektedir (Esin, Harmankaya, 1999:118).

2. Tabaka: Bu tabaka yukarıda da değinildiği gibi çok geniş alanda açılmıştır. Bu tabaka Aşıklı Höyük Yerleşmesi'nin genel özelliklerinin izlendiği bir tabakadır. C14 sonuçlarına göre bu tabaka M.Ö. 8. bin yıla tarihlenir. Bu tabakada birçok alanda çöplükler saptanmıştır. Bu evrede şimdiye kadar 3 yapı katı tespit edilmiştir. Bu tabakanın yerleşimleri daha çok höyüğün kuzeydoğusundan 'S' kıvrımı yaparak güneydoğuya doğru uzanır. Ayrıca yerleşmeyi çevreleyen, yaklaşık olarak 2m. kalınlığında taştan bir çevre duvarı saptanmıştır (a.e., 1999:118).

3. Tabaka: 3 tabakayı, 2. tabakadan ayıran çökelmiş çamur ve kum karışımı bir katman vardır. Bu 3. tabakadaki bütün yapılara kadar ulaşmış ve odalarda, duvarlarda bir enkaz görümü bırakmıştır. Bu çamur ve kum karışımı katmanın bir sel ile beraber buraya taşındığı düşünülebilir. Daha çok sel, çöplük dolgusu diye tanımlanmıştır (Esin, Harmankaya, 1999:118). Bu tabakanın evleri daha çok kerpiç duvarlı, yamuk veya dörtgen planlıdır ya da kenarları yuvarlatılmıştır. Çoğunluklada oda sayısı 1-3 arasında değişmektedir. Bu tabakada şimdiye kadar 3 yapı evresi açığa çıkarılmıştır.

Mimari

Yerleşmede şimdiye kadar, yukarıdan aşağı 2. kültür tabakası ve onun 2A-2J olarak 10 ayrı yapı evresine ait yerleşmeleri değişik boyutlarda açığa çıkarılmıştır. Ancak üst yapı evrelerindeki 'ilk köy yerleşmeleri' daha geniş açıldığından dolayı, neredeyse 'önceden planlanmış' izlenimi veren yerleşme düzeni ve konutlar hakkında oldukça ayrıntılı bilgi edinilmiştir. Ayrıca höyüğün dışında ve güneyinde kalın bir alivyon dolgusunun altında, hemen Melendiz'in kıyısında ve kısmen bir ırmağın içinde devam eden daha eski bir yerleşmeye ait konutlar bulunmuştur. Yaklaşık 1m genişliğindeki dar bir geçidin iki yanında yer alan bu konutlar, dörtgen ya da trapez planlıdır; duvarları kerpiçtendir. Boyutları yaklaşık 2x4, 4x3.25m olarak değişir. Yapılar iki ya da tek gözlüdür. Tabanları ve duvarları sıvalı olan yapıların bazı odalarında dörtgen biçimli büyük ocaklar, öğütme taşları, obsidyen ve kemik aletler, büyük geyik boynuzları ve taban altında açılmış çukurların içine gömülmüş insan iskeletleri bulunmuştur. Yapıların

içinde insanlar yaşarken, yemek pişirme, öğütme gibi güncel yaşamlarına devam ederken, ölülerini taban altlarına gömmelerinden, ev içlerinde ayrıca dinsel işlemlerinde yaşandığını görmekteyiz. Bulunan aletlerden; yoğun bir şekilde avlandıklarını ve tarımla uğraştıkları gibi, yemek veya diğer gereksinimleri için yararlandıkları bitki ve yemişleri köy dışından topladıklarını söyleyebiliriz (Esin, 2002:35-36).

Mimari bitişik düzende, düz damlı ve kerpiç mimarisiyle dikkat çekicidir.Konutlar mahalleleri birtakım insulalar (adacıklar) şeklinde oluşmuştur. Yapılar birbirinden küçük avlular ve dar geçitlerle ayrılmıştır. Mekanlar arasında kapı açıklıkları bırakılmasına rağmen geçişlerin, avlulardan ya da geçitlerden yapılara girişi sağlayacak kapı aralıkları görülmez (Esin, 1991: 134). Aşıklı Höyük'te evlere damlardan girildiği düşünülür. Bitişik düzendeki bu evlere girişin damdan sağlanması, güvenlik açısından düşünülmüş olabilir. Ayrıca damlarında düz olması, günümüzdeki Anadolu köylerinde olduğu gibi günlük yaşamın bir parçasının burada geçtiğini düşündürür. Bu kerpiç yapıların içine geçişlerin damdan sağlanmasından dolayı, konutların odalarının kademeli olarak yapıldığı sanılmaktadır. Bunun dışında da aynı yapıya ait mekanların bazılarının tek bazılarının çift kata sahip olduğu ve dolayısıyle ayrı dam düzlemlerinin oluşturulduğu sanılmaktadır (Esin, 1991: 141).

Aşıklı Höyük Yerleşmesi'nde yapıların içinde dört köşe olup, kenarları hafifçe yuvarlatılmış, çoğu zaman kerpiç toprağıyla yapılmış bazen de taş levhayla desteklenmiş ocaklar bulunmuştur. Bulunan tüm ocaklar yapı içlerindedir[28]. Açık alanlarda veya avlularda ocaklara kesinlikle rastlanmamıştır. Ayrıca bulunan ocakların boyutları, yapının boyutuyla doğru orantılı olarak değişmektedir (Özbaşaran, 1997:556).

[28] Aşıklı Höyükte ocaklar 2. tabakada görülmektedir. 3. Tabakada ocağa rastlanmamıştır.

Buluntular

Aşıklı Höyük buluntularında geniş bir çeşitleme söz konusudur. Yontma taş alet endüstrisinden, kemik ve boynuz aletlere sürtme taş aletlerden, boncuklara kadar büyük bir çeşitleme gösterir.

Bu yerleşmede obsidyen çok yoğun olarak kullanılmıştır. Obsidyenden yapılma aletler arasında kazıyıcılar, ok uçları, deliciler, kalemler, düzeltilmiş dilgi ve yongalar ele geçmiştir. Ok uçları ise diğer buluntulara oranla daha az sayıda ele geçmiştir. Bir diğer buluntu topluluğunu ise kemik ve boynuz aletler oluşturmaktadır. Bızlar, kemik tokalar, spatulalar, çok sayıda ele geçmiştir. Bunun yanında geyik dişinden yapılmış boncuklar da ele geçmiştir. Bu yerleşmede yoğun olarak kullanılan obsidyen, kemik, boynuz aletler ve silahlar daha çok deri, post işçiliğine yöneliktir ve avcılığın yoğun olduğunu gösterir.

Aşıklı Höyük'te ölüler taban altına gömülürdü ve ele geçen gömülerin yanlarına bırakılan bakırdan boncuklar, Aşıklı'da madenciliğin başlangıcı açısından büyük önem taşır. Ayrıca yerleşmede pişmiş veya yarı pişmiş kilden hayvan figürinleri ele geçmiştir ancak bunun yanında hiç insan figürinine rastlanmamıştır (Esin, 2002:83, 1996:39).

Yerleşme sürtme taş alet teknolojisi bakımından da çok zengindir. Çevredeki volkanik kayaç zenginliğinden dolayı bu yerleşmede bazalttan yapılmış birçok tipten aletler ele geçmiştir. Genel olarak; öğütme taşları, havan eli, ezgi taşı,vurgu taşı gibi eziciler, yassı balta, keski gibi kesiciler, sapan tanesi, taş kaplar ve açkı taşları tiplerinde çok sayıda buluntu ele geçmiştir (Güldoğan, 2002).[29]

[29] Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Güldoğan, Aşıklı Höyük Sürtme TaşEndüstrisi ve Sorunları, İstanbul Ünivrsitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002

2.4.4. Göbekli Tepe Yerleşmesi

Yerleşme Hakkında Genel Bilgiler

Konumu ve Araştırma Tarihçesi

Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Şanlıurfa ilinde yer alan Göbekli Tepe yerleşmesi, çanak çömlek öncesi Neolitik Dönem'e (PPN) tarihlenen bir yerleşmedir. Yerleşme "Verimli Hila"in kuzey kısmındaki bölgede yer alır. Yaklaşık olarak deniz seviyesinden 800m. yükseklikte bir kayalık tepenin üzerindeki konumuyla, bölgedeki diğer Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmeleriyle karşılaştırıldığında çok farklıdır (Schmidt, 2005:157).

Göbekli Tepe yerleşmesi doğu'da Balik Vadisine, güneyde ise Harran Ovasına bakan kireç taşı bir kayalığın üzerinde etrafına hakim bir konumda yer almaktadır. Höyük yaklaşık 300m çapında ve 15m yüksekliğinde olup höyüğün üzerinden bakıldığında Harran Ovası ve Balik Vadisi dışında, kuzeyde ve doğuda Toros Dağları ve Batıda ise Şanlıurfa ile Fırat Ovası arasında yer alan dağ sırası görülmektedir. Yerleşme, Yukarı Mezopotamya'da yer alan Şanlıurfa ilinin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Göbekli Tepe, Prof. Dr. Halet Çambel ve Prof. Dr. Robert J. Braidwood tarafından 1962'de başlanan Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi ile başlanan yüzey araştırmalarında bulunmuştur. Tepeyi 1980'de yayın dünyasına tanıtan ise Peter Benedict'tir (Schmidt, 2002a:74).

Peter Benedict Göbekli Tepe yerleşmesini ilk başta Göbekli Tepe Ziyareti veya Ziyaret (Karaharabe) olarak adlandırmıştır. Bu isim, buluntu yerindeki taş mezar ve yakındaki köyden alınmıştır. Yerleşme, güneydoğu'ya doğru uzanan yüksek bir kireç taşı sırtın üzerinde yer alır. Aralarında hafif çökmeler bulunan, kırmızı topraktan yuvarlak başlı tepecikler toplulukları vardır ve bu tepecikler dışında kireçtaşı sırt topraksızdır.

Tepecikler topluluğunun toplam çapı 150m.'dir ve kayalık kırmızı toprak kireçtaşının bitiminden 20m. daha yükseğe çıkmaktadır. Tepenin en yüksek kısımlarında küçük gömütlükler yer almaktadır. Yakın çevrede su yoktur (Benedict, 1980:137).

İstanbul ve Chicago Üniversiteleri'nden karma bir ekibin 1960'lı yıllarda bu bölgede yaptıkları yüzey araştırmalar sırasında saptanan Göbekli Tepe'deki arkeolojik kazılar 1995 yılında H. Hauptmann başkanlığında başlandı ve günümüzde K. Schmidt tarafından sürdürülmektedir.

Göbekli Tepe'de son yıllardaki çalışmalarda çıkan buluntular erken Neolitik ile ilgili bazı düşünceleri değiştirmiştir. Kuzeyde Harran Ovası'na bakan kireç, yüksek ve geniş bir sırtta yer alan Göbekli Tepe suya ve avlanma yerlerine yakın olabilme düşüncesinden yola çıkarak yapılan yüzey araştırmaları stratejisinde araştırmacıları birçok yönden yanıltmıştır (Schmidt, 1998:1).

Tabakalanma ve Tarihleme

Arkeolojik veriler ile radyokarbon metodu sonucunda Göbekli Tepe'nin en geç evresinin M.Ö. 8000'lere tarihlendiğini ve eski ana yapı evresinin (Tabaka III) M.Ö. 9000'lerde bittiğini göstermiştir. En eski yerleşim tarihlendirilemiyorsa da, devasa tabaka dizileri, burada Paleolitik Çağa kadar uzanan birkaç bin yıllık yerleşim tarihçesi olduğunu düşündürmektedir. Yamaçların alt kesiminde, doğal erozyon ve son zamanlarda tarım alanı olarak kullanılması sebebiyle oluşan dolgu Tabaka I olarak adlandırılmıştır.

Bugüne kadar yapılan kazılarda 3 tabakaya rastlanmıştır:

I. Tabaka: Neolitik Çağ sonrasına ait. Bu tabakada Ortaçağ'dan günümüze kadar birçok dönemin malzemesine karışık olarak rastlamak mümkündür.

II. Tabaka: Çanak Çömleksiz Neolitik B dönemin başları ve ortalarına tarihlenir. Bu döneme ait taş duvarlı, "terazzo" (kirecin yakılmasıyla hazırlanmış sert madde) tabanlı, dikdörtgen odalar ortaya çıkarılmıştır. Odalarda ocak, fırın benzeri günlük hayatın parçası mimari öğelere rastlanmazken iri taş halkalar, "T" biçimli dikme taşlar gibi donatılarla karşılaşılır. Aslan Dikme Taşlı Yapı adı verilen birimde de benzeri öğelere rastlanır. Burada ortaya çıkarılan dört dikili taşın ikisinin üzeri aslan kabartmalarıyla süslüdür. Yaklaşık bin metrekarelik kazı alanının tümüne yayılan yapı kalıntısının tepenin içine gömülü bir "yer altı yapısı" olduğu görülür. II. Tabakadaki bu yapı yerleşmenin güney yamacında ortaya çıkarılan III. Tabakaya ait daha eski bir yapının minyatürüdür. Bugüne kadar II. Tabakaya ait, boyları 1.5 metre civarında 14 dikme taş ortaya çıkarıldı (Schmidt, 2006:228, 2002a:74).

III. Tabaka: III. tabaka Göbekli tepe'nin en eski tabakasıdır. Neredeyse II. Tabakadaki geleneğin bir tekrarı niteliğindedir. Bu tabaka, yerleşimin güney yamacının aşağı kesimlerinde yaklaşık 3m.'ye varan dolgusu ile bilinmektedir. Bu Tabakaya ait A-D yapıları açığa çıkarılmıştır ve bu tabaka bu yapılarla bilinir. Yapılar, büyük bir olasılıkla PPNA döneminin geç evrelerine tarihlenir (Schmidt, 2002b:25). Burada bulunan dikili taşların sayısı şimdilik 25'dir. Alt kısımları henüz toprak altında olan bu dikilitaşlarında anıtsal oldukları ve boylarının ise üç metreyi geçtiği görülmektedir. Ağırlıkları da yaklaşık 10 ton olan dikilitaşların, söbemsi bir plana sahiptir ve dört mekanın ortasında yer almaktadır. Dikili taşların çoğu yılan, tilki, boğa, yabandomuzu, ceylan ve turnanın gibi hayvanların betimlendiği bezemelerle kaplıdır (Schmidt, 2002a:74).

"… I. Tabaka tarım toprağıdır. II. Tabakada ki in situ dikmetaşlar 3 ile 5 m yükseklikte, 10 tona kadar varan ağırlıktadır ve simetrik bir düzenle yerleştirilmişlerdir. Bu taş dikmeler III. Tabakada da yer almaktadır fakat boyları çok daha küçülmüştür, yüksekliği ortalama 2m'den azdır. Bu tip payeler İlk/Orta ÇÇÖNB Nevali Çori'de ve Karahan Tepe'de de görülmektedir. İlginç olan bu üç yerleşmede de sütunların dikey yüzlerinde bazen alçak kabartma halinde bir çift kol ve el bulunmaktadır. Bu durum payelerin stilize insan betimleri olduklarını, T

biçimindeki yatak ve dikey kısımların insanın baş ve vücudunu gösterdikleri anlaşılmaktadır." (Schmidt, 2005:174)

Mimari Özellikler

Göbekli Tepe yerleşmesinin diğer çağdaşı yerleşmelerden biraz farklı olduğunu, buranın geçici bir süre de olsa dinsel anlamda bir öneme sahip olduğunu söyleyebiliriz. Günlük yaşam mekanlarına rastlanmayan höyükte, yuvarlak planlı ve büyük taşlarla örülü duvarları bulunan yapılar vardır. Yapılarda üzerleri kabartmalı pek çok dikili taş mevcuttur. Dikili taşlar üzerindeki kabartmalar ve yapıların benzerleri Nevali Çori yerleşmesinden de bilinmektedir (Hauptmann, 1993).

Muhteşem bir yapı kompleksi bulunan Göbekli Tepe yerleşmesi, sadece inançsal açıdan değil aynı zamanda sosyal yapının durumu açısından da değerlendirilmelidir (Schmidt, 2004:101). Göbekli Tepe'de yapılarla ilgili yapılan yorumların kesinliliğinin olmamasına rağmen, ikonografik buluntuları özellikle Yakındoğu Erken Neolitik Dönem için oluşan fikirleri değiştirmiştir.

Buluntular

Göbekli Tepe yerleşmesinde şimdiye kadar saptanan buluntu topluluğu birçok kategoride ele alınabilir. Genel olarak değinmek gerekirse, çakmaktaşından yapılmış birçok yontma alet teknolojisine ait aletler ve yoğun miktarda dilgiler ele geçmiştir. Dilgilere oranla orak bıçakları az sayıda ele geçmiştir. Bunun yanında kazıyıcılar, kalemler, omuzlu dilgiler, Nemrik ve Helvan uçları bulunur. Sürtme taş alet teknolojisine ait bazalttan satır, havan eli, öğütme taşları, ezgi taşlarının yanı sıra, bazalttan ve kireç taşından taş kap parçaları görülür.

Göbekli Tepe yerleşmesinde, en önemli buluntu grubunu yapı içlerinde ele geçen üzerileri hayan ve insan kabartmalı dikme taşlardır. Dikme taşların üzerindeki hayvan rölyefleri özenli yapım tekniği ve gerçekçi ifadeleriyle çok dikkat çekicidir. Göbekli Tepe'de meydanlar daha çok "T" biçimli dikme taşlarla donatılmıştır. Bu sütunların biçimleri hiç şüpheye olanak tanımaksızın insanları betimlemektedir. Duvarlar ve bu duvarlara bitişik sekiler, dairesel şekilde yerleştirilmiştir ve dikme taşlar birbirlerine bağlantılıdırlar. Bunların özellikle büyük olan 2 tanesi alanın ortasına dikilmiştir. [30]

Yerleşmede büyük T biçimli dikme taşların dışında, taştan yapılmış figürinde ele geçirilmiştir. Figürinlerde hayvanlar (özellikle kuş betimleri), erkek betimleri (fallus) ve insan kafaları bulunmuştur (Shcmidt 1998:5).

Yerleşmenin buluntu topluluğunun, PPNB dönemi özellikleri gösterdiği görülmektedir. Mimariyle beraber buluntular, bu yerleşmenin dinsel veya kutsal bir merkez olduğunu gösterir. Burada yerleşmenin ne zaman başladığı halen bir soru işareti olmasına karşın, yerleşmenin Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'den önce bittiği bilinmektedir.

Göbekli Tepe yerleşmesi araştırmaları sonucunda çok şaşırtıcı neticeler ortaya çıkmıştır. Yapılarla ilgili yorumların dışında, ikonografik buluntuları özellikle Erken Yakındoğu için yapılan yorumları değiştirmiştir. Diğer kazıların artmasıyla, İlk Neolitik Dönemde çok karmaşık bir inanç dünyasının varlığı kabul görmüştür. Yerleşmeyi tüm buluntularıyla birlikte ele aldığımızda buranın konumu itibariyle de farkı, burayı diğer yerleşmelerden farklı kılmıştır.

[30] Göbekli Tepe yerleşimindeki "T" biçimli, üzerleri insan ve hayvan biçimli stellerle ilgili ayrıntılı bilgi için bknz: Schmidt, K, 'Frühneolitische Zeichen Vom Göbekli Tepe',Tüba-Ar 7, 2004.

2.4.5. Mezraa Teleilat Yerleşmesi

Yerleşme ile İlgili Genel Bilgiler

Konumu ve Araştırma Tarihçesi

Mezraa Teleilat yerleşmesi, Şanlıurfa ili, Birecik ilçesinin beş kilometre kadar güneyinde yer almaktadır (Özdoğan, 2002a:93).

Yerleşme büyük ihtimalle, Pleistosen Dönemi'nden Fırat Nehri'nin doğuya doğru hareketi ile oluşmuş, eski bir menderes yeniğine ait olan düzlüğün üzerinde yer almaktadır. Pleistosen sonlarına doğru Fırat Nehri, yatağını batıya doğru kaydırmış ve yüksek sırtlardan inen moloz ise bu düzlüğü doldurmuştur. Bu düzlük daha sonrasında küçük akarsuların oluşturdukları deltalar ile şekillenmiştir. Höyük, Fırat ile bu derelerden birinin birleştiği yerde kurulmuştur. Yerleşme, sonrasında Fırat tarafından kesilmiş ve yakın zamanlarda da Fırat Nehri'nin yatağını batıya doğru kaydırmasıyla içerde kalmıştır (Karul, 2001:135).

"Fırat'ın Pleistosen Döneminde yaptığı geniş bir menderes kıvrımında, daha sonraki birikintilerle oluşan kıyı ovasında bulunan Mezraa Teleilat höyüğü, yakın zamanlara kadar Fırat'ın hemen kıyısındayken nehrin yatağını batıya doğru kaydırmasıyla kıyıdan 500metre kadar içeride kalmıştır. Yerleşim bu kıyı ovasındaki çakıllı konglomeranın oluşturduğu eski bir kıyı taraçası üzerinde bulunduğundan ilk yerleşimcilerin gerek duyduğu her türlü hammaddeyi uzaklara gitmeden toplayabilecekleri bir yapıyı da sağlamıştır." (Özdoğan, 2002 d:81)

1968 yılında Fırat Nehri üzerinde yapımına başlanan Keban Barajı nedeniyle bölgede arkeolojik alanların tespitine yönelik çalışmalara başlanmıştı. Bu sebepten dolayı, ODTÜ tarafından Keban Barajı alanının %65'i taranabilmiş ve sadece 63 yerleşimden 8 tanesinde sondajlarla sınırlı kalan 19 arkeolojik kazı yapılabilmiştir. Keban Barajı

sonrasında, Atatürk ve Karakaya Baraj alanlarında bilinen 580 yerleşimin yine sadece 19'unda sınırlı çalışmalar sürdürülebilmiştir. Bu çalışmalarda ortaya çıkan birçok yerleşme sular altında kalırken, bazıları da günümüze kadar ulaşabilmiştir. (Karul, 2003:525).

Baraj çalışmalarıyla beraber başlanan arkeolojik projelere Karkamış ve Ilısu Barajları da eklenmiştir ve 1989-1991 yılları arasında bölgede G. Algaze tarafından yüzey araştırması çalışmalarına başlanmıştır. Yerleşme, 1989 yılında G. Algaze başkanlığında R. Breuninger ve J. Knudstad'ın katımlıyla, Fırat Nehri üzerinde Birecik ve Kargamış Barajları'nın suları altında kalacak olan tarihi yerlerin saptanmasına yönelik yapılan yüzey araştırmasında tespit edilmiştir. Mezraa Teleilat'ta 1999 yılından bu yana ODTÜ-TAÇDAM projesi kapsamında İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı tarafından kurtarma kazıları yapılmaktadır. Höyük, Fırat kıyı ovasında yaklaşık olarak 300 m. uzunluğu sahiptir ve dolgu kalınlığı yaklaşık altı metreye ulaşan yayvan bir tepe görünümündedir (Özdoğan, 2002a:93).

Mezraa Teleilat Höyüğü'nde kazılar 1999 yılında itibaren İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Mehmet Özdoğan'ın başkanlığında, ODTÜ-TAÇDAM projesi kapsamında aralıklı olarak, halen devam etmektedir.

Tabakalanma ve Tarihleme

I. Demir Çağı

IA Pers-Akhamenid Dönemi.

IB Yeni Asur Dönemi.

IC Son Tunç-İlk Demir Çağ geçiş dönemi.

II. Kalkolitik Çağ, Son Neolitik, Çanak Çömlekli Neolitik Çağ

IIA1 Halaf Dönemi.

IIA2 Son Neolitik-İlk Kalkolitik Çağ- Halaf öncesi boya bezemeli dönem.

IIB1 Son Neolitik Çağ-Kırmızı astarlı, ilk boya bezemeli dönem.

IIB2 Son Neolitik Çağ-İmpresso bezemeli dönem.

IIB3 Son Neolitik Çağ-Hassuna ilk impresso dönemi.

IIC1 Çanak Çömlekli İlk Neolitik Dönem.

IIC2 Çanak Çömlekli İlk Neolitik Dönem-kaba çanak çömlek.

IID Gömülü Yapılar Evresi[31]

III. Geçiş Aşaması (Çanak Çömlekli-Çanak Çömleksiz Neolitik)

IIIA Çanak Çömleksiz-Çanak Çömlekli Neolitik Geçiş Dönemi, çok az koyu yüzlü açkılı çanak çömlek.

IIIB Çanak Çömleksiz-Çanak Çömlekli Neolitik Geçiş Dönemi. Hiç çanak çömlek bulunmayan dönem.

IV Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem.

(Karul v.d., 2002:140)

Mezraa Teleilat höyüğünde tabakalanma yukarda belirtildiği şekildedir ve yerleşmede 4 kültür evresine rastlanmıştır. 1. Kültür evresi en üstte olan Demir Çağı, 2. kültür evresi Kalkolitik, Son Neolitik ve Çanak Çömlekli İlk Neolitik Dönem'i temsil eder. 3. kültür evresi ise Çanak Çömleksiz'den Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e geçişi ve son olarak ta 4. evresi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'i göstermektedir.

I- Demir Çağ: Bu döneme ait üç yapı katı belirlenmiştir. IA tabakası, yüzeye çok yakın olduğu için tam olarak anlaşılamamıştır.Bu dönem daha çok derine inen çukurlarla saptanabilmiştir (Karul v.d., 2002:132). Bu dönemi yansıtan buluntular arasında kilden pişirilerek yapılmış at, süvari ve tanrıça heykelcikleridir. IB yapı katında ise çok iyi

[31] Son yıllarda yapılan çalışmalarda Çanak Çömlesiz Neolitikten Çanak Çömlekliye geçiş aşaması (III) ve Çanak Çömlekli Evrenin ilk evresi (IIC2)arasında kalan bir evreye daha rastlanmıştır. IID evresi olarak adlandırılan evrenin 2 alt evresi bulunmaktadır. Plan tipi yapım tekniği ve yapıların yönü olarak birbirine çok benzeyen yapıların tümü terk edilmeden önce gömülmüştür.

koruna gelmiş Yeni Asur Dönemine ait olan büyük bir yapı kompleksi bulunmuştur. Yapı büyük kerpiç tuğlalardan yapılmış ve yaklaşık olarak kuzeydoğu- güneybatı doğrultusundadır. IC yapı katı, Son Tunç ve İlk Demir Çağı geçişi göstermektedir ancak üstteki evreye ait anıtsal yapı korunduğundan bu dönem buluntularına kısıtlı alanlarda ulaşılabilmiştir.

II- Çanak Çömlekli Neolitik Dönem: Höyüğün Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'deki görünümünün, bugünkü görünümünden oldukça farklı olduğu anlaşılmıştır. Bunun en büyük sebebi, Fırat Nehri'nin taşkınları nedeni ile menderes hareketi sonucu, nehir yatağını kaydırmasıdır. Nehrin değişken yatağına göre Neolitik Dönem'de yapıların diziliş yönü de farklılık gösterir. Günümüzde olmayan ancak höyüğün kuzeyinde yer almış, Fırat'ın bir kolunun varlığı muhtemeldir. Höyük topografyasındaki en büyük değişikliğin Demir Çağı'nda yapılmış dolgunun ve teraslamanın olduğu anlaşılmıştır. Höyüğün en üst kısmında yapılmış olan Demir Çağı saray yapısının Neolitik Dönem topografyasını önemli ölçüde değiştirdiği saptanmıştır. En son değişiklik ise yaklaşık 15 yıl önce, höyüğün kuzey yarısının kesilmesi ile batı yamacın teraslanması olmuştur (Karul v.d., 2002:135-136).

Höyüğün en uzun kullanıldığı dönem Neolitik Çağ'dır. Mezraa Teleilat'ta yerleşim M.Ö. 8 binlerde başlamış ve kesintisiz olarak M.Ö. 5 bin 500 yıllarına kadar devam etmiştir. Ayrıca Yakındoğu'da Çanak Çömlekli'den Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e geçişi en iyi yansıtan yerleşmelerden biridir (Özdoğan, 2002a:93).

Demir Çağı'nın en eski dolguları ve Neolitik dolgunun en üstü arasında 4 bin yıldan fazla bir zaman farkı bulunmaktadır. Bu süre içinde oluşan bir steril dolguya rastlanmıştır. Bu bize Çanak Çömlekli Neolitik dolgunun üst kısımlarının Demir Çağı yapıları tarafından bozulduğunu gösterir. Neolitik Çağ'a ait kültür katlarının en azından açılan alanlarda bulunmadığı saptanmıştır. Yüzey toprağı içinde Halaf türü boya bezemeli bir parçanın ele geçmesi bu savı desteklemektedir. Yerleşmedeki II. evre olan

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem kendi içinde de üç alt evreye ayrılmaktadır. Bunlardan kırmızı astarlı veya açık renk üzerine kırmızı boya bezemeli çanak çömlek ile belirlenen II A evresi Hassuna kültüründen Halaf'a geçiş süresini yani, Son Neolitik Çağ'ı temsil etmektedir. II B evresi ise Orta Neolitik Çağ'ı temsil eder ve yerleşmede en geniş açılan evreyi oluşturur. Bu evre, Proto Hassuna'dan gelişkin ve Hassuna evresine kadar olan zamanı yansıtır. 3 yapı katı ile bilinir. Bu üç evrede aynı mimari gelenek izlenmektedir. Yapılar yan yana dizilmiş ve dikdörtgen biçimli hücre türü mekanlardan oluşur. Yapılar arasında açık ve kapalı avlulara rastlanır (Karul, 2003:526)

IIC evresi İlk Neolitik Çağ'ı temsil eder ve Çanak Çömlek kullanımının yaygınlaşmasını gösterir. IID evresi gömülü yapılar evresi olarak adlandırılmıştır. Yerleşmenin daha çok batı yamacında açığa çıkarılmış olan bu evre binaları birçok özelliği ile birbirine benzemektedir. Bu evreye ait tüm yapılar terk edilmeden önce gömülmüşlerdir.

III-Çanak Çömleksiz'den Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e Geçiş: IIIA evresi Mezraa Teleilat'ta görülen önemli bir evredir. Başka yerleşmelerde görülmeyen Çanak Çömleksiz'den Çanak Çömlekli Neolitik Döneme geçişi yansıtan bir süreci gösterir. Mezraa Teleilat yerleşmesi Yakındoğu arkeolojisinde Çanak Çömleksiz'den Çanak Çömlekli Neolitik döneme geçişi çok net yansıtan ender yerleşmelerden biridir. Bu geçiş evresi için sorulan birçok sorunun cevaplandırılmasında yardımcı olmaktadır.

Çanak Çömleksiz'den Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'a geçiş sürecini yansıtan kültür katları, ilk köy ekonomisinin yerleşmeye sürece ait başka yerlerden bilinmeyen önemli yeni bilgileri yansıtmaktadır. Yerleşmedeki geçiş sürecinde bir süre basit ahşap mimarinin kullanıldığı saptanmıştır, ancak daha sonra yerleşmenin yeniden toparlanarak taş temelli, düzgün dikdörtgen planlı yapılara geçtiği görülmektedir. Bu dönemin başlarındaki kap kacak oldukça ender görülür ve çok kaba yapılmışlardır. Bu, yerleşmede kilden yapılan kapların işlevlerinin henüz çok sınırlı olduğunun kanıtıdır. Ancak daha sonraki evrelerde, çanak çömleğin kullanımının hızla yaygınlaştığı

görülmüş ve aynı zamanda çok daha usta bir işçilikle biçimlendirildiği saptanmıştır (Özdoğan, 2002a:93).

"Geçiş evresinin içinde en az iki farklı evrenin bulunduğunu gördük; bunlar, IIIA ve IIIB olarak tanımlanmıştır. Bunlardan IIIA evresinde, yerleşmeye başka yerlerden ithal olarak geldiği anlaşılan çok az miktarda çanak çömleğe rastlanmıştır. Hemen hemen tümü çok nitelikli, özenle biçimlendirilip açkılanmış olan bu parçalar, Doğu Akdeniz kıyılarının 'Koyu Yüzlü Açkılı' mal grubu ile tam olarak benzeşmektedir. Bu da bize, çanak çömleğin Fırat'ın batısındaki bir bölgede ilk olarak bulunduğunu ve bu bölgeye ilk kapların, olasılıkla belli bir maddeyi aktarma amacıyla gelmiş olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Mezraa Teleilat çevresinde ve daha doğusunda PPNC evresi yaşanırken, daha batıda, örneğin Batı Suriye ve Antakya'da Çanak Çömlekli İlk Neolitik Çağ'a geçilmiştir." (Özdoğan v.d , 2003: 240)

Bu geçiş döneminin III B evresinde mimari öğeye hemen hemen hiç rastlanmazken, III C evresinde ise birçok sayıda kireç taşından yontulmuş erkek heykelciklerine rastlanmıştır

Bu evreye ait yapı kalıntılarından ahşap kulübe türü yapıların yapılmış olabileceğini düşündürür. Hafif malzemeden yapılmış kulübelerin varlığı, tabakanın ince küllü dolgusundan da anlaşılmaktadır. Burada ilginç olan ise, bu tarz bir yapı geleneğinin, bu bölge için tamamen yabancı oluşudur. Bu da, PPNB kültürünün sona ermesi, doğal çevrenin bozulması ya da kültürün iç dinamiğinden kaynaklanan sorunların dışında başka bölgelerden buraya gelmiş olan bir topluluğun olmuş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. III C evresine ait çok sayıda beyaz kireç taşından yapılmış insan heykelciği de ele geçmiştir. Bu heykelcikler, tahtı andırır arkalıklı bir koltukta oturan, ellerini de öne doğru uzatmış erkek figürinleridir. Yakındoğu bölgesinde bu döneme ait diğer yerleşmelerden bilinmeyen bu heykelciklerin bu yerleşmedeki varlığı, daha önce de belirtilen, PPNB sonunda başka kültürlerin buraya gelmiş olabileceği düşüncesini desteklemektedir (Özdoğanv.d., 2003: 240-241)

IV-Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem: Mezraa Teleilat'ın ilk yerleşimcileri Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ topluluklarıdır. Ana toprak üzerinde başlayan bu döneme ait en az 4 yapı katı tespit edilmiştir. İlk veriler sonucunda, bu dönemde Yakındoğu'da birçok yerleşmeden bilinen taş temelli büyük yapıların yerleşmenin hakim mimari dokusunu oluşturduğunu görülmüştür (Karul, 2003:527).

Yerleşmedeki IV. evre olarak bilinen, Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ, Yakındoğu'da bilinen diğer PPNB yerleşmelerinin gelişkin evresini temsil etmektedir. Çok sınırlı alanda açılmasına rağmen şimdilik dört yapı katının varlığı tespit edilmiştir. V. Evre yani Orta PPNB'nin şimdilik Mezraa Teleilat höyüğünde bulunduğu söylenebilir. Bu evredeki en önemli buluntu, yerleşmede saptanan çevre duvarıdır. (Özdoğan, v.d., 2003: 241)

Daha önce de Yakındoğu'da örnekleri görülen çevre duvarı, hendek gibi yapılar hakkında birçok yorum yapıla gelmiştir. Bunların güvenlik, koruma ve sembolik anlamları olabileceği üzerine yorumlar yapılmış ancak net bir sonuca ulaşılmamıştır. Mezraa Teleilat yerleşmesindeki bu duvarın, Magzalya yerleşmesindekinin bir benzeri olduğu söylenebilir. İlk olarak Jericho'daki 8 m. yüksekliğindeki bir kule ve PPNB evresine ait 7 m. genişliğindeki hendek ile, Neolitik Dönem savunma sistemleri ilk kez düşünülmeye başlanmıştır. Daha sonra benzer duvar sistemlerine Ba'ja, Beidha ve Magzalya yerleşmelerinde de rastlanmıştır (Özdoğan, v.d., 2003: 241)

Mimari Özellikler

Yerleşimin Neolitik Dönem'e ait son yerleşimi Proto Halaf, bu evrede yerleşimin düzenini tümüyle değiştirir. Geniş odalardan oluşan, taş temelli koridorlu yapılar, hücre planlı yapıların yerini alır (Özdoğan, 2002d:84).

Mezraa Teleilat yerleşmesinde şimdiye kadar en geniş açılan dolgular Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'a aittir. Yamacın en üst seviyesinde Demir Çağı dolguları açıldığından, Çanak Çömlekli Döneme tarihlenen dolgular ancak höyüğün Fırat'a bakan batı yamacında açılabilmiştir.

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem çalışmalarında en çok veri IIC3 evresine aittir. Bu evrede, uzun kenarlı birbirine paralel 10x5m. boyutlarında, 2-3m. aralıklarla yerleştirilen bağımsız dikdörtgen yapılar görülür. yapıların batısında koridor biçiminde ince, uzun 3 mekan bulunan kuzeydoğu-güneybatı yönündeki bu yapılar 7-8 metrelik bir boşluktan sonra tekrarlanan dizilerden oluşur (Karul, 2003:527-528)

Mezraa Teleilat yerleşmesinde II. evresi olan Çanak Çömlekli Neolitik Dönem, kendi içinde A, B ve C olarak tanımlanmıştır ve günümüze kadar koruna gelmiş mimarisiyle de dikkat çekmektedir.

Mezraa Telelilat yerleşmesinin her evresinde mimarinin, plan tipi ve yerleşme dokusu bakımından değiştiği görülmüştür. Örneğin III C evresinde tekdüze bir yapı plan tipi bulunur ve kendine özgü bir plan anlayışına sahiptir. Bu evrede yenilemeler yapılırken, yapılar aynı yere ve hafif kaymalarla aynı yöne inşa edilmişlerdir. II B evresin de ise plan anlayışı, yerleşme düzeni tamamen değişmiştir. Önceki dönemin açık alanları konuta, konutların ise açık alanlara dönüştüğü gözlenir (Özdoğan, v.d., 2003: 240).

Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'dan Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'a geçiş, Mezraa Teleilat yerleşmesinde batı yamacında yapılan çalışmalarla açığa çıkarılmıştır. Höyükteki çalışmalarda bu geçiş dönemi 1,5 metrelik bir dolgu kalınlığı ve en az dört yapı katıyla temsil edilmektedir. Mezraa Teleilat'ta çalışmaların henüz çok başında olunmasına rağmen yerleşme, bu geçiş dönemini, Yakındoğu'da iyi bilgi veren yerlerden biri olma durumuna gelmiştir. Mezraa Teleilat'ta bir önceki dönemin kerpiç tuğladan yapılmış yapılarının yerine bu dönemde kısa bir süre için ahşap, kulübe gibi

küçük yapılar inşa edilmiştir. Bu dönemin sonunda yerleşmede anıtsal sayılabilecek boyutlarda dörtgen planlı büyük taş yapılar açığa çıkar. Tahminlere göre yerleşme kısa bir sürede sarsılmış ancak sonrasında hızla toparlanmış ve sosyo-ekonomik düzenini kurmuştur (Özdoğan, 2002b:83).

Buluntular

Yerleşmede açığa çıkarılan. Pers-Akhamenid dönemi yapısının niteliği, tarımsal faaliyet ile çok tahrip olduğundan tam olarak anlaşılamasa da, ortaya çıkan çok sayıdaki süvari ve at heykelciği ile buleler, burasının önemli bir merkez olduğunu akla getirmektedir. Mezraa Teleilat höyüğünde Proto-Halaf olarak bilinen dönemde görülen bezemeli çanak çömlek parçalar ise zengin bir çeşitlemenin varlığına işaret eder (Karul, v.d., 2002:141). Çanak Çömlek kullanımı geçiş aşamasında çok azdır ve daha çok kaba çanak çömleğe rastlanır. Sonrasında çanak çömlek kullanımı hızla gelişir ve yaygınlaşır.

Yerleşmede üçüncü evreden itibaren yüzeyi kırmızı astar ya da boya bezeme ile bazen baskı, çizi bezemeli olan çanak çömlek kullanımı çoğalır. Neolitik Çağ'a ait son kullanım evresinde ise bu kültürün İlk Kalkolitik Dönem'den tanıdığımız Halaf Kültürüne doğru geliştiği görülür. Neolitik Dönem buluntuları arasında oturur durumdaki insan heykelcikleri, taş kaplar ile çeşitli takılar özellikle dikkat çekicidir. Bu döneme ait taş kap yapımında bazıları damarı, renkli, mermer kullanılmasının tercih edildiği görülür. Yerleşmede görülen çanak çömlek, daha sonraları Akdeniz Neolitik'i olarak bilinen impresso kültürünün izlerini taşır (Özdoğan, 2002a:93).

Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ buluntuları kısaca şöyle özetlenebilir: yapı içlerinden çok sayıda özenle yapılmış taş kaplar ele geçmiştir. Bu döneme ait yontma alet teknolojisine ait obsidyen ve çakmaktaşından buluntular büyük bir çeşitlilik gösterir. dilgiler, kazıyıcılar, deliciler, bıçakları bu çeşitlemenin arasında sayabiliriz. Bu dönemin en ilginç buluntu grubunu ise kilden yapılmış oturur durumda erkek heykellerini

simgeleyen buluntulardır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlenen diğer yerleşmelerden bildiğimiz inanç sisteminin, bu yerleşmede devam etmekte olduğu görülür (Özdoğan, 2002b:83-84).

Mezraa Teleilat yerleşmesinde açığa çıkarılan Yeni Asur sarayı açığa çıkarılmış en kapsamlı Asur yapısı özelliğini taşır. Yapı, Suriye-Mezopotamya'daki benzerleriyle karşılaştırıldığında hakkında daha fazla bilgi verecektir. Yerleşmede çalışmaların henüz bitmemesine karşın buradan elde edilen bilgi, Yakındoğu Çanak Çömlekli Neolitik Dönemi için her bakımdan çok önemlidir. En eski çanak çömleğin kullanımından, Halaf Döneminin başlangıcına kadar olan süreci, iyi korunmuş mimari ve tanımlanabilir buluntu toplulukları ile vermenin yanı sıra, bölgeden çok az bilinen, ve 'impresso' olarak adlandırılan çanak çömlek türünün de, en zengin çeşitlemesi izlenebilmektedir. Yerleşmede saptanan çanak çömleğin, Neolitik Dönem kültürlerinin İç Anadolu ve Akdeniz bölgesi kadar güney Levant'a yayılımı için de, çok önemli bir veri kaynağı olacağı düşünülür. Mezraa Teleilat, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de, Yakındoğu'da diğer yerleşmelerde olan gerilemenin aksine bir tablo çizer. Yerleşmenin Son Neolitik evrelerinde PPNB ve çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de görülen gelişkin mimariyi halen devam ettirir. İlginç olan ise bu gelişimin, geçiş aşaması olarak adlandırılan evreden sonra görülmesidir (Karul, v.d., 2002:141).

Mezraa Teleilat korunmuş üç kültür katıyla, Yakındoğu'da Neolitikleşme sürecini yansıtan önemli yerleşmelerden biri durumuna gelmiştir. Çiftçiliğe dayalı köy yaşantısının yerleştiğini, bu yerleşmede çok rahat görebilmekteyiz. Yerleşme, mimari özellikleri ve buluntu topluluğuyla beraber incelendiğinde, bölge hakkında birçok soruya cevap kaynağı durumundadır.

2.4.6. Çayönü Tepesi Yerleşmesi

Yerleşme ile İlgili Genel Bilgiler

Konumu ve Araştırma Tarihçesi

Güneydoğu Anadolu, "Verimli Hilal" olarak adlandırılan coğrafyanın, birbirinden çöller,yarı kurak alanlar ve dağlık bölgeler ile ayrılmış iki uzak ucunun birleştiği ve kuzeye doğru en çok sokularak genişlediği orta kesimidir. Bölge, iki büyük nehir olan, Dicle ve Fırat ile sayısız yan kolları tarafından biçimlendirilmiştir. Çayönü Tepesi, bu bölgenin kuzeybatısında yer alan dağ eşiğindeki, Ergani Ovası'nda, Dicle'nin bugünkü yan kollarından Boğazçay'ın kıyısındadır. (Özdoğan, 2002:77).

Diyarbakır ili, Ergani ilçesine bağlı Çayönü Tepesi bugünkü Hilar (yeni adı ile Sesverenpınar) köyünün tam kuzeyinde, Ergani kasabasının 7 km. kadar güneybatısında yer almaktadır (Çambel, Braidwood, 1979:13).

Geniş ve alçak bir höyük olan Çayönü Tepesi'nin kültür dolgusu 4,5-7m. arasında değişmektedir. Höyüğün güneyinde yer alan Boğazçay, ovayı sulayarak Dicle Nehri'ne ulaşmaktadır. Boğazçay ile birleşen Bestakot Deresi ise yaz aylarında genellikle kurumaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda höyüğün çevresinin, Pleistosen'in sonunda ve Holosen Dönem'inin başında, günümüzdeki görünümünden, farklı olduğu anlaşılmıştır. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'ın sonunda kuzeyden gelen bir selin höyüğün ortasından geçtiği düşünülmektedir. Dereye ait menderes kıvrımının höyüğün kuzeyinde bir teras oluşturduğu anlaşılmıştır. Neolitik Çağ yerleşimcilerinin burada, yamaca teraslama yaparak oturdukları saptanmıştır.

Yerleşme Neolitik Çağ'da doğal çevre ortamının zenginliği ve su kaynağına yakın oluşu sayesinde toplulukların yaşamlarını sürdürebilmesi için elverişli ortamı sağlamaktaydı. Bu nedenle toplulukların buraya yerleşmesindeki nedenlerden bir tanesi de, yakın

çevredeki zengin bitki ve hayvan çeşitlemesinin varlığıydı. Günümüzde bir dizi gözeleri olan ova zamanla dolmuş eski bir Pliosen gölüydü. Ova G.Ö. 10 000-7 500 yılları arasında çevresinde geniş meşe ormanlarının uzandığı; saz, kamış, keten gibi bitkilerin çevrelediği, kunduz, su samuru gibi derin sulak alan hayvanlarının yaşadığı bir ortama sahipti. Bol miktarda tatlı su yumuşakçalarının barındığı geniş tatlı su havzalarıyla, dağınık menengiç, sakız, badem gibi ağaçların arasında mercimek fiğ gibi baklagillerin, emmer ve einkorn, arpa gibi daha çok otsu görünümlü tahılların, delice, geven, karakafesotu gibi çeşitli otların yetiştiği çayırlıklarla kaplıydı (Özdoğan, 2002:77).

Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'dan Ortaçağ'a kadar yerleşim yeri olarak kullanılan Çayönü Tepesi, Neolitik Dönem için kesintisiz bir tabakalanma göstermiştir. Yerleşmede yapılan uzun süreli çalışmalar Neolitik Dönem'le ilgili bir çok önemli veriyi bizlere katmıştır.

Çayönü Kazıları, Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Karma Projesi kapsamında, Prof. Dr. Halet Çambel ve Prof. Dr. Robert J. Braidwood tarafından 1964 yılında başlatılmıştır. Projenin amacı, besi üretimine geçişi ve ilk yerleşik toplulukları ifade eden Neolitik Dönem hakkında daha fazla bilgi edinmek olmuştur. Çalışmalar sonucunda birçok veri ve görüş değişmiş aynı zamanda yenilenmiştir. Araştırmalar İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü ve Chicago Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitüsü ortak çalışmasıyla gerçekleştirilmiştir. Tarihöncesi Karma Projesi, 1963 yılında başlamış ve bölgede birçok yüzey araştırması yapılıp birçok kazının başlamasına sebep olmuştur.

Proje kurucularından olan R. J. Braidwood, Türkiye'de çalışmaya başlamadan önce, avcılıktan besi üretimine ne zaman ve hangi koşullarda geçildiğini açıklayan kuramları ortaya koymakla kalmamış, uzun yıllar Irak ve İran'da yapmış olduğu çalışmalarla da, bu geçiş sürecinin arkeolojik olarak bulunabileceğini kanıtlamıştır. Braidwood ve Çambel, Doğu Toroslar'ın eşik bölgesinin de Neolitik toplulukları için elverişli bir

ortam oluşturduğu kanısı ile 1963 yılında Güneydoğu Anadolu Karma Projesi'ni başlatmıştır (Özdoğan, v.d., 1993:104).

Proje, Güneydoğu Anadolu'da, tarımcı köy topluluğu yaşayış biçiminin ilk kez ortaya çıkışı ve gelişerek etkinleşmesi ile ilgili belgelerin toplanarak yorumlanmasına yöneliktir. Üst Paleolitik Dönem avcılık ve toplayıcılık ekonomisinin son aşamaları ile bu ekonominin gerçek bir besin üreticiliğine dönüşüm süreci de, doğal olarak, araştırmanın kapsamı içindedir (Çambel, Braidwood, 1979:1).

1964 yılında Halet Çambel ve Robert J. Braidwood tarafından başlatılan kazı çalışmaları, 1986 yılında Dr. Mehmet Özdoğan'ın görevi devralmasıyla 1991 yılına kadar sürmüştür. Proje daha ilk yıldan itibaren yalnızca Türk ve Amerikan arkeologların değil, birçok ulus, enstitü ve çeşitli dallardan uzmanların katıldığı geniş kapsamlı bir bölge projesi niteliği kazanmıştır. Ayrıca 1978 yılında Karlsruhe Üniversitesi'nden Prof. Dr. Wulf Schirmer, 1990 yılında da Roma Üniversitesi'nden Dr. Isabella Caneva çekirdek ekibe katılmıştır. (Özdoğan v.d., 1993:104).

Çayönü Tepesi, Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'dan Ortaçağ'a kadar neredeyse sürekli yerleşim yeri olarak kullanılmasına karşın, Yakındoğu'da Proto Neolitik olarak adlandırılan dönem özellikleriyle öne çıkmıştır.

Tabakalanma ve Tarihleme

Çayönü Tepesiyle ilgili edindiğimiz bilgilerin büyük bir kısmı 1964 ve 1991 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarından elde edilmiştir. Çayönü kazıları toplam 8000m2'lik alana yayılmıştır. Neolitik Dönem'in geniş alanlarda açılmasıyla dönem özellikleri mimaride ve diğer alanlarda en iyi şekilde izlenmiştir.

Yapılan 14C yaş belirlemelerine göre Çayönü Tepesi'nin Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ yerleşmesi G.Ö. 10 200 - 8 100 arasına, Çanak Çömlekli Neolitik Çağ yerleşmesi G.Ö. 8 100 - 7 500 arasına, İlk Tunç Çağı yerleşmesi ise G.Ö. 4 380 – 4 260 arasına tarihlenir (Özdoğan, 2002:77).

Evre III / İTÇ Sonu-Orta Çağ: Çayönü Tepesinde saptanan en geç evre Demir Çağı'na tarihlenir. Demir Çağ'ı bulgularına özellikle tepenin kuzeydoğu ve doğu kesiminde rastlanmıştır. Bu bulgular genellikle çok derine kadar inebilen Demir Çağ'ı depo çukurlarından oluşmaktadır. Yer yer Antik Çağ ve Orta Çağ parçalarına da rastlanmış ve tepede o dönemde küçük bir yerleşme bulunduğu kanısına varılmıştır.

Tepenin daha öncede bahsedilen kuzeydoğu ve doğu kesiminin İTÇ II başı-İTÇ III sonlarında mezarlık olarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Tepenin üzerinde bu döneme ait yapı tabakalarının olmayışı, mezarların yalnızca daha eski evreleri kesen çukurlar halinde görülmesi, İTÇ II-III dönemine ait yerleşmenin Çayönü Tepesi'nde olmadığını ve bu mezarlığın, Boğazçay'ın karşı yakasında, Hilar Köyü'nün hemen güneyinde, varlığını bildiğimiz İTÇ yerleşmesine ait olduğunu düşündürmektedir. İTÇ II-III dönemine ait bazı parçalar eski höyüğü çevreleyen akıntı topraklarında ve höyüğün dereye bakan güney yamacında küçük bir terasta saptanmıştır (Özdoğan, 1994: 26).

Evre II / Çanak Çömlekli Neolitik-İTÇ I: Çayönü yerleşmesinde, araştırmalar daha çok Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a tarihlenen kısımlarda yoğunlaştırılmıştır. 1963 yılında yapılan yüzey araştırmaları sonucunda Çanak Çömlekli Neolitik Dönem dahil diğer dönemlerin varlığı saptanmış ancak çalışmalar daha çok besin üreticiliğine geçiş aşamasındaki soru işaretlerini cevaplandırmak amacına yönelmiştir. Bu nedenle Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'a ait çalışmalar daha dar bir alanda gerçekleştirilmiştir. Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'a ait kazılar tepenin doğu alanında yapılmış ve o dönemin arkeoloji bilgilerine önemli katkılar sağlayan Çanak Çömleksiz Neolitik ile Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e geçiş sürecine ait bilgiler edinilmiştir. Araştırmalar

Çayönü'nde Çanak Çömlekli Neolitik yerleşmede, höyükleşmeyle ilgili birtakım sorunları düşündürmüştür. Çanak çömleksiz-çanak çömlekli yerleşmelerin ilişkisi 1987-88 yılları kazılarında, yaklaşık 250m2'lik bir alanda, tepenin doğu kesiminde (25-27K açmaları) irdelenmiş, ancak veriler bu dönemle ilişkili bir tabaka sıradüzeni oluşturmada yetersiz kalmıştır. Ayrıca 25-26K ile hemen doğusundaki 27-28K açmalarının birbirinden farklı nitelikteki dolgu, mimari ve çanak çömlek özellikleri çanak çömlekli yerleşmelerin kendi içindeki höyükleşmesine yönelik yeni sorunları gündeme getirmiştir. Bunu izleyen 1989-1991 yılı kazıları bu sorunlara yönelik tepenin kuzeydoğu kesiminde 950m2'lik bir alanda sürdürülmüştür (Özdoğan, Yalman, 2004:68).

Çanak Çömlekli Neolitik dolgularının hemen altında yer alan Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ Yerleşmesi mil tabakasıyla kaplı halde bulunmuştur ve o dönemde su seviyesinin yükselerek sellere sebebiyet verdiği de saptanmıştır. Bu nedenle, Çanak Çömlekli Neolitik Çağ yerleşmelerinden eski Çanak Çömlekli Neolitik Evre yerleşmesine ait dolgularda taşkınlardan etkilenmiş ve yer yer yamacın dikleştiği kuzey kesimde çanak çömleksiz dolgularla iç içe geçmiştir. Bestakot'un M.Ö. 3.binlerde tepenin ortasında açtığı derin yatak, kuzeybatı yamacın daha da dikleşmesine ve batıda da ayrıca dik yeni bir yamacın oluşmasına yol açmıştır (Özdoğan, Yalman, 2004:70). Bunun dışında tepenin özellikle batı kesiminde Son Kalkolitik Çağ-İTÇ I saman yüzlü mallarını içeren çukurlara rastlanmıştır. Fakat bu evrenin esas tabakaları tepenin kuzeydoğusunda, Halaf öncesine tarihlenmektedir (Özdoğan, 1994: 27).

Höyükte Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik Çağ, Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağı, Demir Çağ ve Orta Çağ kültürlerinin varlığı saptanmıştır. Bunlardan bir çoğu yüzeyde ele geçen malzemeden bilinmektedir. Bunlar içinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem, buluntularıyla ve kendi içindeki kesintisiz evreleriyle öne çıkmıştır.

Evre I Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ (Çayönü esas evresi): Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ bulgularına, höyüğün güney kesiminde rastlanmıştır. Uzun süren araştırmalar sonucunda görülen mimariyle, Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ kendi içinde alt evrelere ayrılarak, isimlendirilmiştir. Buna göre; Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ eskiden yeniye doğru; yuvarlak planlı yapılar evresi (PPNA), ızgara planlı yapılar evresi (PPNB), kanallı yapılar evresi (PPNB), taş döşemeli yapılar evresi (PPNB), hücre planlı yapılar evresi (PPNB), geniş odalı yapılar evresi (PPNC) olarak adlandırılmıştır.

Evre Adı	**Kaç Yapı Katı Bulunduğu**	**Kültürel Dönem**	**C14 Verilerine Göre Yaklaşık Tarihler (Günümüzden Önce)**
Yuvarlak Planlı Yapılar Evresi	4 yapı katı	PPNA	10200-9200
Izgara Planlı Yapılar Evresi • En Eski Tip • Açık Tip • Menderesli Tip • Kapalı Tip	 2 yapı katı 2 yapı katı 1 yapı katı 2 yapı katı	 PPNA PPNB PPNB PPNB	9200-9100
Kanallı Yapılar Evresi	3 yapı katı	PPNB	9100-9000
Taş Döşemeli Yapılar Evresi	3 yapı katı	PPNB	9000-8600 (?)
Hücre Planlı Yapılar Evresi	3 yapı katı	PPNB	8600-8300
Geniş Odalı Yapılar Evresi	6 yapı katı	PPNC	8200-8000 (?)
Çanak Çömlekli Evre	7 yapı katı	PN	8000-7500 (?)

Tablo 3: Çayönü Tepesi tabakalanma ve tarihleme.

Çayönü yerleşmesinin konut mimarisine bakıldığında, burayı diğer yerleşmelerden farklı kılan ve Yakındoğu Arkeolojisi için önemli olan bir takım özellikler karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan bir tanesi Neolitik Çağ'ın kendi içindeki evrelerinin kesintisiz

olarak saptanabiliyor olmasıdır. Diğeri ise, Çayönü yerleşmesine bakıldığında her tabakada, farklı bir mimari planın benimsenmiş olmasıdır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem boyunca Çayönü'nde konut mimarisi, yuvarlak planlı basit kulübelerden taş temelli-kerpiç duvarlı kompleks yapılara kadar sürekli bir gelişme gösterir. Diğer kazı yerlerinde izlenmeyen ilginç bir özellik, her bir tabakada yalnızca tek bir tip ev bulunması bir sonraki tabaka başladığında bütün ev planlarının birlikte değişmesidir. Bu bakımdan Çayönü Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait her bir evre belirli bir ev tipiyle temsil edilmekte ve buna göre adlandırılmaktadır (Özdoğan v.d., 1993:106).

Yuvarlak Planlı Yapılar Evresi (PPNA G.Ö. 10 200 - 9 200): Bu evre eski raporlarda dal örgü mimari veya yuvarlak planlı yapılar evresi olarak isimlendirilmiştir. İlk olarak tek odalı, yuvarlak veya yuvarlatılmış köşeleri olan binalar tespit edilmiştir. Duvarlar yer yer de alçak taş duvar üzerine kerpiç duvar yapılarak inşa edilmiştir. Yapı, doğrudan yükselen tabanda bulunur ve bu tip yapılar doğu kazı alanının güney yarısında daha çok açığa çıkarılmıştır. "Bu evre tek odalı kerpiç yapılar olarak tanımlanmıştır (Bıçakçı, 2001a:7).

Yuvarlak planlı yapılar evresinin konutları; ağaç gövdelerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan iskeletin aralarının basitçe örülmesi ve ardından çamur ile sıvanmasıyla yapılmıştır. Bu tip evlerin yapımında ilk olarak kamış ve ince dallardan oluşturulmuş demetlerin ve 10-12 cm. çapında iğmeli ağaçların, belirli aralıklarla yerleştirilmesiyle bir iskelet oluşturulmuştur. Daha sonra oluşturulan "yapı iskeleti"nin araları ince dallarla sepet gibi örülmüş ve üzerleri kalın bir çamur tabakası oluşturacak şekilde sıvanmıştır. Dışarıdan da küçük taşlardan oluşan bir yığın ile desteklenen bu çukur tabanlı barınakların alt taban düzlemi dış yaşama alanının yaklaşık 30 – 35 cm. altındadır (Özdoğan, 1994: 31).

Izgara Planlı Yapılar Evresi (PPNB G.Ö. 9 200 - 9 100): Yuvarlak planlı yapılar evresinin üzerinde kendine özgü ızgara şeklinde planlanmış yapılar bulunmaktadır. Bu

evre kendi içinde ayrılmış ve en eski tipte (PPNA) 2 yapı katı, açık tipte (PPNB) 2 yapı katı, menderesli tipte (PPNB) 1 yapı katı ve kapalı tip denilende ise (PPNB) 2 yapı katı görülmüştür. Izgara planlı yapılar için karakteristik olan dikdörtgen şeklindeki ana planın, kuzey-güney yönünde oluşmasıdır. Hemen hemen aynı ölçülerde (5.5m.'ye 11m.) ve kuzey-güney yönünde üç bölüme ayrılmıştır. Orta odanın köşesinde taşlarla döşenmiş, tipik ocak yeri bulunur. Küçük taşlardan oluşan döşeme çok itinalı yapılmıştır ve şartlara göre yüksekliği 15cm. olarak tahmin edilmektedir. Birkaç defa üst üste yapılmış olmalarına rağmen, 30 dan fazla yapıyla bu tipleme ispatlanmıştır (Schirmer, 1991:45).

Izgara planlı yapılar evresinde ki ızgaralar taş duvarlarla oluşturulmuştur. 2 ya da 3 sıra taş yüksekliğindeki "duvarlar" aslında yapının esas yaşam düzlemini toprak seviyesinden yükseltici taşıyıcılarıdır. Yapıların neden yerleşme düzleminden yükseltilmek istendiği henüz tam olarak bilinmemektedir ancak 'zeminin neminden kurtulma' akla gelen ilk nedendir (Özdoğan, 1994: 32).

Yerleşmede açılan ızgara planlı evlerin çok azında in situ toprak tabana rastlanmıştır. Bunun nedeni ya tabanların bozulmasındandır ya da yaşam düzleminin taş subasmanların üzerine yerleştirilen ahşap hatılların hasırla örtülerek yapılmış olmasındandır. Izgara planlı yapıların üstü bir önceki evreye benzer bir şekilde yine dal örgü tekniğiyle kapatılmıştır. Yapıların etrafında bulunan kazık delikleri bu düşünceyi doğrular niteliktedir.

Kanallı Yapılar Evresi (PPNB, G.Ö. 9100-9000): Bu evrede şimdiye kadar 3 yapı katı tespit edilmiştir. Bu yapılar ızgara planlı yapılarla büyük benzerlik gösterir. Yine dikdörtgen plana sahiptir. Su basman ile üst yapı bir bütün haline gelir. Taş temeller ve bunların üzerinden yükselen taş duvarlarda taş örüsü görülür.

Bu evre, yerleşme düzeninde ve mimari anlamda yeniliklerin saptandığı bir evredir. Görülen belli başlı özellikleri Aslı Özdoğan (1994:35) şu şekilde özetlemiştir.

1- Mimaride yeni öğeler: Gerçek taşıyıcı, taş örgü duvar, ilk kez kerpiç kullanımı,
2- "Özel yapılar" geleneğinin görkemlilik kazanması,
3- Geniş açık alanlar ve yerleşmenin doğu kesimindeki 'meydan' geleneğinin ilk adımları,
4- Ölü gömme geleneğinde farklılaşma.

Yapılar birbirinden yaklaşık 20 cm genişliğinde kanallara ayrılmıştır ve 3x5.5 m. boyutlarında geniş taş platformlar üzerinde yükselmiştir. Duvarlar yaklaşık 50 cm kalınlığında ve 4-5 taş sırası şeklinde yapılmaya başlanmıştır. Taşların aralarına konan çamur, taşları birbirine bağlayıcı olarak kullanılmıştır.

Kanallı Yapılar Evresi'nin duvarları genellikle orta boylardaki toplama taşlardan oluşturulmuştur. Örülü subasman üzerinde kerpiç duvar bulunmaktadır. Bol bitkisel katkılı ve bir olasılık hayvansal atık da katılmış kerpiç, topanlar halindedir ve taş subasman üzerine yerleştirilip bastırılmıştır. Yüzleri taş subasmanın üzerini de örtecek şekilde sıvanmıştır. Ara bölme duvarlarının kanalların üzerine yapıldığı ve platformun üzerinin de toprak sıva ile sıvandığı göz önüne alındığında kanalların yapının içinde hiçbir şekilde kullanılmadığı açıkça belli olmaktadır (Özdoğan, 1994: 35).

Yapıların içinde odadan odaya geçiş yaklaşık 60 cm genişliğinde bırakılan kapı açıklıklarından yapılmaktadır. Kanalların üstü ise yassı kapak taşlarıyla kapatılmıştır.

Taş Döşemeli Yapılar Evresi (PPNB, G.Ö. 9 000-8 600?): Şimdiye kadar 3 yapı katı tespit edilen bu evrede binaların boyutları küçülmüştür. Bu evrede binaların boyutları küçülüyor. Daha önce görülen yerden yükseltilmiş yapılar yerine bu evrede evler

doğrudan toprağın üzerine inşa edilmiştir. Bu evrede yapıların düz damlı olabileceği düşünülmektedir. Bu evrenin sağlam kalmış yapılarından, 8-9 m uzunluğunda, 4-5 m genişliğinde dikdörtgen planlıdır. Birbirine geçişli, 3 tane (bazen 2?) ortalama 1.80-2 m x 3.50-4 m boyutlarındaki dörtgen odalardan oluşmuşlardır. Bazen mekanların içinde bazen de yapının kısa duvarlarında küçük payelerin yer aldığı gözlenmiştir. Ayrıca yapının dışında, yapıyı, bazen çepeçevre dolaşan kaldırımları vardır. 45-50 cm kalınlığındaki taş duvarlarının doğrudan toprağın üzerine oturmasından, bu evredeki yapıların artık yaşam düzleminden yalıtılmasına gerek kalmadığı, yerden yükseltilmeden doğrudan yaşam düzlemine kurulduğu anlaşılmıştır. Yapıların birçoğunun ortak özelliği olan taş döşeme yapının duvarları örüldükten ve payeleri yerleştirildikten sonra döşenmiştir. Yapıların 3-4 sıra taş yüksekliğindeki 50 cm genişliğindeki taş temelinin üzerinde kerpiç üst yapısı vardır. Bu evrede kerpiçler hala topanlar şeklinde kullanılmaya devam edilmiştir. Duvarların inceliği ve mekanların boyutları göz önüne alındığında bu yapıların tek katlı ve düz damlı olduğu düşünülmektedir (Özdoğan, 1994: 36).

Hücre Planlı Yapılar Evresi (PPNB, G.Ö. 8600-8300): Bu evrede şimdiye kadar 3 katı tespit edilmiştir. Bu evre ismini yapıların bodrum katlarından almaktadır ve eski raporlarda Cell-plan olarak adlandırılmıştır. Hücre planlı yapılar evresinde iki katlı yapı kavramı ortaya çıkmaktadır. Üst kata merdivenle çıkıldığı tahmin edilmektedir. Yerleşme dokusunun bu evrede biraz daha sıklaştığı gözlenmiştir. Yapılarda bodrum katı oluşturulduktan sonra hatıllar atılarak, kerpiçten mekan elde edilmiştir. Çoğu zaman taban altlıkları mezar, depo veya kiler olarak kullanılmıştır. Bu evrenin en üst yapı katında mezarlarda belirgin bir biçimde azalma görülmüştür. Bu da bize yavaş yavaş yerleşme dışı mezar geleneğinin başladığını düşündürmektedir. Bu evreye kadar yapılarda tamir ve ek yapılar görülmemiştir ancak bu evreyle birlikte görülmeye başlanmıştır.

Hücre planlı yapılar evresinde, yapılar taş temel üzerine yapılmıştır ve bu temel küçük kırık taşlardan, dere taşlarından oluşturulmuştur. Harç olarak da kerpiç ve dolayısıyla çamur da kullanılmıştır. Bu taş temel yer yer 60 cm yükseklikte olabilmektedir. Bunun üzerine de kerpiç duvarlar yükselir. Birçok yapıda odaları ayıran hücrelerin arasında dar geçiş aralıklarına rastlanmıştır. Odaların tabanları toprak ve kerpiçten yapılmıştır. Bazı odalarda taş döşemelere rastlansa da bu çok sık rastlanan bir durum değildir (Schirmer, 1991:48). Ayrıca kült yapısı olduğu anlaşılan Terazzo yapısı (T) bu evrede ortaya çıkmıştır.

Geniş Odalı Yapılar Evresi (PPNC, G.Ö. 8200-8000?): Bu evrede 6 yapı katı saptanmıştır. Yapılar çok geniş tek bir odadan oluşmaktadır. Evlerin yapım tekniği bir önceki evrelere göre farklı değildir ancak bu evrede daha özensiz yapılmışlardır. Çayönü'nün ilk kez bu evresinde temel çukuru açılmıştır. Yerleşme bu evrede daha çok meydanın kuzeyine kaydırılmıştır. Daha önceki evrelerde meydanın özel bir anlamı olduğu anlaşılan meydanın bu evreyle birlikte meydanın önemini yitirdiği ve çöplük olarak kullanıldığı saptanmıştır. Ayrıca bu evrede hiç mezar bulunmaması, hücre planlı yapılar evresinin son aşamasında oluşmaya başlayan yerleşme dışı mezar geleneğinin oturduğu düşüncesini destekler niteliktedir.

Mimari Özellikler

Çayönü yerleşmesi yukarıda da daha önce belirtildiği gibi Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'ın her evresine ait özellikleriyle isimlendirilmiştir. Bir evrede görülen mimari plan ve biçim tüm yerleşmenin konut mimarisinde aynı olup bir sonraki evrede tüm yerleşmeyle beraber başka bir şekil kazanmaktadır. Çayönü çanak çömleksiz höyüğünün evre sıradüzeni gayet kesin olarak belirlenmiş yapıların biçimine, temel yapısı tipine ya da belirgin bir mimar özelliğine göre adlandırılmaktadır. Örneğin "Geniş Odalı Yapılar" dörtgen tek bir geniş odadan oluşan binaları işaret ederken, tamamen farklı teknikle yapılmış olan "Yuvarlak Planlı Çukur Barınaklar Evresi" yuvarlak bazen söbe, tek mekanlı, çukurlaştırılmış tabanlı, dal örgü kulübeleri göstermektedir. 'Kanallı Yapılar'

ve “Izgara Planlı Yapılar” taban düzlemlerinin altındaki “temel planına” göre adlandırılmıştır. “Hücre Planlı Yapılar” ise bodrum katı planına göre ad almıştır. ‘Taş Döşemeli Yapılar’ döşemeleri taştan yapılmış yegane yapılar evresi olduğu için bu şekilde adlandırılmıştır (Özdoğan, 1994: 30).

Buluntular

Çayönü yerleşmesinde günlük hayatı anlayabilmemizi sağlayan birçok kategoride buluntu ele geçmiştir. Buluntuların bir kısmı, Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Dönem’e ait olan yaşamla ilgili buluntu topluluğunu eksiksiz yansıtır. Kemik ve boynuz alet grubundan çok sayıda bız, iğne (özellikle gözlü kemik iğneler çok sayıda ele geçmiş), spatul, sap ve çengellerin yanı sıra sürtme alet teknolojisinden havan elleri, öğütme taşları ele geçmiştir.

Çayönü yerleşmesinde boncuk çeşitlemesi geniş bir yer tutar. Yerleşmede, çağdaşlarına oranla çok sayıda boncuk ele geçmiştir. Boncuklar genelde çeşitli taşlardan ve malahitten yapılmışlardır. Çok iyi bir teknolojiyi sergiledikleri gibi, tür bakımından da oldukça zengindir. Askılık türü boncuklar daha çok en eski evrelerde görülmüş ve “Kanallı Yapılar Evresi”ne geçildiğinde boncuk türlerinde önemli bir gelişme görülmüştür. Yerleşmedeki bazı boncuk türleri Çayönü’ne özgü türlerdir. Boncuklar dışında görülen taş bileziklerde düz ve sırtlı olarak iki çeşide rastlanmıştır (Özdoğan, 2002:77).

Kil buluntu grubundan insan ve hayvan heykelcikleri ele geçmiştir. Ancak diğer yerleşmelerle kıyaslandığında zengin bir çeşitlemeye sahip değildir. Kilden insan heykelcikleri ilk “Izgara Planlı Yapılar Evresi”nde görülmeye başlamıştır. Havyan heykelcikleri ise “Kanallı Yapılar Evresi”nde görülmüştür. Evcil koyun ve keçiyi betimleyen heykelcikler ise ‘Hücre Planlı Yapılar Evresi’nin sonlarına doğru görülmüştür. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem’in son evrelerinde yani ‘Kanallı Yapılar

Evresi'de zengin çeşitlemesiyle kil-pul (token) olarak tanımlanan buluntular ortaya çıkmıştır. Bu buluntu topluluğuna Çanak Çömlekli Neolitik Evre'de de rastlanmıştır. Kil buluntu grubunun bir diğer ilgi çekici buluntusunu ev modelleri oluşturmaktadır. Ev modellerinin "Yapı Kültü" açısından bir anlamı olabileceği gibi, dönem yapıları hakkında önemli bilgileri edinmemizi sağlamaktadır.

Taş toplar hemen her evrede bulunmakla birlikte, iğneler ve bızlar ile birlikte malahit boncuk işliklerinin en tipik aletlerindendir. Çayönü'nün kendine özgün aletlerinden olan taş ve malahit kakmalar en eski evrelerden itibaren görülür; "Kanallı Yapılar" ve 'Taş Döşemeli Yapılar' evrelerinde bunların sayısı önemli ölçüde artar, "Hücre Planlı Yapılar" evresinden sonra ise ortadan kalkar.

Obsidyenden (doğal cam) yapılma ok uçları dışında 'Çayönü Aleti' olarak tanımlanan, kenarları sarp düzeltili, dilgiler de ilk olarak 'Kanallı Yapılar' evresinde görülmeye başlar. Bunların boyutları özellikle 'Hücre Planlı' yapı evresinde büyür ve bu aletler, Çanak Çömlekli evrenin ilk başlarında da bol olarak görülür. 'Yuvarlak Planlı Yapılar' evresinde görülen önemli bir alet türü de Nemrik ucu olarak tanımlanan küçük ok uçlarıdır (Özdoğan v.d., 1993:112).

Çağdaşı olan diğer yerleşmelere oranla ÇAyönü Tepesi'nde az sayıda taş kap bulunmuştur. Hücre planlı evrenin sonlarına doğru ise kerpiç toprağından yapılmış, basit kaplar ortaya çıkmıştır. Çanak Çömlekli Neolitik Çağ ile birlikte, kırmızı astarlı ve boya bezemeli bir tür çanak çömlek görülür ve daha sonra Hassuna ile benzeşen türler de ortaya çıkmıştır.

Çayönü yerleşmesi gerek mimarisi gerekse buluntu topluluğu açısından, Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ içinde bu dönemi en iyi yansıtan yerleşmelerden biri durumundadır. Çayönü yerleşmesi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem mimarisini de çok net yansıtan yerleşmelerden biridir. Yerleşmenin, çok geniş alanlarda ve çok uzun süreli

kazılmasından dolayı, mimari büyük ölçüde açığa çıkmıştır. Avlular etrafında toplanan mahalleler ve yerleşmeye ait tapınaklar, tipik bir köy yaşantısını bizlere yansıtmaktadır. Yerleşmedeki bu özellikler sosyal yapıyı yansıttığı gibi, tabakalanmış bir toplumun ilk izlerini de göstermektedir.

2.4.7. Hallan Çemi Yeleşmesi

Yerleşme ile İlgili Ön Bilgiler

Konumu ve Araştırma Tarihçesi

Hallan Çemi Höyük yerleşmesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Batman il merkezinin 50 km. kuzeyinde, Kozluk İlçesi'nin 21 km. kuzeybatısında ve Sahoka Köyünün Batısında yer almaktadır. Sason Çayı'nın batı terasında yer alan yerleşme, alçak bir Çanak Çömleksiz Neolitik Höyüğüdür (Rosenberg, 1994:121).

Yerleşme, doğusundan geçen Sason Çayı'nın kıyısında bulunur. Sason Çayı, Doğu Toros Dağ Silsilesinden doğar ve yerleşmenin yanından geçerek Dicle Nehri'ne karışır. Sason Çayı'nın oluşturduğu dar bir vadi ve Son Pleistosen Dönem'ine ait bir terasın üzeri yerleşme yeri olarak seçilmiştir. Höyük yaklaşık olarak 7 hektarlık bir alanı kaplamakta ve yüksekliği de 4.3 m.'yi bulmaktadır (Rosenberg, 1999:26).

1990 yılında, Batman Barajı sular altında kalacak tarihi yerlerin saptanması ve kurtarılması projesi çerçevesinde, bölgede yüzey araştırması başlatılmıştır. İlk olarak M. Rosenberg ve H. Togul tarafından saptanan yerleşmede, 1990-1994 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri, Delwere Üniversitesinden M. Rosenberg başkanlığında, ODTÜ TEKDAM ve Diyarbakır Müzesi adına, kurtarma kazılarına başlanmıştır. Kazılara ilk olarak höyüğün en üstünde, geniş bir alanda başlanmıştır. Tabakalanmayı

saptayacak birçok sondaj yine bu alanda açılarak, ana toprağa kadar ulaşılmıştır (Rosenberg, 1999:26).

Tabakalanma ve Tarihleme

Höyük Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a tarihlenmektedir. Ancak höyüğün güney yamaçlarında açılan sondajlarda az sayıda çanak çömlek ele geçmiştir. Ele geçen çanak çömlek parçaları yerleşmede Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e yerleşimin olduğunu kabul edecek kadar değildir. Yapılan yorumlar daha çok, yerleşmenin birbiri üstüne oturan, çift çekirdekli höyük olduğu yönündedir (Rosenberg, 1999:26).

Şimdiye kadar yapılan araştırmalar sonucunda, höyüğün Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a tarihlenen çekirdek kısmında, 3 yapı evresinin varlığı kabul edilmiştir. Yapılan C 14 sonuçlarına göre yerleşme, M.Ö. 8600-8000'e tarihlenmektedir (Rosenberg, İnal, 1994:124).

1. Yapı Katı Mimarisi: Bu yapı katında 2 büyük yuvarlak yapı tespit edilmiştir. Yaklaşık 5 m. çapında, yuvarlak planlı olan bu yapıların duvarları, yumuşak kum taşından örülerek yapılmıştır. Giriş kısmı açık bırakılan yapılarda, yapının ön kısmında, yine taşlardan örülmüş, yarım daire şeklinde bir ikinci duvar yer almaktadır. Bu iki duvar arasındaki boşluk yaklaşık 1 m.'dir ve yine duvar yükseklikleri de 1 m. olarak saptanmıştır. Yapıların taş duvar örgüsünün bittiği yerden itibaren dal örgü tekniğinin uygulanarak üstünün kapatıldığı, ele geçen dal izli sıva parçalarından tahmin edilmektedir. Yapının duvar örgüsü içinde yer alan 10 cm. kadarlık boşluklarında, çatıyı destekleyen direklerin boşlukları olduğu düşünülmektedir. Yapının ortasında, 3 kum taşının 'U' şeklinde dizilmesiyle oluşturulmuş bir ocak yer almaktadır. Evlerin tabanlarının birçok defa yenilendiği görülmüş, bu da bize evlerin uzun süre kullanıldığı ve tamiratlar geçirdiğini gösterir (Rosenberg, 1999:27).

Bu yapı katında U biçimli yapılarda ele geçmiş ancak bunların işlevleri tam olarak saptanamamıştır.

İkinci Yapı Katı Mimarisi: Yerleşmenin bu yapı katındaki yapılarda, duvar yapımında kullanılan taşların, Sason Çayı yatağından toplanmış çaytaşları olduğu görülmüştür. Bu toplanan çaytaşları, sıva yapımında da kullanılan çamurun harç haline getirilmesiyle örülmüşlerdir. Yapıların planları yine yuvarlaktır ancak 1. yapı katında saptanan, ön kısımdaki boşluk bu yapı katında görülmemektedir. Çatı yine dal örgü tekniği ile yapılarak oluşturulmuştur. U biçimli işlevi bilinmeyen yapılar bu evrede de görülür. Yapı tekniği, 1.yapı katındakine birçok yönden benzemektedir (Rosenberg, 1999:27).

Üçüncü Yapı Katı Mimarisi: Bu yapı katı genelde, 2. yapı katı özellikleri göstermektedir. U biçimli yapılar bu evrede de var ancak çok açılmamışlardır.

Mimari Özellikler

Hallan Çemi yerleşmesinde, höyüğün en yüksek orta kesiminde yaklaşık 1 m. derinliğinde ve 15 m. çapında olan bir çukur alan saptanmıştır. Bu çukur alanın doğal bir çöküntü olduğu saptanmıştır. İlk yerleşimciler bu çukur alanın etrafına yapılarını inşa etmiş ve burayı yerleşmenin açık alanı şeklinde kullanmışlardır. Sonraki evrelerde bu çukur alandan gelen çok sayıdaki hayvan kemiği çakmaktaşı artıkları ve taşlar; bu alanın çöplük olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Ayrıca bu açık alanda ele geçen yanık ahşap parçaları ve 3 tane tüm koyun kafatasının boynuzlarıyla beraber görülmesi ise, burada var olmuş bir yapıyı ve bu alanın basit bir yer olmadığını gösterir. Açık alan 3 yapı katında da kullanılmıştır (Rosenberg, Redding 2000:44).

Genel olarak Hallan Çemi yerleşmesinin mimarisi için şunlar söylenebilir: Yuvarlak planlı, taş temelli, dal örgü geleneğiyle tamamlanmış çukur barınaklardır. Yapıların araları işlik gibi kullanılmıştır.

Buluntular

Yontma alet teknolojisinin %60'lık bir kısmını obsidyen buluntular oluşturmaktadır. Yerleşmeye 100 km uzaklıkta yer alan Nemrut Dağı, buraya en yakın obsidyen kaynağını oluşturur ve 3 günlük yürüme mesafesinde olan kaynaktan obsidyenin getirildiği düşünülmektedir. Üçgen uçlar, dilgicikler, mikrolit aletler, yontma taş alet teknolojisinin başlıca buluntularını oluşturur. Sürtme alet teknolojisine ait buluntuların en gösterişlilerini oluşturan, üzerleri geometrik ve doğa betimleri yer alan taş kaplar mevcuttur. Bunların yanı sıra, topuz başları, yassı baltalar, domuz başlı havan elleri, dibek taşları ele geçmiştir. Ayrıca kemikten yapılmış bızlar, iğneler mevcuttur (Rosenberg, Redding 2000:52). Hallan Çemi yerleşmesiyle Kuzey Irak'ta yer alan Qermez Dere ve Nemrik gibi yerleşmelerle ilişki kurulmaktadır (Rosenberg, 1999:29-30). Anadolu'nun en eski yerleşmelerinden biri olan Hallan Çemi, Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ ile ilgili birçok bilgiyi bizlere katmıştır.

2.4.8. Nevali Çori Yerleşmesi

Yerleşme ile İlgili Ön Bilgiler

Konumu ve Araştırma Tarihçesi

Nevali Çori yerleşmesi, Şanlıurfa ilinin kuzeyinde, Hilvan ilçesinin batısında, Kantara Köyü'nün yaklaşık 750m kuzeybatısında, Kantara ile Süleymanbey Mahallesi arasında yer almaktadır. Yerleşmenin denizden yüksekliği yaklaşık olarak 490m.'dir. Nevali Çori yerleşmesinin ismi birçok yayında Nevalla Çori veya Novalla Çori gibi farklı biçimlerde geçmektedir. Kantara Köy'ünden Fırat Nehri'ne doğru bakıldığında, doğudaki yamaç yerleşimi Nevali Çori I, batı yamaçtaki yerleşim yeri ise Nevali Çori II olarak isimlendirilmiştir (Hauptmann, 1999:70).

Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan ve PPNB yerleşmesi olan Nevali Çori, yaklaşık 0.7 hektarlık bir alana kurulmuştur. Yerleşim açısından, çok büyük bir alan sayılmayan Nevali Çori, farklı kült yapılarıyla dikkat çekicidir (Hole, 2000:201).

Nevali Çori'nin yerleşim yeri olarak seçilmesinin en büyük nedenlerinden bir tanesi, doğal çevrenin tatlı su kaynakları açısından çok zengin olmasıdır. Bu nedenle yerleşme sadece Neolitik Dönem'de değil, daha birçok dönemde de kullanılmıştır.

Alt kısmı dik aşağıya inen kireç taşı ve ileri çıkık kısmı ile yerleşme platosu sadece 90m. uzunluğunda ve 40 m. genişliğindedir. Yerleşme iki kuru yatağı ile de sınırlandırılmıştır, bu yüzdende günümüze kadar koruna gelmiştir ve Fırat Vadisi'nin yukarısında yer alan verimli teraslarda kurulmuştur (Hauptmann, 1993:39).

Yerleşme 1980 yılında H.G. Gebel tarafından yüzey araştırması sırasında saptanmıştır. Heidelberg Üniversitesi'nden H. Hauptmann, 1983-1991 yılları arasında yerleşmede kazılara başlanmıştır. Kazılar 1992 yılında yerleşmenin Atatürk Barajı suları altında kalmasıyla son bulmuştur. İlk olarak Nevali Çori I ve sonrasında Nevali Çori II'de çalışmalar sürdürülmüştür (Hauptmann, 1999:70).

Tabakalanma ve Tarihleme

Yerleşmede tabakalanma yukarıdan aşağıya doğru Roma, İTÇ I, Kalkolitik (Halaf) ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de yerleşme izleri saptanmıştır. Nevali Çori I'de 5, Nevali Çori II'de 2 yapı katı saptanmıştır. Yerleşmede I-V tabakaları, PPNB dönemine tarihlenmektedir. Bu nedenle, yerleşmedeki diğer dönemlere ait yerleşim izleri, bu tezin konusunu oluşturmadığından, bu bölümde I-V tabakalar ele alınacaktır. Yapılan radyokarbon sonuçlarına göre yerleşmenin M.Ö. 8400-8100'e tarihlendiği görülmüştür.

Mimari Özellikler

Yerleşmede kireçtaşından yapılmış dikdörtgen planlı, uzun evler birbirinden bağımsız inşa edilmiştir. Yapıların iç mekanları düzenli olarak bölünmüştür. Yapılar birbirine paralel konumlandırılmışlardır (Hauptmann, 1999:70). Binaların olan tipi Çayönü yerleşmesinde olduğu gibi 'kanallı yapı planı' tipine sahiptir. yapıların giriş kısımları, güneybatıya bakacak şekilde yapılmıştır. Yapılar konut olarak kullanıldığı gibi işlik ve aynı zamanda kiler olarak da kullanılmıştır (Schirmer, 1990:370). Konutlar, yaklaşık olarak 12x6 m. boyutlarında, birbirlerine yakın ve aynı yöne bakacak şekilde inşa edilmiştir (Hole, 2000:201).

Buluntular

Yontma alet teknolojisine ait aletlerin çoğu çakmaktaşından yapılmıştır. Çevredeki doğal kaynaklar kullanılmıştır. Byblos türü uçlar, orak bıçakları, kazıyıcılar, kalemler, sürtme taş alet teknolojisine ait yassı baltalar, kireç taşından yapılmış kaseler, dibekler ve vurgu taşları örnek gösterilebilir. Bilezikler ve boncuklar süs eşyaları olarak kullanılmıştır.

Kireç taşından yapılmış çok sayıda stilize insan kafaları ve bazı hayvanlara ait figürinleri ele geçmiştir.

Yerleşmede ele geçen küçük buluntular dışında, kült yapısı olan yapı II ve yapı III içinde ele geçen çok sayıda sütun ve heykel özellikle dikkat çekicidir. Sütunların boyları yaklaşık 2.3x2.4 m. uzunluğunda ve 40-50 cm. genişliğindedir. Sütunlardan birinin üzerinde insan ve yılan rölyefi bir diğerinde ise stilize bir insan betimlenmiştir (Hole, 2000:201).

2.4.9. Jerf El Ahmar Yerleşmesi

Konu ile İlgili Ön Bilgiler

Konumu ve Araştırma Tarihçesi

Suriye topraklarından geçen, Orta Fırat Nehri'nin sol kolu boyunca birçok yerleşme ard arda sıralanmıştır. Mureybet, Cheikh Hassan, Jerf el Ahmar, Dja'de el Mughara, Tell'Abr, içerde ise tepelerden oluşan bir görünümde yer almaktadır. (Stordeur, 2002:21) Orta Fırat Havzasında yer alan yerleşme, Türkiye il sınırının 60 km. güneyinde yer almaktadır. Yerleşme Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlenmektedir.

Yerleşme ilk olarak 1989 yılında, T. Mc. Clellan ve M. Mottram tarafından keşfediliyor ve Tişrin Baraj Projesi ile birlikte, sular altında kalacak olan yerleşmelerin kurtarılmasına yönelik çalışmaların başlaması ile birlikte 1995-1998'e kadar Suriye-Fransız ortak yapımı kazı çalışmaları gerçekleştiriliyor (Stordeur, Abbes, 2002:564) 1999 yılında ise çalışmalar sınırlı olarak devam etmiş ve aynı sene Jerf el Ahmar yerleşmesi sular altında kalmıştır (Stordeur v.d., 2001: 30).

Yerleşme, doğu ve batı olarak iki doğal yükseltinin üzerinde yer almaktadır. Bu iki yükselti bir vadi ile ayrılmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda, doğu ve batı olarak ayrılan tepelerin birbirinden bağımsız iskan edildiği anlaşılmıştır. Yüzeyden toplanan malzeme ve daha sonra kaz çalışmalarıyla gün yüzüne çıkan buluntular Mureybet ile karşılaştırılmaktadır (Stordeur, Abbes, 2002:564)

Tabakalanma ve Tarihleme

Yerleşmedeki en erken yerleşim izlerine doğu tepesinde rastlanmıştır. Doğu tepesinde 9 tabaka tespit edilirken, batı tepesinde 6 tabaka görülmüştür. (Akkermans, Schwartz v.d.,

2003:53) Jerf el Ahmar yaklaşık olarak M.Ö. 9200 ve 8700 tarihleri arasına denk gelmektedir (Akkermans, Schwartz v.d., 2003:52). Yerleşmenin PPNA ve PPNB arasında bir geçiş aşamasında iskan edildiği düşünülmektedir.

Mimari

Yerleşmenin karakteristik mimari yapısını, toprağa yarı gömük, taban altı yapılar oluşturmaktadır. İki tepede de yerleşme teras üzerinde kurulmuştur ve birçok toprağa yarı gömük yapılar nehri görebilecek şekilde yapılmıştır. Yapıların geniş plan tipleri mevcuttur. Yuvarlak ve ovalden, eliptik veya kenarları yuvarlatılmış dörtgen görünümlü, tamamen dörtgen planlı yapılar en üst tabakada görülmektedir. Birçok yapı tek odalı yapılırken, diğer yapıların içleri odalarla bölünmüştür ve ilerleyen dönemlerde yapılara yeni odalar ekleyerek, yapıları büyütmüşlerdir (Akkermans, Schwartz v.d. 2003:53). Yapıları içerden dairesel çeviren hücreler ve platformlar yer alır. Platformlar ve hücrelerin şekilleri ihtiyaca göre dikdörtgen, üçgen veya trapez şeklindedir. Platformlar yerden biraz yükseltilmiş ve kille özenle sıvanmışlardır. Bu platformların başka amaçları olduğu düşünülebilir ancak genel kanı bunların üzerinde uyunduğu şeklindedir (Stordeur, 2000:44).

Jerf el Ahmar'da yuvarlak veya eliptik oval planlı yapılar alt tabakalarda görülür ve mekanı büyütmek için yapılar birbirine bitiştirilmiştir. PPNA döneminde görülmeye başlanan, somun biçimli kireç taşları, bu yapıların yapı malzemelerinden bir tanesidir. Üst tabakalarda ise farklı plan tiplerine rastlanmıştır. Mekanlar artmış, köşeler yuvarlatılarak yarı oval, dörtgen planlı yapılar yapılmıştır (Stordeur, 1999:134).

Buluntular

Jerf el Ahmar yerleşmesinde dönem özelliklerine uygun çok sayıda çakmaktaşından ve obsideyenden ok uçları ele geçmiştir. Bunun yanı sıra dilgiler, bıçaklar diğer yontma taş

alet grubunda yer alır. Yerleşmenin bir diğer dikkat çekici yanı, çok geniş çeşitlemesi olan geometrik desenleridir. Geometrik desenler mimaride görüldüğü gibi birçok buluntu ile de bilinir. Biley taşları ve plaket olarak adlandırılan yassı taşlar üzerinde bu desenlerin görülebildiği gibi, yerleşmede ki taş kaplar üzerinde de hayvan betimlemeleriyle beraber çok sayıda geometrik desende çizilmiştir. Zikzaklar, kıvrık çizgiler, üçgenler, yuvarlaklar gibi çok geniş bir desen çeşitlemesine sahiptir. Jerf el Ahmar'da kilden yapılmış insan ve hayvan figürinleri de ele geçmiştir (Stordeur, Abbés, 2002).

2.4.10. Ain Gazal Yerleşmesi

Yerleşme ile İlgili Ön Bilgiler

Konumu ve Araştırma Tarihçesi

Ain Gazal yerleşmesi 12-13 hektarlık Levant Bölgesinde yer alan, büyük bir PPNB yerleşmesidir. Ürdün'ün Amman kentinin, doğu kısmında yer almaktadır. Ain Gazal, PPNB yerleşmelerine göre 12-13 hektarlık boyutuyla, Yakındoğu'daki en büyük PPNB yerleşmelerinden birisidir. (Hole, 2000:202) Yerleşme Vadi Zarga'nın batı yamacına kurulmuştur (Verhoeven, 2002:236).

1970'lerde, Amman-Zarga karayolunun inşasında keşfedilen yerleşmede, sistematik olarak arkeolojik çalışmalara G., O., Rolefson başkanlığında 1982 yılında başlanmıştır. Kazılar 1989 yılına kadar sürmüştür (Rolefson, Simmons v.d., 1992:443). Kazılar şimdiye kadar, 4 alanda yoğunlaştırılmış. Höyüğün en tepesinde, güneyde, kuzey ve doğuda çalışmalar sürdürülmüştür. Bu 4 alanda toplam 2.355m^2 alan kazılmıştır (Rolefson, Simmons v.d., 1992:443).

Tabakalanma ve Tarihleme

Yerleşmede tabakalanma 2 şekilde yaplmıştır. Biri yatay (Horizontal) diğeri ise dikey tabakalanma şeklindedir. Yatay tabakalanma sonucunda, Ain Gazal'da uzun yıllar yerleşildikten sonra, yerleşmenin giderek büyüdüğü görülmüştür. Yerleşmenin kuzey kısmının yok olmasına rağmen, M.Ö. 7250'de, yani orta PPNB'de buranın küçük bir kasaba olarak kurulduğu saptanmıştır. M.Ö. 6500'de ise 4-5 hektarlık boyuta ulaşmıştır. Yerleşme orta PPNB de, iki yüzyıl içerisinde inanılmaz bir büyüme göstermiştir. Jeriko'daki tarım topluluklarından buraya göç edilmiş olması da muhtemeldir. Bu sebepten yerleşme çok kısa bir zaman içersinde hızla büyüme göstermiştir. Geç PPNB döneminde de Ain Gazal büyümeye devam etmiştir. 7. binin sonunda belki de 10 hektarı bulmuştur. PPNC'de ise yerleşme 12-13 hektar arasında büyümeye devam etmiştir ancak bu dönemde de evler arasındaki mesafenin arttığı görülmüştür. Tahribat nedeniyle Yarmukien Dönem'ine ait bilgiler oldukça sınırlı kalmıştır. Bu dönemde yerleşme 6 bine 5 binin başına denk gelmektedir (Rolefson, Simmons v.d., 1992:447)

Dikey (Vertical) tabakalanmanın sonucuna göre; orta PPNB'ye tarihlenen, yerleşmedeki dolgu kalınlığı 3 metreye kadar inmektedir. PPNC dolguları 1,5 m. aşağıya kadar inmektedir. Ayrıca PPNC sakinleri geç PPNB yapılarını kendi ev düzenlemelerinde kullanmışlardır. Bu sebepten dolayı tabakalanmada, bilgi vermek açısından bir karışıklık söz konusudur. PPNC'de elde edilen buluntular daha önceki dönemlerle benzeşmektedir. Doğal, teknolojik ve tipolojik açıdan buluntu envanterine bakıldığında, PPNB'den PPNC'ye geçişin çok hızlı olduğu görülmektedir (Rolefson, Simmons v.d., 1992:447).

Yarmukian'a gelindiğinde, PPNC'deki ataları gibi daha önceki kültürel bilgileri aldıkları görülmüştür. Özellikle PPNC ve hatta PPNB Yapıları tekrardan kullanılmıştır. Yarmukian dolgusunun kalınlığı açmalara göre değişiklik göstermektedir. Bazı açmalarda 2 m.'ye kadar indiği görülse de, dolgu kalınlığının ortalama 1m. olduğu düşünülmektedir. Yerleşme en son olarak bir Bizans çiftlik yeri olarak kullanılmış,

sonrasında da erken islam köyü tarafından yerleşim yeri olarak seçilmiştir (Rolefson, Simmons v.d., 1992:447).

Yerleşmede; Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait, geç, orta PPNB ve PPNC'ye rastlanmıştır. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de ise Yarmukien'e tarihlenmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda, yerleşmedeki tarihlendirilmesi aşağıdaki gibidir:

Orta PPNB	Evre I.	M.Ö. 7.250-6.500
	Evre II.	M.Ö. 7.000-6.800
	Evre III.	M.Ö. 6.800-6.600
	Evre IV.	M.Ö. 6.600-6.500
Geç PPNB		M.Ö. 6.500-6.000
PPNC		M.Ö. 6.000-5.500
Yarmukian PPN		M.Ö. 5.500-5000?

Tablo 4: Ain Gazal tabakalanma ve tarihleme. (Rollefson, Simmons v.d., 1992:447).

Mimari

Neolitik Dönem'in kültürel evrelerinin, belirgin değişimlerinin tanımlanmasında çeşitli yaşam görünümlerinden yararlanılsa da, geleneksel olarak tanımlar, buluntuların tipolojik ve teknolojik değişimlerine dayanarak yapılır. Ain Gazal'da, önceki kültürler ile sonraki kültürlerin karışmış olması, buluntular ile yapılan ayrım da şüpheye yol açmıştır. Ain Gazal'daki Neolitik mimarinin dayanıklı yapısı, tanımlamaların yapılmasında, buluntulara oranla, çok daha net bir tablo çizer.

Orta PPNB Mimarisi (M.Ö. 7250-6500): Ain Gazal Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de mimaride belirgin iki özellik görülür. bunlardan biri, taş duvarların olması diğeri ise tabanda kireç sıvanın kullanılmasıdır. Orta PPNB döneminin ilk başlarında

yapılar 5x5m. boyutlarındadır. Zaman içinde ise, oda boyutları sürekli olarak küçülmüştür. Bazı yapılar, iç alanlarının yenilenme ve yeniden düzenlenme çalışmaları ile konutların kullanım süreleri yüzyıllara kadar uzatılmıştır. Yapıların odalarından en az birinin ortasında, yuvarlak ocak görülür. bu geometrik şekil, evlerdeki oda boyutlarının yeniden yapılandırılmasına izin vermiştir. Bu dönemde yapıların çatısını destekleyen kazıkların boyutlarında küçülme görülmüştür. Orta PPNB'nin erken evrelerinde kazıkların çapları 50-60cm. ve kullanılan kerestelerin, olgun ağaçlardan seçildiği görülmüştür. Ancak daha sonraları daha küçük ve daha az olgun ağaçların (çapları yaklaşık 15-20cm.'dir) seçildiği görülmüştür. Ahşap çatı desteklerindeki bu değişim, küçülen oda boyutlarına ve çatı kirişlerinin yükü olarak varsayılan oda duvarlarına bağlanabilir. Orta PPNB döneminde yapıların kireç taban sıvası, düzgünce perdahlanmıştır ve kırmızı aşı boyası ile taban dekore edilmiştir. Kırmızı aşı boyasının kullanımı, geç PPNB ve PPNC evrelerinde görülen ortak özelliktir (Rollefson, Simmons v.d., 1992:448).

Geç PNNB Mimarisi (M.Ö. 6500-6000): Ain Gazal'da Geç PPNB tabakası örneklerinin az sayıda ortaya çıkması, geç PPNB'nin mimari düzeninin ve inşa tekniklerinin değerlendirilmesini oldukça kısıtlamaktadır. Yine de ortaya çıkartılan iki yapı, orta PPNB ve geç PPNC yerleşimlerini gözlemeye olanak sağlar.

İki yapı da Orta PPNB döneminde de oda boyutlarının küçülmeye devam ettiğini gösterir. Örneğin birçok oda her iki tarafta 2m.'den daha dardır ancak evlerin yıkılmış bölümlerinde daha geniş odalara da rastlanmıştır (bu boyutlar Basta'daki geç 7. bin yapılarıyla karşılaştırılır). Basta'da olduğu gibi, Ain Gazal'daki kazılarda ortaya çıkan odaların, özel işlevlere sahip olduğu düşünülür (Rollefson, 2000:172). İki yapıda da duvarlar 1.5m'den daha yüksek ve sıva tabanlar ince, kırmızı renklendirilmiştir. Orta PPNB döneminde olduğu gibi kireç sıva, tabandan duvara kadar devam eder. Kazılarda ortaya çıkan hiçbir direk deliği izine rastlanmamıştır. Ama bu yapısal görünüm, çatıyı destekleyen iç duvarların varlığını göz önünde bulundurduğumuzda, gereksiz olarak

nitelendirilebilir. Geç PPNB dönemine ait, hiçbir oda da ocak veya Orta PPNB'de olduğu gibi içeride bulunan bir yapıya rastlanmamıştır. Ancak bu, bu tarz yapıların olmadığı olarak algılanmamalıdır (Rollefson, Simmons v.d., 1992:449).

PPNC Mimarisi (M.Ö. 6000-5500): Güney alanda ortaya çıkarılan iki PPNC yapısının, tam taban planı ortaya çıkmışsa da, elde edilen bilgiler, Ain Gazal PPNC'deki inşa teknikleriyle ilgili, birçok soruya cevap bulunamamıştır. Oda boyutları, geç PPNB döneminkinden çok farklı değildir ancak oda planları oldukça değişmiştir. PPNC yapıları, küçük kare odalardan ziyade dikdörtgen planlıdır. Arka kapıya bağlanan bir giriş tarafından ortada bir koridor ile bölünür. Güney alanın en kuzeyinde yer alan yapı, açıkça toprağa yarı gömüktür. Sıvanmış yuvarlak ocakğın tepesinde bulunan tipik Orta PPNB'ye ait karakteristik ince duvar, güneydoğudaki hücreyi, merkez güneydeki hücreden ayırır. PPNC nin korunmuş duvarlarının yüksekliği asla 1m.'yi geçmez. Eldeki bilgilere göre PPNC yapılarının 1) üzerinde bir üst yapının kurulduğuna ait izler günümüze kadar ulaşmamıştır ve bir zemin görülmüştür. 2) bu yapılar sadece bodrum katlarıdır ve depolama için kullanışmıştır (bu yapılarda sıvanmış taban zemin tercih edildiği göze çarpmaktadır. PPNC yapılarında duvar sıvası izine rastlanmamıştır). Sonuç olarak, PPNC yerleşimcilerinin daha az geçici yüzey yapılarında yaşadıkları düşünülmelidir (Rollefson, Simmons v.d., 1992:449).

Yarmukian Mimarisi (5500-5000?): Yarmukian kültürel tabakalarında taşla çevrili duvarlar sıkça bulunmaktadır. Ancak bu yapıların neyi içine aldığını tanımlamak güçtür. En azından bir Yarmukian yapısının özel olduğu kabul edilir. Bu yapının apsidal olarak tanımlanabilecek kendine özgü bir planı vardır. Yapının sıva zemini tarihleme itibariyle geç PPNB'ye tarihlenir. Duvarlar açıkça Yarmukian dönemine ait yapılmıştır. Bu bina Yarmukian yapıları içinde kireç sıvası olan tek örnektir. PPNC yapılarında olduğu gibi, Yarmukian yapıları hakkında az veri ulaştığından yorumlamaları yapmak oldukça güçtür. Tamamen ortaya çıkarılmamış bir duvarın önünde bulunan paralel direk

delikleri, dışarıdan bir sundurma veya gölgelik olarak tanımlanabilecek bir alanın olduğunu düşündürür (Rollefson, Simmons v.d., 1992:450, 2000:181).

Buluntular

Ain Gazal yerleşmesinde görülen buluntu toplulukları, genel olarak Levant bölgesi Neolitik Dönem buluntularını yansıtır. Çakmaktaşı alet teknolojisinde Orta PPNB'ye tarihlenen ok uçları, deliciler, bıçak ve kalemler görülmüştür. Yarmukian evresine gelindiğinde, tipik Yarmukian uçları, kesiciler, deliciler bulunmuştur. Sürtme taş alet teknolojisine bakıldığında havan elleri, öğütme taşları çok tipiktir ve Yarmukian evresine gelindiğinde buluntu sayısında artış gözlenir. Kemik alet teknolojisinde ise, dikiş ve delmek için bızlar, dikiş iğneleri görülür (Rollefson, Simmons v.d., 1992:455-460). Figürinlere baktığımızda, orta PPNB dolgularına ait şimdiye kadar, 150'den fazla hayvan figürini ele geçmiştir. Hayvan figürinleri kadar fazla olmasa da, kadın figürinleri ortaya çıkarılmıştır (Rollefson, 2000:167). Yerleşmedeki en dikkat çekici buluntuları heykeller ve büstler oluşturmaktadır (a.e., 2000:173). 25 tane tüm heykel[32] ve büst ele geçmiştir. Bunlardan 13'ü tüm ve 12 tanesi büsttür (Schmand-Besserat, 1998:1). Ain Gazal yerleşmesi özellikle Neolitik Döneme ait inanç sisteminin anlaşılması açısından önemli bilgileri içermektedir. Kült binaları, yerleşmedeki heykeller, sıvalı kafatasları ve figürinler; yerleşmedeki güçlü kült etkinliklerinin önemli birer göstergesini oluşturmaktadır.

[32] Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 2.2.1.

2.4.11. Beidha Yerleşmesi

Yerleşme ile İlgili Ön Bilgiler

Konumu ve Araştırma Tarihçesi

Ürdün Ölü Deniz'in (Lut Gölü) güneyinde, Erden (Ürdün) ırmağının doğusunda ve Petra yakınlarında yer alan Beidha yerleşmesi, boyut olarak oldukça küçük bir PPNB yerleşmesidir. Yerleşme sadece 0.1 hektarlık bir alanı kaplar (Hole, 2000:203) Yerleşmenin denizden yüksekliği kıyıdan oldukça uzak ve engebeli bir arazide olduğu göz önüne alındığında, 1000m. yüksekliği ile oldukça yüksekte sayılmaktadır (Maisels, 1999:133).

Yapılan araştırmalar sonucunda PPN'de besin ekonomisinin büyük bir kısmını evcilleştirilmiş keçiden sağladıkları anlaşılmıştır. Kültüre alınmış buğday ve arpaya rastlanmıştır. Ancak her ikisi de evcilleştirmenin ilk aşamasını oluşturmaktadır. Yerleşmede ki besin ekonomisinin hala yoğun toplayıcılığa dayandığını söylemek gerekmektedir.

Tabakalanma ve Tarihleme

Beidha yerleşmesi, Natufian ve Çanak çömleksiz Neolitik çağ'da yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Natufian döneminde yarı yerleşik başka bir değişle geçici kamp yeri olarak kullanılan yerleşme bu dönemde çok kısa bir süre için yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Bundan sonraki ilk yerleşim çanak çömleksiz Neolitik Çağ A'da yani yaklaşık M.Ö. 7000'lerde olmuştur. Sonrasında Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ B de yerleşilmiştir.

Mimari

PPNA döneminde toprağa yarı gömük ve yuvarlak planlı olan yapılara rastlanmıştır. Bu yapılar genelde gruplar halinde konumlandırılmıştır. PPNB dönemine gelindiğinde ise dörtgen planlı yapılar karşımıza çıkmaktadır. Yapılara eklenmiş işlik alanları görülmüştür. Yapıların duvarları ve tabanları kille sıvanmıştır.

Eskiden yeniye doğru, V. ve VI. tabakada çokgen planlı yapılar görülürken IV: tabakada özenle kıvrım verilmiş duvarlara sahip dikdörtgen plana yakın evler görülmüştür. III. ve II. tabakada ise koridor planlı yapılar görülmektedir (Kirkbride, 1966:22)

Buluntular

Yerleşmede çanak çömlek yerine taş kaseler kullanılmaktaydı. Bunun yanı sıra kireç veya ziftle sıvanan sepet işinden yapılma kap işlevi gören nesneler de kullanılmıştır. Taş kaselerin sayıca çok fazla olmaması, tahta araç gereçlerin ve kapların kullanılmış olabileceğini düşündürür. Taş tekneler, havanlar ve havan elleri de görülmüştür (Kirkbride, 1968b: 268).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ANADOLU VE YAKINDOĞU'DA GÖMÜLÜ YAPILAR

3.1. Orta Anadolu

Türkiye'nin İç Anadolu Bölgesinde yer alan kazı yerleri ile ilgili yayınlarda Canhasan ve Çatalhöyük binalarının gömülmesi ile ilgili bilgi verilmektedir. Buna karşılık Orta Anadolu'daki diğer kazı yerleri Suberde, Erbaba, Musular Aşıklı Höyük gibi kazı yerleri ilgili yayınlarda bu şekilde bir değerlendirme bulunmamaktadır. Ancak iyi belgelenmiş ve iyi korunmuş bir örnek oluşturduğundan bu çalışmada, Aşıklı Höyük konutları da gömme uygulamasının var olup olmayacağı açısından ele alınacaktır.

3.1.1. Çatalhöyük Yerleşmesi

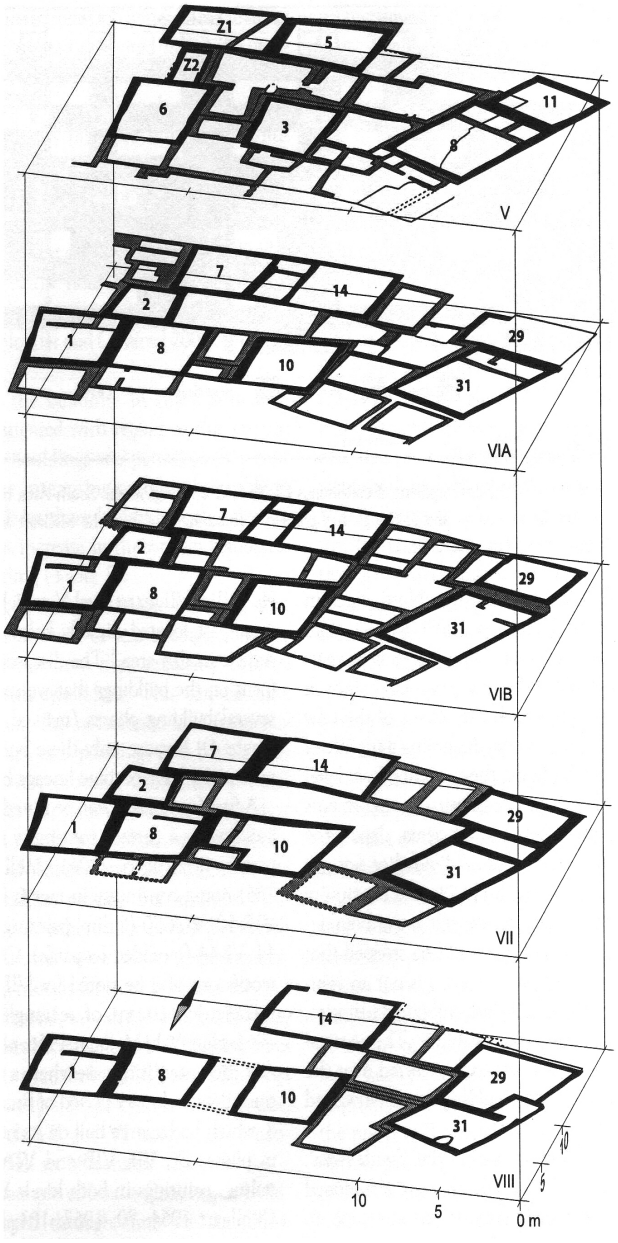
Çanak Çömlekli Neolitik Çağ yerleşmesi olan Çatalhöyük, günümüze kadar olağanüstü bir şekilde koruna gelmiştir. Kerpiç duvarlara sahip olan yerleşmede konutların içlerinde birçok kült uygulamasının gerçekleştirildiği muhakkaktır. Çatalhöyük yapı kültü ve yapıların gömülmesi geleneğinin olup olmaması açısından ele alınacaktır.

"…bazı yapıların kerpiç duvarları hiç bozulmadan hemen hemen çatı seviyesine kadar kazıyla ortaya çıkarılmıştır. Yapıların böyle korunmuş olması ancak bunların belirli bir amaçla, bilinçli olarak içlerinin doldurulması, başka bir değişle yapının insan gibi gömülmesiyle mümkündür. Neolitik Çağ boyunca yapıları gömme geleneğinin izlerini yalnızca Anadolu'da değil, Yakındoğu'nun birçok yerinden tanımaktaysak da Çatalhöyük bunun en belirgin örneğini oluşturur..." (Özdoğan, 2002c:95)

Buluntu Topluluğunun Durumu: Çatalhöyük'te yapıların çok iyi korunmuş olmasına rağmen, yapı içlerinden gelen buluntuların azlığı dikkat çekicidir (Özdoğan, Özdoğan, 1998:589). Ele geçen buluntuların büyük bir kısmı gömülerden veya evlerin arasındaki

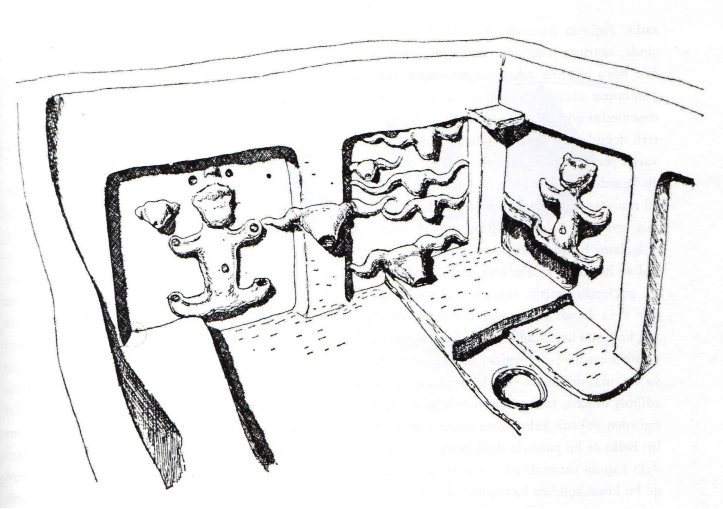
çöp alanlarından gelmiştir. Mellaart (1962:51) kazı raporunda evlerin yanmamış ve boş olduğunu söylemiştir.

"…her yeni ev bir önceki evin duvarları üstüne inşa edilmiştir. Sürekliliğin derecesi dikkate değerdir; (Şek. 14) yüzlerce hatta binlerce yıl boyunca duvarlar, duvarlar üstüne inşa edilmiştir. Mekan kullanımında değişiklik azdır. Kuşkusuz aynı evde bin yıl boyunca aynı "aile"nin yaşadığından emin olamayız ama, ölülerin ev döşemelerinin altına gömülmesi nedeniyle böyle bir varsayım olasıdır. Gerçekten de ev atalarına büyük saygı gösterilir. Ölüler; kolyeler, silahlar, aynalar ve benzeri gibi şeylerle bir platformun altına gömülmüş ve yapı, en azından bir durumda, ev kullanımından törensel bir işleve geçmiştir. Kullanımı sonunda (belki her 100 yılda bir) yapı temizlenmiş, eşyası boşaltılmış ve denetim altında yakılmış. Ardından içi doldurulup, yeni duvarlar ve döşemeler eskinin kalıntıları üstüne inşa edilmiş. Duvarların inşası sık sık, tuğlalar arasına küçük heykelciklerin yerleştirilmesiyle ilişkilidir…" (Hodder, 1996:46)

Şekil 14: Çatalhöyük güney alandaki VII'den V. tabakaya kadar olan yapıların üst üste inşası.

1961 ve 1965 yılları arasında Melaart Çatalhöyük'ün, özellikle güneybatı kesiminde kazı çalışmalarını sürdürmüştür. Kazı çalışmaları sonucunda, plan tipi olarak aynı olan fakat iç düzenlemeleri ve zengin ikonografik betimlemelere sahip, bazı yapılar ortaya çıkmıştır. Bu zengin ikonografik verilerden ve buluntulardan dolayı Mellaart bu yapıların tapınak (Şek 15) olduğunu ileri sürmüştür (Mellaart, 2003:53). Ancak son yıllarda I. Hodder'in üstlendiği Çatalhöyük kazılarında benzer yapılar ortaya çıkmış, yapılan zemin etüt çalışmalarıyla beraber (Matthews, 1996) bu yapıların tapınak değil, kült uygulamalarının da gerçekleştiği konutlar olduğu anlaşılmıştır (Hodder, 1996:45, 1999:157, Hodder, Cessford:2004:21).

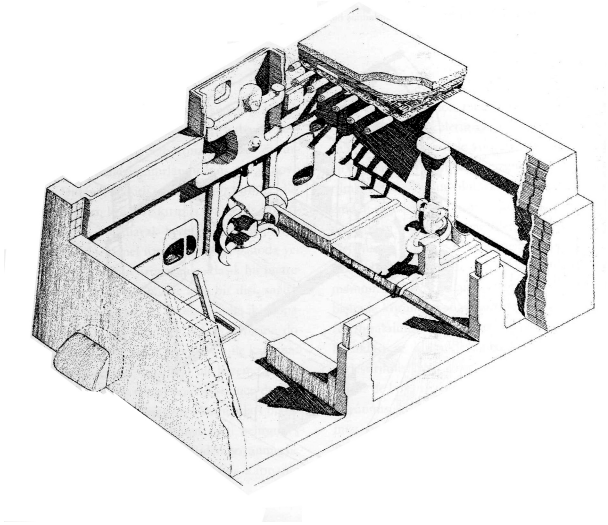

Şekil 15: Meellart tarafından tapınak 31 olarak adlandırılmış yapı.

Son yıllardaki çalışmalarla beraber, buradaki mekan kullanımı hakkında önemli bilgiler ortaya çıkar. Çatalhöyük'te, sıradan bir ev kullanımının zamanla kutsallık kazandığı görülür. Konutlar bunu simgeleyen kabartma ve resimlerle bezenir. Günlük yaşamın büyük bir kısmının geçtiği konutlar aynı zamanda ölü gömme yeri olarak da kullanılmıştır. Bazı yapılarda ölüler sekilerin altına toplu halde gömülmüş ve yanlarına da çeşitli armağanlar bırakılmıştır. Sonrasında ise, yapının içi tümüyle doldurularak gömülmüş ve böylece yapı korunmuş ve yerini yenisi almıştır. Yapı gömülürken, aynı insan gömülerinde olduğu gibi içine bazı özel eşyalar heykelcikler bırakılmıştır (Özdoğan, 2002c:95-96).

Sembolik Objelerin Durumu: Mellart aynı zamanda tapınak olarak yorumladığı bu yapılara bırakılmış bazı sunulardan bahseder. Tahıl artıkları, kullanılmış veya kullanılmamış aletler, çömlekler, kemik aletler, et sunusundan arta kalmış olabilecek birkaç hayvan kemiği, boğa boynuzları, oyun taşları, damga mühürler, duvarların içine gömülmüş heykelcikler gibi çok zengin çeşitlemeye sahip birçok buluntu, yapının bilinçli şekilde gömülerek yakılmasıyla günümüze kadar in-situ durumda gelmiştir (Mellaart, 2003:54).

Çatalhöyük'ün, daha öncede belirtildiği gibi, en büyük özelliklerinden birisi de, yapılar inşa edilirken, doğrudan daha önceki binaların duvarları üstüne oturtulurdu. Örneğin Bina 5 ile onun tam üstüne inşa edilen Bina 1 birlikte 150 yıl kadar ayakta kalmışlardır. Mellaart'ın tapınak 10 (Şek. 16) ve 31 olarak isimlendirdiği binalar, yaklaşık 400 yıllık bir dönemi kaplayan, tabaka IX'dan VIA'ya kadar kullanılmaktaydı. Tapınak 1,7,8 olarak isimlendirilen yapılar ise üç ya da beş tabaka boyunca varlıklarını sürdürmüştür (Hodder, 2006:127).

Şekil 16: Mellaart tarafından tapınak 10 olarak adlandırılmış yapı.

Giriş Yerlerinin Durumu: Çatalhöyük'te yapılara damdan girildiğinden giriş yerinin durumu hakkında başka bir bilgi vermek mümkün değildir. Ancak yapıların gömülmesi

işlemi uygulanırken, yapı içlerinde yer alan ufak geçişlerinde kapatıldığı görülmüştür. Odalar arasındaki geçişler sıklıkla kapatılır ve üzerlerine sıva çekilirdi (Hodder, 2006:118).

Duvar Yükseklikleri: Uzun yıllar boyunca Mellaart tarafından kazılan yerleşmenin ilk kazı raporlarına bakıldığında, yerleşmedeki duvar yüksekliğinin 2.7m.'ye (Şek. 17) kadar korunduğu söylenir (Mellaart, 1963:75). Yapıların hiçbir duvarının başka bir yapının temelini kesmediği ve birçok kez üst üste yapılmış olan duvar resimleri ve rölyeflerin bozulmadığı görülmüştür.

Şekil 17: Çatalhöyük korunmuş duvar yüksekliği.

Çatalhöyük yerleşmesi'nin bu denli korunmuş olarak günümüze kadar gelmesi, zengin duvar resimlerinin, ev içi etkinliklerinin anlaşılabilmesi açısından son derece önemlidir. Yapıların içlerinin doldurularak korunmuş olması, diğer yerleşmelerde çok net

görülmeyen bazı yapı detaylarını göstermiştir. Yapıların tabanları ve duvarları birçok defa, özenli bir şekilde kille sıvanmıştır. Duvarların üzerine yapılan resimlerin, her sıva yenilemesinden sonra tekrar yapıldığı gözlenmiştir. Yerleşmede görülen (Şek. 18) duvar resimlerinin , çok sık yenilendiği görülmüştür. Duvarda görülen resmin üstüne çok kısa bir süre sonra yenisi yapılmaktaydı (Banning,2004:20).

Şekil 18: Çatalhöyük duvar resimleri.

Çatalhöyük duvar resimlerinde görülen betimlemeler büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Geometrik desenlerin dışında, hayvanlar ve insanların bir arada resmedildiği de görülmüştür. Duvar resimlerindeki zengin üslup, bazılarının stilize bazılarının da oldukça gerçekçi olarak gösterilmesi, bu geleneğin köklü olduğunu kanıtlamaktadır (Özdoğan, 2002c:99). Av sahneleri, el baskıları gibi duvar resimlerinin yanı sıra, duvarlardaki hayvan kabartmaları ve duvarlara yerleştirilen boğa başları oldukça ilginçtir.

Yapı İçi Dolgunun Durumu: Çatalhöyük'te bina 5 ve bunun hemen üzerine inşa edilmiş bina 1'in dolguları incelendiğinde toprağın iyice elendiği görülmüştür. Bina 5'in alt tarafta ayakta kalan bölümü doldurdukları toprak miktarı ile üst duvarlarla damın yıkımından elde edilen toprak ve kerpiç malzemeyle aynı olduğu tesbit edilmiştir (Hodder, 2006:133). Bazı örneklerde de Mellaart'ın da belirttiği gibi (Mellaart, 1963:40) yapı içlerinden bol miktarda yanmış malzeme ve inşaat molozu ele geçmiştir .

"…bununla birlikte bir evin içi türlü biçimlerde doldurulabilse de bizim elimizdeki dolgu bulgularına bakılırsa bu işlem özenle denetlenmişe benzer…" (Hodder, 2006:133)

Yanma Durumu: Mellaart yerleşmenin ilk raporlarında yapıların yanmamış olduğundan bahsetsede, yeni kazı çalışmaları ortaya çıkarılan yapıların büyük bir çoğunun yangın geçirdiğini göstermiştir (Hodder, 2006:131). Bu yangının bilinçli olarak çıkarıldığı büyük bir olasılıktır.

Çatalhöyük'te evler, aynı zamanda önemli sosyal birimlerdi. Daha öncede belirtildiği gibi, yapılar aynı zamanda ölülerini gömdükleri yerdi. Birçok yapıda (sık sık 6'nın üstünde, bazen de 60 kadar) gömü ele geçmiştir. Evin kullanımı sırasında sekilerin altlarına yerleştirilmiş bu şahısların, yaş ve cinsiyet bakımından geniş bir çeşitliliği vardır. Tabanın altına gömülmüş olanlar ile binada yaşayanlar (veya bir grup binalar) arasında bir ilişkinin olabileceği varsayılabilir. Çatalhöyük'te bütün evlerde bir çeşit sanat ve ritüel göstergelerini içeren kanıtlar bulmak mümkündür. Hatta özensiz yapılmış birçok küçük evde bile geometrik desenler (yapı 2'de olduğu gibi) görülmektedir (Hodder, Cessford, 2004:22).

3.1.2. Canhasan Yerleşmesi

Kalkolitik Dönem'e tarihlenen Canhasan yerleşmesinde yapıların gömülmesi geleneği 2A ve 2B tabakalarına ait yapılarda izlenebildiğini Canhasan kazılarını yürüten D. French söylemiştir. Bu tabakalara ait yapıların son derece iyi olarak korunagelmesi ve yapı içinin çok belirgin bir şekilde kerpiç ile doldurulması D. French (1962:30) tarafından ilk kez yapıların gömüldüğü şeklinde yorumlanmıştır. Günümüzde özellikle Neolitik Dönem yerleşmelerinin büyük bir bölümünde izlenen yapıların gömülmesi, birçok araştırmacı tarafından fark edilerek, değerlendirilmiştir. Aşağıda Canhasan yerleşmesinde yapıların gömülmesi geleneğinin göstergelerine değinilecektir.

2A-2B evresi: Orta Kalkolitik (M.Ö. 4900) dönemine tarihlenen Canhasan yerleşmesinin 2. tabakası B evresi büyük bir yangınla sona ermiş ve 2A (4900-4300) evresinde tekrar kurulmuştur. Bitişik düzende, dörtgen planlı, taş temelli ve kerpiç yapılar olarak özetlenebilen Canhasan mimarisinde Ev 2 (Şek. 19) ve 3 (Şek. 20) olarak adlandırılan yapılarda gömülme geleneğinin izlenebildiğini French (1962) söyler.

Şekil 19: Canhasan 2B tabakası Ev 2'nin batıdan görünüşü.

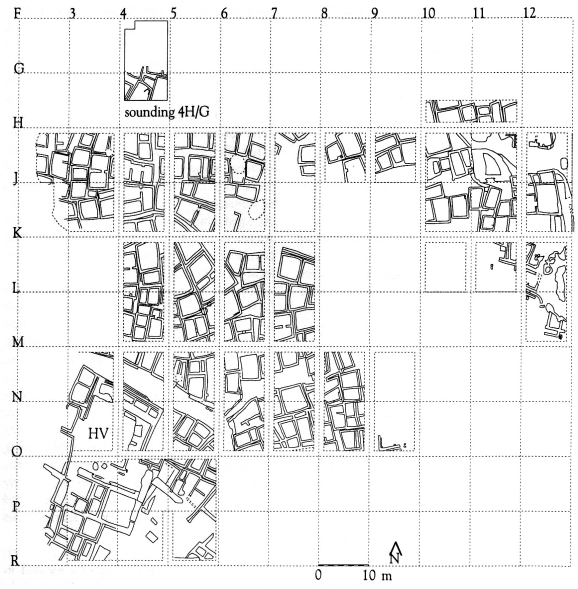

Şekil 20: Canhasan 2B tabakası Ev 3'ün güneybatıdan görünüşü.

Buluntu Topluluğunun Durumu: Ev 2 ve 3 terk edilmeden önce içinden günlük kullanıma ait olabilecek eşyalar çıkartılmıştır. **Sembolik Objelerin Durumu:** Ancak diğer eşyaların olmamasına karşın 2B evresine ait ev 3 içersinden farklı boyutlarda kadın heykelciklerin bulunması(French, 1968:90, 1964:22) bu buluntuların yapı içersine bilinçli olarak bırakıldığını düşündürür. **Giriş Yerlerinin Durumu:** Yayınlarda yapıların giriş yerleri hakkında herhangibir bir bilgiye ulaşılamamıştır. **Yapı İçi Dolgunun Durumu:** Yapıların içersi ise kasten yanık kerpiç molozu ile istif edilmiştir (French, 1962:35). Üst duvar seviyesine kadar kerpiçle doldurulan yapılar günümüze oldukça korunarak ulaşmıştır. **Yanma Durumu:** Yapı içinden gelen dolgudan da anlaşıldığı üzere bu tabakanın diğer yapıları gibi bu yapı da yanmıştır. **Duvar Yükseklikleri:** Bir çok yapının duvar seviyesi 3m.'ye kadar korunagelmişken (French:1962:30), özellikle 2A evresine ait yapıların büyük bir bölümünde duvar seviyeleri 1m. yüksekliğe kadar ulaşır (French, 1963:34).

3.1.3. Aşıklı Höyük

Orta Anadolu'da yer alan Aşıklı Höyük, M.Ö. 8. bine yani, Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ yerleşmesidir ve dönemin özelliklerini çok iyi yansıtmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi[33] yerleşme, mahallelerin bir araya gelmesiyle oluşmuş, müstakil duvarlı ancak bitişik düzenli kerpiç yapılardan (Şek.21) oluşmaktadır. Konutlar; dörtgen, trapez ya da kenarları yuvarlatılmış dörtgen planlıdır. 1 veya çok odalı inşa edilmişlerdir. Çoğunlukla yapıların içinde duvara yaslanmış veya iki duvarın kesiştiği yere dörtgen planlı ocak bulunmaktadır. Konut içlerinde damı destekleyecek direk deliklerinin izlerine rastlanmıştır. Çok odalı konutlarda, bölme duvarlarında, kapı açıklıklarına rastlanmıştır. Konutlara girişin ise damdan bir seyyar merdiven ile sağlandığı düşünülmektedir. Konutların yaklaşık olarak boyutları 1x1.5m., 2x3m., 4x3.25m., 4x4m. arasında değişmektedir. Duvarlar kerpiçten ve araları çamurla doldurularak yapılmıştır. Genelde duvarlarda taş temel[34] yoktur. Duvarlar yaklaşık olarak 34/35-45cm. boyutlarındadır (Esin, 1996:38).

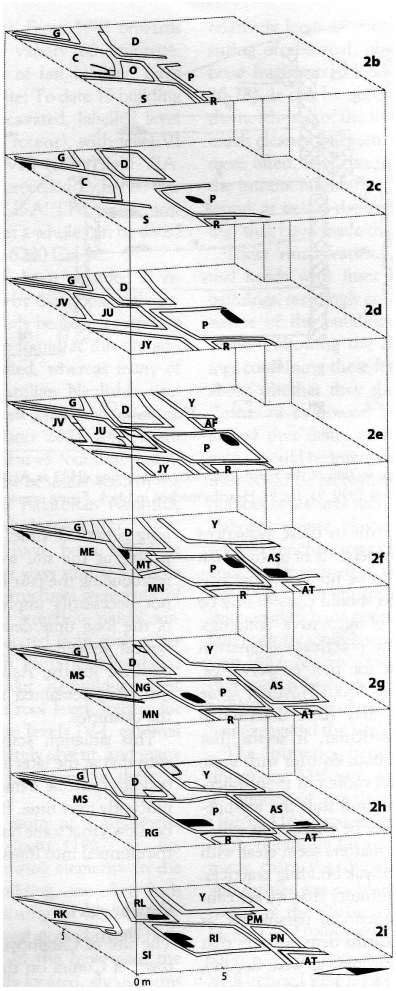

Şekil 21: Aşıklı Höyük şematik plan.

[33] Bkz. 2.3.2. Aşıklı Höyük ile ilgili ön bilgiler.
[34] Gerektiğinde kerpiç duvarların altına, çoğu tüf, kalker olmak üzere taşlar kullanılmıştır.

"…2. tabakada duvarları kepiçten olan G, C, F, O, S, D, E, P, R mekanları araştırılmıştır. Bunlar 2. tabakanın a-c yapı evrelerine aittirler. Taban düzlemleri farklı olan bu mekanların bazı duvarları yeniden kullanım sırasında ilk kez yapılmış, bazıları ise daha alttaki mekanlarının ana duvarlarının yenilenmesiyle meydana getirilmiştir. Ancak bazı mekanların kullanım süresi bittiğinde, içleri doldurulmuş ve üstte yeni mekanlar yapılmıştır. Bu yüzden tek tek mekanların yapı evreleri bazen homojen olmamakta, bu yüzden tabakalaşmanın anlaşılması güçleşmektedir…" (Esin, 1991:133).

Aşıklı Höyük yerleşmesinde yapıların gömülme geleneği Çatalhöyük'teki kadar çok net izlenmese de, böyle bir uygulamanın varlığını, bazı göstergelerden görmekteyiz. Aşıklı Höyük 3.5-4 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Höyüğün kültür dolgusu kuzeyde 15.35m. yükseklikteyken, güneyde 13.16m.'dir (Esin, Harmankaya, 1999:118). Höyüğün yüksekliği oldukça fazla olmasına rağmen, sadece 10 yapı evreli 3 tabaka saptanmıştır. Özellikle 2. tabakada (Şek.22) yapıların gömülmesi uygulamasından bahsetmek doğru olacaktır.

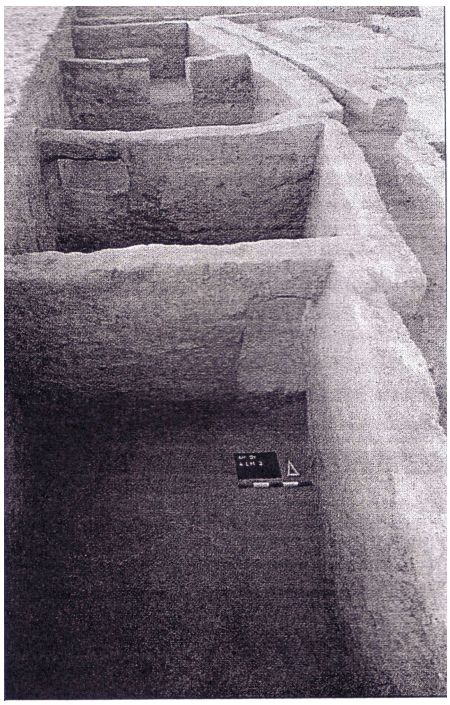
Şekil 22: Aşıklı Höyük üst üste yerleşimi gösteren plan.

Yanma Durumu: Yapıların yangın geçirdiğine dair bir bulguya rastlanmamıştır. **Duvar Yükseklikleri** G mekanında ise yukarıdan aşağıya doğru 2 yapı evresi saptanmıştır. Üstteki yapı evresine 2a ve alttakine 2b denilmiştir. Mekanın 2b evresinde daha büyük olduğu görülmüştür. Üstteki 2a evresinde, yapının içi öncelikle kerpiçle doldurulmuştur. Doğu duvarları ise batıya doğru çekilerek, mekan küçültülmüştür ve yeniden kullanılmıştır. 2a evresinin taban kodu -2.69m.'de iken 2b evresinin taban koduna -3.50m.

derinlikte hala ulaşılamamıştır (Esin, 1991:133).

Bu tabakada yapıların duvarlarının kerpiçten olmasına rağmen, gömülme uygulamasından dolayı günümüze kadar, oldukça yüksek kodlarda koruna gelmiştir. Yapı duvarları birçok evrede tekrardan kullanılmıştır. Bazı duvarlarda değişiklik ve eklemeler yapılsa da ana duvarlar genel olarak eski evrelere aittir (Şek 23).

G mekanı her evrede fazla değişikliğe uğramamıştır. Yapı tek mekanlı olma özelliğini korumuş ancak kuzey duvarı birçok defa yer değiştirmiştir. Daha kuzeyde yer alan P, R, D, Y mekanları da, evreler değiştikçe ana duvarların korunduğu ancak bölme duvarlarında değişiklikler yapıldığı görülmüştür. Böylece mekan planlarında ve boyutlarında farklar ortaya çıkmıştır. E mekanının doğu sınırının değiştiği görülmüş ve P mekanında batı, güney duvarlarında ve ocak yerlerinde değişiklikler olduğu gözlenmiştir (Esin, 1993:81).

Şekil 23: Aşıklı Höyük korunmuş kerpiç duvarlar.

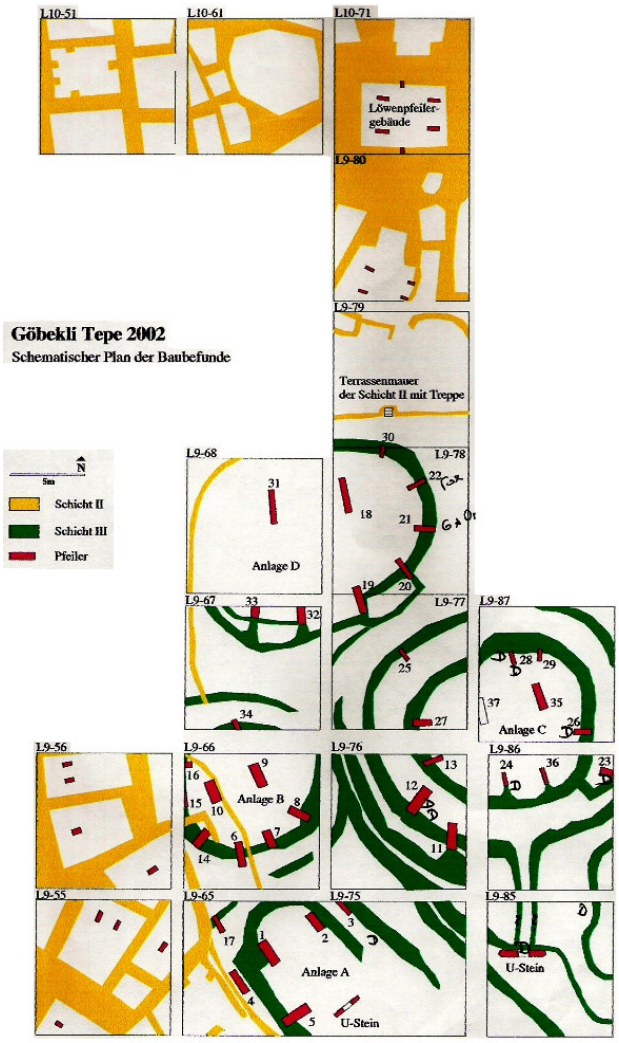
3.2. Yukarı Fırat ve Dicle Havzası

Yukarı Fırat ve Dicle Havzası olarak adlandırılan bölgede Şanlıurfa İli'nde yer alan Göbekli Tepe, Mezraa Teleilat, Nevali Çori yerleşmeleri, Diyarbakır İli'nde Çayönü ve Batman İli'nde ise Hallan Çemi yerleşmesi ele alınmıştır.

3.2.1. Göbekli Tepe Yerleşmesi

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de önemli bir kült merkezi olduğu anlaşılan Göbekli Tepe'de yapıların gömülmesi geleneğinin izlenebildiğini K. Schmidt (2002b) söylemektedir. Özellikle yerleşmenin en eski dolgularına sahip III. tabakanın yapıları, molozla doldurulduğu ve bu nedenle yapı içlerinde boyları 3m'ye kadar varan dikme taşları[35] halen ayakta, yapının yüksek taş duvarları oldukça korunmuş olarak günümüze kadar ulaştığı gözlenebilir.

III. Tabaka Yapıları: Bu tabakaya ait yapılar A, B, C, D (Şek. 24) olarak adlandırılmıştır. A yapısı dışında, yapıların genel planları birbirine çok benzer. İç kısımlarına belli aralıklarla T başlı dikme taşlar yerleştirilen yuvarlak iç içe geçmiş duvar çemberleri bulunur. En içte yer alan çemberin merkezinde, diğerlerinden daha büyük 2 dikme taş yerleştirilmiştir. Yapıların çatısı ile ilgili somut bir veri elde edilmemiş ancak yapıların üstünün kapalı olduğu düşünülür (Türkcan, 2006:89).

Şekil 24: Göbekli Tepe II. ve III. evre yapıları

[35] Göbekli Tepe ile ilgili türkçe yayınlara bakıldığında, T biçimli dikme taşlara paye denildiği görülmüştür. Ancak paye veya dikili taş kavramları bu taşların özellikleri bakımından anlamını tam olarak karşılamamaktadır. Bu sebepten dolayı bu çalışmada, bu taşlara dikme taş denilmiştir. Bu taşlar için yeni bir kavram geliştirilmesinin gerektiğininin düşüncesindeyiz.

Göbekli Tepe III. tabaka yapıları gömülürken yapı içlerinden gelen dolgunun diğer yerleşmelerde görülen gömülü yapıların dolgusundan oldukça farklı olduğu görülür. III. tabaka yapılarının içinden gelen dolgu yaklaşık 300-500m^3 arasındadır. Yapılar genel olarak gömüldükten sonra bir yapıdan daha çok, yer altı mezar tepelerini (kurgan) andıracak şekilde düşünülmüş olabilir. Yapı içlerinden gelen ve moloz görüntüsündeki dolgunun Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de doldurulduğu hem dolgu içindeki malzemeden hem de III. evre yapılarının üstünde yer alan ve batı yamaçta açığa çıkarılan II. Tabaka yapılaşmasından anlaşılır (Schmidt, 2002b: 9).

Yapı A: Yapıya ait dikme taş 1'in üzerinde yer alan yılan kabartmalarından "yılan dikme taşlı yapı" da denmektedir (Schmidt, 1999:12). Yapı höyüğün güney kısmında, güneybatı ve güneydoğu yükseltileri arasındaki çukur alanda açığa çıkarılmıştır (Schmidt, 1998:3).

Şekil 25: A Yapısı, yılan kabartmalı dikme taş.

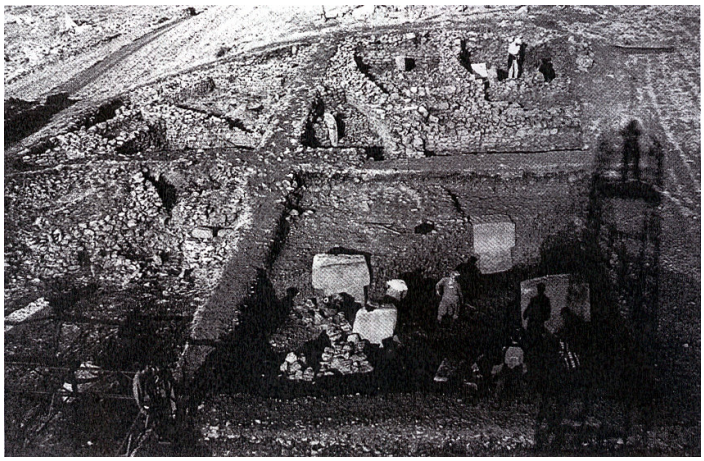
Yapıda bulunan dikme taşlar, oval veya dörtgen bir duvarın parçası (Şek.26) görünümündedir (Schmidt, 1999: 12). Yapının merkezinde üzerinde zengin betimlemeler olan 2 dikme taş bulunur (Schmidt, 1998:3). Merkezde bulunan bu dikme taşlar, yarım daire bir duvarla çevrelenmiştir. Mekan böylelikle kuzeybatıya doğru kapatılmıştır. Dikmetaşlardan güneydoğuya doğru olası uzanan duvarlar erezyonla tahrip olmuş durumdadır. Bu yarım daire kısmın girişinde yer alan dikme taş 1 ve 2'ye paralel olarak binanın hemen dışında yaklaşık aynı ölçülere sahip 2 dikme taş daha, duvarların dış kısmında ki dolgunun içinde gömülü olarak bulunmuştur. Yapı kuzeye bakan kısımda köşeleri iki dikme taş ile kapatılmış yarım daire biçimindedir. Duvar sırası iki paralel duvar ile uzunlamasına devam eder ve bu yarım dairenin karşısına gelen yerde U şeklinde bir taş bulunur. Bu taşın C yapısına benzer bir şekilde yapı girişi olduğu düşünülebilir ancak uzun duvarların tam olarak nerede bittiği bilinmediğinden yapının ikinci mekanının varlığı veya planı tam olarak anlaşılamamıştır (Schmidt, 2000:21). Dikme taş 1 ve 2 arasında ise bir bank açığa çıkarılmıştır (Schmidt, 1999: 12). Yapının kuzeydoğu kısmı oldukça tahrip olduğundan yapı tam olarak anlaşılamamış ancak Nevali Çori'de bulunan Terrazzo yapısı ile benzerlikleri olduğu görülmüştür (Schmidt1998: 3).

Şekil 26: Göbekli Tepe, Yapı A.

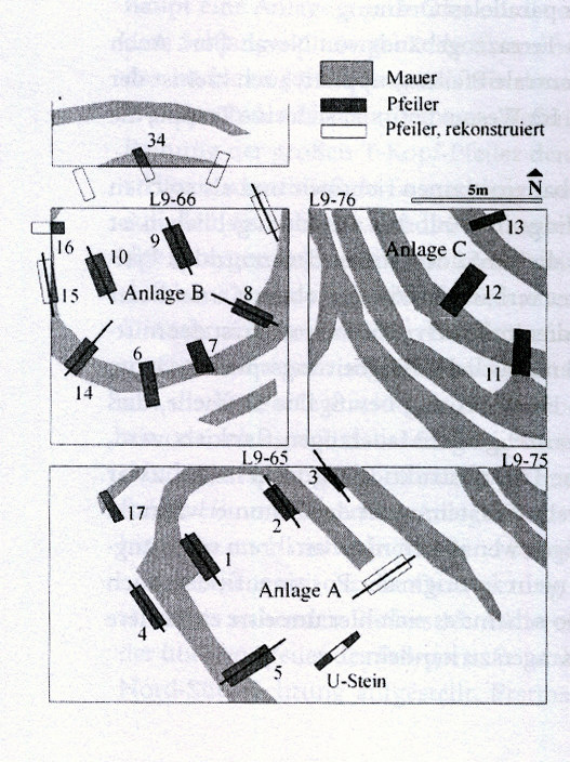
Buluntu Topluluğunun Durumu: Yapı içinden gelen sembolik buluntular ve dikme taş dışında, günlük kullanıma ait olabilecek herhangibir buluntu yoktur. **Sembolik Objelerin Durumu:** Bu dolgunun içine atılmış şekilde bulunmuş birçok heykel parçaları da görülmüştür (Schmidt, 1999: 12). Yapının üstünde ve yüzeyde 42cm. yükseklikte bir taş maske ele geçmiştir (Schmidt, 1998: 1), insan kafası üzerinde bir hayvanın betimlendiği, 40.4 cm. yükseklikte bir heykel, cinsel organı abartılı bir şekilde betimlenen 68 cm. yükseklikte bir aslan heykeli ve büyük bir olasılıkla domuza ait veya başla bir hayvana ait olan yine 68 cm. yükseklikteki heykel yapı A dolgusu içinden gelmiştir. (Schmidt, 1998: 2). Bu buluntuların yapıyı gömerlerken, bilinçli bir şekilde atıldığı düşünülebilir. **Yapı İçi Dolgunun Durumu:** Yapının doldurulduğu toprak, içinde bol çakmaktaşı aletleri ve hayvan kemiklerini içerir (Schmidt, 1998b:5). **Yanma Durumu:** Göbekli Tepe'de yapıların yandığına dair bir iz yoktur. **Duvar Yükseklikleri:** Yapının büyük bir bölümü erezyonla tahrip olmasına rağmen duvar yükseklikleri korunmuştur. Yapının henüz tabanına ulaşılmamıştır (Schmidt, 1999: 12). Merkezde yer alan dikme taş 1 ve 2'nin yükseklikleri 3.15 m. iken yapıya ait diğer dikme taş boyları yaklaşık 2m'ye ulaşır (Schmidt, 1998: 3).

Yapı B: Yapı A'nın kuzeyinde açığa çıkarılan B yapısı (Şek. 27, 28) yuvarlak planlıdır (Schmidt, 1999:13). Yapının merkezinde bulunan 2 dikme taş diğer yapılarla benzer bir şekilde daha büyüktür ve dikme taş 9-10 olarak adlandırılmıştır. Yapının ortasında çıkan bu dikme taşların dışında güneybatı ve kuzeyde çevre dikme taşlar ve dikme taşların arasının taşlarla örülmesinden oluşan duvarlar bulunmaktadır.

Şekil 27: Göbekli Tepe B Yapısı

Yapının merkezinde 9-10 olarak adlandırılan 2 paye ve bu payeleri çevreleyen 6,7,8,14,15,16,34 numaralarını almış toplam 9 paye saptanmıştır (Schmidt, 1999:13). Yapının kuzeydoğu kesimi tahrip olduğundan burada olması gereken dikme taşlara ve duvarlara rastlanılmamıştır. Yapının batı-doğu yönünde çapı 9m. iken kuzey-güney yönünde yaklaşık 8m. olduğu görülür.

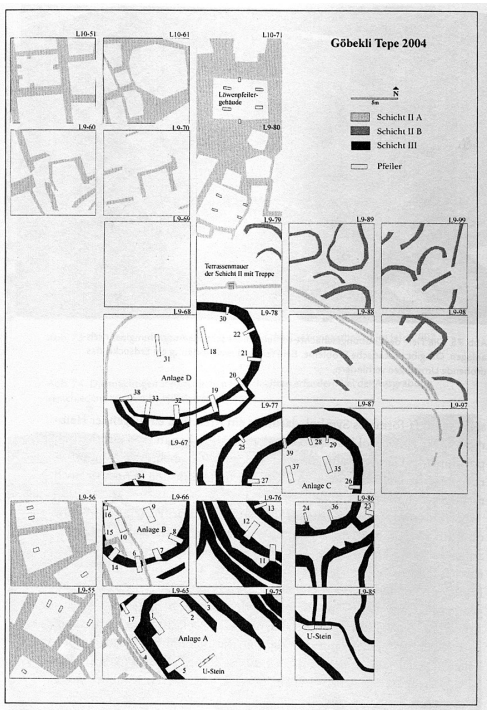

Şekil 28: Göbekli Tepe Yapı A, B ve C.

Yapı C: Yapının payelerinden birinin üzerinden yer alan yaban domuzu kabartmasından dolayı C yapınsa, "yaban domuzlu dikme taşlı yapı"da denmektedir. Yapı, B yapısının doğusunda bulunur (Schmidt, 1999:13).

C yapısı aynı tabakaya ait diğer yapılar gibi yuvarlak planlıdır ancak içte ve dışta olmak üzere iki çevirme duvarına sahiptir. Yapıya ait bu iki çevirme duvarının aralarına dikme taşların yerleştirildiği görülür. Dıştaki duvar güneye doğru uzanır ve ön kısmına U

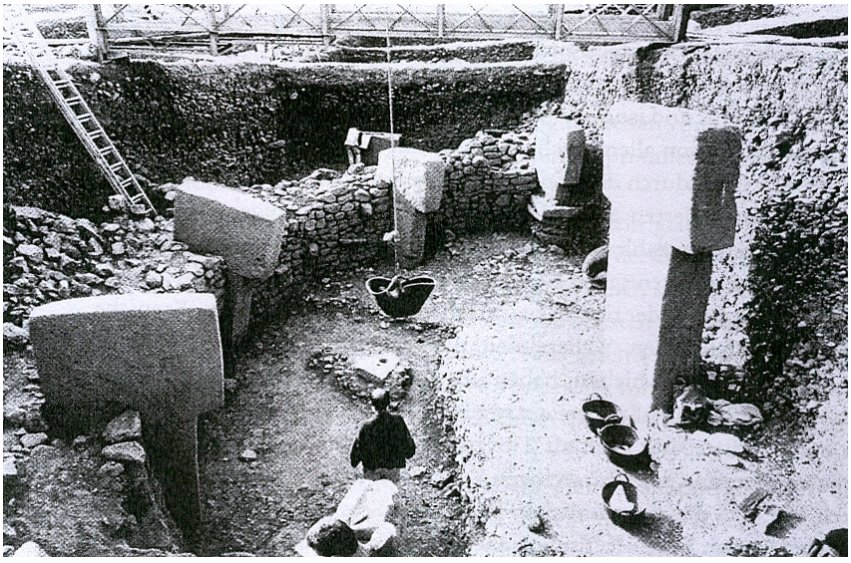
şeklinde büyük ve tek parça bir taşın yerleştirildiği görülür. U şeklinde olan bu taş büyük bir ihtimalle yapının girişini oluşturmaktaydı. *İn-situ* durumda bulunan bu taşın yapıya geçişini sağlayan arası, 70cm. genişliğe sahiptir. Kenarlardan birinin tahrip olduğu görülür ancak diğer kenarın üstünde bir domuz (?) kabartması vardır (Schmidt, 2005:17). C yapısı bu evreye ait ortaya çıkarılmış bilinen en büyük yapıdır (Şek. 29). Aynı evredeki diğer yapılara benzer bir şekilde, yapının ortasında bulunan 2 dikme taş diğerlerinden daha büyüktür. Birinci çevirme duvarında 7, ikinci çevirme duvarında ise 4 tanesi daha görülür. Yapı C'ye ait dikme taşların birinin T başlığında erken tabakalara ait kabartma ik defa görülmüştür. Dikme taşların başlığında 5 tane kuşun (muhtemelen ördek), bir ağa yakalanışı veya bir kaya üzerinden zıplaması olarak yorumlanan kabartmalar bulunur. Dikme taşın gövdesinde (dikme taş 12) dişlerini göstermiş yaban domuzu ve bunun hemen altında bir tilki betimlemesi açığa çıkarılmıştır. Tilki kabartması ikinci yapılan terazzo taban ve yapının duvarı ile kısmen kapanmıştır. Bu yapıda yer alan yaban domuzu kabartması olan bu dikme taşın hemen önünde benzer bir yaban domuzu heykeline rastlanmıştır (Schmidt, 1999:13).

Şekil 29: Göbekli Tepe Yapıları

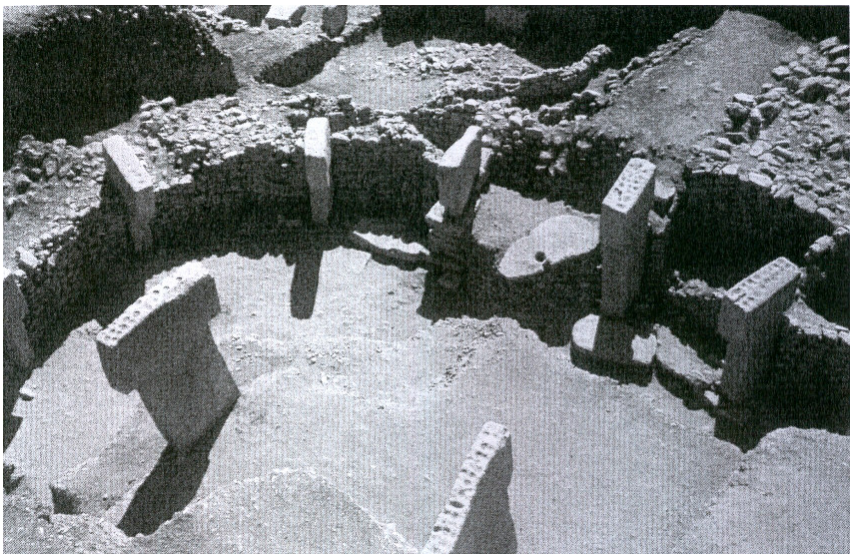
Bahsedilen bu heykelin, yapının gömülmesi sırasında buraya bilinçli olarak bırakıldığı düşünülebilir. Yapı, bu evrenin diğer yapılarında olduğu gibi, içi çakmaktaşı, hayvan kemiği ve bol taşcıklı bir toprak ile doldurulmuştur. Bu nedenle yapının taş duvarları oldukça yüksek bir biçimde koruna gelmiştir. Yapı içlerindeki, boyları 2-3m. arasında değişen dikme taşlar yapının gömülmesi nedeniyle halen ayakta kalabilmişlerdir.

Yapı D: D yapısı aynı evreye ait diğer yapılar (Şek. 30, 31) gibi yuvarlak plana sahiptir. Duvarların aralarına ine diğer yapılarla benzer şekilde payeler yerleştirilmiştir. İçteki çemberin ortasında, yapıdaki diğer dikme taşlardan büyük iki dikme taş yerleştirilmiştir. Yapının ortasında yer alan 2 dikme taş ile birlikte toplam 9 dikme taş açığa çıkarılmıştır (Schmidt, 2002b:11).

Şekil 30: Göbekli Tepe, Yapı D.

Yukarıda bahsi geçen B, C ve D yapıları da yapı A'dakine benzer dolgu toprağı ile doldurulmuşlardır. Bu nedenle madde başlıkları ile belirtilmemiştir. Yapıların herhangibir yangın geçirdikleri ile ilgili bir iz yoktur. daha çok çemberlerin arasının zamanla doldurulması ile gömülen bu yapılar günümüze kadar oldukça iyi durumda korunak gelmiştir.

Şekil 31: Göbekli Tepe, Yapı D.

II. Tabaka Yapıları: Göbekli Tepe yerleşmesindeki II. tabaka yapıları III. tabaka yapıları III. tabaka yapılarının bulunduğu çöküntü alanı çevreleyen doğu ve batı tepeciklerde yer alır (Schmidt, 2000:29-30). Dikdörtgen planlı, birbirine bitişik düzende inşa edilmiş, ortak bir duvara sahip ve tek bir mekandan oluşan yapılar bu tabakanın karakteristik mimarisini oluşturur. Yapı duvarları kırık taşların örülmesiyle inşa edilmiş ve yapıların tabanları ise çoğu zaman terazzo tekniği ile yapılmıştır. Bu tabakada da benzer şekilde T başlı sütunlar yapı içersinde görülür. Tabakanın tümü terk edilirken gömülmüştür ve daha çok bir "yer altı yapısı" görünümü vermektedir (Schmidt, 2002b:74). Bu bölümde II. tabaka yapılarının tümü değil en tanımlanır olanı ve yayınlarda da "Aslan Dikme Taşlı Yapı" olarak geçen yapının ayrıntılarına değinilecektir.

Aslan Dikme Taşlı Yapı: Yerleşmenin güneydoğu tepesinin en yüksek yerinde konumlandırılmış olan Aslan Dikme Taşlı Yapı (Löwenpfeiler Gebaude) ismini yapı ortasında yer alan T başlı dikme taş çiftinin üzerinde yer alan aslan[36] kabartmasından

[36] Aslanlar ağızları açık ve atlamaya hazır bir duruş sergiler. Her ikisinin bakış yönü iç kısımdaki sütundan batıya doğru yöneltilmiştir. Bunlar III. tabakadaki gibi paye gövdesine değil, T biçimli paye başlığına işlenmiştir (Schmidt, 2006:233).

almaktadır. Yapı dikdörtgen planlı (Şek. 32, 33) olup, *in-situ* durumda olan dikme taşlar duvarlardan bağımsız durur. Yapı duvarları yine bu tabakaya özgü şekilde kırık taşların örülmesi ile ve yapı tabanı yine terazzo tekniği ile yapılmıştır (Schmidt, 2000:32, 2006:228).

Şekil 32: Göbekli Tepe, Aslan Dikme Taşlı Yapı

Aslan Dikme Taşlı Yapı'nın herhangi bir yerinde giriş yeri olabilecek bir açıklığa rastlanmamış, dikdörtgen planlı yapının dört bir yanı duvarlarla örülmüştür. Kuzey ve güney duvarının ortasında birbirlerine karşılıklı 2 dikme taş yerleştirilmiştir (Schmidt, 2000:31). Duvarlar ortalama 1m.'nin üzerinde korunagelmiştir. Doğu duvara oranla batı duvarın daha dar ve daha alçak olduğu görülür. Burada bir merdiven boşluğu olduğu sanılmaktadır. Merdiven olabileceği düşünülen taş levhaların bir tanesinin üzerinde

kazıma tekniği ile yapılmış çıplak bir kadın tasvir edilmiştir. Yapı içersinde diğer yapılarda da olduğu gibi ocak, ateş yakma yeri gibi yapı öğeleri yoktur. Bu yapının da yerleşmenin diğer yapıları gibi ikamet edilen bir yapı olmadığı ve kült etkinliklerine hizmet eden bir yapı olduğu anlaşılır (Schmidt, 2006:230, 232).

Şekil 33: Göbekli Tepe, Aslan Dikme Taşlı Yapı'nın tepeden görünüşü.

Duvar Yükseklikleri: Ortalama 1m. olan yapının kuzey duvarı yaklaşık 1.80m. yüksekliğe kadar korunmuştur. Duvarın üst kısmı dikme taşın başlığına denk geldiğinden duvarın bu yüksekliğinin gerçek yüksekliği olup olmadığı tam anlaşılamamış ve duvar içlerine yerleştirilen dikme taşların çatı konstrüksiyonu ile bir ilgisi olup olmadığı da bilinmemektedir (Schmidt, 2000:33). Ancak yapı içi dolgudan gelen taş plaka parçaları Aslan Dikme Taşlı Yapı'nın üstünün kapalı ve bir taş konstrüksiyonu olabileceğini düşündürmektedir (Schmidt, 2006:233). Payelerin üstü açık ve etrafları taş duvarla çevrelenmiştir. Bu duvarın ya bir temenos duvarı olduğu

düşünülür ya da Aslan Dikme Taşlı Yapı diğer yapılarla beraber bir bitişik yapı şeklinde inşa edilmiştir. Bu sorulara henüz bir cevap bulunamamıştır (Schmidt, 2000:33). **Buluntu Topluluğunun Durumu:** Gömülü yapıların özelliklerinden biri olan yapının günlük eşyalardan arıtılması ve sembolik objelerin bırakılması durumu, bu yapı için de geçerlidir. **Sembolik Objelerin Durumu:** Yapının terazzo tabanı üzerine bazalt bir kap bırakılmıştır. Göbekli Tepe'de bulunan diğer bazalt kaplar da düşünüldüğünde, bunların kullanım amacının besin hazırlama olabileceği gibi ilaç yapma veya uyuşturucu madde hazırlamak için olabileceği de akla gelmektedir (Schmidt, 2006:232). Yapının ortasında karşılıklı ve simetrik şekilde yerleştirilmiş 2 çift dikme taşın T başlıklarına ait parçalar *in-situ* durumda bulunmuştur. Yapı içersindeki dikme taşların boyutu ortalama 1.60-1.80m. arasında değişir ve günümüze iyi durumda korunagelmiştir (Schmidt, 2000:31). Ne yapı içersine bırakılan objeler ne de yapı içersinden gelen dolguda günlük kullanıma ait bir buluntuya rastlanmamıştır. **Yapı İçi Dolgunun Durumu:** Schmidt (1998:9) yapı içersinden gelen dolgunun hayvan kemikleri ve çakmaktaşı aletlerin yoğunlukta olduğunu ve yapıların içersinden gelen dolgunun yapıların kapatılması amacı ile getirilmiş olduğunu, büyük bir ihtimalle de yakınlardaki yerleşim yerine ait toprağın getirilmiş olduğunu söyler.

Yapının içersine bazı buluntular bırakıldıktan sonra taşlarla karışık yerleşim toprağı ile yapı doldurulmuştur. Bu nedenle yapının duvarları, tabanı ve payeleri çok iyi koruna gelmiş aynı zamanda bir çoğu halen ayakta durabilmektedir.

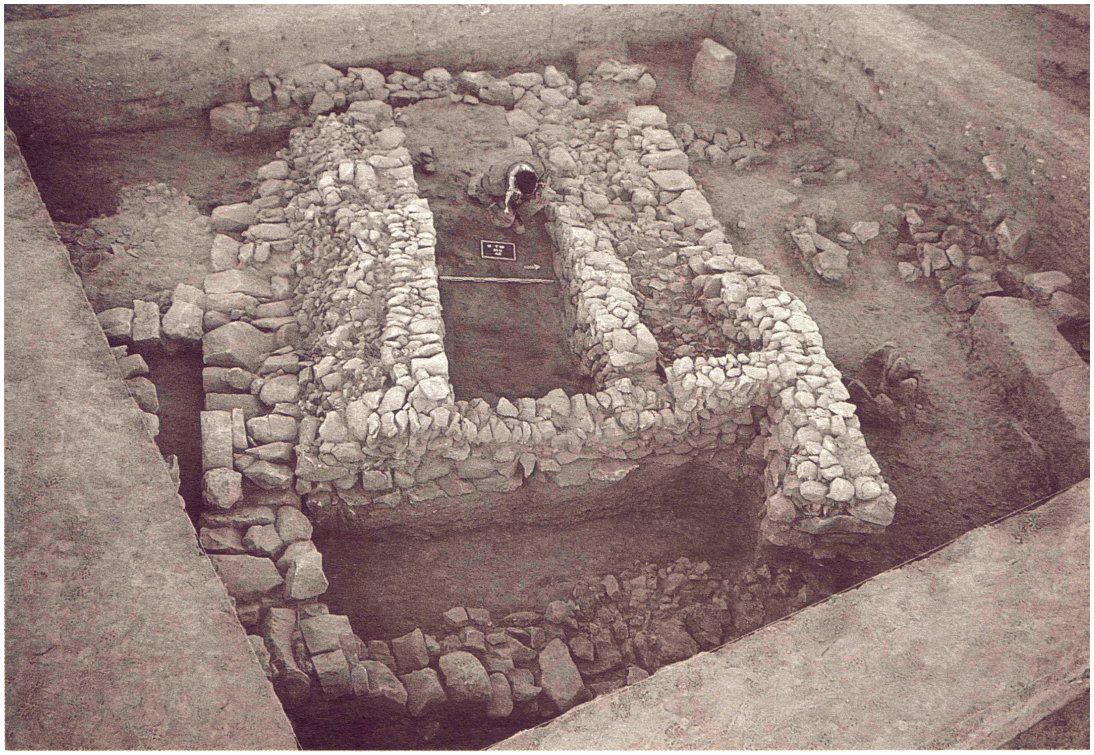
3.2.2. Mezraa Teleilat Yerleşmesi

Mezraa Teleilat yerleşmesinde IID olarak adlandırılan evre 'gömülü yapılar evresi[37]' olarak bilinmektedir. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in ilk aşamaları (IIC 2) ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e geçiş (III) arasında yer alan IID evresi plan ve teknik açısından birbirine benzer gömülü yapıları ile tanımlanmaktadır. Yerleşmenin bu

[37] Bkz bölüm 2.4.5. Mezraa Teleilat Tabakalanma

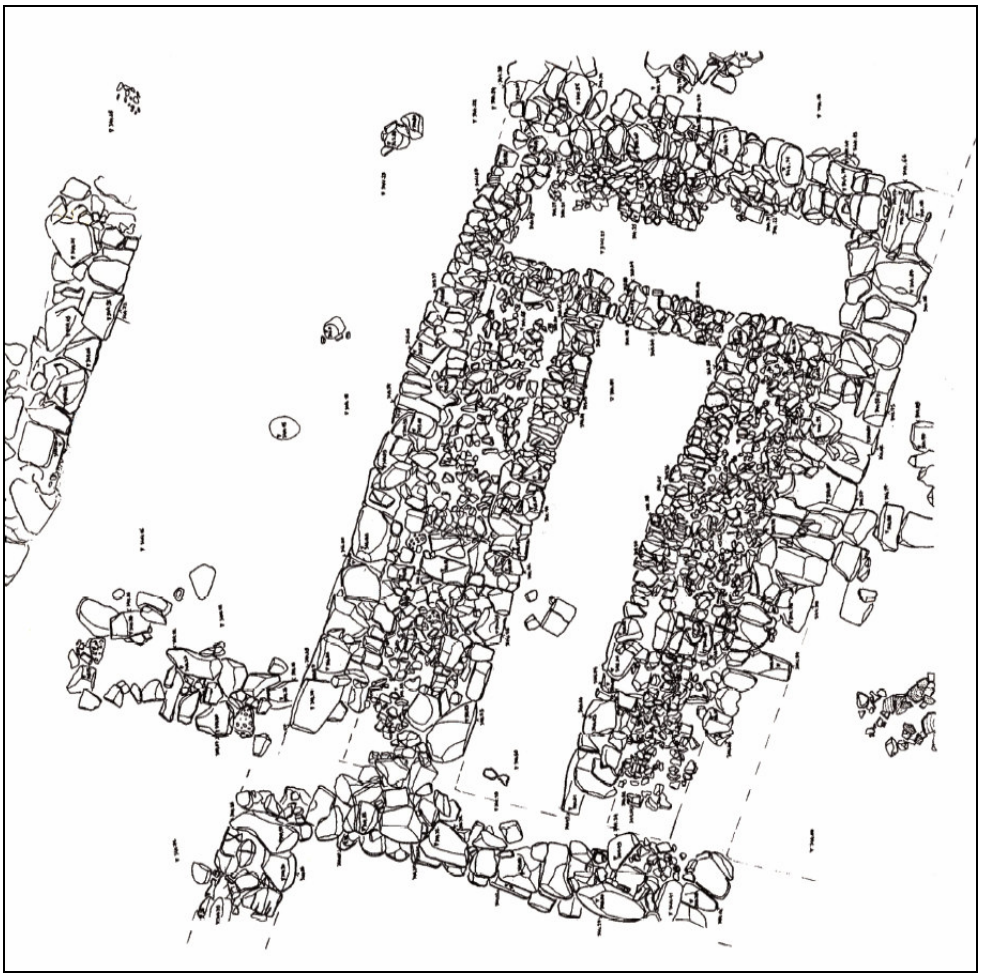
evresinde yapılar aynı yönde, birbirlerine benzer planda inşa edilmiş işlevleri bitince de gömülmüşlerdir. Yapıların kült binası olduğunu dair bir veri yoktur ancak bir sistemli bir şekilde, özenilerek gömüldüğü anlaşılmıştır.

AB Yapısı: Yerleşmenin güney batı kesiminde yer alır. Yapı höyük yükseltisinin yamaç eğiminden aşınmaya yüz tuttuğu bir yerdedir. Aşınmadan dolayı yapının doğu duvarları 1m'ye kadar koruna gelmişken, batıda ise tek taş sırası korunmuştur.

Şekil 34: Mezraa Teleilat Yerleşmesi, AB yapısı.

IID 1 evresine ait yapı, dikdörtgen planlı (Şek. 34, 35) ve yaklaşık 36 m^{2}'lik bir alanı kaplar. Uzun duvarlar güney-güneydoğu, kuzey-kuzeybatı yönünde 7,25 m. uzunluğundadır. Batıdaki kısa kenar ise yaklaşık 5 m'dir. Çağdaşı diğer yapılarla kıyaslandığında, yapının 10x5 m. boyutlarında olduğu düşünülmektedir (Karul, 2003:529).

Şekil 35: Mezraa Teleilat, AB Yapısı planı.

Yapı inşa edilirken zeminin düzeltilmiş olduğu anlaşılmıştır. Böylece yapının temeline ait taşların eşit bir seviyede yerleştirildiği görülüyor. Yapının kuzey uzun duvarına bakıldığında, en alt seviyedeki taşların ortalama 70x40x15cm. boyutlarında, düzgün yüzeyli kesme taşlardan tercih edildiği görülür. Duvarın her iki yönünde taşlar düzgündür ve en az 3 sıradan oluşan duvarların içi, daha küçük ve amorf taşlarla doldurulmuştur. Duvar yükseldikçe daha küçük taşlar kullanılmış ve duvarın yukarısına doğru inceldiği görülmüştür. Yapının farklı duvarlarında farklı taşlar seçilmiştir. Kuzey bölme duvarında alta düzgün kesme taşlar kullanılmış güney duvarda ise büyük keskin kenarlı taşlar örülerek duvarın inşa edildiği görülür (Karul, 2003:529). Yapının üstü

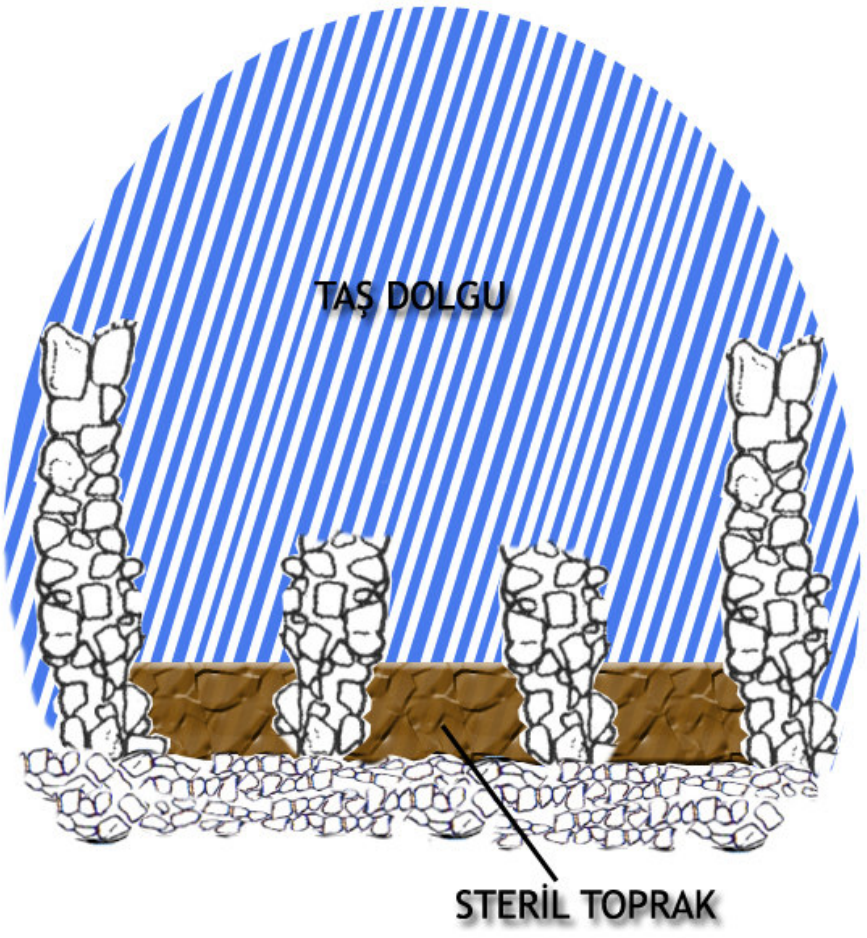
büyük bir olasılıkla ahşap bir sistem ile desteklenmektedir. Yapının içi hücre olarak adlandırılabilecek odalara ayrılmıştır. Yapının esas yaşam düzleminin bu taş düzlemin üzerinde olduğu ve hücrelerin de oturma tabanını yerden yükseltmeye yarayan sistemin bir parçası olduğu düşünülmektedir (Karul v.d., 2001:142).

Yapının kuzey duvarı dışında saptanan 1 m aralıkla açılmış 3 direk yeri olasılıkla çatıyı taşıyan sistemin parçalarıdır. Direk yerleri yapıdan 1m. uzaklıktadır ve çevreleri direği destekelyen taşlarla çevrilmiştir.

Buluntu Topluluğunun Durumu: Yapı içinden sembolik objelerin dışında herhangibir buluntu ele geçmemiştir. **Sembolik Objelerin Durumu:** Güney odadan çok sayıda öğütme taşı ve taş kap parçaları gelmiştir. Oldukça özenle yapıldığı anlaşılan taş kapların geldiği bu oda dışında diğer odalardan çok az buluntu vardır (Karul v.d., 2001:142). **Giriş Yerlerinin Durumu:** Kuzey duvarında ise sonradan kapatılmış bir kapı açıklığı vardır. Bu açıklık, yaşam düzleminin altında kalan depo hücrelerine ulaşmak için bırakılmış olmalıdır. Yapının gömülmesinden önce yapıya girişin engellenmesi amacıyla kapı girişi taşlarla örülerek kapatılmıştır. Yapının iç mekanı, paralel üç koridor ve dik yerleştirilmiş geniş bir odadan oluşur (Karul, 2003:529). **Yapı İçi Dolgunun Durumu:** Yapının kuzey ve güney odalarının içi yukarıda da belirtildiği gibi hemen hemen aynı tipte ve boyuttaki taşlarla doldurulmuştur. Taşların altından ise koyu kahverengi, ince taneli yumuşak bir toprak açığa çıkmıştır. Yapının güney odasında farklı olarak, odanın en batı ucunda, içinde çok miktarda burçağın olduğu, siyah renkte küllü bir alan görülmüştür (Karul v.d., 2001:142). **Yanma Durumu:** Yapının yandığına dair herhangi bir bilgi yoktur. **Duvar Yükseklikleri:** AB yapısı, yerleşmedeki çağdaş yapılar gibi, işlevi bittikten sonra, içinin temiz toprakla doldurulmasının ardından hemen hemen aynı biçimdeki taşlarla, yapının üstünde öbek olacak şekilde gömülmüştür. Taş dolgunun altında karşılaşılan temiz toprak ve bunun içinden gelen mermer kap ve parçalarının konumları itibariyle bilinçli şekilde oraya

bırakıldığı düşünülür. Yapının bu şekilde gömülmesi, taş duvarlarının yer yer 1m'ye kadar korunmuş (Şek. 36) olmasını sağlamıştır.

"…II C3 mimarisi genel olarak değerlendirildiğinde, yapıların inşasında hemen hemen ezberlenmiş bir tasarımın kullanıldığı ve yerleşimin önceden planlandığı söylenebilir. Yerleşim düzeni oldukça organize bir topluluğa işaret ederken yapıların özenle gömülmesi ve yapı içine mermer kaplar gibi eşyaların bırakılması, onlara bir anlamda ölü gibi davranıldığı şeklinde yorumlanabilir…" (Karul, 2003:531)

Şekil 36: Mezraa Teleilat, AB Yapısı'nın, gömülmesinin şematik kesit çizimi.

BB Yapısı: I1C1 evresine ait BB yapısı AA yapısının hemen altında açığa çıkarılmıştır. Bu evreye ait diğer yapılar gibi güneydoğu-kuzeybatı yönünde konumlandırılmıştır. taş

duvar yükseklikleri ortalama 50cm'yi bulan yapının içi, taşlarla doldurulmuştur. Bu yapılar tümüyle açığa çıkarılmadığından, profil çizimlerine bakılmıştır. Profildeyapıların doldurulduğu taş dolgu oldukça net (Şek.37) gözlenebilmektedir.

Şekil 37: Mezraa Teleilat, BB yapısı profilde görülen taş dolgu.

II D 1[38] evresine ait AC ve AA yapılarının devamı görülmüştür. Bu yapılar da, çağdaşı diğer yapılar gibi içinin küçük taşlardan oluşan bir dolgu ile bilinçli olarak kaplandığı anlaşılmaktadır (Özdoğan v.d., 2004:237)

AV ve AM yapıları: Her iki yapı da II D 1 evresine ait olup (Şek.38) yerleşmenin batı yamacında yer almaktadır. Yapılar yerleşmede güneydoğu-kuzeybatı yönünde konumlandırılmıştır.

AV yapısının güney dış duvarı, araları küçük taşlar ile doldurulmuş 2 dizi büyük taştan oluşur. Duvar 70x580cm. boyutlarındadır. Yapının batı duvarı da aynı özelliklere sahip ve 2 dizi, 2 sıra taştan oluşur ve 75x250cm'dir. Yapının duvar taşları her iki yönde de düzgün olarak yerleştirilmiştir. Yapının güney duvarına paralel ve yapının içini bölen

[38]Eski tabakalanmaya göre II C olarak yayınlara geçmiştir.

duvar 2 dizi büyük taş ve aralarının küçük taşlarla doldurulmasından oluşmuştur. Duvar doğuda ve batıda çukurlarla kesilir.

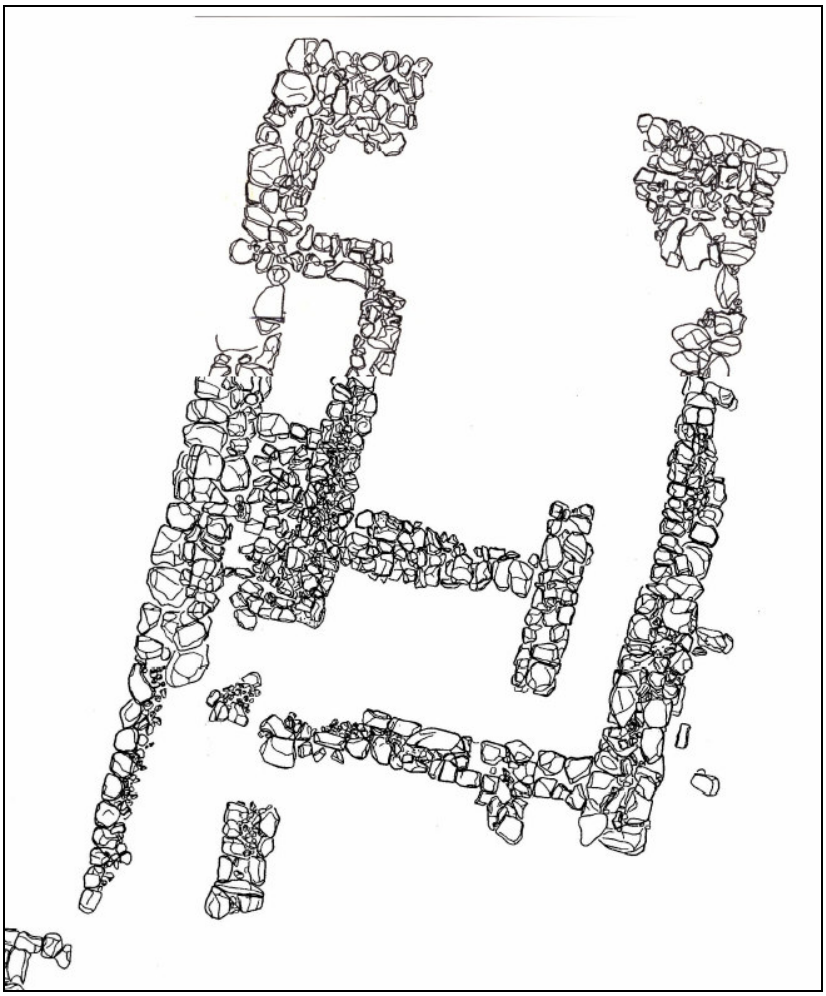

Şekil 38: Mezraa Teleilat, soldaki AM ve sağdaki AV yapısı.

AV yapısı, dikdörtgen planlı olup, boyutları yaklaşık 15x8m.'dir. Yapı taş temel seviyesinde korunmuştur ve birbirine paralel güneydoğu-kuzeybatı yönünde 4 uzun duvarın oluşturduğu üç koridordan meydana gelir. Diğerlerine göre daha geniş olan orta koridor, enine yerleştirilmiş duvarla, hücre şeklinde mekanlar oluşturacak biçimde bölümlendirilmiştir. Yapının doğusunda, yapının eni boyunca uzanan, daha büyük bir bölme (Şek. 39) yer alır. Yapının zemini kireç taşlarından yapılmış, sık döşenmiş döşeme ile kaplıdır.

Yapı İçi Dolgunun Durumu: Yapıyı örten taş dolgu ile yapının zemini arasında, bilinçli olarak Fırat kıyısından getirildiği anlaşılan killi, steril bir dolguya rastlanmıştır. Yapının içi taşlarla doldurularak, bilinçli bir şekilde kapatılmıştır (Özdoğan v.d., 2004:238). Yapının içi, irili ufaklı taşların atılmasıyla doldurulmuştur. **Buluntu Topluluğunun Durumu:** Yapı içinden günlük kullanıma ait olabilecek buluntulara

rastlanmamıştır. **Sembolik Objelerin Durumu:** Dolgu içine atılmış taşların arasına bilinçli şekilde atılmış işlenmiş taşlar ve öğütme taşları dikkat çekicidir. Yapının doldurulduğu taşlar, rasgele atılmış görüntüsü vermektedir. **Yanma Durumu:** Yapı yangın geçirmemiştir. **Duvar Yükseklikleri:** Yapının temel seviyesinde korunmuş duvar yükseklikleri ortalama 50cm'dir.

Şekil 39: Mezraa Teleilat, AV yapısı

AV yapısının yaklaşık olarak 2.5m. kuzeyinde yer alan AM yapısı demir çağı çukurları ve yamaca yakın olmasından kaynaklanan sebeplerden ötürü tahrip olmuştur. Yapı kuzeyde ve güneyde olmak üzere koridor şeklinde bölmelerden oluşur. Yapının güney

duvarı 6.5m. uzunluğunda 2 dizi, 2 sıra büyük taşlardan oluşur ve doğusunda duvar güneye doğru 2.5m. yönelerek tekrardan doğuya köşe yapar ve bir 'L' şeklini meydana getirir. Bu 'L' şeklindeki alanda yuvarlak planlı bir fırın bulunmaktadır. Bu fırının ağız kısmı doğuya doğrudur. Fırın tabanı, çakıltaşlarının düzgünce dizilmesi ve üzerinin kille sıvanması ile yapılmıştır. Ancak bu kil dolgu tahrip olmuştur. Fırının hemen kuzeyinde 3 dizi bir sıra taştan yapılmış platform bulunur. Güney duvar batıdan 3.5m.'sinde yaklaşık 50 cm kalınlığında 2 dizi, 1 sıra taştan oluşan ve duvara dik gelen bölme duvarı ile yapının içi hücrelere ayrılmıştır. Böylelikle dikdörtgen şeklinde ve oldukça dar olan bu bölmelere oluşturulmuştur. Yapının güney dış duvarına paralel 8.5m. uzunluğunda duvar bu hücreleri kapatır. Yapının doğu dış duvarı 2 dizi ve 2 sıra büyük taşlardan yapılmıştır ve duvarın batı yüzünün oldukça özenli yapılmış olması dikkat çekicidir. Doğu duvarın 2m.'lik bir kısmını taş platform oluşturur. Kuzey-güney doğrultulu bu duvar yaklaşık olarak platformun bitimiyle beraber batıya hafif bir kıvrımla tekrar kuzeye doğru yönelir. Duvarın uzunluğu 4.75m.'dir. Doğu duvarın kuzey ucu batıya doğru yönelir ancak yapı bu kısımda oldukça tahrip olduğundan duvar burada yaklaşık 2.5m. kadar ve 1 dizi ve 2 sıra taştan olan kısmı saptanabilmiştir. Bu duvarın biraz güneyinde aynı paralelde bir bölme duvarı da mevcuttur. Bu duvar da 3.30m. kadar batıya yönelerek burada yapının hücrelerinden birini meydana getirir.

Buluntu Topluluğunun Durumu: Günlük kullanıma ait olabilecek hiçbir buluntu gelmemiştir. **Sembolik Objelerin Durumu:** Yapının gömüldüğü taş dolgu içersinden phallus objeler, insan figürini, taş kaplar ve öğütme taşları ele geçmiştir. Ayrıca yapının gömüldüğü taşların bazıları yapının üzerine phallusu andıracak biçimde dik yerleştirilmiştir. **Giriş Yerinin Durumu:** Yapı oldukça tahrip olduğundan giriş yeri tespit edilememiştir. **Yapı İçi Dolgunun Durumu:** Yapı AV yapısında olduğu gibi önce killi steril bir toprakla doldurulduktan sonra ufak taşlarla (Şek. 40, 41) kapatılmıştır. **Yanma Durumu:** Yapı yangın geçirmemiştir. **Duvar Yükseklikleri:** Yapının temel seviyesinde korunmuş duvar yükseklikleri ortalama 50cm'dir.

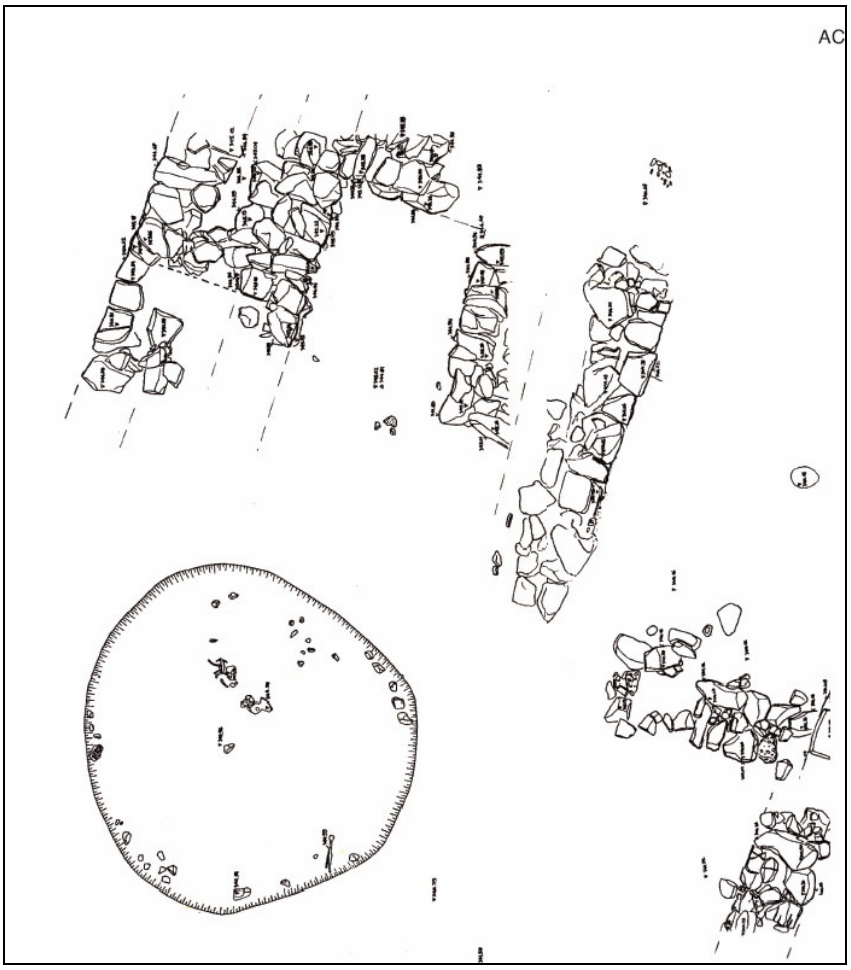

Şekil 40: Mezraa Teleilat AV yapısı taş dolgu, genel.

Şekil 41: Mezraa Teleilat AV yapısı, taş dolgu.

AC ve AN yapıları: AC (Şek. 42) (II D 1) ve AN (II D 2) yapıları AB yapısının kuzeyinde açığa çıkarılmıştır. Her iki yapı, bu evreye ait diğer yapılar gibi, yerleşmede güneydoğu-kuzeybatı yönünde konumlandırılmıştır. AC yapısının hemen altında aynı benzer plana sahip AN yapısı bulunur.

Şekil 42: Mezraa Teleilat, AC yapısı.

AC yapısının bulunduğu açma diğer yapılara göre daha derin olduğundan yapının doğu kısmı doğu açmada henüz toprak altındadır ve sadece batı kısmı açığa çıkarılmıştır. Açmanın kuzey-güney doğrultulu duvarı doğu açmanın altından çıkar ve kuzeyinde bulunan dörtgen mekanın doğu duvarı ile birleşir. İki sıra ve iki diziden oluşan bu duvarın doğu kısmı profil altında kaldığından açığa çıkarılamamıştır. Yaklaşık 1m.'lik

uzunluğu tespit edilmiştir. Yapının bir yangın geçirdiği duvarın üst dolgusunun yanık kerpiçli olmasından anlaşılır. Duvarın alt sırasını oluşturan taşlar üst sırasındakilere göre daha büyük ve şekilsizdir. Kuzeydeki mekanın güney duvarı, kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu, 3 dizi ve 2 sıra taştan oluşur. Yaklaşık 1 m. kalınlığa sahip duvar kuzeydoğuya doğru 2.5m. kadar uzanarak kuzeydoğuya hafif bir kıvrım yaparak mekanın kuzey duvarı ile birleşir ve 15-20cm. aralığında hücreyi oluşturur. Yapının kuzey duvarı ise 3m uzunluğa ve yaklaşık 1m. kalınlığa sahiptir. Duvarın kuzeybatı kısmının tahrip olması sebebiyle 2 sıralı taş duvarın bu kısımda tek sıraya inmektedir. Genelde duvar 2 sıra ve 2 diziden oluşmaktadır. Yapının en güneydeki duvarın bir kısmı açığa çıkarılmıştır. Duvar 1.5m. uzunlukta ve kuzeybatıya doğru uzanmaktadır. Yapının diğer duvarları gibi 2 sıra ve 2 diziden oluşan bu duvarın alt sırasında kullanılan taşlar üst sırasına göre daha büyük seçilmiştir.

Şekil 43: Mezraa Teleilat AN yapısı.

AC yapısının altından gelen AN yapısının (Şek. 43) güneybatı dış köşe duvarı ile tanımlanmaktadır. Yanmamış kerpiçten olan bu duvarın her iki ucu tahrip olmuştur. Muhtemelen aynı doğrultuda bir duvar ile birleşmektedir. Kuzeydoğuya uzanan kısmı

1.70m. ve kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu olan kısmı ise 1.5m. uzunluğundadır. Duvarların günümüze ulaşan kısmından tam olarak yapı planı anlaşılamamıştır ancak AC ve AN yapılarının benzer planda olduğu bir gerçektir. Bu yapılar içleri bölümlendirilmiş ince uzun mekanlardan oluşur. AN yapısının güneydoğusu AC yapısı gibi henüz açılmamıştır.

Buluntu Topluluğunun Durumu: Yukarıda bahsi geçen yapıların içersinden günlük kullanıma ait buluntulara rastlanmamıştır.

Sembolik Objelerin Durumu: Sembolik anlamı olabilecek bir buluntu görülmemiştir.

Giriş Yerlerinin Durumu: Yapıların giriş yerleri saptanmamıştır.

Yapı İçi Dolgunun Durumu: yapı kil ve sonrasında taş ile doldurulmuştur.

Yanma Durumu: Yapı yangın geçirmemiştir.

Duvar Yükseklikleri: Duvarlar ortalama 80cm. yüksekliğindedir.

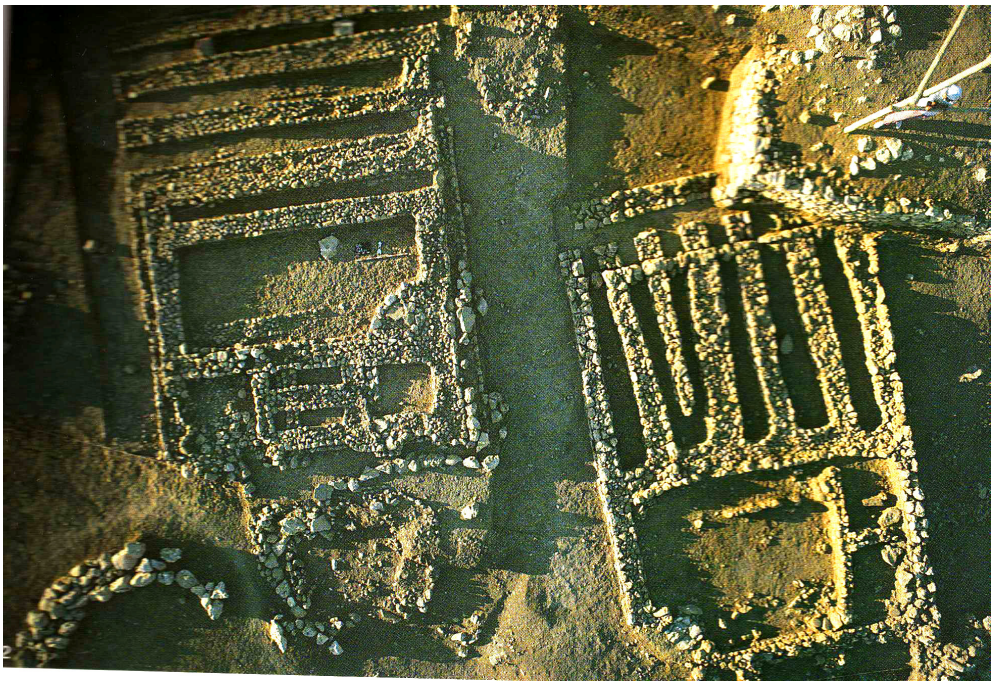
3.2.3. Çayönü Tepesi Yerleşmesi

Çayönü Tepesi yerleşmelerinde yapıların gömülmesi işlemi, ızgara planlı yapılar evresinden taş döşemeli yapılar evresine kadar izlenir. Diğer bir değiş ile, tüm alt evrelerde hesaba katıldığında Çayönü Tepesi'nde toplam 4 evrede yapıların gömülme işlemine ilişkin verilerden söz etmek mümkündür. Bu uygulamaya konut olarak tanımlayabileceğimiz, aynı plan tipine sahip yapıların yanısıra 'özel yapılarda' da rastlanır. Evrelere göre bu uygulamanın göstergeleri sınayacağımız başta konutlar olmak üzere özel yapı örnekleri aşağıda sıralanmıştır:

Izgara Planlı Yapılar Evresi

Izgara planlı yapılar evresi 5 yenileme evresinden oluşur ve bu evrede her bir yapının bir öncekinin hemen hemen tam üzerine inşa edildiği görülür. Plan, yön ve inşa teknikleri açısından öncekine göre farklılıklara sahip yapıların üst üste inşa edildikleri halde alttakilerin korunmasını da sağladığı görülür. Bu evredeki yapılar plan, boyut ve yön

olarak birbirlerine çok benzemektedir. Bu sebeple bu bölümde yapılara, ayrı ayrı ele almak yerine daha genel tanımlamalar yapılacaktır.

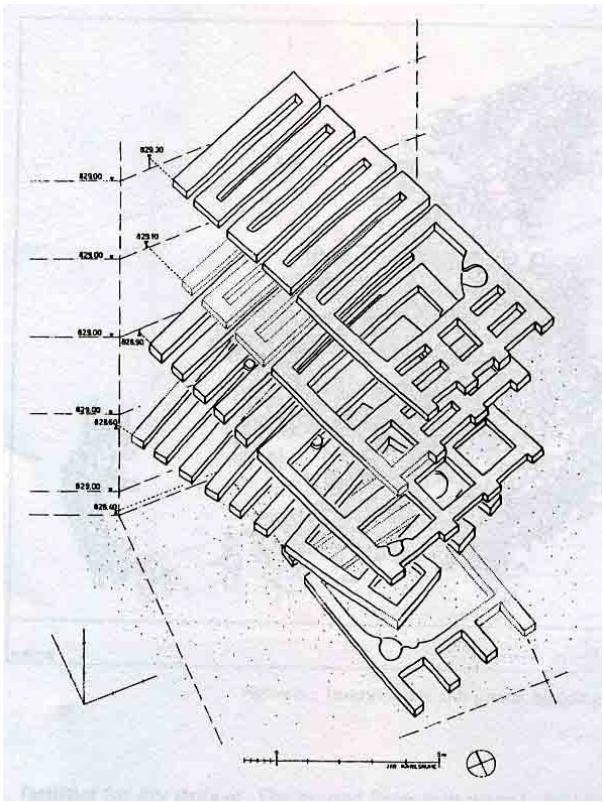

Şekil 44: Çayönü Tepesi, Izgara Planlı Yapılar Evresi

Izgara planlı yapılar yerleşmede kuzeykuzeybatı-güneygüneydoğu (Şek.44) yönünde konumlandırılmıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi birçok kez üst üste yeniden inşa edilen yapılar (Şek. 45) birbirlerinin üzerine hafif bir yön kayması yapmıştır ve yön değiştirme standart bir uygulama olarak yerleşmenin genelinde de izlenebilir (Schirmer, 1990:370, Özdoğan, 1994: 33).

Yapılar genel olarak 10-11m. uzunluğunda ve 3.5-3.8m. genişliğindedir. Yapıların üç bölümden oluştuğu söylenebilir. 1. bölüm; birbirine paralel sayıları 6-8 arasında değişen 45-50cm. genişliğinde ızgara şeklinde dizilmiş duvarlardır. 2. bölüm ise orta alanda bir avlu ve köşede görülen bir ocak ile tanımlanabilir. Bu avlunun hemen güneyinde yer alan küçük hücreler ise yapının 3. bölümünü meydana getirir (Özdoğan, 1994:32). Yapıların yaşam düzleminin ızgaraların üzerine yerleştirilen ahşap hatıllar ile

gerçekleştirildiği düşünülse de GB, GT, GR gibi yapılarda in-situ durumda toprak tabana rastlanmış olması yine de yapıların daha farklı bir tabanı olduğunu göstermez (a.e., 1994:33).

Şekil 45: Çayönü Tepesi Izgara Planlı Yapılar Evresine ait yapıların üst üste inşası.

Yapıların aynı alanda yeniden inşa edilmeleri tüm Neolitik Çağ boyunca Yakındoğu'dan (Özdoğan, A 1999) Balkanlara kadar karşılaşılan bir uygulamadır. Kimi araştırıcılar bu uygulamayı mülkiyet kavramı ile ilişkilendirilmekle birlikte yapıların aynı yere inşası bir anlamda öncekinin gömülmesi olarak da yorumlanabilir. Izgara planlı yapılar evresinde üst üste inşa edilmiş 2 yapı arasındaki dolgu kalınlığı yok denecek kadar incedir (Özdoğan, 1994:33, Schirmer, 1990:370-371). Nitekim yapı duvarlarının sökülmesi yerine mekanın taşla doldurulması bu görüşü destekler niteliktedir. Diğer taraftan uygulamanın sadece yerleşmeyi yeni bir yapı evresi için hazılamaya yönelik bir çaba olarak görmekte mümkündür. Diğer taraftan yerleşmedeki yapıların aynı anda

tesfiye edilmesi (Özdoğan, Özdoğan, 1998:591) ya da gömülmesi oldukça organize bir iş gücü gerektirir. Bu anlamda söz konusu uygulamanın ardında bireysel tercihlerin yerine organize bir iş gücü ve toplumsal bir iradeden söz etmek mümkündür. Yine de Izgara Planlı Yapılar Evresi'nde yeni yapı katının inşasını kült amaçlı bir girişim olarak yorumlamak için yeterli veri bulunmamaktadır.

Kanallı Yapılar Evresi

Çayönü Tepesi Kanallı Yapılar Evresi, ızgara planlı yapılar ile büyük benzerlik gösterir. Bu evreye ait en iyi korunmuş DP, DI ve DN yapılarıdır. Yerleşmenin bu evresinde yapılar, geniş platformların üzerine kurulmuş ve yaşam düzlemi düzenli sıralanan kanalların üstünde oluşmuştur. Bahsi geçen yapılardan daha eski olanları (DP, DI) yaklaşık 5m genişliğinde yapılmış bir platform üzerinde yükselir. Yapının kalın taş duvarları doğrudan platformdan yükselir[39] (Schirmer, 1990:369). Kanallı yapılar evresinde Izgara planlı yapılar evresinde olduğu gibi, yapılar terk edilirken içleri taş ile doldurulmuştur ancak bu uygulamanın bilinçli olup olmadığı çok net değildir. Bu evre konut yapıları hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılamadığından gömülmenin kült amaçlı olup olmadığı netleşmemiştir.

Taş Döşemeli Yapılar Evresi

Bu evreye ait gömülü yapılardan DA ve FB yapıları seçilmiştir. Yapının gömülmesinin göstergelerine ve yapı niteliklerine aşağıda değinilmiştir.

DA Yapısı: Höyüğün batı kesiminde yer alan, kuzeykuzeydoğu-güneygüneybatı olarak konumlandırılmış yapının (Şek. 46) boyutları yaklaşık olarak 5,80x5m'dir. Yapı binanın yönüne paralel olarak iki büyük odadan oluşur. yapı inşasında ilk önce dış duvarların yapıldığı anlaşılmaktadır. Duvarların köşe yerleri özenli bir biçimde birbirine geçer.

[39] Ayrıntılı bilgi için bkz, bölüm 2.4.6. Çayönü Tepesi

Daha sonra ise iç bölme duvarları yapılmıştır. yapı içinden gelen yanık kerpiç molozu üst yapının inşasında kerpicin kullanıldığının göstergesidir. Oda içlerinde küçük ve orta boy taşların döşenmesi ile meydana gelmiş tabanlar bulunur. Döşemeyi oluşturan taşlar birbirlerine itina ve uyum içersinde döşenmiştir. Güney ve kısmen doğu odada ise 60cm. genişliğinde bir platform yer alır (Bıçakçı, 2001b:20).

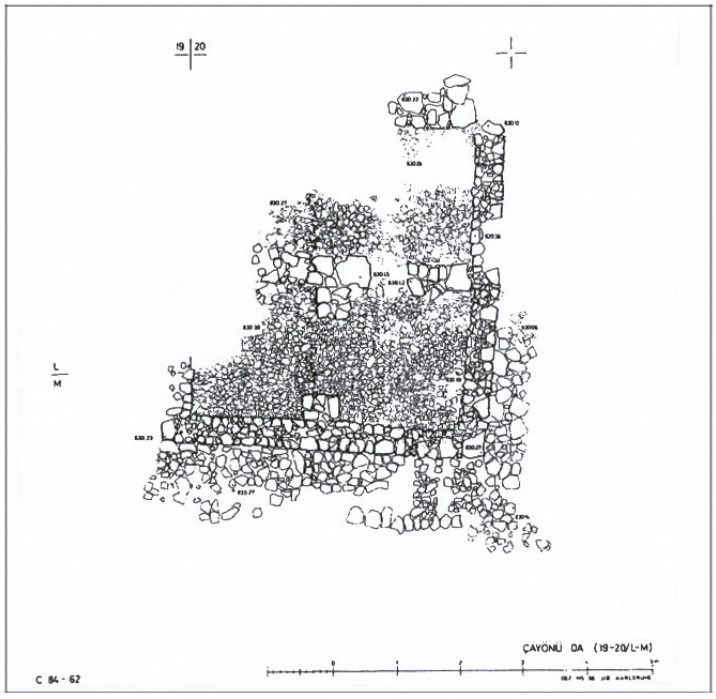
Giriş Yerin Durumu: Yapının ana giriş yerinin yapının güney duvarında olduğu tahmin edilmektedir. Ancak yapı terk edilirken gömülmeden önce giriş yeri sıvanarak kapatılmıştır (Özdoğan, 1994:174).

Buluntu Topluluğunun Durumu: Yapının odalarından birinde boncuk, vurgu taşları, taş top, yassı balta gibi buluntular gelmiştir. Daha çok işlik izlenimi veren (Özdoğan, 1994:174) bu odanın gömülme esnasında boşaltılmadığı anlaşılır.

Yapı İçi Dolgununun Durumu: Yine de yapı terk edilirken içi taşlarla doldurulmuş ve

Yanma Durumu: Yapı yangın geçirmiştir (Bıçakçı, 2001b:21).

Duvar Yüksekliği: Yayınlarda duvar yüksekliği ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

Şekil 46: Çayönü Tepesi DA yapısı.

FB Yapısı: Yerleşmenin batı kesiminde yer alan yapı, höyükte kuzeydoğu-güneybatı yönünde konumlandırılmıştır. Yapının boyutu yaklaşık 1.80 (?)x2.70m'dir. Oda boyutları ise 1,80m'ye 90cm arasındadır. Duvar genişlikleri 50cm'dir. Yapı günümüze tahrip olmuş bir şekilde ulaşmıştır. Bu nedenle yapının güneybatı kenarı izlenebilirken diğer kısımları bilinmemektedir. Hücrelerden birinde çamur harç ve taş karışımı ile yapılmış taban izine rastlanırken, büyük bir olasılıkla ocak olabilecek bir mimari öğe de görülmüştür (Bıçakçı, 2001b:23).

Buluntu Topluluğunun Durumu: Yapı içinden gelen buluntular hakkında herhangi bir bilgi yoktur.

Giriş Yerin Durumu: Yapı yoğun şekilde tahrip olduğundan giriş yeri hakkında bilgi edinilememiştir.

Yapı İçi Dolgununun Durumu: Yapının taşlarla doldurularak gömüldüğü söylenebilir

Yanma Durumu: Herhangi bir yangın izine rastlanmamıştır.

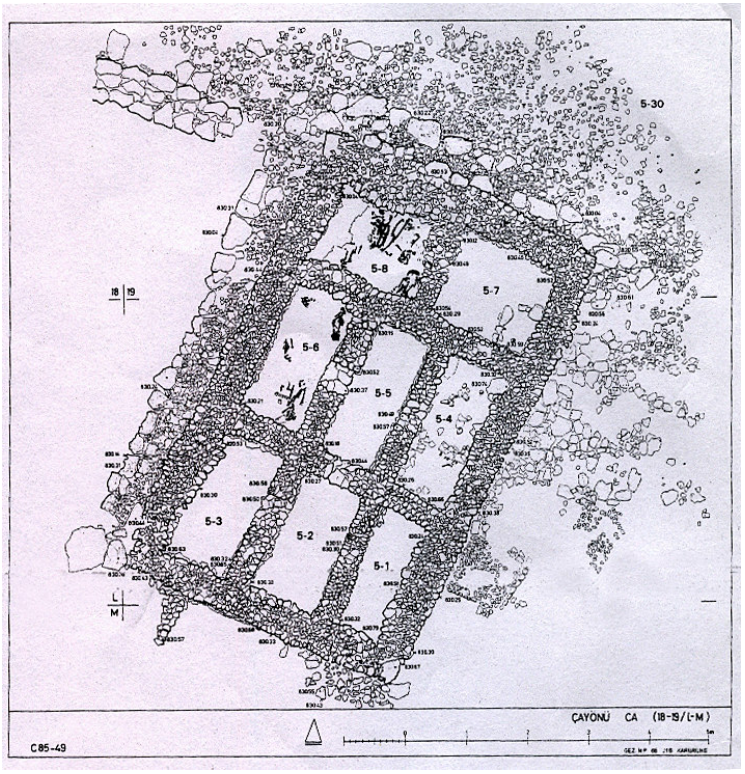
Duvar Yüksekliği: Yapının korunmuş duvar yüksekliği 15-25cm arasında değişir (Bıçakçı, 2001b:23).

Hücre Planlı Yapılar Evresi

Çayönü Tepesi'de açığa çıkarılan tüm hücre planlı yapılarda gömülmeye ilişkin veriler sınanacakken bu bölümde ele alınan CA, CY, CL, CX yapıları bu konudaki iyi örnekleri oluşturdukları için seçilmiştir.

CA yapısı: Yerleşmenin batı kesiminde, uzun kenarı kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan yapı (Şek. 47) 8-8,20x5 m'lik bir alanı kaplar. 8 hücresi bulunan yapının hücre boyutları 0.70/0.90x2.00 m ile 1.00x2.10/2.20 m arasında değişir. Yapı duvarları 3-4 taş sırasından oluşur. En altta büyük taşlar kullanırken, duvarların üst kısmına doğru taş boyutları küçülür. Duvarların bütün köşeleri birbirine çok iyi şekilde bağlanmıştır. Duvarlarda in-situ durumda kerpiç izine rastlanmaz. Yapının iç duvarları 0,40-0,50 m,

dış duvarları 0,50-0,70 m kalınlıktadır. **Duvar Yükseklikleri:** Korunagelen yükseklikleri ise 0,20-0,40 m arasındadır (Bıçakçı, 2001a:34, 2001b:27).

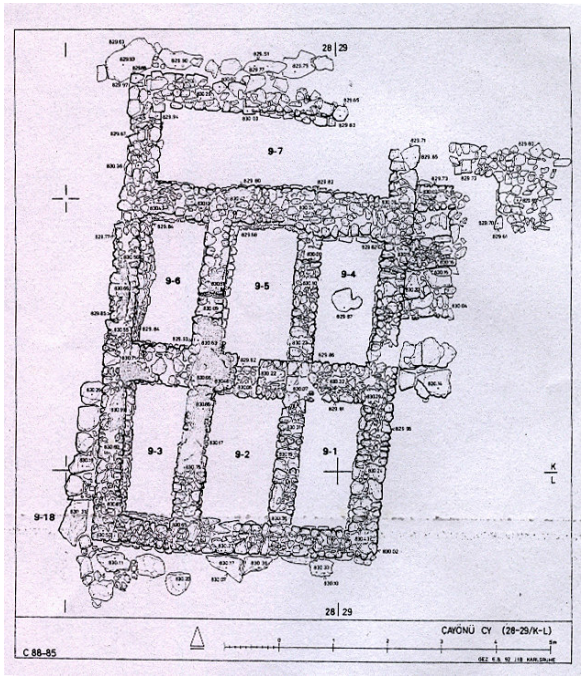

Şekil 47: Çayönü Tepesi, CA yapısı.

Hücreler duvarlarında, tamamı birbiri ile bağlantılı, 0,40-0,50 m genişlikte 4 kapı açıklığı vardır. Yapının ana girişi ise kuzey yarının doğu kısmındaki 2. m'deki açıklıktan sağlanır. Yapının kuzeydoğuda odasında (CA 5.7) iç hacmi 0,40x0,80 m olan ve taşların kare biçiminde dik oturtulmasıyla oluşturulan bir ocak yer alır. Yapının tabanı, duvarların üstüne oturtulmuştur. Binanın dışında kuzey kısımda ise taş döşeme görülmüştür. Ayrıca yapının odalarında toplam 11 tane gömüye rastlanmıştır (a.e., :34, 2001b:27). **Buluntu Topluluğunun Durumu:** Yapı içinde öğütme taşları dışında buluntuya rastlanmamıştır. **Giriş Yerlerinin Durumu:** Kapı girişlerinin taşlarla özensiz biçimde örülerek kapatıldığı görülür. **Yapı İçi Dolgunun Durumu:** Yapının tüm hücreleri küçük ve orta boy taşlarla doldurularak gömülmüştür. **Yanma Durumu:** Yapının yangın geçirdiği anlaşılır (Özdoğan, Özdoğan, 1998:590).

CY Yapısı: CA yapısı gibi yerleşmenin batı kesiminde yer alan CY yapısı (Şek. 48) plan tipi özellikleriyle, yerleşmedeki CL ve CS yapılarıyla benzer özellikler gösterir. Uzun kenarı kuzey-kuzeydoğu, güney-güneybatı yönünde uzanan yapı 8,75x5,30m'lik bir alanı kaplar. Ön ve arka cephe olarak adlandırılan yapı iki bölümden oluşur. Ön cephede uzun, dikdörtgen şeklinde bir odası olan yapının, arka cephesinde 6 oda bulunur. Odalar 3'er tane yan yana dizilmiş iki paralelden meydana gelir. Toplam 7 hücresi bulunan yapının hücre boyutları; 2.30x1.00m-2.30-1.25m arasında değişirken ön cephede bulunan geniş hücre 1.40-4.25m ölçülerine sahiptir. Yapı duvarları genel olarak 7 taş sırasından oluşur (Bıçakçı, 2001a:60, 2001b:93).

Duvar Yüksekliği: Yapının duvar genişliği yaklaşık 50x70cm ve korunagelen yükseklikleri ise 70cm'yi bulur. En üst taş sırası üzerinde, daha önceden yapılmış olduğu anlaşılan kerpiç duvarların izine rastlanmıştır. Bu işlem, yapı tarzı hakkında bilgi vermektedir(Bıçakçı, 2001a:60, 2001b:93).

Şekil 48: Çayönü Tepesi, CY yapısı.

Yapının arka cephesinde yer alan, hücre duvarlarında saptanmış, birbirleri ile bağlantılı, yaklaşık 40cm. genişliğinde toplam 5 giriş yeri saptanmıştır. Yapının ana giriş yeri ise,

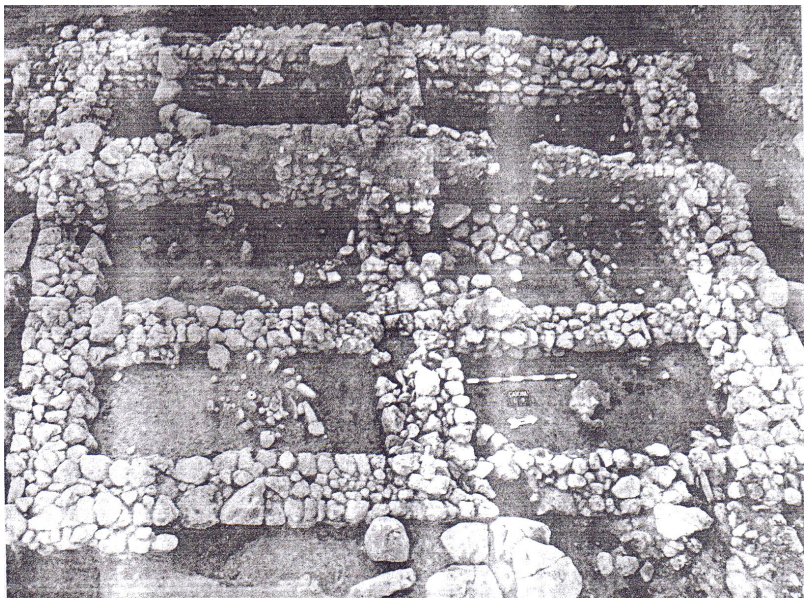
yapının kuzey yarısının doğu kesiminde görülür. CY yapısının bir hücresinde büyük olasılıkla yukarıdan düşen, kireçten yapılmış taban izine rastlanmıştır. Yapının taban seviyesi ile dışarısındaki seviye farkı bulunur (a.e., 2001a:60, 2001b:93).

Buluntu Topluluğunun Durumu: Yapı içersinden günlük kullanıma ait olabilecek buluntulara rastlanmamıştır.

Sembolik Objelerin Durumu: Çayönü Tepesi yerleşmesinde bulunan toplam 5[40] ev modelinin 2 tanesi CY yapısı hücrelerinden (Şek 49, 50) gelmiştir. Hücrelere bırakılan ev modellerini[41] yapının gömülmesinden önce bilinçli olarak bırakıldığı ise kuvvetli bir ihtimaldir.

Şekil 49: Ev modeli

Şekil 50: Çayönü Tepesi CY yapısı. Ev Modellerinin iki tanesi ortadaki hücrelerin güneyde olanından gelmiştir.

[40] Ev modellerinin ayrıntılı bilgileri için bkz 'Bıçakçı, E., 1995, 'Çayönü House Models and a Reconstuction Attempt for the Cell-plan Buildings', Halet Çambel için Prehistorya Yazıları, 101-125.

[41] Yapı içersinden çatıya ait olabilecek parçalar ele geçmiş ve ev modellerinde belirtilen çatı ile damın düz olduğu söylenebilir.

Giriş Yerlerinin Durumu: yukarıda bahsi geçen CY yapısının 5 giriş yeri CA yapısı gibi taş ile özensiz bir şekilde örülerek yapıya giriş engellenmiştir.
Yapı İçi Dolgunun Durumu: Yapı taş ile doldurularak gömülmüştür.
Yanma Durumu: Yapı yangın geçirmiştir (Özdoğan, Özdoğan, 1998:590).

CL Yapısı: Yerleşmenin batı kesiminde, uzun kenarı kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan yapı, 7,00x4,20m'lik bir alanı kaplar. CK binası, doğrudan CL binasının üstüne inşa edilmiş olmasına rağmen CL yapısı günümüze kadar iyi korunarak ulaşmıştır. Ön ve arka cepheden oluşan yapının toplam 9 hücresi bulunur. Ön cephede farklı genişliklere sahip 3 hücresi bulunan yapının, ortasında dar bir oda ve kuzeybatı kesiminde ise biraz daha geniş bir mekan bulunur. Arka cephede ise paralel halinde her biri uzunlamasına sıralanmış toplam 6 hücre yer alır. Hücreler aynı biçimde olan hücre boyutları 1.20x0.90m-1.90x0.90m arasında değişir (Bıçakçı, 2001a:31, 2001b:37-38).

Duvar Yüksekliği: CL yapısı duvarları 3-4 taş sırasından oluşur. Duvarların genişliği yaklaşık 40cm ve korunagelmiş yüksekliği ise 40-60cm ölçülerindedir (Bıçakçı, 2001a:31, 2001b:37-38).

Yapının sadece orta odasında taş ve topraktan yapılmış bir döşeme görülmüştür. Bunun yanı sıra, yapının 4 hücresinde toplam 7 insan gömüsüne rastlanılmıştır. Bu evreye ait diğer yapılarda olduğu gibi yapının ana giriş yeri batı dış duvarın güneyinde bulunur. Bunun dışında hücreleri birbirine bağlayan toplam 7 giriş yeri saptanmıştır (Bıçakçı, 2001a:31, 2001b:37-38).
Giriş Yerlerinin Durumu: Yapıya ait tüm giriş yerleri taşlarla özensiz bir şekilde örülerek kapatılmıştır.
Buluntu Topluluğunun Durumu: Yapı içersinde günlük kullanıma ait buluntulara rastlanmamış bir anlamda yapı boşaltılmıştır.

Yapı İçi Dolgunun Durumu: Yapı bu evreye ait diğer yapı gömülmelerinde olduğu gibi taş ile doldurulmuş ve elde edilen düz seviye ile yukarıda bahsedilen CK yapısı inşası için uygun bir zemin elde edilmiştir (Özdoğan, Özdoğan, 1998:590).
Yanma Durumu: Yapının yangın geçirdiğine dair bir iz yoktur.

CX Yapısı: CX yapısı günümüze oldukça hasar görerek gelmiştir. Bu sebeple, binanın planı hakkında çok net bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak binanın karşısında yer alan CV ve bunun altından gelen yapıyla benzer özelliklere sahip olduğu görüldüğünden dolayı yapı, CXa ve CXb binaları olarak isimlendirilmiştir.

CXa yapısı yerleşmenin batı kesiminde, uzun kenarı kuzey-güney yönünde uzanan yapı, 8,00?x5,50m'lik bir alanı kapladığı düşünülür. Bu yapıya ait açığa çıkarılan kısımların, binanın arka bölümüne denk geldiği sanılmaktadır. Duvarların genişliği yaklaşık 45-70 cm. civarında ve korunagelmiş 2-3 taş sırası mevcuttur. Bazı duvarlarda kapı aralıklarına benzer yerler saptanmıştır ancak bina çok hasar gördüğünden çok belirgin değildir (Bıçakçı, 2001a:54).

CXb yapısı doğrudan CXa yapısının altından gelir ve kuzey yarısı açığa çıkarılmıştır ise, kuzey-güney yönünde uzanır ve ?x5.80 boyutlarındadır. 4 taş sırasından oluşan taş duvarların korunagelmiş yüksekliği 50cm'dir. Ön cephede 4 hücresi bulunan yapının batısında uzunlamasına bir hücre mevcuttur. Doğu kısımda ise 2 tane, dikdörtgen şeklinde ve yan yana dizilmiş hücre bulunur. Güneyde bulunan hücre daha sonra örülen bir duvar ile bölünerek daha küçük bir hücre elde edilmiştir. Hücreler ortalama 75x2,00m boyutlarındadır. Hücrelerden birinde kerpiç taban izlerine rastlanmıştır. Yapıda 3 hücreyi birbirine bağlayan 2 giriş yerine rastlanmıştır. Yapı batı tarafta CT binası altında kalır. Bu nedenle yapının ana giriş yeri görülmemiştir (Bıçakçı, 2001a:55, 2001b:63).

Buluntu topluluğunun Durumu: Yapı içersinden öğütme taşları dışında buluntu ele geçmemiştir. Yapı içersinden tüm kişisel eşyaların çıkarıldığı anlaşılır.
Sembolik Objelerin Durumu: Sembolik anlamı olabilecek hiçbir buluntuya rastlanmamıştır.
Giriş Yerlerinin Durumu: Yapı yoğun şekilde tahrip olduğundan giriş yeri olabilecek açıklıklara rastlanmamıştır.
Yapı İçi Dolgunun Durumu: Bina diğerleriyle benzer bir şekilde taşlarla doldurularak gömülmüştür.
Yanma Durumu: Yapı yangın geçirmiştir (Özdoğan, Özdoğan, 1998:590).

Gömülmüş Kült Binaları

Yapıların gömülmesi geleneği Çayönü yerleşmesinde konutların dışında kült binalarında da çok net izlenebilmektedir. Yerleşmede görülen bütün kült binaları son derece iyi korunmuş bir şekilde günümüze kadar ulaşmıştır. Gömülen kült binaların genel olarak hepsinin hiç dokunulmadan olduğu gibi bırakıldığı ve yapıların taşlarının sonraki kullanımlar için alınmadığı görülmüştür (Özdoğan, Özdoğan, 1998:590).

Plaza: İlk olarak Izgara Planlı Yapılar Evresi'nde kurulan ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in sonuna kadar özel törenler için kullanıldığı düşünülen Plaza, yerleşmenin orta kesiminde yer alır. Plaza Hücre Planlı Yapılar Evresi'ne gelindiğinde daha da büyüyerek 30x50 m'lik bir alana yayılır.

Hücre Planlı Yapılar Evresi'nde Plaza'nın orta kesimine, şimdiye kadar 10 tanesi saptanan, 2 sıra dikilitaş (Şek. 51) yerleştirilir. Batı-güneybatı, doğu-kuzeydoğu yönünde uzanan ve aralarında 3-4 m. mesafe bulunan dikilitaşların 6 tanesi kuzey, 4 tanesi güneydedir. İki sıra arasındaki açıklık ise yaklaşık 11 m.'yi bulur. 1,80-2,20 m. yükseklikteki taşlar kabaca işlenmiş ve hafif yuvarlatılmış kenarlı, enine kesitleri dikdörtgene (Şekil 52) yakındır. Bunların strüktür ile ilgili olmadığı, daha çok sembolik

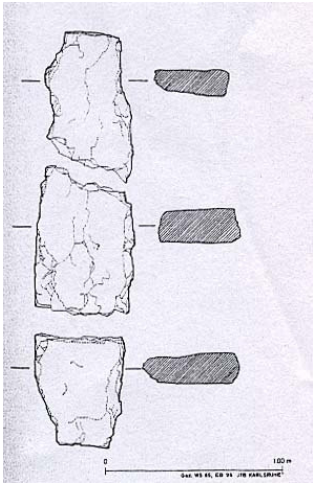
bir anlam taşıdıkları düşünülür (Bıçakçı, 2001a:117). Hücre Planlı Yapılar Evresi'nin sonunda dikilitaşlar kırılarak, bir sonraki taban altına gömülür. Geniş Odalı Yapılar Evresi'ne gelindiğinde ise Plaza toprak ile örtülür ve boş bir alan görüntüsü alır (Özdoğan, A., 1999:50). Bu evreye kadar oldukça temiz tutulan Plaza açık alan olarak kullanılmaya devam etmesine rağmen, eski önemini kaybederek çöplük ve mezbaha olarak kullanılmaya başlar.

Şekil 51: Çayönü Tepesi Plaza Dikili Taş

Çevresindeki kült binaları ve yukarıda sıralanan özellikleri ile Plazayı, Geniş Odalı Yapılar Evresi'ne kadar kült veya törensel amaçlı kullanılan bir yer olarak tanımlamak mümkündür. Plazayı yapıların gömülme geleneğine ilişkin göstergeler açısından ele alındığımızda ise sembolik objeler olarak tanımlayabilecegimiz dikilitaş parçalarının tabana yatırılması ve taban döşemesi öne çıkar.

Sembolik Objelerin Durumu: Dikilitaşların olasılıkla meydanın kült işlevinin ortadan kalkması ya da nitelik değiştirmesinin ardından atılmak yerine, kırılarak aynı alana

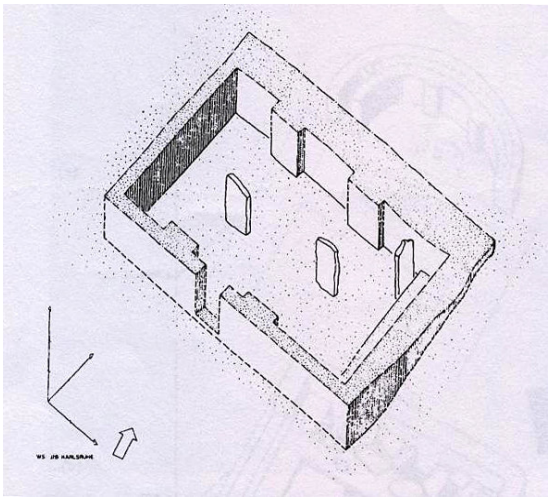
Şekil 52: Plaza'daki dikilitaşların kesiti.

yayılması ve üzerinin taban dolgusu ile kaplanması yapının bilinçli bir uygulama ile gömüldüğünü düşündürür (Bıçakçı, 2001a:117).

Dolgunun Durumu: Diğer gösterge ise Plaza'nın her yenileme evresinde kırmızı renkte, yaklaşık 10 cm kalınlıkta yanık kerpiç ile kaplanmasıdır. Özenle tekrarlanan bu işlem sırasında olasılıkla yanık yapı molozunun kullanılmış olması düşünüleceği gibi (Bıçakçı, 2001a:117) plaza için özel toprakta hazırlanmış olabilir.

Buluntu Topluluğunun Durumu: Plaza önemini yitirmediği süre içersinde bu alanda dikilitaşların dışında buluntuya da rastlanmamıştır. Bu çapta bir alanın düzgün bir şekilde temizlenip homojen bir toprakla kaplanması ve bunun birkaç kere tekrarlanması bu uygulamanın ne kadar özel olduğunu gösterir.

Saltaşlı Döşemeli Yapı (FA): Izgara planlı yapılar evresinin son evreleri ve kanallı yapılar evresinin başlarına tarihlenen Saltaşlı Döşemeli Yapı (Flagstone Building) Yerleşmenin güney yamacında ana toprağın içine oturtularak inşa edilmiştir (Schirmer, 1990:378). Saltaşlı Döşemeli Yapı (Şek. 54) yaklaşık olarak 60m^2'lik bir alanı kaplar (Forest, 1996:17). Yapının güney tarafı yamaca denk geldiğinden tahrip olmuştur ve yapı girişi muhtemelen bu kısımda yer almaktaydı. Yapı, 11x7.5m. boyutlarında ve dikdörtgen planlıdır (Özdoğan, 1994:45). Duvarları kaba taşlardan inşa edilmiştir yapının kuzey duvarı, diğer duvarlara göre daha kalın ve yaklaşık olarak 1.3m.'ye kadar ayakta (Şek. 53) korunmuştur. Duvarlarda kırık yassı taşların kullanılmış olması dikkat çekicidir. Kuzey duvarda 1.2m. genişlikte ve 50cm. derinlikte iki ve güney duvarda ise, yaklaşık 2m. yükseklikte 2 adet payanda bulunur. Yaklaşık 1m. kalınlıkta olan doğu kısımdaki taş dizilerin, arkalarındaki duvarla bir ilişkisi vardı ve öndeki taş dizisi büyük ihtimalle bir sekiye aitti (Schirmer, 1990:378)

Şekil 53: Çayönü Tepesi Saltaşlı Yapı'nın rekonstrüksiyonu.

Yapının kuzey duvarı aynı zamanda set görevi gördüğünden genişliği yaklaşık 1m.'yi bulur ve 2 dar paye ile de desteklenir. Yapının yan duvarları incedir ve tabanı yakın çevrede sık rastlanan yassı kalker taşları ile döşenmiş ve taş araları da kille doldurulmuştur. Duvar ile tabanın birleştiği yerde yassı taşların dik yerleştirilmesiyle oluşmuş bir süpürgelik mevcuttur. Mekanın ortasında payelerin hizasına dik gelecek şekilde 2, 3. dikilitaş ise yapının hemen kuzeydoğu köşesinde doğu duvara koşut olarak yerleştirilmiştir (Özdoğan, 1994: 45).

Şek. 54: Çayönü Tepesi, Saltaşlı Yapı.

Yukarıda değinildiği gibi tahrip olması sebebi ile yapı girişi ve çevresi hakkında bilgi edinilememiştir. Bu nedenle yapı gömülürken yapı girişinin kapatılıp kapatılmadığı bilinememektedir.

Duvar Yükseklikleri: Yapının gömülmesi ile birlikte yapının sağlam kalmış duvarlarının yüksekliği 1.30m'yi bulur.

Sembolik Objelerin Durumu: Yapı içersinde dikili taşlar halen ayakta dururlar.

Buluntu topluluğunun Durumu: Yapı içersinden dikili taşların dışında buluntu ele geçmemiştir.

Bu yapının taş ve toprakla doldurulup gömüldüğü söylenebilir. Çayönü Tepesi'nin saptanan ilk kült binalarından olan Saltaşlı Döşemeli Yapı bu şekilde gömülmemiş olsaydı yerleşmenin diğer evrelerinde mutlaka tahribata uğrardı.

Kafataslı Yapı (BM): Izgara planlı yapılar evresinin ikinci yarısından itibaren kanallı yapılar evresi ve taş döşemeli yapılar evresinde görülen Kafataslı Yapı (Skull Building) yerleşmenin doğusunda, Saltaşlı Döşemeli Yapının birakç metre kuzeydoğusunda doğru uzanır. Yapı, ismini içinde saptanan çok çeşitli ölü gömme geleneği ile gömülmüş gömütlerden (Şek. 55) alır (Schirmer, 1990:378). Kafataslı yapı içindeki buluntularda yapının işlevi hakkında önemli bilgiler verir. Yapı çok uzun bir zaman içinde önemini koruyarak kullanılmıştır.

Şekil 55: Kafataslı Yapı

Kafataslı yapı kendi içinde birçok yenileme evresine sahip iki ayrı planlı yapıdan oluşmaktadır. Yani yapı içinde kendi gelişim ve/veya değişimleri olan iki farklı yapı serisi görülür (Özdoğan, 1994: 46). Yapının eskiden yeniye tüm evreleri ve kendi içindeki değişimlerine aşağıda değinilmiştir.

BM 1 a-d : Yapının kuzey kısmı olan eski evresini oluşturur. Bu evrede yapının öncelikle dış duvarları sonrasında iç duvarlarının inşa edildiği anlaşılır (Schirmer, 1990:378). Kafataslı yapının en eski evresini söbe planlı ve kendi içinde 4 yenileme evresine sahiptir. Yapı, yamaç kesilerek oturtulmuştur. Sonrasında yapının yeni evresi olan dörtgen planlı yenileme evresi ile güney tarafı kesilmiştir (Özdoğan, 1994: 46).

BM 1d: Söbe planlı yapının kuzey duvarının bir kısmı bulunmuştur. Bu duvar parçası ile sonraki evrelere ait (BM 1 b-c) duvarların altında kalmıştır yapını kendi dolgusu da yeni evreye ait (BM 2c) kuzey duvar tarafından kesilmiş ve bu evreye ait hücrelerin yapımında dolgusunun gittiği anlaşılır. Bu yapının gerçekten de kafataslı yapı içinde yer alıp almadığı tam olarak anlaşılamamıştır (Özdoğan, 1994: 46-47).

"…bu yapı kalıntısının gerçekten BM yapıları serisi içinde yer alıp almadığını söylemek çok güçtür. Yuvarlak planlı çukur barınaklar evresinin iskan sahası içinde kalan bölgede, bu evre yapıları ile aynı düzlemde bulunması ve ayrıca BM 2'nin yapı yenileme evrelerinin çoğunun bir çukur barınağı tahrip ettiği de göz önüne alınırsa bu duvarın yuvarlak planlı çukur barınaklar evresine ait olma olasılığı oldukça yüksektir…" (Özdoğan, 1994:47)

BM 1c: yapının güney yarısı BM 2a-c evresi tarafından kesilmiştir ve yapının duvarları inşa edilirken, iki tarafı açık olan ızgara planlı GL yapısının avlusu da ortadan kesilmiştir. Yapı içinde biri büyük diğeri küçük olmak üzere 2 iskelet çukuruna rastlanmıştır (Özdoğan, 1994: 47).

BM 1b: BM 1c yenileme evresine ait duvara paralel ve 25-30cm mesafede yeni bir duvar inşa edilmiştir. Bu iki duvar arasındaki boşluk taş ve toprak ile doldurulmuştur.

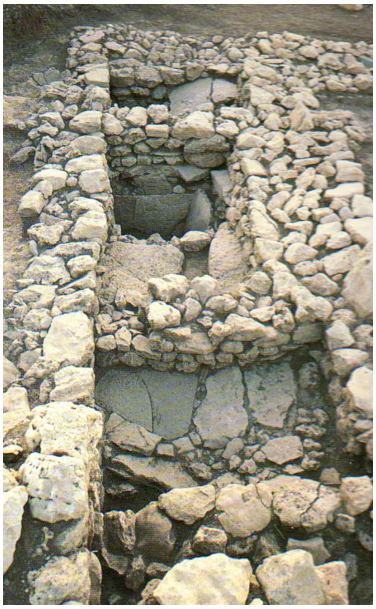
Bu bölümün üstü de yassı taşlarla kapatılmıştır. Duvarın önüne yerleştirilen 2 paye ile duvar desteklenmiştir. Böylece yapı bu evreyle kalın duvarlı ve küçük mekanlı hale gelmiştir. Yapının tabanı topraktır ve alttaki iskelet çukurlarını örter. Taban üzerinde de çok sayıda insan kemiklerine rastlanmıştır. Yapı bu evrede ve BM 1c evresinde oldukça şiddetli bir yangın geçirmiştir (Özdoğan, 1994: 47).

BM 1a: Bu evreye ait BM a-c evresi kuzey duvarının kuzeybatı köşesi ele geçmiştir. BM 1b-c evresi yapılarının duvarlarını batıdan kesen bir duvar parçası mevcuttur. Yapının dolgusu BM 2 tarafından yok edilmiştir (Özdoğan, 1994: 47).

BM 2a-c: Kafataslı yapının dörtgen planlı, yeni evresi olarak da tanımlanabilir. Bu evrede yapının teknik ve yapının bazı öğelerinde farklılıklar görülür. yapının tabanı aynı saltaşlı döşemeli yapıdaki gibi yassı taşlar ile döşenmiştir (Schirmer, 1990:381). Bunun yanı sıra yapının kuzey kısmı birbirinden geçişli dörtgen odalar ve eski yenileme evresinde ise (BM 2c) taban altı hücrelerinden, güney yarısı sıvalı olan güneyinde ise bir sunak taşı bulunan bir avlu bulunur. Avlunun güney kısmı yamaca bakar ve bu kısım tahrip olmuştur. Bu sebeple avlunun bu yüzünün kapalı olup olmadığı anlaşılamamıştır (Özdoğan, 1994: 46). Kafataslı Yapı bu evrede yaklaşık olarak $80m^{2'}$yi aşan ölçülere sahiptir (Forest, 1996:17). Yapının bu evresinde hücrelere konulmuş çok sayıda insan gömüsüne rastlanmıştır. Bir sığır boynuzu, eski evreye ait olabilecek, tabanın üzerine açılmış çukurda bulunmuştur. Yüzeyde bulunan taştan masa üzerinde, kristaleşmiş insan ve sığır kanı bulgularına rastlanmıştır. Bu yapı kuşkusuz ölü kültü ile ilgilidir (Schirmer, 1990:382).

BM 2c: Bu evrede derine inen bir duvar Söbe Planlı yapıyı (Şek. 55) kesmiştir. Bahsedilen bu duvar, daha üstteki yapı yenileme evrelerinin (BM 1b-c) ait dolguların üstüne oturur ve kuzeye doğru genişler. Dolayısıyla üst yapı evresinde duvarın genişliği 1m. ye ulaşmıştır. Bu duvar, doğudan ve batıdan dik gelen 2 duvar ile kesişmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi yapının güney kısmının açık veya kapalı olduğu tam olarak

anlaşılamamıştır. Mekanın kuzey çeyreğinde ise 4 adet (Şek 56) hücre, kenarları üstlerini örten ve yassı taşlı döşemeyi de destekler nitelikte olan taş bloklar bulunur. Bu hücrelerin içinde değişik ölü gömme gelenekleri ile gömülmüş iskeletler görülür. hücrelerin üstlerini örten bu yassı saltaşı döşemeden kerpiç bir eşik ile sıvalı tabana sahip güney kısma (avlu) geçilir. Eşiğin hemen önünde tabanın içine taban ile beraber sıvanmış bir çukur bulunur. Avlunun her iki yanında ise biri kerpiçten diğeri taştan yapılma 2 seki bulunur. Bu yapı evresine ait olduğu düşünülmüş sunak taşına ait parçalar, yapının bir üst yenileme evresine ait duvarların kaldırılması sırasında bulunmuş ve birleştirilmiştir. Kerpiç eşikten altta daha eski evreye ait olabilecek, saltaşlı döşemeli yapıdaki gibi yönleri ve aralıkları ile aynı olan tepeleri kırık dikilitaşlar görülmüştür. Bu iki dikilitaşın arasından ise koyu kırmızı renkte ince tanecikli bir dolgu gelmiştir (Özdoğan, 1994: 47).

Şekil 56: Kafataslı yapı hücreleri

BM 2b: Avlunun 2 yanından birinde bulunan kerpiç sekinin üstüne bu evrede taş duvar örülmüştür. Alan, taş duvarlar ve dikilitaşların duvar içinde kalacak biçimde bölünmüş ve mekan 3 bölümlü bir hale gelmiştir. tabanı sıvalı olan avlunun bu evrede de kullanılmaya devam ettiği görülür. bu yapı evresine ait dolgularda ve taban üzerlerinde

ikincil gömülere de rastlanmıştır. Orta odanın duvarlarından birinin hemen önünde üzeri yassı bir taş ile kapatılmış, özenli yapılmış dörtgen bir çukur bulunur. Bu çukurun hemen kuzeybatısında ise batı odaya açılan giriş yerinin hemen önünde taban üzerinde geniş halka dipli, dışı kırmızı boyalı, akıtacak yeri olan alçak kenarlı alçı kap bulunmuştur. Bu kap, Çayönü yerleşmesinde bulunan en eski alçı kaptır ve muhtemelen törensel bir anlamı vardır (Özdoğan, 1994: 48).

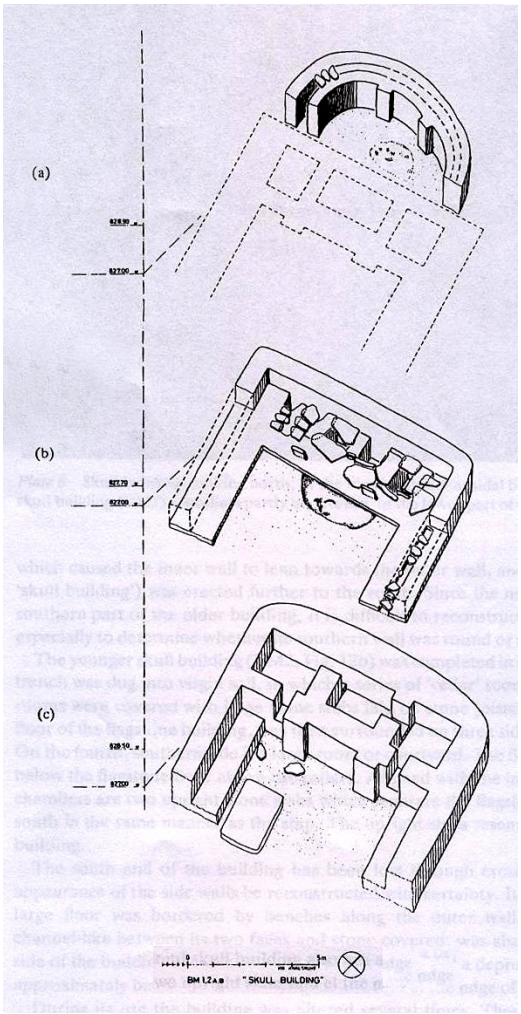

Şekil 57: Çayönü Tepesi Kafataslı Yapı. Yuvarlak Planlı BM1 ve dikdörtgen Planlı BM2 evresi.

BM 2a: Kafataslı yapının en yeni yenileme (Şek. 57, 58) evresidir. Ortada giriş yerleri bırakılmış olan yapının bölme duvarları, daha genişletilmiştir. Batı dış duvar, 60cm. daha batıya kaydırılmıştır. Güney duvar ise daha da genişletilerek doğu ve batı odasından avluya açılan giriş açıklığı bırakılmıştır. Odaların tabanları ise küçük taşlardan oluşan bir döşeme ila kaplanmıştır. Avlunun güneybatı köşesinde 2.50x1.80x0.12m. ölçülerinde pembe, üzeri özenle açkılanmış kireç taşından yapılma bir blok bulunur. Duvar kalınlıkları yaklaşık 85-100cm. arasında değişir. Yapının güney

duvarlarında avluya bakan payeler vardır. Kafataslı yapı[42] bu özellikleri ile bu evrede oldukça anıtsal bir görünüme sahiptir (Özdoğan, 1994: 48).

Yapı içersinde bulunan hücre ve çukurlarda çok sayıda insan iskeletine rastlanmıştır. **Buluntu Topluluğunun Durumu:** Yapı içersinden ölü hediyesi olarak bırakılmış mızrak ucu, kolye, boynuzlu bir hayvana ait kafatası, boncuk gibi buluntular ele geçmiştir. BM 2a evresine ait çok sayıda kafatası ele geçmiş ancak ele geçen kafatasları in-situ durumda değildir. Bu nedenle kafataslarının bir yere asılı veya raf üzerinde durduğu düşünülür. **Sembolik Objelerin Durumu:** Daha önce bahsedilen, yapı içinde sığ alçı bir kap ele geçmiştir bu buluntunun ise ölü hediyesi değil yapı gömülürken tabana bilinçli şekilde bırakılan bir buluntu olduğu anlaşılmıştır (a.e., 1994: 57). Yapının giriş yeri saptanmamıştır bu nedenle girişin kapatılıp kapatılmadığı bilinmemektedir.

Şekil 58: Kafataslı Yapı BM1 ve BM 2

Yanma Durumu: BM 2a evresinde kafataslı yapı terk edilirken, şiddetli bir yangınla bilinçli şekilde yakılmıştır.

Yapı İçi Dolgunun Durumu: Yapının bütün kerpiç molozu içine doldurulmuş ve diğer yapılarda da görüldüğü gibi üzeri taşlarla doldurularak gömülmüştür. Bu yenileme evresinde kafataslı yapının güneybatısında yamaç kesilerek dörtgen bir mekan (BL) mey-

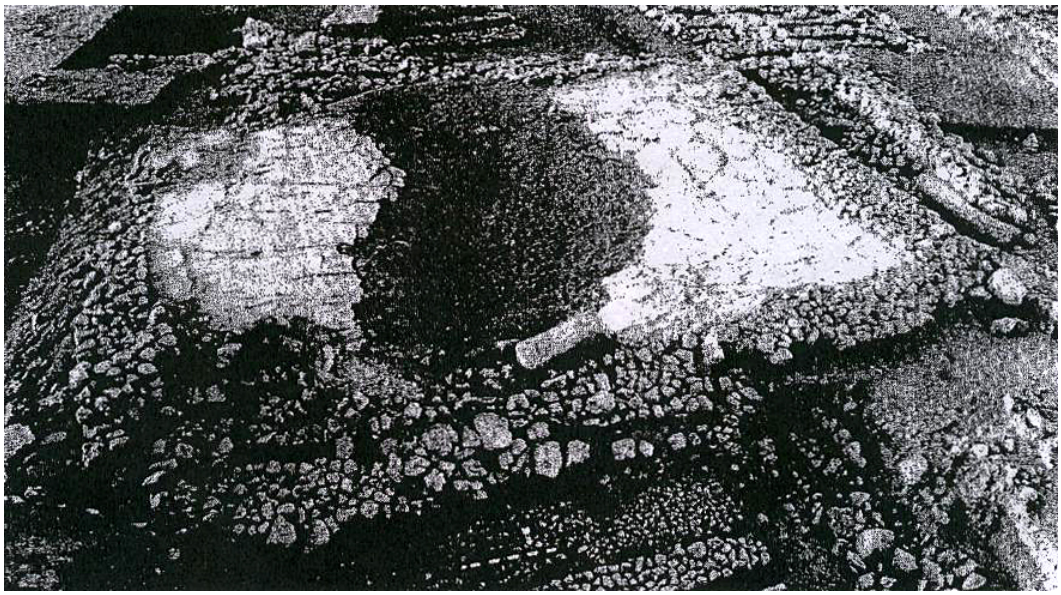
[42] Yapının kuzeybatısı Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de açılmış genişliği yaklaşık 1m.'yi bulan bir çukur tarafından tahrip olmuştur.

dana getirilmiş ve bu yapı Taş döşemeli yapılar evresinde sekili yapı ve saltaşlı döşemeli yapının arka duvarı üzerinden giden bir duvar ile bağlanmıştır (Özdoğan, 1994: 48).
Duvar Yükseklikleri: Yapının duvarları ve kendisi günümüze kadar oldukça korunarak ulaşmıştır. Yapının ilk evrelerinde yuvarlak planlı olduğ görülmüş sonrasında bu yuvarlak kısmın yarısı kesilmiş ve dörtgen yapı ilave edilerek gömülmüştür.

Sekili Yapı (BK): Taş döşemeli yapılar evresinde görülen Sekili Yapı (Bench Building) yerleşmenin doğusunda yer alır. Yerleşmede görülen diğer özel yapılar içinde boyut olarak en küçük olanıdır. Tek odalı yapının duvarları boyunca giden geniş, taş seki bulunmaktadır. Yapının tabanı ise özenle serilmiş küçük çakıl taşları ile karışık kumdan oluşur. Yapının kuzeyinde ızgara planlı GG yapısı kesilmiş ve yapı yamacın içine oturtulmuştur. Güneyde bulunan duvar ise Saltaşı döşemeli yapının arka duvarı üzerine yapılmıştır. Yapının tabanına bağlanan kanal doğrudan Saltaşı döşemeli yapının içine açıldığından, Saltaşlı Döşeli Yapının bu dönemde hala ayakta olduğu, eski önemini yitirse de kullanılmaya devam ettiğini gösterir.
Buluntu Topluluğunun Durumu: Yapı içersinden hiçbir buluntu ele geçmemiştir.
Duvar Yükseklikleri: yapının gömüldüğüne dair diğer bilgilere ulaşılamasa da en büyük gösterge yapının ve duvar yüksekliklerinin korunmuş olmasıdır.

Terazzo Yapısı (Ta-b): Hücre planlı yapılar evresinde görülen Terazzo yapısı yerleşmenin (Şek.59) doğu kısmında konumlandırılmıştır. Yerleşmedeki diğer özel yapılardan farklı olarak yamaca oturtulmamıştır. Yapı, ismini taban döşemesi olan Terazzo[43] tekniğinden alır.

[43] Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 1.3.

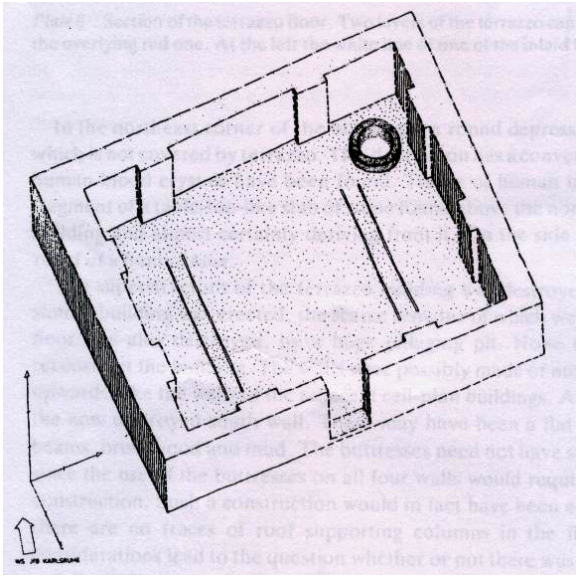
Şekil 59: Çayönü Tepesi Terazzo yapısı.

Yapının dış ölçüleri 12x9.25m.'dir ve kalın taş duvarlara sahiptir. Yapının duvarlarında ikişer tane paye bulunmaktadır. Bu payelerin taşıyıcı olmaktan öte sembolik anlamları olduğu düşünülür (Özdoğan, 1994:49, Forest, 1996:17). Kaba taşlardan inşa edilmiş dış duvarlar 0.8x1.2m. genişliğe sahip olmasına rağmen güney duvarların genişlikleri 40cm.'yi bulur. Duvarların iç kısımlarına yerleştirilen payandalar 1m. kalınlığında ve sadece 25cm. derinliğe sahiptir. Payandalar duvar içlerine düzenli bir şekilde yerleştirilmişlerdir (Schirmer, 1990:382). Yapının taban döşemesi yaklaşık olarak 12cm. kalınlığa ulaşır. Söndürülmüş kireç ile birbirine bağlanan taban, küçük boyutlardaki kireç taşlarından oluşan bir dolgunun üzerine benzer şekilde ancak kırmızı renkte başka bir taşın dökülüp bastırılması ve sonrasında da özenle açkılanması ile oluşturulmuştur. Böylelikle taban üzerinde hiç yükseklik farkı olmadan pürüzsüz düz bir yüzey elde edilmiştir. Kırmızı taban döşemesinin her iki yanında yapının kuzey-güney yönüne paralel ve payelerin hizasına gelecek

Şekil 60: Terazzo yapısı içinden gelen insan yüzlü kabartması olan tekne parçası.

şekilde döşemenin içine yerleştirilen beyaz taşlardan yapılmış iki beyaz hat bulunur. Yapının kuzeydoğusunda ise ağzı kuzeydoğuya dönük kilden yarımay şeklinde bir ocak bulunur. Yapının içinde yer alan tek buluntu üzerinde stilize insan yüzü kabartması bulunan (Şek. 60) sığı bir teknenin büyükçe bir parçasıdır. Yapı, ortasına açılan geniş bir çukur ile tahrip edilmiştir. Yapının ortasına açılan çukur içinden hiç geç dönem malzemesi gelmediğinden bu çukurun aynı evrede ve bilinçli açıldığını söylemek yanlış olmaz. Sonrasında ise üzeri toprakla doldurularak terk edilmiştir. Terazzo yapısının üstünde yenileme evresine ait (Şek. 61) yapının sadece iki duvarı ele geçmiştir. Terazzo yapısının geniş odalı yapılar evresine gelindiğinde önemini kaybettiği düşünülür (Özdoğan, 1994: 49). Yapı yaklaşık olarak 110m$^{2'}$lik bir alanı kaplamaktadır (Forest, 1996:17). Terrazzo yapısına ait duvarların hemen altında daha erken iki yapıya ait duvar kalıntılarının olduğu anlaşılmıştır. Bunlardan en azından birinde küçük paye veya direk çıkıntıları, bu yapıların da özel yapılar olabileceğini düşündürmektedir (Özdoğan, Özdoğan 1989: 71).

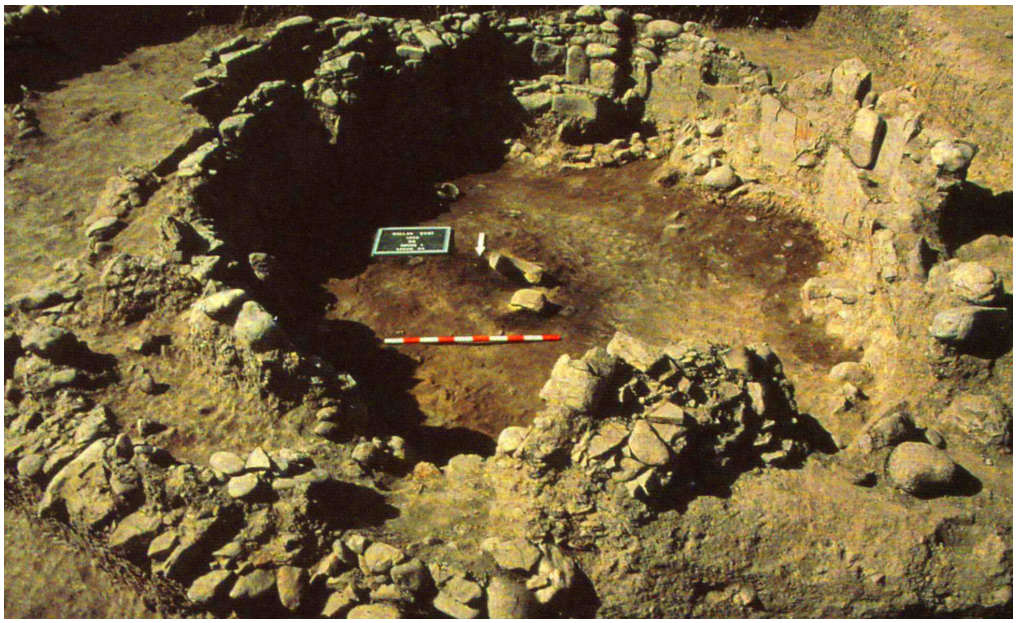

Şekil 61: Çayönü Tepesi Terazzo Yapısı rekonstrüksiyonu.

3.2.4. Hallan Çemi Yerleşmesi

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlenen Hallan Çemi yerleşmesinde, yapıların gömülme geleneği kült binalarda izlenebilmektedir. Yerleşmenin I. tabakasına tarihlenen 2 kült binası A ve B yapıları veya kült bina 1 ve 2 olarak adlandırılmıştır. Yapı A ve B plan, yapım tekniği ve içindeki buluntularla birbirine çok benzemektedir. Bu nedenle aşağıda yapılar beraber anlatılmıştır.

Yapı A ve B: Yerleşmenin güneyinde inşa edilmiş bu iki kült binası arasında 5 m'lik bir mesafe bulunur. Her iki yerleşmedeki diğer yapılar gibi toprağa yarı gömük olarak yapılmıştır. Plan tipi olarak yerleşmedeki konutlara benzese de yapım tekniği ve boyut olarak konutlardan ayrılırlar (Rosenberg, 1999:27).

Şekil 62: Hallan Çemi Kült Bina A.

Çapları yaklaşık 5-6m. olan bu iki kült binası, daha öncede belirtildiği gibi toprağa yarı gömük olarak inşa edilmiş ve yapının duvarları; kalın, yassı kum taşlarının özenli bir

şekilde örülmesinden oluşmuştur (Rosenberg, 1994:124, 1999:27, Rosenberg, Redding, 2000:44). Duvarın dışı çukura yaslanır ancak içten bakıldığında özenli örülmüş bir duvar cephesi görülür. 5m. çapına sahip yapıların giriş kısımlarında 1m. aralıkla yerleştirilmiş bir ikinci duvar bulunur. **Duvar Yükseklikleri:** Duvar yüksekliği 1m.'ye kadar korunagelmiştir. Duvarın iç yüzünde 10cm. çapında, 6 tane direk yeri ve yapının tam ortasında daha büyük ve etrafı taşlarla çevrili bir diğer direk yeri saptanmıştır. Bu direk yerleri yapının çatısının ahşap direklerle desteklendiğini göstermektedir (Rosenberg, 1994:124-125). Kült yapı A'nın (1) (Şek. 62) giriş yeri güneye, kült yapı B'nin (2) (Şek. 63) ise güneydoğuya doğru yöneliktir.

Şekil 63: Hallan Çemi Kült Bina B.

Her bir yapının duvarlarının iç yüzü, yarım ay şeklinde bir taş seki ile çevrelenmektedir. Bunun yanı sıra yapıların içinde bir ocak yeride saptanmıştır (Rosenberg, 1999:27, Rosenberg, Redding, 2000:44). Yapının tabanı ise sarı kum ve alçı karışımı oluşan bir malzeme ile sıvanmış ve birçok defa da yenilenmiştir (Rosenberg, 1999:27, Rosenberg, Redding, 2000: 44-45).

Buluntu topluluğunun Durumu: Yapı içersinden günlük kullanıma ait olabilecek bir buluntuya rastlanmamıştır.

Sembolik Objelerin Durumu: Yapıların bir diğer özelliği ise yapı çevresine ve içine sembolik objelerin bırakılmasıdır. Bu iki kült binasının çevresinden obsidyen ve bakır parçalarına rastlanılmıştır. Yapı çevresinde bu tarz buluntulara rastlanılmış olması, yapının farklı bir işleve sahip olduğunu gösteren verilerden bir tanesini oluşturur (Rosenberg, 1999:27). Yapı B (2), içinde ise girişin hemen karşısında, muhtemelen bir direğe veya bir duvara asılı duruyorken düşmüş ve alt çenesi olmayan, büyükbaş hayvana ait kafatası (Şek.64) ele geçmiştir. Bunun yanı sıra yapı içinden baklava biçimli bir boncuk, tüm olarak korunmuş, oval biçimli bir taş kap ve keçi kafası biçiminde yontulmuş havan eli (Şek. 65, 66) ile toplam 8 parça bakır ele geçmiştir (Rosenberg, 1994:125). Bırakılan bu objelerin sembolik önemi ve anlamı olduğu çok açıktır (Rosenberg, Redding, 2000:46).

Şekil 64: Yapı içersinden gelen büyük baş hayvan kafatası.

Şekil 65,66: Keçi Boynuzu biçimli havan elleri.

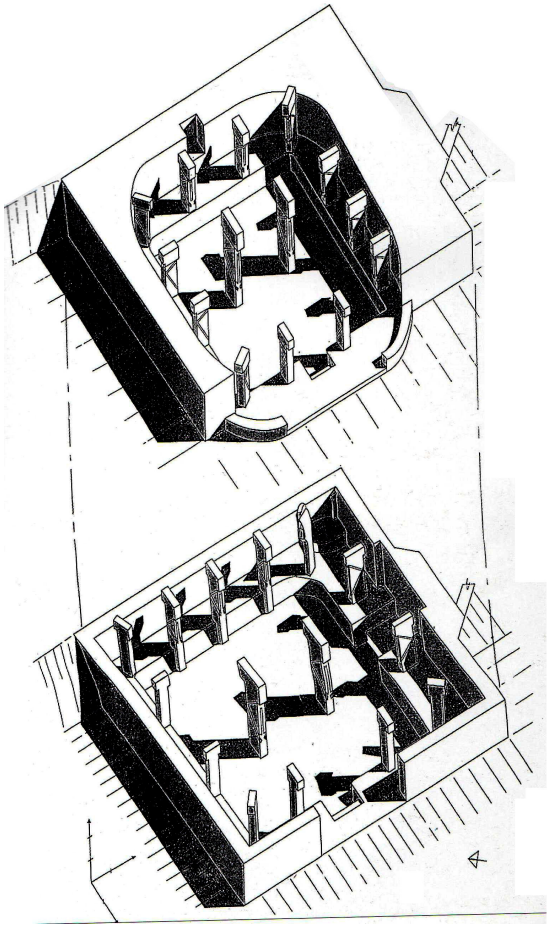
Her iki yapı içersinden de günlük kullanıma ait olabilecek buluntulara rastlanılmazken yukarıda değinilen sembolik anlamı olan nesneler, yapı terk edilmeden önce yapı

içersine bırakılmıştır. Yönleri farklı olan giriş yerlerinin yapı gömülmeden önce kapatılıp kapatılmadığına ve yapının gömüldüğü dolgunun niteliğine dair yayınlarda herhangi bir bilgi edinilmediği için bilinmemektedir. Yapının tabanı, seki, içindeki buluntuların korunmuş ve duvar yüksekliklerinin 1m.'ye kadar yükseklikte bozulmamış olması ancak içinin doldurulması ile mümkün olabilmektedir. Tüm bu göstergeler Hallan Çemi yerleşmesi 1. evre kült binalarının terk edilmeden önce gömüldüğünü gösteren verilerdir. Yapıların gömüldükten sonra yakıldığına dair ise bir bulgu ele geçmemiştir.

3.2.5. Nevali Çori Yerleşmesi

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlenen (PPNB) Nevali Çori yerleşmesinde yapıların gömülmesi geleneği kült binalarda izlenebilmektedir. Yapı I, II ve III olarak tanımlanan kült binaları (Şek. 67) ve bu yapıların gömülmesinin göstergelerine bu bölümde değinilmiştir.

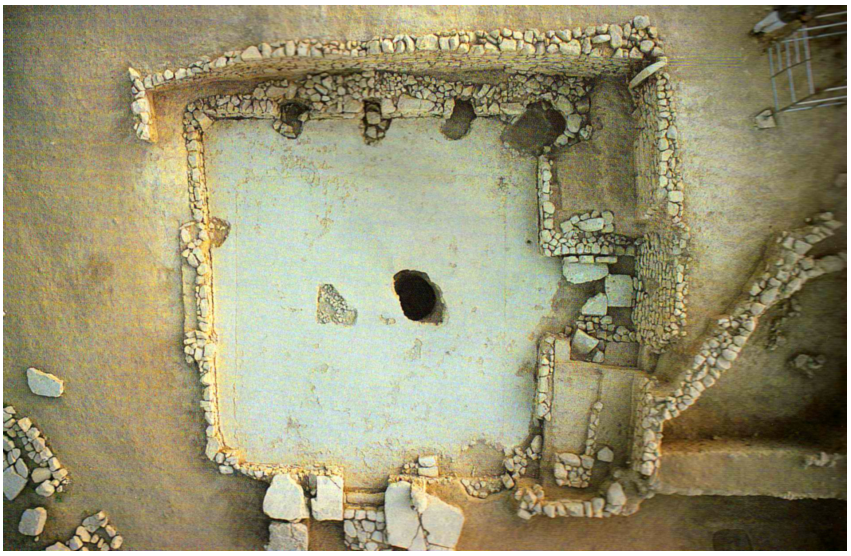
Kült binaları höyüğün kuzeybatı terasında konutlardan farklı bir konumda inşa edilmiş ve II. tabakadan itibaren görülmeye başlanmıştır (Hauptmann, 1999:74). Üst üste inşa edilmiş olan kült binalarında son iki evreye ait II ve III olarak numaralandırılmış olanlar anlaşılabilmiş V. tabakaya tarihlenen I ise tahrip olduğundan pek anlaşılamamıştır (Hauptmann, 1993:41).

Şekil 67: Nevali Çori Kült Bina II ve III.

Yapı I: Kült binalarının en eskisi olan Yapı I, sadece güneydoğu kesiminde, yaklaşık 4m. uzunluğunda bir dış duvar ile saptanmıştır. Duvar hafif eğimli bir yamacın içine oturtulmuştur. Yapıya ait kırılmış payeler ve daha önemlisi heykeller yapıdan alınmış ve bir sonraki kült binada devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Yapı I'in inşasında önce çakıllı konglomera cinsi bir taş kütlenin içine çukur açılmış ve çukurun kuzeydoğu kısmı yaklaşık 3m. kazılmış olması gerekir. Ayrıca burada 2m. aralıklarla konulmuş kireçtaşı kayalıklar da görülür. Böyle hazırlanmış bir arazide, Yapı I'in arka duvarı eğimli yamaca kazılmış ancak vadiye bakan kısım açılmıştır. Yapı, toprağa yarı gömük gibi gözükse de güneyden bakıldığında böyle olmadığı anlaşılır (Hauptmann, 1993: 41-42).

Yapı II (H 13 B): Yapı I'in üstüne inşa edilen (Şek. 68) Yapı II, neredeyse kare planlıdır ve 13.90x13.50m. ölçüleriyle 188m^2'lik bir alanı kaplar (Hauptmann, 1999: 74). Yapının tamamı açığa çıkarılmış ve iyi korunmuş bir şekilde günümüze kadar ulaşmıştır. Yapı inşasında yumuşak, hafif işlenmiş kireçtaşları seçilmiştir. Yapı dış ölçüleriyle güneydoğu-kuzeybatı yönündedir. Yapının iç ölçüleri 9.15m. kuzeydoğu ve 8.40 güneybatı yönüyle hafif trapez şeklindedir. Yapı, güneybatı-kuzeydoğu yönünde 9.20m.'dir (Hauptmann, 1993: 43, Hole, 2000:201).

Şekil 68: Nevali Çori Kült Bina II.

Yapının kuzeydoğu yönündeki ve yamaca doğru olan dış çevre duvarlarının yüksekliği, yapı kullanımdayken 2.80m. olmalıdır ancak günümüze 90 cm. kadarı ulaşmıştır. Diğer yerlerde 50 cm.'ye varan duvar genişlikleri bulunur ve duvarlar kırık kireçtaşları ile özenle örülmüştür (Hauptmann, 1993: 43, 1999:74).

Duvarların iç kısmı beyaz kille sıvanmış ve üzerlerinde yer yer kırmızı, siyah boya izlerine rastlanmıştır. Bu durum, iç duvarların büyük bir olasılıkla boyalı olduğunu düşündürür. Yapı içersini, yaklaşık 1m. derinlikte yassı kireç taşlarının çamur ile tutturulmasıyla yapılmış bank çevreler (Hauptmann, 1993: 47, 1999:74). Bu bankın araları toplam 13 'T' başlı paye ile çevrelenmiştir. Yapıya giriş güneybatıdan 2 basamakla inilerek gerçekleştirilir. Yapı, terazzo tabanlıdır. Terazzo taban, çok sağlam olarak korunmuş gri, beyaz rentedir ve 15 cm. kalınlıpa varan kireç taşları ve alçı harcın yere serilmesiyle oluşturulmuştur. Taban yaklaşık 81m^2'lik iç alanı kaplar ve yapının içini çevreleyen taş bankların önünde hafifçe yükselerek 2 cm. kalınlığındaki sıva üzerinden yükselerek geçer. (Hauptmann, 1993: 46, 1999:74). Yapının ortasında 2 payenin olması büyük bir olasılıktır ve belki de bu payeler kült bina III'te kullanılmıştır (Hauptmann, 1999: 44).

Yapının çevresindeki dış duvar, yamaçtan gelen su için oluk şeklinde açık bırakılmıştır. Bu açıklık 1.25m. uzunluğundadır ve açıklığa suyun dolması için içi taş ile döşenmiştir (Hauptmann, 1993: 44).

Bahsi geçen banklar arasına yerleştirilmiş payelerin yükseklikleri 2.30-2.40m. arasında değişir. Dikdörtgen kesitli bu payeler yaklaşık 50x40cm. ölçülere sahiptir. 13 payenin kırık olanlarının sadece 5 tanesinin alt kısmı ele geçmiştir. Payelerin T başlığı olduğu ve bununla yapının çatısını desteklediği düşünülür (Hauptmann, 1993: 45-46). Yapının güneydoğu duvarının 2.50 m.'sinde içeriye doğru girinti yapan bir niş oldu görülür. Bu nişin tabanının sıvalı olmadığı ve büyük bir olasılıkla yapı I'in kırık payeleriyle inşa edilmiştir. Kült bina II, mutlaka kabartma ve heykellerle bezenmiş olmalıdır. Hatta

saptanan kuş-insan karışımı bir betimleme dikkat çekicidir. Yapının doğu köşesinde bulunan podyuma üzerinde kabartmalar olan 1.70m. yükseklikte ve öne doğru çıkıntı yapan bir payenin yerleştirildiği anlaşılır. 1.95m. yüksekliğe sahip diğer paye ise kuzeydoğu duvarı ve yassı taşlarla döşeli bank arasında bulunur. Bu payenin üzerinde tam olarak anlaşılmayan betimlemeler görülür (Hauptmann, 1993: 47).

Yapının alanı yeni duvarların örülmesi ile daraltılmış ve araları taş, toprak karışımı ile doldurulmuştur. Yapı III'de bunun üstünde oluşmuştur.

Yapı III (H 13 C): Kült binası II'nin doğrudan üstüne inşa edilmiştir. Buna bağlı olarak yapının alanı daralarak 155m^{2}ye (Şek. 69) inmiştir. Kült bina II'deki terazzo tabanda kısmen yenilemeler yapıldıysa da eski taban kült bina III'de kullanılmıştır. Yapı içinin boyutları 12.10x12.80m. olarak bir dikdörtgen şeklini meydana getirir. (Hauptmann, 1993: 49).

Şekil 69: Nevali Çori Kült Bina III.

Dış duvarları kült bina II'de de olduğu gibi içeriden bir taş döşeli bank ile çevrelenir ve yine eski yapıda olduğu gibi T başlı payeler banların arasına ve yapının ortasına yerleştirilmiştir. Bu payelerden 10 tanesi bank aralarına, 2 tanesi de girişi oluşturan

basamakların yanına yerleştirilmiştir. Mekanın ortasında yer alan 2 payenin üzerinde rölyefler bulunur (Hauptmann, 1999: 74).

Yukarıda bahsi geçen iki duvar arasının doldurulmasından kasıt budur;yapının 1m. genişliğindeki eski dış duvarına dayanmış yeni duvar eklenmiştir ve duvarın kalınlığı 1.50m'ye ulaşmıştır. Böylece kült bina II'de yer alan niş kapanmış ve yapının bu anlamda planı değişikliğe uğramıştır. Eski yapının dış duvarı ve yeni yapılan duvar arasında 2.50m. genişliğinde koridor görünümünde bir açıklık meydana gelmiştir. Bu açıklığın içi moloz ve kırık taş parçaları ile doldurulmuştur. Yapı II'den farklı olarak dış duvarların köşeli değil daha çok yuvarlatılmış olduğu görülür (Hauptmann, 1993: 49). Yapının içini çevreleyen bankların taş plakalarla[44] döşenerek oluşturulduğunu daha önce belirtmiştik. Yapının 3 duvarını içten çevreleyen bu taş plakalar, 1.30m. genişlikte ve 5-7 kat kil harç ile tutturularak yapılmıştır. 1.90m. uzunluğunda ve 15-20cm. kalınlığındaki plakaların üzerileri özenle parlatılmıştır (a.e., 1993:50).

Mekanın içini çevreleyen taş bankların uzunluğu kuzeybatıdan 7.30m., güneydoğudan 7.90m. olarak ölçülmüştür. Giriş kısmının taban seviyesi, doğu köşeden vadiye bakan batı köşesine doğru 18cm. alçalır. Girişte, taş plakalarla kaplı avlu olarak tanımlanan alan, kült bina II'ye göre pek fazla değişikliğe uğramadan kalmıştır. Bu alan, erezyon ve günümüz sulama kanalı ile tahrip olduğundan yapının giriş kısmı tam olarak anlaşılamamıştır. Giriş cephesinde yer alan 2 çatı desteği ile mekan aydınlık tutulmuş olmalıdır. Basamaklı girişten mekana girildiğinde 2 paye arasından arka duvarda yer alan niş göze çarpar. Ortada yer alan 2 payenin sadece batıdakinin yarısı in-situ durumda ele geçmiştir. Payeler girişin iç kenarından 4m., kuzeybatı banklardan 2.25m. uzaklıkta bulunur. Alt yarısı in-situ durumda saptanan sütunun üst yarısına batı terasta rastlanmıştır. Sütunun enine kesit ölçüleri 80cm.'e 33cm.'dir ve dikdörtgen şeklindedir. Payenin yüksekliği 3m.'yi bulur ve payenin yapıldığı taşlar, yapının içini çevreleyen banklarda kullanılan taşlar gibi sert kireç taşındandır ve büyük ihtimalle aynı yerden

[44] Bu taş palakaların ovanın 3km. yukarısında yer alan Bedirdikmen Tepesi'nden getirildiği düşünülür.

getirilmişlerdir. Payenin geniş kısmında iki bükülü kolun payeyi sarar biçimde bir yapılmış bir kabartma görülür. (Hauptmann, 1993: 50, 51, 52).

Buluntu Topluluğunun Durumu: Yapıların gömülmesi işlemi sırasında, yapı içlerinden günlük kullanıma ait eşyaların çıkarılmasından ve yapı içlerine bilinçli olarak bırakılan sembolik objelere bölüm 2.3.'de değinilmişti. **Sembolik Objelerin Durumu:** Nevali Çori yerleşmesinde Kült bina II ve III içersinde yukarıda bahsedilen payeler yapı içersinde özellikle bırakılmıştır. Nevali Çori yerleşmesinde ve başka yerleşmelerde de örneklerini görebileceğimiz gibi bazı payelerin bilinçli olarak kırılmış olması ise büyük bir olasılıktır. Yerleşmedeki kült bina II ve III'e özgü olarak toplam 11 heykel saptanmıştır. Aşağıda ayrıntılarıyla değinilecek olan heykellerin yine yapı içersine bilinçli olarak bırakıldığı düşünülebilir.

Yapının arka duvarında yüz kısmı tahrip olmuş 37cm. yüksekliğinde bir insan kafası yontusu ele geçmiştir. Kulakları belirtilmiş ve saçı olmayan bu yontunun arka yüzünde saç kuyruğunu andıran üçgen başlı, kıvrılan bir yılan kabartması bulunur. Bu yontu büyük bir figürinin veya heykelin parçası olabilir. büyük bir ihtimalle kült bina II'de bu yontu buraya bilinçli olarak yerleştirilmiştir (Hauptmann, 1993: 55, 1999: 75-76). Yine 37cm. yüksekliğe sahip kolları, bacakları ve başı olmayan insan bedeni (torso) nişin içersinde bulunmuştur. Boynunda 'V' şeklinde bir kabartma olan bu beden yontusunun arka kısmının özenle, ön kısmın ise kaba işlendiği görülür. heykelin arka kısmında bulunan bir çıkıntıdan kafa kısmının kuş kafası şeklinde yapıldığı anlaşılmıştır. Bu heykel insan ve kuş karışımı bir yaratığı andırmaktadır (Hauptmann, 1993:60, 1999:76).
Kült bina III'e ait doğu köşede yer alan seki üzerinde 50cm. yükseklikte, kuş heykeline rastlanmıştır. Kuş, başı hafif öne eğik ile uçan pelikan veya akbaba benzeri bir kuşa benzemektedir. Kanat kısmının altında görülen kırılmış bölümler, bu heykelin bir paye üzerine oturtulduğunu düşündürür (Hauptmann, 1993:60, 1999:76).

Aynı yapı içersinde yapının kuzeydoğusundaki taş sekinin altında 34cm. yükseklikte ayakta duran kuş heykeli ele geçmiştir (Hauptmann, 1993:66, 1999:76). Bunun yanı sıra duvar içine özenle yerleştirilmiş 60cm. yükseklikte insan-kuş karışımı yontu ele geçmiştir. 4 parçadan oluşan toplu halde ele geçen heykeller ise arka arkaya dizilmiş ve kolları birbirine geçen baş kısmı kırılmış olan akbaba heykelidir (Hauptmann, 1999:76)

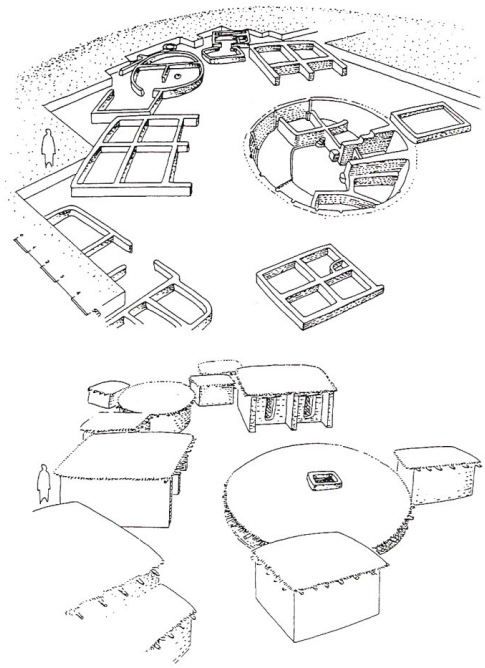
Üst üste inşa edilen kült bina II ve III arasında çok belirgin farklar yoktur. Yapının üstüne diğeri inşa edilirken bazı kısımlar değiştirilmiş bazı yerleri ise aynı kalarak tekrardan kullanılmıştır. Yapının işlevi bir şekilde sona erip terk edildiğinde ise yapı içersine yukarıda değinilen buluntular bırakılmıştır. **Yapı İçi Dolgunun Durumu:** Yapı içinden gelen dolgunun niteliği ile ilgili yayınlarda bir bilgiye rastlanmadığından tam olarak yapı içi dolgu hakkında net bir şey söylemek doğru olmayacaktır ancak yeni inşa edilen duvarlarla eski duvarların arasındaki açıklığın taş, toprak ve molozla doldurulduğuna yukarıda değinilmişti. Yapının iki basamaklı giriş kısmının ve çevresinin yukarda bahsi geçtiği gibi erezyon ve diğer sebepler ile tahrip olduğunu belirtmiştik. **Giriş Yerlerinin Durumu:** Yapıların gömülmesi geleneğinde giriş yerlerinin bilinçli olarak kapatıldığı görülür ancak bu binaların giriş yeri kısmı tahribattan dolayı anlaşılamamıştır. Dolayısıyla giriş yerinin kapatılmış olup olmadığı anlaşılmamıştır. Ancak yapının gömüldüğünü söylemek yanlış olmaz. **Duvar Yüklekliği:** Çünkü yapıya ait duvarlar ve payelerin büyük bir kısmı çok iyi korunmuş ve ayakta kalarak günümüze kadar ulaşmıştır. Kuzeydoğu çevre duvarının ölçüleri 2.80m. yüksekliğe kadar ulaşır. Doğu köşede bulunan duvar hemen önünde yer alan ve kırılmamış payenin yüksekliğine kadar ulaşmaktadır. Duvarların iç yüzeyleri oldukça korunmuş bir şekilde karşımıza çıkar. Yapının erezyonla tahrip olmuş kısmını saymazsak yapı içersinden başka yerlerde kullanmak için taş gibi bir malzeme çıkarılmamıştır. Yukarıda değinilen özellikler ve yapının ve içersine bilinçli olarak bırakılan objelerin günümüze bu denli korunmuş durumda gelmesi, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de yapıların gömülmesi geleneğinin Nevali Çori yerleşmesindeki kült binalar için de geçerli olduğunu gösterir.

3.3. Orta Fırat Havzası ve Güney Levant

Bu bölümde Orta Fırat Havzasından Suriye'de yer alan Jerf el Ahmar Yerleşmesi ve Güney Levant'ta yer alan Ain Gazal ve Beidha yerleşmeleri yapıları, yapıların gömülme geleneğinin göstergeleri ile aşağıda sınanacaktır.

3.3.1. Jerf El Ahmar Yerleşmesi

Jerf el Ahmar yerleşmesinde PPNA dönemine tarihlenen EA 30 ve PPNA'dan PPNB dönemine geçişte inşa edilmiş EA 53 ve EA 100 isimli kült binaları da, (Şek. 70) yapıların gömülmesi geleneği izlenip izlenmediği açısından sınanacaktır. Aşağıda bu yapılarla ilgili ayrıntılara değinilecektir.

Şekil 70: Jerf el Ahmar yerleşmesinde kült binaların konumu

EA 30 Yapısı: Yapıların toprağa yarı biçimde inşası yerleşmenin karakteristik özelliğini oluşturur ve kült binaları da bu nitelikte yapılmıştır. EA 30 yapısı yuvarlaktan daha çok oval plana sahiptir ve 7.40m., 6.80m. çapındadır. Toprağa gömük olan yapının, yüzeyden derinliği ise yaklaşık olarak 2,60m.'dir (Stordeur v.d., 2001: 32). EA 30 yapısı başka bir yapının üstüne inşa edildiğinden zemin düzenleme çalışmaları yapılmamıştır. Duvarlarda hemen hemen aynı boyuttaki, içeriye bakan yüzeyleri hafif düzeltilmiş kireçtaşlarının kullanıldığı görülür. yukarıya doğru çıkıldıkça taşların boyutlarının küçüldüğü gözlenir. Bir önceki yapıya ait direk yerleri, eski ve yeni yapı ile arasındaki boşluk taş ve toprak karışımı bir dolgu ile doldurulmuştur. Yapının duvarlarının önünde çapları 15-30cm. arasında değişen direk yerlerinin izlerine rastlanmıştır (a.e., 2001:33).

Duvar Yüksekliği: Yapının doğusunda yarım daire şeklinde iki taşıcı duvar ve bu duvarların önünde tamamı korunarak günümüze ulaşmış 1.30m yüksekliğinde küçük bölme duvarları bulunur. Bu bölme duvarları yapının batı kısmını birbiri ardına sıralanmış 6 küçük hücreye böler. Bu altı hücrenin karşısında yüksekliği 35-50cm. arasında değişen bir kere yenilendiği ve kullanım evresine sahip bir seki bulunmaktadır. Seki somun biçimli taşlar ile örülüp bitkisel katkılı bir kil harç ile sıvanmıştır (Stordeur, 2000:47).

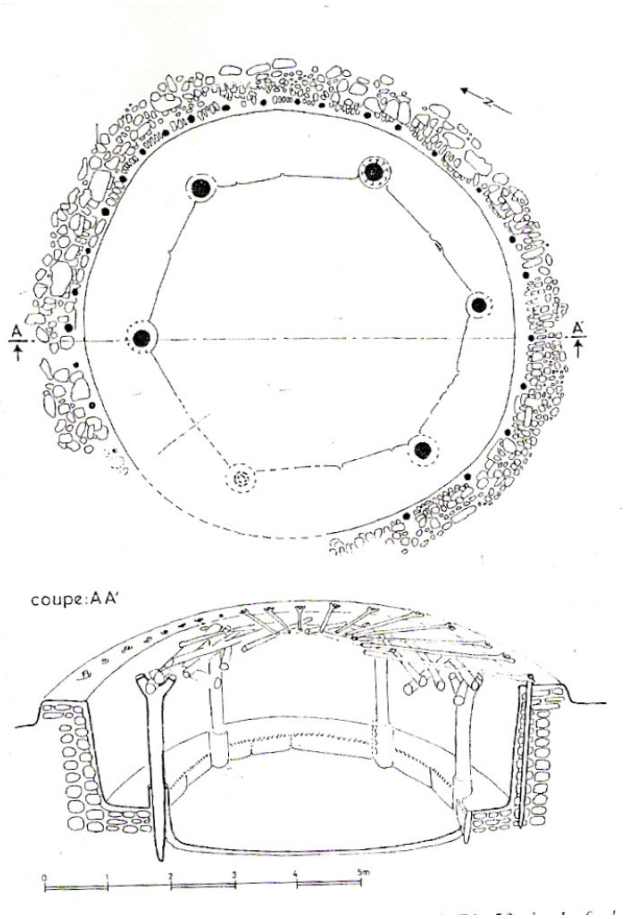
Yapının ortasına doğru uzanan 8 duvar, yapıda çokgen şeklinde bir boşluk yaratır. EA 30'un tabanı ise ortalama 5cm. çapında değişen çakıl taşlarının su ve kireç karışımından oluşan beton görünümüne dönüşmüştür. Yapının çatısında taşıyıcı duvarlardan ortadaki direk yerine uzanan ahşap malzeme ile oluşturulmuştur.

Buluntu Topluluğunun Durumu: Yapı içersinden günlük kullanıma aitolabilecek bir buluntuya rastlanmamıştır. **Sembolik Objelerin Durumu:** EA 30 yapısının ortasında sırtüstü yatar pozisyonda kafası olmayan bir iskelet bulunmuştur. Yapının yangın geçirmesiyle üzerine düşen moloz ile beden ezilmiştir. Yapının birkaç hücresi içinden aletler ve hayvan (daha çok sığır) kalıntılarına rastlanılmıştır. Aletlerin özellikle büyük

boyutlu oluşu dikkat çekicidir ve üzerlerinde kullanım izine rastlanılmamıştır. Obsidyenden yapılan aletlerin daha çok prestij aleti olduğu söylenirken 1 ezgi taşı üzerinde aşıboyası izine rastlanılmıştır. Tüm bu buluntuların yapıya bilinçli olarak bırakıldığı söylenebilir (Stordeur, 2000:45). **Yanma Durumu:** Yapı bilinçli olarak yakıldıktan sonra ise doldurulduğu görülür. **Yapı İçi Dolgunun Durumu:** Dolgunun niteliği hakkında herhangibir bilgiye ulaşılamamıştır. Yapı ve yapı içi öğeler bu nedenle günümüze korunarak ulaşmıştır.

EA 53 Yapısı: Yerleşmenin doğu bölümünde yer alan EA 53 kült binası diğer yapılardan farklı olarak höyüğün alçalan terasları üzerinde inşa edilmiştir. Yapı 7m. çapında, (Şek. 71) yuvarlak planlıdır. Jerf el Ahmar'daki diğer yapılar gibi 2m'ye kadar toprağa yarı gömüktür. Yapının tabanı kalın bir kil tabakası ile sıvanmış, üzerlerinde ise boya izlerine rastlanmıştır. Taşıyıcı duvarların önüne diğer yapılarda da olduğu gibi belli aralıklarla yerleştirilmiş direk yerleri saptanmıştır. Direklerin araları ise yassı taşlarla kaplanmıştır. Yerden yukarıya doğru küçülen bu taşlar 1.28m. uzunluğunda ve 45-5, 11-17 arasında değişen genişliğe sahiptir (Stordeur v.d., 2001:41). EA 53 yapısında EA 30 yapısında görülen hücreler görülmez yalnızca yuvarlak iç mekanı çevreleyen bir seki bulunur ve EA 30 yapısında olduğu gibi yapı içinde çokgen bir alan oluşturulmuştur. Kireçtaşlarından yapılmış olan sekinin ön yüzeyi özenle friz ve üçgen zikzaklar şeklinde yontularak kabartmalar ile betimlenmiştir. Seki, tabana ve taşıyıcı duvara balçık ve içinde çakıltaşları bulunan bir harç ile bağlanmıştır. Yapının ortasında yer almış olan direk yeri ile de taşıyıcı duvarlar arasına yerleştirilen ahşap malzeme ile çatı oluşturulmuştur (Stordeur, Abés, 2002:572).

Direklerden birinin sıvasının üzerinde ise kıvrımlı bir yılan motifi görülür. Bu bezeme Jerf El Ahmar'daki diğer buluntulardan da bilinmektedir. Sekiye ait bir döşeme taşı üzerinde ise oyularak yapılmış başsız bir insan vücudu ve hemen yanında yırtıcı bir kuşa ait betimlemeler gözükmektedir (Stordeur v.d., 2001:41).

Şekil 71: Jer el Ahmar, EA 53 Yapısı.

Buluntu Topluluğunun Durumu: Yapı terk edilmeden önce içi temizlenmiştir ve içersinden günlük kullanıma ait olabilecek hiçbir buluntuya rastlanılmamıştır (Stordeur v.d., 2001:40). Sekinin üzerinde yer alan bezemelerin bazı kısımlarının kullanımdan dolayı aşındığı gözlenir. Bu da sekilerde oturan birçok insanın ve yapının bir kült binası olduğuna dair önemli bir göstergedir. **Sembolik Objelerin Durumu:** Sekinin yapımından önce içine bırakılmış yavru bir boğaya ait 2 kürek kemiği yapının kutsandığına veya yapıyla ilgili bir başka inancı akla getirmektedir (Stordeur v.d., 2001:41).

Yanma Durumu: Yapı EA 30 daki gibi bir yangınla kullanımına son verilmiştir. Ancak yangının EA 30'daki kadar şiddetli olmadığı çatıdan düşen ahşap parçalarının analizinin

yapılmasına sebebiyet vermiştir. Yapı içine girişin nasıl gerçekleştirildiğine dair net bir gösterge olmamasına rağmen çatının ortasındaki açıklıktan bir merdiven ile yapıldığı düşünülür (Stordeur v.d., 2001:40). **Yapı içi Dolgunun Durumu:** Dolgunun niteliği hakkında yayınlarda herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır.

EA 100 Yapısı: Yerleşmenin batı tepesinde konumlandırılmış EA 100 yapısı 1999 yılında açığa çıkarılmış ve aynı sene yerleşme sular altında kalmıştır. Diğer yapılar gibi toprağa yarı gömük inşa edilen bu yapının çapı 7m.'dir ve yüzeyden derinliği ise 2m'yi bulur. Destek duvarları yine taşlardan örülerek yapılmış ve kil ile sıvanmıştır. Bazı sıva parçaları üzerinde boya izlerine rastlanıldığından yapının duvarlarının boyandığı düşünülebilir (Stordeur, Abbés, 2002: 572).

Duvarın hemen önünde diğer yapılara benzer şekilde bir seki bulunur. Sekinin genişliği yaklaşık 1m.'dir ve her kenarı 2,5m. uzunluğunda olan bir eşkenar altıgeni meydana getirir. Böylelikle yapının ortasında genişçe bir mekan ayrılmış olur. Bu altıngen sekinin her açısında bir ahşap direk yeri bulunur ve yapının çatısının ahşap direkler ile desteklendiği anlaşılır. Taşlarla döşenmiş sekinin ön kısmı sert kireç taşlarının oyulması ile çeşitli zikzaklar ve frizlerle bezenmiştir (Stordeur, Abbés, 2002:573, Stordeur v.d., 2001: 47).

Buluntu Topluluğunun Durumu: Yapı içersinden günlük kullanıma ait olabilecek bir buluntuya rastlanmamıştır. **Yapı İçi Dolgunun Durumu:** Dolgunun niteliği hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. **Yanma Durumu:** Yapı gömüldükten sonra yakılmıştır.

3.3.2. Ain Gazal Yerleşmesi

Ain Gazal yerleşmesinin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin B ve C evrelerine ait tabakalarına ait kült binaları saptanmıştır (Rollefson, 2000: 175). Yerleşmede PPNB

dönem yapılarında iki çeşit görülmüştür. Birincisi küçük boyutlarda ve oval ya da yuvarlak planlı olan yapılardır. Diğeri ise daha büyük ve dikdörtgen planlı olanıdır (Rollefson, 2005:7). Bu evrelere ait kült binaların, terk edilmeden önce gömüldüğü ve bu sebeple günümüze iyi durumda korunarak ulaştığı saptanmıştır. Rollefson (1998: 54), yapılara yüklenen anlam ve bu şekilde gömülmeleri ile yapıların mecazi anlamda 'ölmüş' olarak kabul edildiğini düşünür. Aşağıda Ain Gazal yerleşmesinde gömülen kült binalarına ve gömülmelerinin arkeolojik göstergelerine değinilmiştir.

CB I Yapısı (Circular Building): Yerleşmenin kuzey kesiminde yer alan CB I yapısı (Şek. 72) CB II yapısı ile yan yana konumlandırılmıştır. Dairesel planları ve çap ölçüleri bakımından diğer yapılardan ayrılan ve birbirine çok benzeyen bu iki yapı birçok mimari özellik ile normal konut yapılarından ayrılırlar (Rollefson, 1998:47).

Şekil 72: Ain Gazal yerleşmesi, CB I yapısı.

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin geç B evresine (LPPNB) tarihlenen CB I yapısının çapı yaklaşık 2,5m.'dir. Bu dairesel mekanda genişce bir ocak veya sunak olarak adlandırılan bir öğe bulunur (Rolefson, 2000:175). Yapının duvarları çift dizi halinde

20x30x7cm ölçülerinde değişen kireç taşlarının örülmesinden meydana gelmiştir. Yapının güney kısmını çevreleyen dairesel duvar büyük bir ihtimalle erezyon sonucunda tahrip olmuştur (Rolefson, 1998:47). Yapının tabanı kireç sıva ile yapılmış ve toplam 8 defa yenilendiği görülmüştür. Yenilemeler doğrudan bir önceki tabanın üzerine yapılmış ve her taban yenilemesinde kırmızı boya izlerine rastlanmıştır (Rollefson, 1998:47, 2000:175). Tabanın tam ortasında bulunan 60cm çapında ve 40 cm derinliğe sahip deliğin ise yapının kült etkinliklerinde kullanıldığı düşünülmektedir (Rollefson, 1998:47).

Buluntu Topluluğun Durumu: Bu yapı içersinden hiçbir buluntu gelmemiştir. Yapının büyük bir kısmı erezyon ile tahrip olduğundan giriş yeri gibi bir öğeye rastlanmıştır (Rollefson, 2000:175). Yapının diğer kısımları yapının taş ve toprakla gömülmesinden ötürü iyi durumda korunmuştur. Taban da kırıkların olmasına rağmen üzerindeki boya izleri dahil olmak üzere iyi durumda günümüze ulaşmıştır.

CB II (Circular Building): CB I yapısının 4m. kadar güneyinde CB I yapısı kullanılmaz hale gelince, hemen benzeri bir yapı inşa edilmiştir. Plan tipi olarak neredeyse birebir olan CB II (Şek. 73) yapısının alelacele yapıldığı ve öbürünün yerine kullanılması için inşa edildiği anlaşılır (Rollefson, 2000:177).

Şekil 73: Ain Gazal CB I (sağda) ve CB II (solda) yapısı.

Yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü CB II yapısı CB I yapısına oranla daha özensiz bir şekilde inşa edilmiştir. Duvarlarında kireç ve çakmaktaşı gibi malzemenin kullanıldığı CB I yapısının aksine CB II'nin duvarları yumruk büyüklüğünde kireç taşlarının örülmesinden oluşmuştur. Duvar kalınlıkları birbirine benzemesine rağmen duvarın üst yüzeyinin yapısı özensiz yapıldığını göstermektedir (Rollefason, 1998:47). CB II yapısı tabanı da benzer şekilde kireç sıva ile sıvanmıştır ancak sadece bir dönem kullanıldığı tahmin edilir. Taban oldukça tahrip olmuştur. Üzerinde az da olsa kırmızı lekelere rastlanmış ancak üzerinin boyalı olup olmadığı konusunda çok net bir sonuca ulaşılmamıştır. Tabanın sadece yenileme katı vardır ve bu da CB II yapısının çok uzun bir süre kullanılmadığını gösterir (Rollefson, 1998:48).

PPNC döneminde CB II yapısı çok fazla hasara uğradığından dolayı doğu kısımda küçük bir oda veya bir giriş yerine rastlanmamıştır (a.e., 1998:48). Yapının içersinde herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Yapı terk edilmeden önce taş ve toprak karışımı ile doldurulmuştur.

Dikdörtgen Planlı Kült Binası: Yerleşimin doğu alanda Zagra Nehri'ne bakan, dik bir yamaçta konumlandırılmış yapının batı kısmı yamaç eğiminden kaynaklanan bir tahribatla bozulmuştur. Yapının kuzey-güney doğrultulu duvarı 4m., doğu-batı doğrultulu duvarı 5m. uzunluğundadır. Bu duvarında batısı eğimden oldukça tahrip olmuştur (Rollefson, 1998:49, 2000:175). **Duvar Yüksekliği:** Kuzey, doğu ve güney duvarları 75cm. yüksekliğe kadar korunmuştur ve büyük bir ihtimalle bu yükseklik yapının gerçek duvar yüksekliğidir. Yapının en az iki evrede kullanıldığı anlaşılır. Erken evrede doğu duvarı şimdiki duvardan 2m. uzağa ve kuzey-güney doğrultusunda inşa edilmiştir ve 70 cm. yüksekliğinde 3 dikilitaşı içermekteydi (Rollefson, 2000: 176) Yapının ilk evresinde kireç sıvalı ve kırmızı boyalı bir ocak,doğu duvarı ve dikili taşlar arasında bulunmaktaydı. Ocak, 7 yassı taş diliminin yuvarlak hale getirilmesi ile oluşmuştur (Rollefson, 2005:8).

Sembolik Objelerin Durumu: Ain Gazal'daki bu kült binası, terk edilirken, yapı içersinde yer alan 3 dikili taş yerlerinden çıkartılarak batıya doğru yatırılmıştır. Yapının ikinci evresinde çok net izlenebilen, çakıltaşlarının dizilmesi ile oluşmuş yaklaşık $1m^2$'lik platform üzerinden de hiçbir buluntuya rastlanmamıştır. **Yanma Durumu:** Yapının tabanı taşlardan yoksun ve 3-4 cm kalınlığa ulaşan bir kil tabakasından oluşur ve geçirdiği yangın sırasında öyle bir sertleşmiştir ki adeta bir seramik görüntüsünü almıştır. Yapı içersinde oluşan yangın nedeniyle içersindeki dolgudan alınan radyokarbon örnekleri sonucunda yapının, G.Ö. 9866-/+ 132'ye, başka bir değişle geç PPNB'den C'ye geçişe tarihlendiği saptanmıştır(Rollefson, 2005:8). **Giriş Yerlerinin Durumu:** Yapının girişi kireç taşları ile örülerek kapatıldıktan sonra yapı taş ve toprakla doldurularak gömülmüştür (Rollefson, 1998:50, 2000:176-177). Yapının geçirdiği yangının bilinçli şekilde çıkarıldığı düşünülür (Rollefson, 1998:50).

3.3.3. Beidha Yerleşmesi

Yerleşmenin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B'ye (PPNB) tarihlenen tabakalarında yapıların gömülmesi geleneği kült binalardan izlenebilmektedir. Yerleşmenin yaklaşık 45m uzağına inşa edilen, birbirine bitişik ve T1, T2, T3 isimlerini alan yapılardan, yapıların gömülmesiyle ilgili verilere T1 ve T2 yapısında rastlanılmıştır. Aşağıda bahsi geçen yapılara ve yapıların gömülmesi ile ilgili verilere değinilecektir (Kirkbride, 1968b:273).

T1 Yapısı: T1 yapısı bu 3 kült binanın ortasında yer alır ve boyut olarak diğerlerinden daha büyüktür. Yapı 6x3.5m'lik bir alanı kaplar ve oval bir şekle sahiptir. Yapının dış duvarları taşların örülmesi ile oluşturulmuştur. T1 yapısının ufak ve yassı taşların kırılarak, özenli döşenmesi ile yapılmış tabanı mevcuttur. **Sembolik Objelerin Durumu:** Tabanın tam ortasına yerleştirilmiş 0,25x1m. ölçülerinde, sonradan yere yatırılmış bir dikili taş bulunur. Güney duvarının karşısında 1.60x0.75m. ölçülerinde, zemine yerleştirilmiş ve ufak taşlarla desteklenmiş başka bir dikilitaş vardır. Yapıda yer

alan son dikilitaş ise 1.5x1m ölçülerine sahiptir ve güneydoğu köşede yer alır (Kirkbride, 1968a:95).

Buluntu Topluluğunun Durumu: Yapının içinden günlük kullanıma ait buluntu ele geçmemiş, yapının tabanına saçılmış görüntüsü veren deniz kabuklarından yapılmış boncuklar dışında taban, oldukça temiz ele geçmiştir. Yapı içi normal ve çakıl taşlarının sert, killi bir toprakla karıştırılmasından oluşur. **Yapı İçi Dolgunun Durumu:** Yapı içi dolguda, diğer kült binalarda da olduğu gibi, içinde hayvan kemikleri olan yanık ve yama görüntüsünde bir dolgu bulunur (a.e.:95). **Duvar Yüksekliği:** Yapı içi öğeler ve yapının duvarları, yapının doldurulması sebebiyle oldukça korunarak günümüze iyi durumda gelmiştir.

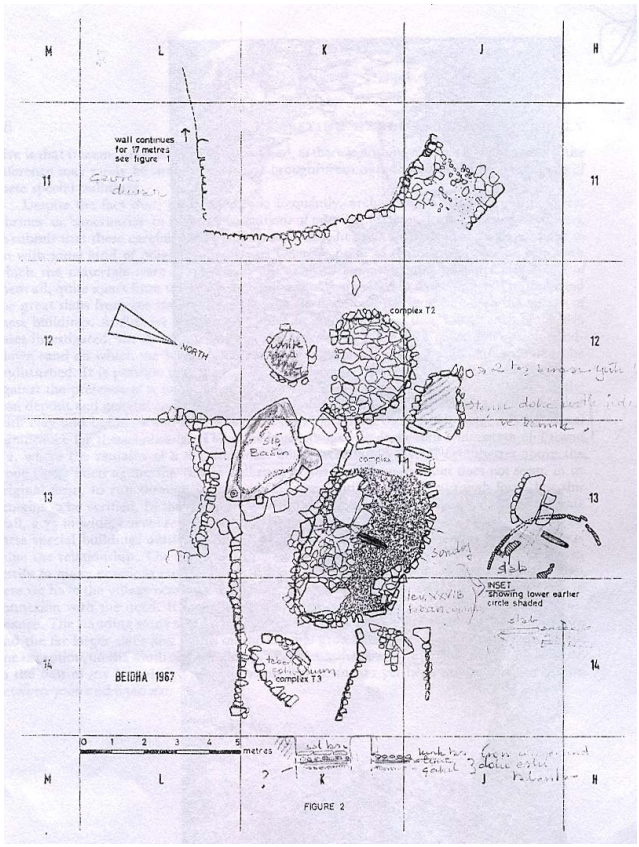
T2 Yapısı: Bitişik olarak inşa edilmiş kült binalarından en batıda yer alanı T2 yapısıdır. Diğer kült binaları içinde boyut olarak en küçük olanıdır.

Daha çok yuvarlak bir plana sahip yapının tabanı yassı taşların özenle döşenmesi ile oluşmuş. Yapının doğusunda ise yükseltilmiş bir giriş yeri bulunur (Kirkbride, 1968a:93). Yapı içinde başka herhangi bir mimari öğe görülmemiştir.

Buluntu Topluluğunun Durumu: Yapı içersinden günlük kullanıma ait veya sembolik olarak bırakılmış bir buluntuya rastlanmamıştır bu sebeple yapının tabanı oldukça temizdir. **Yapı İçi Dolgunun Durumu:** Yapı içersinin doldurulduğu dolgu; taş ve sert kil karışımından oluşur. Bahsi geçen bu kil dolgu içersinden az sayıda da olsa çakmaktaşı ele geçmiştir. Köy civarındaki su birikintisinden çıkarıldığı anlaşılan dolgu, tüm bu özellikleriyle 'özel' bir anlama sahipmiş izlenimi verir. Kil ve taş karışımı bu dolgu üzerinden duvarın üst seviyesine kadar sadece kil ile doldurulmuştur. Bu yapının dolgusunda da içinden hayvan kemikleri gelen yanık, yama görüntüsünde bir dolgu daha bulunmaktadır (Kirkbride, 1968a:93). Yapının günümüze kadar bozulmadan korunması

ve yukarıda bahsedilen tüm bu göstergeler, yapı içersinin doldurularak gömülmesi geleneğinin bu yapılarda izlenebildiğini gösterir.

Yerleşmedeki kült yapılarından T1 ve T2'nin (Şek. 74) terk edilmeden önce içinin doldurulup gömüldüğü anlaşılmıştır (Kirkbride, 1968a:96). Yapılar yukarıda da değinildiği gibi kil ve çakıllı bir dolgu ile doldurulup gömülmüştür. Bunun yanı sıra, dolgu içinde yama görüntüsündeki yanık ve hayvan kemikli kısmın ise ayrı bir uygulamayı gösterdiği düşünülür. **Yanma Durumu:** Kirkbride, bu yanık dolgunun, yapının gömülmesinden sonra yapı içinde yakılan bir ateş ve burada bir yemek hazırlanmış olduğunu ve bunun ayrıca inançsal bir öneme sahip olduğunu söylemektedir (Kirkbride, 1967:46, 1968a:96, 1968b: 136-140). Byrd (1994:657) ise Beidha'da görülen yapıların gömülmesi geleneğini, Çayönü Kafataslı yapısı ve Nevali Çori kült binaları ile benzeştirmektedir.

Şekil 74: Beidha, T1 ve T2 yapıları.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. YAPILARIN GÖMÜLME VE YAKMA UYGULAMALARININ TANIMLANMASI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Birçok yerleşme veya aynı yerleşme içersinde, gömülü yapılar olarak tanımladığımız yapılara baktığımızda, bunlarda birbirine benzeyen uygulamaların olduğu ve dolayısıyla bunun standart yapıların, içinde uygulandığı anlaşılmıştır[45]. Yapıların insan gibi gömülmesinin ve sonrasında da yakılmasının nedeni tam olarak bilinmese de, kuralları olan bu uygulamanın törensel bir nitelik taşıdığı büyük bir olasılıktır. Bu bölümde, yapıların gömülmesi ve yakılması uygulamalarının görüldüğü yerleşmeler ve yapılardaki uygulamalar karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir.

4.1. Yapının Arıtılması

İçinden, terk edilen bir mekanda bulunması beklenen günlük kullanıma ait buluntulara rastlanmazken, hemen hemen yalnızca sembolik dünyayı yansıtan buluntuların olması, duvar, taban ve ocak gibi öğelerin sıvanarak bırakılması gibi veriler yapıların gömülmesinden önce arıtıldığını işaret edecek bulgular olarak değerlendirilebilir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, gömülü yapılarda ele geçen az sayıda günlük kullanıma ait buluntunun hiçbirisinin taban üstü veya in-situ olmayıp, tamamen dolgu malzemesi ile geldiği anlaşıldığından, bu tür buluntular değerlendirmemize katılmayacaktır.

Seçilen yerleşmeleri, sıraladığımız ya da benzeri sorular ile ele aldığımızda arıtılmayı gösteren birçok örneğe rastlanmış ve bu uygulama çoğu yerleşmede aynı şekilde gerçekleşse de bazı yerleşmelerde bazı detaylar da saptanmıştır. Örneğin Çatalhöyük yerleşmesinde, gömülü yapıların çoğunda günlük kullanıma ait eşyaların yapıdan

[45] Bkz bölüm 2.3.

çıkarıldığına ve böylece yapıların neredeyse boş (Mellaart, 1962: 51) olarak görüldüğünü daha önce belirtmiştik[46]. Ancak buna ilave olarak Hodder (2006:129), özellikle yapı 17 olarak adlandırılan yapının, gömülmeden önce temizlendiği ve duvarlardan bazı süslemelerin kazındığını saptamıştır. Bazı direkler yerlerinden çıkarılmış ve yapı daha sonra moloz ile doldurularak gömülmüştür. Yapı içersinde günlük kullanım eşyalarının ve içlerinden kül gibi birikintilerin olmamasını Hodder, yapılar gömülmeden önce boşaltılır ve buna ilave olarak da temizlik yapılırdı şeklinde yorumlamıştır. Buna bağlı olarakda bu yorumu getirmiştir; Çatalhöyük'te yapı gömülmeden önce özellikle ocak ve çevresindeki küller temizlenir ya da duvarların veya tabanın bozulan sıvaları yenilenirdi (a.e, 2006:130). Canhasan yerleşmesinde saptanan gömülü yapıların içersinden günlük kullanıma ait olabilecek buluntulara rastlanmazken (French, 1968:90), Yakındoğu'da birçok Neolitik Dönem yerleşmesinde, saptanan gömülü yapıların çoğunda sembolik objelerin dışında buluntu ele geçmemiştir. Göbekli Tepe yerleşmesinde görülen 2. ve 3. evreye ait bütün kült binaları gömülmüştür. Bu kült binaları içinde in-situ durumda ele geçen çok sayıda heykel ve figürin vardır, günlük kullanıma ait buluntulara rastlanmamıştır. Ancak bu yerleşmede farklı olarak, yapıların gömüldüğü toprağın yerleşme toprağı olduğu anlaşılmış ve bu sebeple içinden çakmaktaşı aletler gelmiştir (Schmidt, 1998b:5, 2002:9), ancak bu buluntuların yapının terk edilişi veya yapıyla ilgisi yoktur. Çayönü Tepesi, Mezraa Teleilat, Nevali Çori yerleşmelerinde de benzer şekilde yapılar gömülmeden önce içlerinden günlük kullanıma ait eşyaların dışarıya çıkarıldığı anlaşılır. Ain Gazal, Beidha, Jerf el Ahmar yerleşmelerinde kült binaların gömüldüğü saptanmış ve benzer şekilde içlerinde sembolik objelerin dışında buluntulara rastlanmamıştır.

[46] Bkz bölüm 3.1.2.

4.2. Bırakılan Sembolik Objeler

Yapıların arıtılması bölümünde de söz ettiğimiz gibi, mekanların içersinden kap kacak, alet gibi bulunması olağan karşılanacak nesnelere rastlanmazken, göreceli olarak daha nadir rastlanan nesnelerin bulunması, mekan içinden bir şeylerin bilinçli olarak çıkarıldığı gibi bir şeylerinde bilinçli olarak bırakıldığı düşüncesini akla getirmektedir. Bu ayrımı yapabilmenin koşulları arasında, söz konusu mekanın işlevi, buluntuların konumu, türü ya da temsil ettiği düşünce, inanç sistemi gibi kavramların birlikte sorgulanması gerekir.

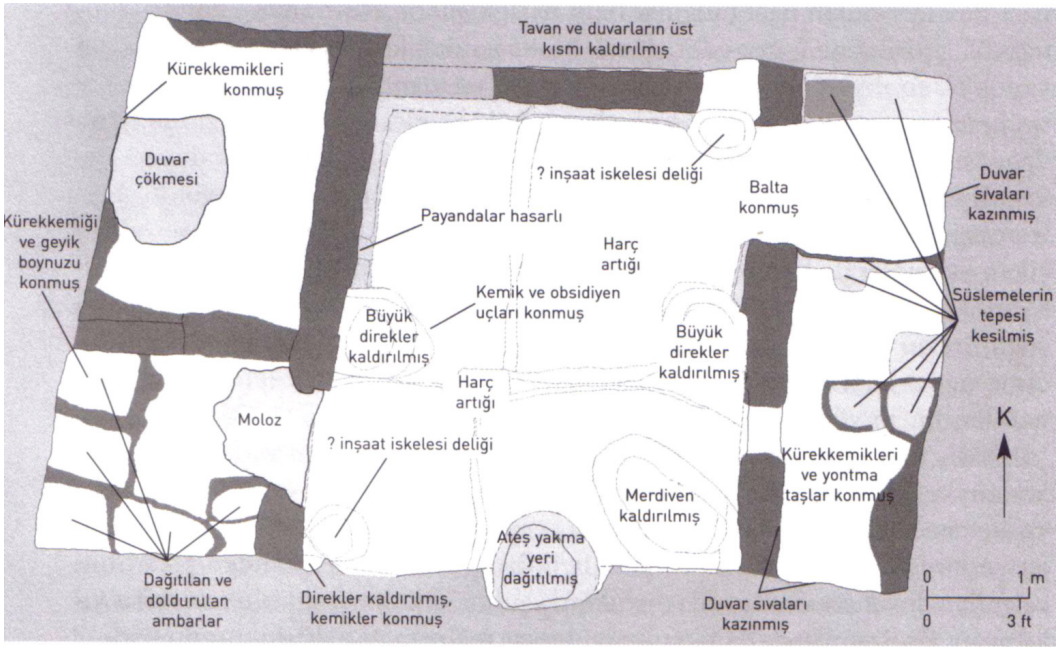
Orta Anadolu ve Yakındoğu'da çoğu zaman yapılarla beraber bazı objelerinde beraberinde gömüldüğü görülmüştür. Yapılar gömülmeden önce içlerine bırakılan bu objelerin "yapı adağı" olmaları büyük bir olasılıktır ya da insan gömülerinde görülen ölü hediyesi düşüncesi ile yapıların gömülmesi esnasında yapı içersine bırakılan bu objelerin, benzer bir düşünce ile bırakıldığıda söylenebilir. Bu uygulama eski Yakındoğu'da çok sık rastlanan bir gelenek halini almıştır.

Yapılarla beraber gömülen nesnelerin başında heykeller, steller gibi hacim olarak büyük nesnelerin yanı sıra figürinler, taş kaplar, büyük baş hayvan veya keçi kafatasları ve boynuzları gibi küçük buluntulara da rastlanmıştır. Buluntular taban üzerine veya duvar diplerine yerleştirilmiş şekilde bulunurlar. Kafatası ve boynuzların duvara veya taşıyıcı direklerin üzerinde asılı durduğu ve sonrasında da düştüğü tahmin edilmektedir. Bahsedilen bu buluntuların günlük kullanımdan daha çok sembolik anlamları vardır.

Garfinkel (1994:161) bu kült objelerin insanlarla gömülen mezar eşyaları olmadığını, bunların daha çok kendi temsil ettikleri şeyler nedeniyle gömüldüklerini, arkeolojik kazılarda bir arada bulunan heykeller çukurlardaki figurinler ve adak objelerinin özellikle tapınakların içinde veya yakınında bulunmuş olduğunu söyler. Knapp

(1986:109) ise anıtların ve figürinlerin gömülmesi toplumun iç krizlerini ve ideolojik felaketleri temsil ettiği görüşündedir.

Kült objelerin gömülmesini tanrılara hediye sunusu olarak yorumlamak Tunç ve Demir Çağı Avrupa arkeolojisinin ortak noktasıdır. Aynı görüş Neolitik ve İlk Kalkolitik Anadolu için de ortaya atılmıştır (Garfinkel, 1994:162). Yakındoğu'daki ve Anadolu'daki kazıların son yıllarda hızla artması ile objelerin adak olarak veya yapılarla beraber gömülmesi ile ilgili bulguları arttırmış ve bu konudaki bakış açısını da genişletmiştir. Bu çalışma içersinde seçilmiş olan yerleşmelerdeki sembolik objelerin durumu açısından bakıldığında gerek yerleşmeleri, gerekse yapılara göre değişen farklı uygulamalar olduğu da anlaşılmaktadır. Bu bağlamda bunun bir gelenek farkından çok yapılan uygulamanın tam olarak bilmediğimiz nedeni ile açıklanabileceği düşüncesindeyiz. Bu açıdan baktığımızda, Aşıklı Höyük yerleşmesinde yapıların içlerinde sembolik anlamda buluntu ele geçmezken, Canhasan yerleşmesinde ev 3 içersinden boyutları birbirinden farklı, kadın heykelcikleri yapı içersine bırakılmıştır. Bu figürinlerin bazıları yassı ve görece şematiktir. Gözler, kulaklar ve çenenin açıkça belirtildiği figürinlerin bazıları da boyalı olduğu gibi çömelmiş ya da oturmuş şekilde olarak da betimlenmiştir. Yayınlarda figürinler dışında buluntu ele geçmediği yazılan (French, 1968:90) bu yapının içersine bunların bilinçli olarak bırakıldığı düşünülebilir. Çatalhöyük yerleşmesinde ise yapı içersine bırakılan sembolik objelerin çeşitliliği oldukça fazladır. Mellaart'ın da belirttiği gibi (2003:54) Yapı duvarları içersine gömülmüş figürinler, mühür, oyun taşı olabilecek buluntular ve hiç kullanılmamış taş aletlere (Şek. 75) rastlanılmıştır. Bunun yanı sıra et sunusundan arta kalan kemik parçaları ve yerleşmenin yapılarında sayıca çok rastlanan sıvalı büyük baş hayvan kafatasları ve üzerlerinde koruna gelmiş boynuzları ile yapı içlerine yerleştirilmiştir. Hodder, (2006:131) Çatalhöyük'teki sığır kürek kemiklerinin de sembolik anlamı olduğunu ve yapı içlersinde başka yemek artığı olabilecek buluntu olmamasından ve kemiklerin taban üzerinde bulunmasından, onların yapı içersine bilinçli olarak bırakıldığını ileri sürer.

Şekil 75: Çatalhöyük Bina 5 terk edilmeden önce, yerler özenle temizlenmiş, insan yapısı çeşitli nesneler binanın içersine bırakılmıştır.

Çatalhöyük'te yapılarda ki sembolik buluntulardan sayabileceğimiz kabartmalar da, yapının gömülme aşamasında bazı işlemlere maruz kalmıştır. Kolları ve bacakları yanlara uzatılmış ya da yukarı döndürülmüş ve göbeği belirginleştirilmiş olan bu figür yıllarca "doğuran tanrıça[47]" olarak anılmıştır. Bütün örneklerinde bu figürün kafaları kırılmış ve hemen hemen hepsinde ise eller ve ayaklar (Şekil 76) kırılmıştır. Bu kırma eyleminin büyük bir olasılıkla evi terk etme ve gömme töreni ile ilgisi vardır. Bu tanrıça kabartmasının yanı sıra duvarların ve diğer kabartmalarında yapıyı terk etme sürecinin bir parçası olarak kazınarak dümdüz edildiği saptanmıştır. Bina 5'in son kullanma aşamasında terk edilmeden önce, tabanın ve duvarların kazındığına dair bulgulara rastlanmıştır (Hodder, 2006:201).

[47] Mellaart, Çatalhöyük'teki kazıları sırasında insan ya da yarı insan biçimindeki bu kabartmayı tanrıça olarak yorumlamıştı. Günümüzdeki kazılarla da ortaya çıkan ve kırılan kısımları nedeni ile insan mı hayvanı mı simgelediği veya hayali varlık mı olduğu anlaşılamamış olan bu betimlemenin sadece bir örnekte yuvarlatılmış kulak izleri fark edilmiştir. 2005 yılı kazılarında bulunan 1 damga mühür bu gizemli imgenin ne olduğu konusunda önemli bilgiler sunmuştur. Benzer mühürlerin sıklıkla görülmesinden sonra bu imgenin pençeleri ve kulakları olan "ayı" olduğu anlaşılmıştır.

Şekil 76: Çatalhöyük kollarını bacaklarını uzatmış figür. Bina terk edilmeden önce elleri ve bacakları kırılmış.

Göbekli Tepe yerleşmesi yapı içi buluntu topluluğunda en dikkat çekici olanı yükseklikleri 3m'yi ve ağırlıkları ise yaklaşık 10 ton olan (Şek. 77) dikme taşlardır. Saptanan dikme taşların büyük bir kısmı halen ayakta durmakta ve in-situ durumda ele geçmiştir (Schmidt, 2000:31-32). Yapı içlerinde ele geçen dikme taşların büyük bir kısmının üstünde çeşitli geometrik desenler, hayvan kabartmaları ve bazılarında da insan tasvirleri görülmüştür. Büyük bir işgücü ve titiz bir işçiliği gerektiren bu buluntular, günümüze kadar iyi durumda korunmuştur. Dikme taşların yanı sıra yapının gömülme aşamasında yapı içersine irili ufaklı insan ve hayvan yontuları bırakılmıştır (Schmidt, 1998, 1999, 2004). Göbekli Tepe yerleşmesi ile aynı ilde bulunan Mezraa Teleilat yerleşmesinde ise yapılar gömülmeden önce içlerine mermer kaplar ve kap parçaları bırakılmıştır. Kapların duruşları itibariyle bir yerden devrilmediği zemine bilinçli olarak bırakıldığı anlaşılmıştır (Karul, 2003:531). Başka buluntu olmayan yerleşmenin gömülü diğer yapılarından, içersinden phalus objeler, erkek figürinleri ve yapının doldurulması esnasında kullanılan taşların arasından, olasılıkla sembolik anlamı olmayan ve sadece işlevi bittikten sonra yapıyı doldurmak için kullanılmış öğütme taşları ve parçaları

gelmiştir. Çayönü Tepesi'nde gömülü konutlara bakıldığında yapı içlerinde öğütme taşı dışında buluntu gelmediği görülmüştür (Özdoğan ve Özdoğan, 1998:590). Büyük bir olasılıkla öğütme taşları sembolik bir anlam taşımanın dışında daha çok yapıyı doldurmak için kullanılmıştır. Bölüm 3.2.3.'de de değinildiği gibi bazı yapıların hücrelerinden ev modelleri ele geçmiştir (Bıçakçı, 1995). Bu buluntuların yapı içersine bırakıldığı düşünülmektedir.

Şekil 77: Göbekli Tepe dikme taşlar.

Çayönü Tepesi yerleşmesinde gömülü kült yapıların ve alanların içine oldukça ilginç buluntular bırakılmıştır. Plaza olarak adlandırılan açık alan (meydan) çeşitli dönemlerde işlevinin değiştiğini ancak uzun bir süre önemini koruduğundan bahsetmiştik[48]. Plaza'nın terk edilmesinden önce burada bulunan bütün dikili taşlar kırılmış ve olduğu yere yatırılıp meydanın yenileme evresinde üstünün toprakla kapatılması şeklinde gömülmüştür (Özdoğan, 1994:51). Plazadan yine Hücre Planlı Yapılar Evresi, Geniş Odalı Yapılar Evresine geçiş aşamasında yani Plaza'nın önemini kaybettiği bir dönemde bu alandan birçok kategoriye ait aletler ve buluntular ele geçmiştir. İnsan ve hayvan figürinlerinin yanı sıra, yongalanmış yuvarlak kazıyıcılar, değişik tipte ve çok sayıda kemik bızlar, sürtme taş aletler gibi buluntular ele geçmiştir. Bu da bize alanın önemini

[48] Bkz. Bölüm 3.2.3.

kaybettikten sonra günlük işlerin yapıldığı bir yer olduğunu gösterir (a.e., 1994:207). Yerleşmenin kült binalarından biri olan Saltaşı Döşemeli Yapı'nın içinde yer alan dikili taşlar hala ayakta durmaktadır. Yapının doldurulduğu toprak dolgu içinden sadece iki boncuk ve bilezik parçası bulunmuştur. Yapı tabanının üzerinden hiçbir buluntu gelmemesi ile birlikte söz konusu buluntuların sembolik bir anlamı olduğunu gerek işlevleri gerekse konumları dolayısıyla söylemek zordur. Yerleşmenin genelinde rastlanan buluntu sayısı ile karşılaştırıldığında, birkaç buluntunun dolgu amaçlı kullanılan toprağa rastlantı sonucu karıştığı söylenebilir. Sekili Yapı'da da benzer şekilde bir durum söz konusudur. Kafataslı Yapı içersinden gelen bir buluntu dışındaki buluntuların ise iskeletler ait olduğu anlaşılmıştır. Çukurun hemen kuzeybatısına, batı odaya açılan giriş yerinin önünde, taban üzerine yerleştirilmiş geniş halka dipli ve yayvan içi boyalı olan ve akıtacak yeri bulunan alçak kenarlı alçıdan yapılma bir kap bırakılmıştır. Törensel bir anlamı olduğu düşünülen bu kap (yayınlarda Vaisselle Blanche ismiyle geçer) tabanın üzerine bilinçli şekilde bırakılmıştır (Özdoğan, 1994:48, 206). Terazzo yapısı içinde ise gelen tek buluntu üzerinde şematik bir insan yüzü kabartması olan sığ teknenin bir parçasıdır.

Halan Çemi kült binaları içinde taban üzerine yerleştirilmiş ve çok iyi durumda korunmuş bir taş kap ve keçi kafası şeklinde biçimlendirilmiş bir havan eli bulunmuştur. Bunun yanı sıra baklava biçiminde ve özenli yapımıyla bir taş boncuk ve duvardan ya da direkten düştüğü sanılan büyük baş hayvan kafatası ve boynuzları ele geçmiştir. Yapı içersinden 5 parça bakır cevheri ele geçmiştir ancak bunlar işlenmemiş ve muhtemelen boya maddesi şeklinde kullanımıyla ilgili bir ilgisi olmalıdır. Tüm bu buluntular boynuzlar ve kafatası haricinde olanlar bir yerden düşme şeklinde değil taban üzerine yerleştirilmiş şekilde ele geçmiştir. Yapı daha sonra doldurulmak suretiyle gömülmüştür (Rosenberg, 1993:125, 1999:28), (Rosenberg, Redding, 2000:49).

Nevali Çori yerleşmesinde de gömülü olan kült binası terk edilmeden önce içersine çok sayıda heykel bırakıldığı görülmüştür. İnsan hayvan bazen de hayvan ve insanın karışık

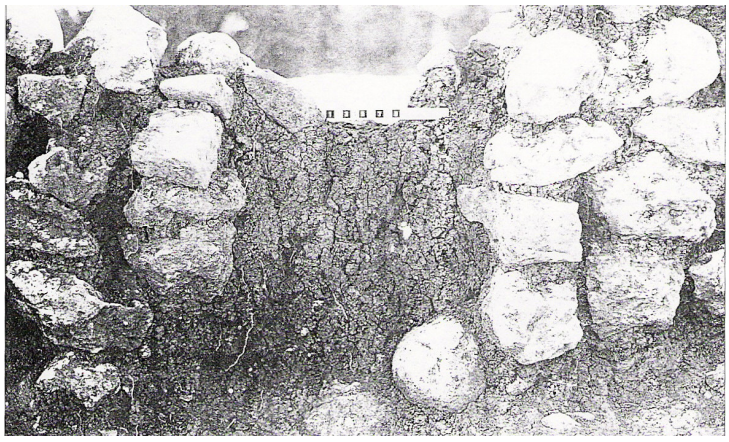
olarak betimlendiği figürler çoğu zaman nişlere bilinçli şekilde bırakılmış (Hauptmann, 1993:55) bazıları da ikincil dolgularla yapı içersinde bulunmuştur (Hauptmann, 1999:75). Yapı içersinde bulunan payelerin ise büyük bir bölümü halen ayakta ve iyi durumda olmalarına rağmen bazılarının kırıldığı görülmüştür (Hauptmann,1993). Yapı içersinden gelen heykellerin ve payelerin bu şekilde kırık olması ise çoğunun tekrar tekrar kullanımından ya da yapı terk edilirken bilinçli şekilde tahrip edilmesinden kaynaklanmaktadır (Garfinkel, 1994:). Jerf el Ahmar yerleşmesi gömülü kült binaları içersinden de üzerlerinde kullanım izine rastlanmamış ve statü eşyası olabileceği düşünülen obsidyenden aletler ele geçmiştir. Çatalhöyük yerleşmesinde de sığır kürek kemikleri bırakılan yapılar gibi bu yerleşme de de gömülü bir kült binada bilinçli olarak yapının hücrelerine bırakılmış yavru boğaya ait sığır kemikleri ele geçmiştir (Stordeur v.d., 2001:41).

Yapılarla beraber gömülen sembolik objelerin en ilginç olanlarından biri de Ain Gazal yerleşmesinde görülmektedir. Saz ve kamışlardan örülerek hazırlanan iskeletin kil ile sıvanması ile oluşturulmuş insan heykelleri çoğu zaman ev ile birlikte taban altlarına gömülmekteydi. Yapılar terk edilmeden önce tabana açılan bir çukur içersine düzgünce yerleştirilerek gömülen bu heykeller, yapımında kullanılan malzemeler açısından korunması çok zor olsa da günümüze kadar çok iyi durumda ulaşmışlardır (Schmandt-Besserat, 1998:2). Beidha yerleşmesi gömülü kült binaların bir tanesinin içinden hiçbir buluntu ele geçmezken diğerinin içinde tabanda dağınık şekilde bırakılmış deniz kabuğundan yapılma boncuklar ele geçmiştir (Kirkbride, 1968:95).

4.3. Giriş Yerlerinin Kapatılması ve Yapının Bloke Edilmesi

Yapıların gömülme geleneğinde rastlanılan bir uygulama da yapının giriş yerlerinin kapatılmasıdır. Daha önce bölüm 2.3.3.'de de değinildiği gibi yapının giriş yerleri gömülmeden önce taşlarla özensiz bir şekilde örülmüştür. Giriş yerinin işlevi bittikten sonra örüldüğü düşünüldüğünde ise örgünün sağlam olmayışı ile yapının strüktürü veya

yenilemesi gibi bir ilginin olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra iyi tanımladığımız örneklere baktığımızda, bazı göstergeler bunların alelacele yapılmış olduğunun anlaşılmasını sağlamıştır. Özensiz olarak örülen taşların, yapının kullanım aşamasında ayakta kalabilmesi mümkün değildir. Günümüze kadar korunagelmiş duvarların, yapının içinin doldurulmasından hemen önce yapılmış olduğu bu şekilde anlaşılmaktadır. Çünkü korunaksız inşa edilmiş örgünün, her iki yanının doldurulmaması halinde yıkılmış olması gerekmektedir. Sonradan yapıldığı anlaşılan bu iç ve dış giriş yerlerinin taş ile örülerek kapatılması ile yapıya giriş engellenmek istenmiştir. Gömülü yapıların birçoğunda saptanan giriş yerlerinin bu şekilde kapatıldığı anlaşılmıştır.

Şekil 78: Çayönü Tepesi yerleşmesi CL yapısının kapatılmış giriş yeri.

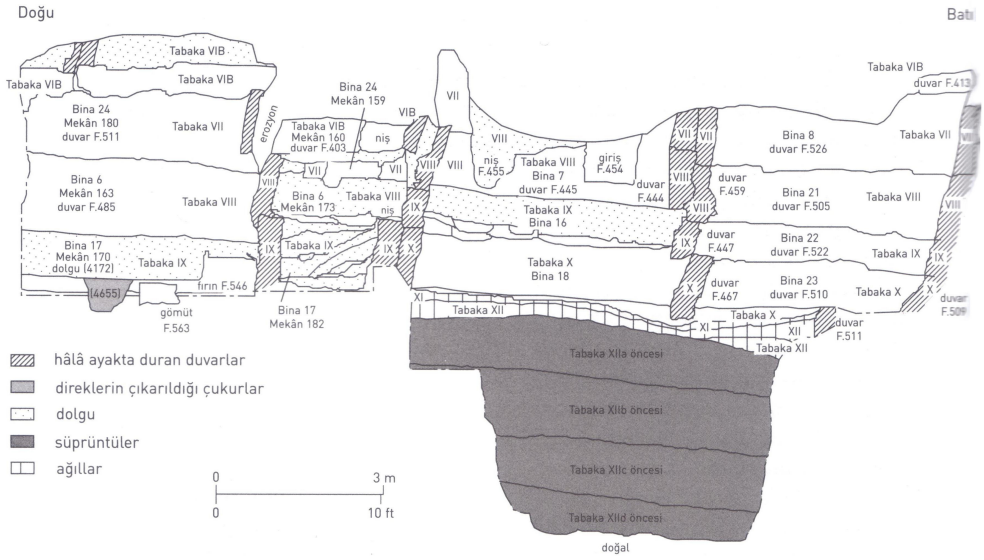
Mezraa Teleilat yerleşmesinde bulunan AB yapısının kuzey duvarında yer alan giriş yeri sonradan kapatılmıştır. Büyük bir olasılıkla depo hücrelerine ulaşmak için bırakılan açıklık, yapının gömülmesinden önce özensiz bir şekilde taşların örülmesi ile kapatılmıştır (Karul, 2003:529). Çayönü yerleşmesinde CY, CX, CL (Şek. 78) ve CX yapılarında kapı girişlerinin kapatılması çok net izlenir. Bu yapılardaki giriş yerleri, özellikle açıkta kalsa ayakta durmayacak gibi inşa edilmelerinin en açık örneğini oluşturmaktadır (Özdoğan, Özdoğan, 1998:590). Rollefson, Ain Gazal'da da dikdörtgen planlı yapının giriş yerinin sonradan taşlarla örülmüş (1998:50) olduğunu açıkca ifade eder. Yayınlardaki fotoğraflardan anlaşıldığı kadarı ile yaklaşık 75cm'lik duvar yüksekliği seviyesine kadar özensiz biçimde örülen taşların, yapının içinin

doldurulmaması halinde ayakta kalabilmeleri zor gözükmektedir. Beidha yerleşmesinde de Kirkbride(1968:138) kült binalarının benzer şekilde gömülmeden önce giriş yerlerinin kapatıldığı söylemektedir.

4.4. Yapının Doldurulması

Yapı kültü ve bu bağlamda yapıların gömülmesinin en açık göstergesi doldurulmalarıdır. Sembolik bir anlam taşıdığı kuşkusu olan bu uygulama; sosyal, sembolik ve inançsal boyut gibi farklı açılardan ele alınabilir. Benzer uygulamanın uzun bir zaman dilimi ve geçen bir coğrafyada süreklilik göstermesi, uygulamanın sosyal değerler çerçevesinde ve büyük bir inanç sonucunda gerçekleştirilmiş olması ihtimalini kuvvetlendirir. Bu konu üzerinde duran Hodder (2006:133); binalarında bir kimliği olduğunu ve işlevi bittikten sonra onları korumak ve saklamak suretiyle gömüldüklerini söylemektedir.

Yapıların dolduruldukları malzemeler yerleşmelere göre değişiklik gösterir ancak şunu söylemek gerekir ki bu uygulama büyük bir özen ve titizlik içinde gerçekleştirilmiştir. Gömülü yapıların büyük bir çoğundan normal ev içi toprak dolgusu yerine özenle seçilmiş toprağın geldiği görülmüştür.

Şekil 79: Çatalhöyük tabakaların ardışıklığı.

French (1962) Canhasan yerleşmesinde yapıların yanık kerpiç molozu ile doldurulduğunu söyler. Çatalhöyük'te ise yapıların doldurulduğu malzeme (Şek. 79) çeşitlilik gösterir. Bazı yapıların içersinden yanık kerpiç molozu geldiği gibi bazılarının da doldurulduğu toprak duvar yapımında kullanılan toprak ile aynı özelliktedir (Hodder, 2006: 133). Çayönü yerleşmesinde yapıların doldurulduğu toprağın, elekten geçirilmiş gibi steril ve homojen özellikleri bulunduğu anlaşılmıştır (Özdoğan, A, 1999:47). Göbekli Tepe yerleşmesinde daha önce bölüm 2.4.4.'de de belirtildiği gibi yapı içlerinden gelen dolgu diğer yerleşmelerden biraz farklıdır. Yaklaşık 300-500m^3 arasında değişen dolgu toprağı (Şek. 80) taşcıklı ve molozdur. İçinden bol sayıda hayvan kemiği ve yontma taş alet teknolojisine ait aletler ele geçmiştir. Daha çok yerleşme toprağı görümündedir (Schmidt, 2002b:9). Mezraa Teleilat'ta ise yapıların doldurulduğu toprağın Fırat kıyısından getirildiği anlaşılmıştır. Taş dolgudan önce yapıların içi killi ve steril toprak ile doldurulmuştur (Özdoğan v.d., 2004: 238). Beidha'da yerleşmesinde ise gömülü yapıların içersinden gelen dolgunun kil ve çakıllı olduğu görülmüştür. Bunun

yanı sıra dolgunun bir kesiminde içinden hayvan kemikleri gelen yanık kısım daha bulunur (Kirkbride, 1967:46).

Şekil 80: Göbekli Tepe, yapıların doldurulduğu moloz.

4.5. Yakma

Yapıların gömülmesi geleneği ile ilişkili olan ancak tanımı ve anlaşılması çok daha zor olan aynı zamanda yukarıda sıralanan göstergelerle ilişkili olan bir başka veri ise yapıların terk edilmeden önce bilinçli olarak yakılmasının görülmesidir. Yakındoğu'da görülen doldurulmadan yola çıkarak, yapıların yanması ve içindeki molozuna bakarak bunun bilinçli olduğunu gözlediğimiz kanıtlar bulmak mümkündür. Ancak bu konu ahşap mimarinin hakim olduğu Balkan ve Avrupa üzerinde daha çok durulmuş ve çalışma yapılmış bir konudur. Burada örneğin bu konunun en iyi değerlendirildiği yer olarak ele alabildiğimiz, Yugoslavya Selenac yerleşimidir. Yerleşmenin son tabakası şiddetli bir yangınla son bulmuştur. Neolitik Dönem'de Balakanlarda görülen birçok yerleşme aynı şekilde terk edilirken yakılmıştır. Yangınların inaçsal bir uygulama olarak bilinçli şekilde çıkarıldığı Tringham, Krstic (1990:11) ve Stevonovic (1997:337) gibi araştırmacılar kabul görmüşlerdir.

Buna bağlı olarak, ele aldığımız yerleşmelerde gözlemlerimiz şu şekildedir: Çatalhöyük'te yerleşmenin büyük bir bölümü yanmıştır. Mellaart bu yangınların kaza sonucu çıktığını söylesede Hodder (2006:129) çalışmaları sonucu yangınların bilerek çıkarıldığını saptamıştır. Hodder, bu uygulama ile evin terk edilmesi ile her şeye yeniden başlama sürecinin bir parçasını da evin yakılması oluşturmaktaydı. Canhasan yerleşmesinde de benzer şekilde gömülü yapılar yakılmıştır (French, 1962). Çayönü yerleşmesinde hücre planlı yapılar evresi aynı zamanda gömülü olan yapıların bilinçli olarak yakıldığı anlaşılmıştır (Özdoğan, Özdoğan, 1998:590). Aynı yerleşmede bulunan kafataslı yapının da şiddetli bir yangın geçirdiği ve içine kerpiç molozun doldurulduğu daha sonra da taşlarla kapatıldığı anlaşılmıştır (Özdoğan, A, 1994:48). Jerf el Ahmar'da ise EA 30, EA 53 yapılarının bilinçli şekilde yakıldığı anlaşılmıştır (Stordeur v.d., 2001:35). Ayrıca EA 30 yapısı içinde taban üzerinde kafası olmayan iskeletin bulunmasında, iskeletin beden kısmının yukarıdan düşen kerpiç molozu ile ezildiği saptanmıştır. Yapının terk edilip yakılması ve gömülmesi işlemleri çok kısa bir süre içersinde ard arda gerçekleştirilmiş olmalıdır (Stordeur, 2000:35,36).

Ain Gazal'da da benzer şekilde yapı terk edildikten sonra yakılmıştır ve bu yangının bilinçli şekilde çıkarıldığı düşünülür (Rollefson, 1998:50, 2005:8). Daha önce Beidha yerleşmesinde T1 ve T2 yapılarında yama görünümünde yanıklı bir alana değinilmişti. Kirkbride (1968:136-140) yapının doldurulmasından sonra üstünde yakılan bir ateşle ziyafet verildiğini düşünür. Daha çok inançsal yönü olabilecek bu uygulama da yanık dolgu içersinden gelen hayvan kemikleri de bu düşünceyi desteklemektedir.

4.6. Yapının Korunması

Gömülü yapılar olarak tanımlanan binaların tümünün günümüze kadar çok iyi durumda korunmuş olduğu görülmektedir. Bazı yerleşmelerde hava şartlarına dayanıksız olan kerpiç duvarlar neredeyse çatı seviyesine kadar bulunmuştur. Aynı şekilde taşların örülmesi ile inşa edilmiş duvarlar yaklaşık G.Ö. 10.000 sene öncesinde yapılmış

olmalarına rağmen günümüzde yüksek kodlarda ve sağlam görülebilmektedir. Benzer şekilde bazı yapıların tabanı ve duvarlarında görülen boyamalar, kabartmalar, sıvalar, duvar resimleri gibi öğelerde çok net izlenebilmekte ve olağanüstü şekilde korunagelmektedir. Yapıların bu denli korunmuş olmaları ancak içlerinin doldurulmaları ile mümkündür. İçlerinin doldurulması ya doğal yolla ya da bilinçli şekilde olabilir. Çatalhöyük yerleşmesinde hemen hemen çatı seviyesinde korunan duvarların saptanan yükseklikleri ortalama 2.7m'yi bulur (Mellaart, 1963:75) bu da bize duvarların doğal aşınma ile çökmediğini, içinin bilerek doldurulduğunu gösterir. Aynı zamanda bu uygulama ile yapıların içlerindeki zengin kabartma, duvar resimlerinin ve boynuzlu boğa başları gibi öğelerin günümüze kadar oldukça iyi durumda ulaştığı bilinmektedir (Hodder, 2002:97, 2006: 196) Canhasan yerleşmesinde ise 3m'ye kadar korunan taş duvarlardan bahsedilir (French, 1962:30). Göbekli Tepe ile ilgili yayınlarda duvar yükseklikleri ile ilgili bir bilgiye rastlanmaz ancak insan ölçekli fotoğraflardan duvarların 3m. aşan boylara sahip olduğu açıkça görülmektedir. Dikme taşların boyları belirtildiğinden fotoğraflarda (Şek. 81) duvar yükseklikleri de tahmin edilmektedir (Schmidt, 2006:163, 169). Göbekli Tepe'de dikkat çekici diğer özellik ise dikme taşların 3m'yi aşan boylarına rağmen halen ayakta kalabilmeleridir. Kazılarak açığa çıkarılan dikme taşların büyük bir bölümü taban seviyesinde destek koymadan açılamamaktadır. Yapıların doldurulması sayesinde ayakta kalabilmiş olan bu öğeler günümüzde oldukça korunmuş şekilde karşımıza çıkar. Mezraa Teleilat'ta ise AB yapısının duvarları yaklaşık 1m. yüksekliğe kadar ayakta korunmuştur (Karul, 2003:529). Çayönü yerleşmesinde gömülü tüm kült binaları oldukça iyi durumda korunarak günümüze ulaşmıştır (Özdoğan, A:1994). Taban döşemeleri, duvar yükseklikleri bakımından neredeyse olduğu gibi günümüze gelen yapılar gömülmeleri sayesinde sonraki kullanım evrelerinde hasara uğramamış ve devşirme malzeme olarak içlerinden taş gibi malzeme alınmamıştır. Hallan Çemi'deki yuvarlak barınakların duvarları da 1m. yüksekliğe kadar korunmuştur. Yapı içi öğeleri ile yapılar çok iyi durumda günümüze ulaşmıştır (Rosenberg, 1994:124). Nevali Çori'de de yapının duvarları 1m.'ye kadar korunagelmişken, yapının terazzo tabanı hasara uğramadan açığa çıkarılmıştır. Yapı

içindeki payelerin büyük bir kısmı ise yine yapının doldurulması ile bağlantılı olarak halen ayakta durmaktadır (Hauptmann, 1993).

Şekil 81: Göbekli Tepe korunmuş dikme taş ve duvar yüksekliği.

Jerf el Ahmar yerleşiminde toprağa yarı gömük olan yapıların duvarları tabandan 2.60m. yüksekliğe kadar ulaşmaktadır, yapı içindeki bölmeler, seki ve kabartmalar bozulmadan günümüze ulaşır (Stordeur v.d., 2001:33). Ain Gazal'da ise duvar yükseklikleri 75cm'ye kadar korunmuştur ve bu yüksekliğin büyük bir ihtimalle duvarın gerçek yüksekliği olduğu düşünülmektedir (Rollefson, 2000:176).

4.7. Uygulamadaki Tekdüzelik ve Tekrarlılık

Yapıların gömülmesi geleneğinden bahsederken yukarıda saydığımız göstergelerin yerleşemelerde belirli bir düzeni yansıttığı ve bunun yanı sıra geniş bir zaman dilimi içinde sürekliliğin var olduğu anlaşılmaktadır. Uygulamalar Yakındoğu Çanak

Çömleksiz Neolitik Dönem'den itibaren, geniş bir coğrafyadaki yerleşmelerde çok belirgin bir şekilde izlenebilmektedir. Bazı istisnaların olması ile birlikte bu uygulama genel olarak bir standart içinde gerçekleşir.

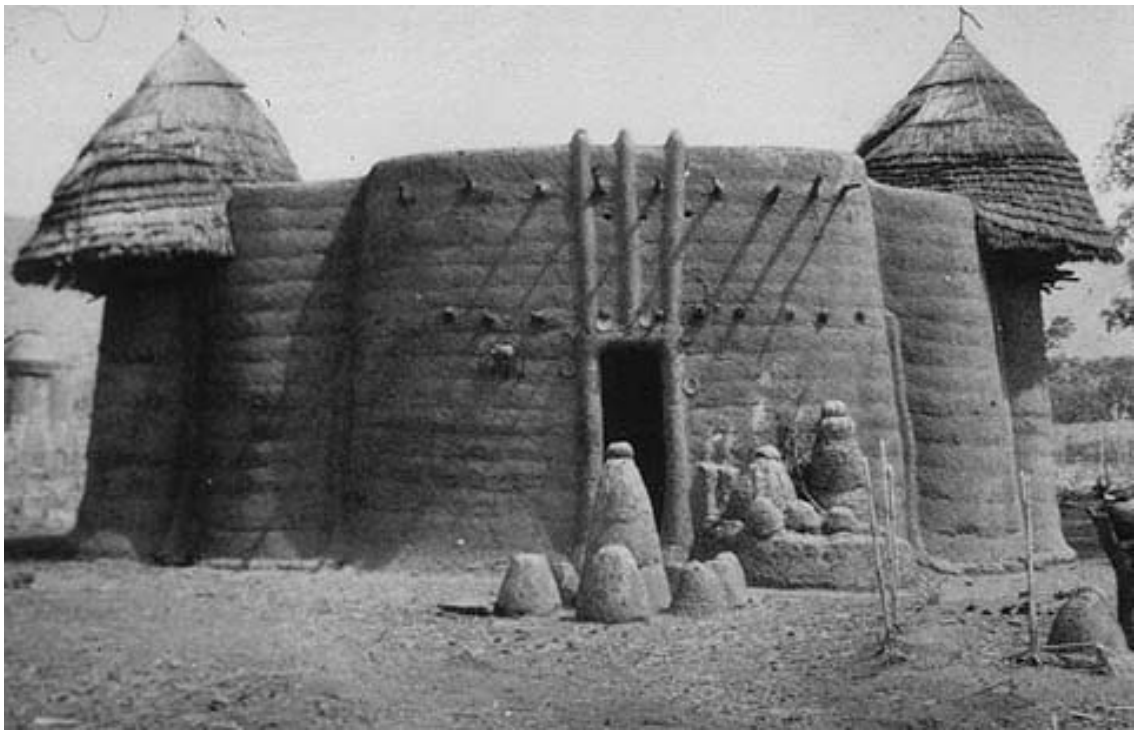
BEŞİNCİ BÖLÜM

5. YAPI KÜLTÜNÜ YANSITAN ETNOGRAFYA VE YAZILI KAYNAKLARA DAYALI ÖRNEKLER

Yapı kültünü ele aldığımızda, bu kapsama girecek birçok veriye etnografya ile yayın ve tarihi dönemlere ait yazılı kaynaklara rastlamak mümkündür. Bu bağlamda yaptığımız ve çok sınırlı olduğunun bilincinde olduğumuz yayın taraması bize çok geniş ve birbirinden farklı uygulamaların olduğunu göstermiştir. Ancak bunlara genel olarak baktığımızda, bu çalışma kapsamında ele aldığımız ve günümüz anlayışında bize çok aykırı gibi gelen birçok uygulamanın, dünyanın farklı bölge, kültür ve dönemlerinde oldukça yaygın olarak bulunduğunu görmekteyiz. Kuşkusuz burada verdiğimiz örneklerin hiçbiri birebir ölçeğinde Anadolu'da Neolitik kültür oluşumuna uyarlanamaz. Ancak yine de farklı, amaç ve yaklaşımlarla da olsa, bunların arkeolojik verilerin yorumlanmasında yol gösterici olacağını düşünmekteyiz. Aşağıda sıralayacağımız örnekler oldukça sınırlıdır, daha kapsamlı bir yayın taramasının çok daha fazla örnek vereceğinden de eminiz. Burada verdiğimiz örnekleri seçerken, uygulamanın çeşitliliğini yansıtabilmeyi ön planda tutuk.

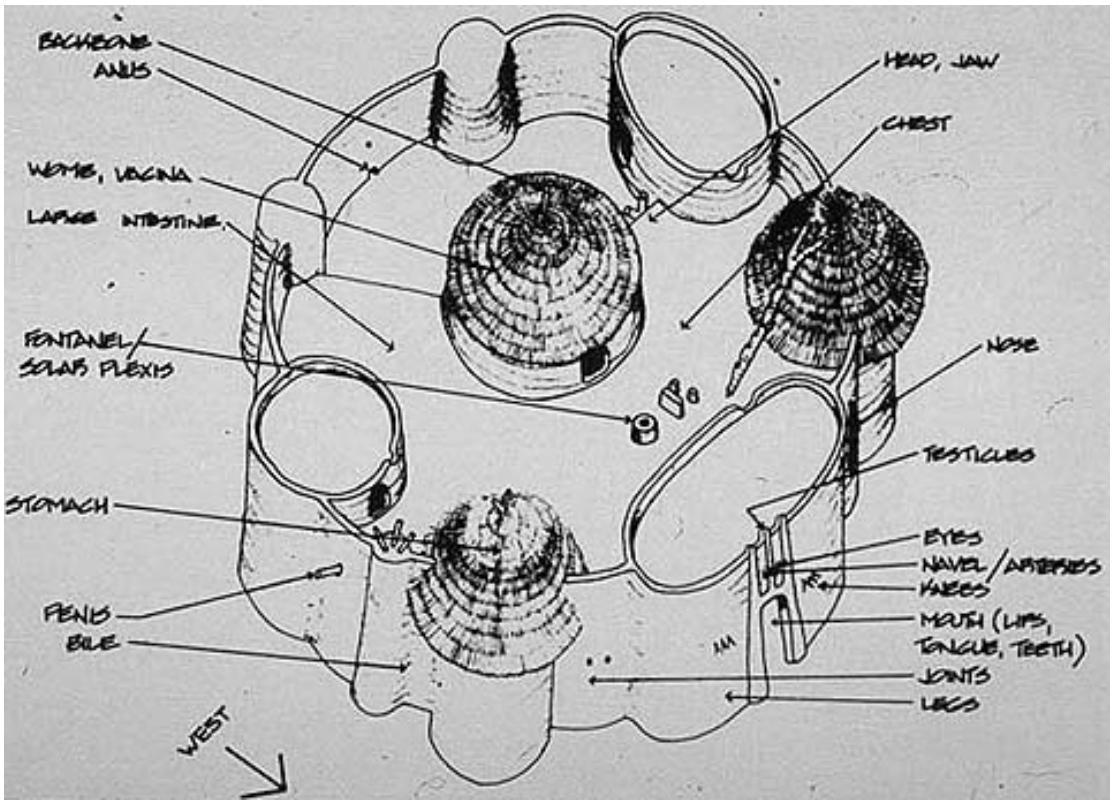
5.1. Batammaliba Evleri, Yapı Adağı ve Yapıların Yıkılıp Tekrar İnşa Edilmesi

Afrika'da bulunan Togo Halkı yapıları, Batammaliba evleri (Şek. 82) olarak adlandırılır. Togo halkı için evler sadece barındıkları ve günlük yaşamın geçtiği bir yer değildir. Batammaliba evleri aynı zamanda sembolik olarak insan vücudunu ve kainatı beraber ifade eder. Tüm bu inançlar yapılarla ilgili kült uygulamalarını doğurmuştur. Togo halkı evlerinin inşasına başlamadan önce bir hayvanı kurban ederler ve bu uygulama evin inşası bittiğinde de tekrarlanır (Banning, 2003:19).

Şekil 82: Batammaliba Evleri.

Batammaliba evlerinin sembolik olarak insan vücudunu ve aynı zamanda kainatı ifade ettiğine yukarıda değinmiştik. Buna bağlı olarak, yapıların inşasında birçok oda ve yapı öğesi insan bölümleri ve uzuvları ile (Şek 83) isimlendirilmiştir. Yapı ile ilgili uygulamalar sadece yapının inşası sırasında olmaz. Yapı içersinde yaşanırken rutin olarak duvarlara resimler yapılır. Bu uygulama tarihöncesi topluluklarda da çok net izlenebilen bir durumdur. Batammaliba evleri evin reisi ile özdeşleştirilir. Örneğin evin reisi öldüğünde yerine gelen yeni reis evi özel bir törenle yıkar ve başka bir yere başka bir ev inşa eder. Batammaliba evleri plan ve yapı tekniği açısından neredeyse birbirinin aynısıdır. Togo halkına, bu evlerin inşasında kozmolojik yöntemin rehberlik ettiği söylenebilir (Banning, 2003:19).

Şekil 83: Batammaliba Evleri, insan uzuvlarıyla isimlendirilmiş yapı öğeleri ve bölmeleri.

5.2. Ndebe Evleri, Duvar Resimleri

Güney Afrika'da kuzey ve güney Zimbabwe'de yaşayan Ndebeler veya Matabeleler, evlerini ve evlerini çevreleyen duvarlarını süsleyen duvar resimleriyle (Şek 84) bilinirler. 1940'lı yılların başında daha çok yaptıkları duvar resimlerininin, geometrik desenlere sahip geniş bir çeşitlemesi vardır. Duvar resimlerini çoğunlukla Ndebele kadınları tarafından yapılır. Evlerin ve çevresindeki duvarlarda bulunan duvar resimleri evde yaşayan halkın ve genelde topluluğun kimliğini yansıttığı gibi estetik anlayışlarını da (Şek. 85) gösterir.

Şekil 84: Ndebe Evleri

Duvarlar daki semboller onların ruhlarını ifade eder ve bir nevi iletişim aracıdır. Yaşayan insanların değerlerini ve barışçıl duyguları ifade eder[49].

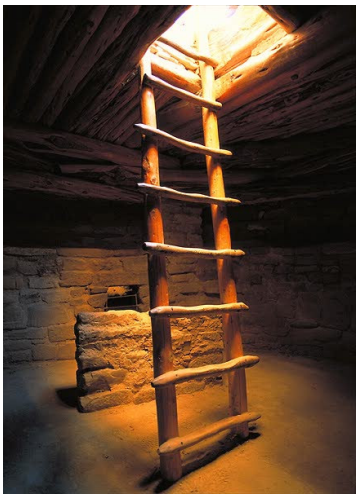
Şekil 85: Ndebe evleri.

5.3. Kiwa Yapıları, Yapıların Yıkılması ve Yakılması

Kuzey Amerika Arizona'da, 14. yüzyıla ait Hopi Pueblo yerleşimesinde "Kiwa" olarak adlandırılan yedi kült yapısının altısının yakılarak terk edildiğini anlaşılmıştır. Saptanan bu kiwaların içersinden iç mekan içi mimari öğelerin yakınında veya içindeki ocaklar, havalandırma tünelleri gibi bölümlerinde köpek iskeletleri, taş kaplar, tüm çanak çömlek

[49] ANTONELLI, G.F.:2003**"Inventer Une Nouvelle Illısion: Le Cas Renomme Des Southern Ndebele"**, (Çevirimiçi), http//www.international.icomos.org, 31 Eylül 2006.

gibi buluntular ele geçmiştir. Buluntuların bir kısmının yapı yakılmadan önce tabanların altına gömüldüğü de görülmüştür (Walker, Lucero, 2000: 133).

Şekil 86: Kiwa yapıları

Yerleşim içinde sadece kiwaların (Şek. 86, 87) yakılmış olması ve çeşitli nesnelerin bu yapıların tabanlarının altına ya da üstünde bırakılmasını ve çatı kirişlerini oluşturan ahşapların kaldırılmalarını, yangın veya savaş sonucu tahrip olmadığını, bunların bilinçli olarak yakıldığı anlaşılır. Bu nedenle, bu tür tören yapılarının yıkım uygulamaları kült etkinlikleri ile ilgili görülmektedir. Walker ve Lucero, Pueblo Topluluklarında kült binalarının yakılarak terk edilmesinin çok yaygın bir gelenek olduğunu ve bu uygulamayı kuvvetli bir olasılıkla liderlerin, Kiwaların yapımını yönettikleri ve yıkımına da rehberlik ettiklerini belirtir (2000:133).

Şekil 87: Kiwa Yapıları.

5.4. Helvetler ve Gallia Savaşı, Yerleşmenin Yakılması

Sezar M.Ö. 59 yılı için konsülüğe seçildi ve ilk işi zenginliği ile ünlü meşhur Gallia[50] üzerine yürümek oldu. Romalıların en büyük düşmanı olan Gallialaı yenmekle Roma'daki itibarı daha da artacaktı. Helvetler bütün Gallia'nın en kuvvetli kabilesi olarak bilinirler. Helvetlerin en asil ve lider konumundaki kişisi Orgetoriks'di. Orgetoriks'in bu çarpışmada ölümünün haber alan Helvetler yurtlarını terk etme kararı almışlardır. Bunun için e uygun zamanda, sayıları iki bin'e varan kasabalarını, yaklaşık dörtyüz kadar olan köylerini ve diğer özel binalarını ateşe vermişlerdir. Taşıyabilecekleri dışında olan tahıllarını da yakmışlardır (Caesar, 1942:11,12). Yurtlarını terk ederlerkenki amaçlarını Caesar (a.e.:12) şu şekilde açıklar:

"…bundan gayeleri yurtlarına dönmek ümidini büsbütün ortadan kaldırmak, her türlü tehlikelere daha istekle göğüs germekti. Herkese kendisi için üç ay yetecek kadar zahire alması tembih olunmuştu. Komşuları olan Raurak'ları, Tuling'leri ve Latobring'leri aynı şeyi yapmaya, kasaba ve köylerini yakarak birlikte yola çıkmaya kandırdılar…"

5.5. Uruk-İnanna Tapınağı, Yapı Adağı

Mezopotamya'daki en eski anıt heykel örneklerinden biri olan, mermerden yapılmış insan kafası heykeli, Uruk'taki İnana Tapınağının yakınındaki bir çukura gömülmüştür. M.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen heykelin, yapı adağı olarak oraya konduğu düşünülmektedir (Lenzen, 1940:20).

[50] Gallia (Galya) Fransa topraklarına Roma Dönemi'nde verilen isimdir. Eski Roma Cumhuriyeti Dönem'inde, Kuzey İtalya'da yaşayan insanlarda aynı isimle anılmakta idi. Ancak, Gallia'lalılar her biri farklı lider ve geleneklere bağlı çok sayıda kavimden oluşmaktadır.

SONUÇ

İnsanlığın gelişimde, ihtiyaçlar doğrultusunda gelişen arayışlar bazı deneyimleri doğurmuştur. Arayışlar birçok yeniliği beraberinde getirmiştir. İnsan hayatına giren bu yenilikler, yaşam biçimini birçok yönden yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Kuşkusuz bu tür yeniliklerin en önemlilerinden biri, sonuçları bakımından "devrim" olarak da nitelendirilen, Neolitik Dönem'dir. Göreceli olarak, hızlı değişimlerin görüldüğü bu dönemde; yaşam biçimi, beslenme tarzı, sembolizm, ekonomik, teknolojik gibi alanlarda olmuş ve giderek şekillenmiştir. Yenilikler sadece bu alanlarda olmayıp; aynı zamanda mimari alanda da gerçekleştiği görülmüştür. Neolitik Dönem'in bir başka tanımı da; barınakların konuta dönüşmesi ve farklı bir anlam yüklenmesidir.

Neolitik Dönem ile ilgili araştırmalar ilerledikçe, yapıların kullanım süreci ile bilgilerimiz armış; yalnızca yapı ve mekanın işlev yüklenmesinin yanı sıra bunların sembolik bir anlam da yüklendiği ve buna bağlı olarak yapının yaşamı ve terk edilme sürecinde bir insanın kaybı gibi uygulamalar olduğu görülmüştür. Bu çalışma ile özellikle "yapıların ölümü" olarak da adlandırabileceğimiz yapıların teredilme süreçleri irdelenmiştir. Yapıların terk edilme süreçlerinde farklı uygulamaların olduğunu sınamak için belirlediğimiz ölçütler doğrultusunda seçtiğimiz yerleşmeleri değerlendirdik. (Anadolu da dahil olmak üzere) Yakındoğu'da, göstergeleri destekleyen zengin verilere rastlanmıştır. Yaptığımız değerlendirme sonucunda, bu tip uygulamaların, Yakındoğu'da Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in başından itibaren bir sürekliliği olduğunu görüyoruz. Yapı kültü ve bunun en büyük göstergelerinden biri olan yapıların gömülmesi, henüz çok yeni bir fikirdir ve dolayısıyla birçok yerleşmede sınanmamıştır. Ancak bu düşünce, K. Schmidt, I Hodder, D. Kirkbride, G. O. Rollefson gibi bilim insanları tarafından kabul görmüş ve kendi çalışma alanlarında kısmen gözlemlenmiştir.

Bu çalışma içersinde uygulamaların örneklerini, seçilen yerleşmelerdeki mimari verilerin değerlendirilmesi ile gördük. Bütün bu uygulamalardan en dikkat çekici olanı,

büyük emek ve işgücü de gerektiren, terk edilmek istenen yapının içinin doldurulmasıdır. Daha sonraki yerleşimlerde alışagelen ve beklenen uygulama; yapıların yıkılması ve kullanılabilir durumdaki malzemenin yeniden alınarak değerlendirilmesidir. Ancak Neolitik Dönem'de izlediğimiz, yapıları yıkarak düzeltilmeleri yerine, dışarıdan malzeme getirerekten ve bazen özenle seçilmiş, elenmiş malzeme ile doldurulmalarıdır. Yapıların gömülmesi geleneğinin yerleşmeden yerleşmeye hatta aynı yerleşme içinde çok çeşitlemesi olmasına rağmen, tanımlı kuralları olan bir uygulama olduğu anlaşılır. Böyle bir uygulama, organize bir işgücünün varlığı ile mümkün olmuş olmalıdır. Bu da beraberinde belirgin ve yönlendirici bir sosyal sınıfın varlığını getirmektedir. Büyük bir olasılıkla bu tür faaliyetler, toplumda ayrıcalığı olan bir sınıf tarafından gerçekleştirilmiş ya da yönetilmiştir.

Yapıların tam olarak neden böyle bir işleme tutulduğu bilinmemektedir. Ancak sebebi bilinmese de, adeta insan gibi gömülmeleri ve içlerine bırakılan sembolik objeler, yapılara bir anlamda kimlik kazandırıldığı şeklinde yorumlanabilir. Buradan yola çıkarak, terk edilen yapının sembolik anlamda öldüğü ve bunun içinde yapıyı korumak ve saklamak amacı ile bu şekilde gömdükleri söylenebilir. Yapı içlerinde görülen kabartma, duvar resimleri ve bırakılan figürin, heykel, büyük baş hayvan kafatası, taş kap gibi buluntularla da yapının yaşam sürecindeki öneminin terk edilme sürecinde de devam ettiği görülmektedir. Özellikle Yakındoğu'da gömülmüş olan yapıların, yerleşmelerdeki kült binalar olması bu geleneğin kült etkinliği şeklinde yorumlanması gerektiğini göstermektedir.

Aynı yapılarla ilgili uygulamalarda gömmenin yanı sıra yangın geçirdiklerini de görmekteyiz. Eldeki verilerin çok açık seçik olmaması, yapıların yangın geçirmesinin kaza sonucu mu yoksa bilinçli mi çıkarıldığı sorusunu yanıtlamayı oldukça güç kılmaktadır. Uygulamanın somut verilerinin olmamasına rağmen yapılardaki yangının bilinçli çıkarıldığı, bu uygulamanın tekrarlılığı ile güçlü hale gelmektedir. Bu tür uygulamaların izlerini, Yakındoğu Neolitik Dönem'in her aşamasında görmekteyiz.

Bu uygulamanın örneklerini tez konusu içersinde sınırlı tuttuğumuz yerleşmeler ile irdeledik. Ancak bu çalışma içersinde ele alınmayan; Abu Hureyra, Nemrik, Kermez Dere, Cafer Höyük, Akarçay Tepe gibi yerleşmelerin, bahsi geçen uygulamaların örneklerini barındırdığını düşünmekteyiz.

Kendi içinde çeşitlemesi olan yapı kültü göstergelerinin, dönemsel veya bölgesel farklarının olup olmadığı sorusu eldeki verilerin azlığı sebebi ile çok net değildir. Henüz böyle bir kanıya varmanın erken olduğu düşüncesindeyiz. Ancak Çayönü Tepesi gibi, geniş alanlarda açılan yerleşmelerde, uygulamanın kendi içinde bir çeşitliliği olduğu görülür. Bu tip örneklerden yola çıkarak, tek bir yapı kültü uygulamasının değil, farklı yapıların farklı uygulamalara tabi tutulduğu anlaşılmaktadır.

Yerleşmenin kült yapılarının, farklı şekillerde gömüldüğünün görülmesinin yanı sıra bazı konut yapılarının da büyük bir titizlikle gömüldüğü görülmüştür. Konut yapılarında da, yapıların gömülmesi uygulamasına ilişkin saptadığımız göstergelerin, neredeyse tümünü izleyebilmekteyiz. Konut yapılarının gömüldüğünün izlenebildiği diğer yerleşmelerde; başta Çatalhöyük, Canhasan ve Aşıklı Höyük yerleşmeleridir. Bunlardan Çatalhöyük örneğinde, normalde konut yapıları olarak başlanan yapıların, belli bir aşamada kült yapısına dönüştüğü ve ondan sonra gömüldüğünü gözlenmiştir. Bu uygulama, Çatalhöyük'ün iyi koruna gelmişliği nedeni ile, bu yerleşmede açık seçik izlenebilmiştir. Bu örnekten yola çıkarak, Çatalhöyük kadar iyi korunmamış ve bilinçli olarak gömüldüğünü gördüğümüz diğer konutlarda da olabileceğini varsayabiliriz. Aşıklı Höyük yerleşmesi dışında ele aldığımız Çatalhöyük ve Canhasan yerleşimlerdeki gömülü yapılar, aynı zamanda yakılmışlardır. Ele aldığımız diğer yerleşmelerde, kült bina olarak tanımlanmış yapılarda bu uygulama gözlenebilmiştir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi kendi içinde çeşitlemesi bulunur. Çayönü Kafataslı Yapı'da ve Nevali Çori kült binalarında, terk edilen yapının ana planının bir kısmının korunduğu eski yapıların içine, eski duvarları izleyen veya mevcut planı küçülterek ya da kısmen

değiştirecek şekilde yenilerinin inşa edildiği ancak eski duvarları koruyacak şekilde ve bazen de üzerine yapıldığı görülmüştür.

Elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda, şimdiye kadar anlattıklarımızı da maddeleştirerek özetlersek:

- Farklı boyuttan baktığımızda, mekanlara sembolik ve inançla ilgili anlam yüklemek geleneğinin kökeni, Üst Paleolitik Dönem'de başladığını, özellikle Batı Avrupa mağara sanatına bakarak söyleyebiliriz. Yakındoğu'da ise bu uygulamanın kesin izlerini, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem başından itibaren gözlemlemekteyiz.
- Yapı kültünün en büyük göstergelerinden birini, yapıların gömülmesi oluşturur. Yapıların gömülmesinin aynı yerleşme içinde dahi farklılıklar gösterebildiği gözlemlenebilmektedir.
- Değerlendirmemize kattığımız Göbekli Tepe, Mezraa Teleilat, Çayönü Tepesi, Nevali Çori, Hallan Çemi, Jerf el Ahmar, Ain Gazal ve Beidha gibi yerleşmeler Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in başına tarihlenirken, Çatalhöyük ise Çanak Çömlekli Neolitik, Canhasan Kalkolitik Dönem'e tarihlenir. Bu da bize bu geleneğin sonraki dönemlerde de gözlenebileceğini göstermektedir.
- Yapıların gömülmesi geleneği ağırlıklı olarak, kült binalarda görülmesine karşın; Çatalhöyük, Canhasan ve Çayönü yerleşmesinde konutlarında gömüldüğü görülmüştür.
- Yapıların, büyük bir emek ve organize işgücü gerektirerek gömülmeleri, yapı içersine bırakılan sembolik objeler gibi özellikler, uygulamanın kült etkinliği olduğu yönünde olduğu görüşümüzü desteklemektedir.
- Yapıların neredeyse insan gibi gömülmeleri, yapılara bir kimlik kazandırıldığını düşündürür. Terk edilmek istenen yapı sembolik anlamda "ölmüş" kabul edilebilir.

- Gömülen yapı böylece saklanmak istenmiştir ve belki de sonradan ziyaret edilebilmesi için korunmuştur.
- Gömülü yapıların bazılarının yangın geçirdiği anlaşılmıştır. Çok somut bir veri olmamasına rağmen, araştırmacılar yangının bilinçli çıkarıldığını söylemektedirler. Çatalhöyük, Canhasan yapıları, Çayönü'nde Hücre Planlı Yapılar Evresi'ne ait bazı konutlar ve Kafataslı Yapı, Jerf el Ahmar, Ain Gazal ve Beidha yerleşmelerinin kült binaları bilinçli çıkarıldığı düşünülen yangınla yakılmıştır.

"Yakındoğu İlk Neolitik Dönemde Yapı Kültü ve Yapıların Gömülme Sorunu" konulu tez çalışması ile, eski kazılar yeni bir bakış açısıyla değerlendirilmek istenmiştir. Gelecekteki kazılarında mimari verilerinin yorumlanmasında farklı bir boyutun ihtimalinin göz ardı edilmemesi üzerinde durulması amaçlanmıştır. Bu çalışmanın uzun vadede yapılacak benzer çalışmalara bir zemin oluşturacağı düşüncesindeyiz.

KAYNAKÇA

AKKERMANS, P.M.M.G., SCHWARTZ, G. M.: 2003 **"The Archaeology of Syria"**, Cambridge World Arcaheology Pres,USA.

ANTONELLI, G.F.:2003 **"Inventer Une Nouvelle Illısion: Le Cas Renomme Des Southern Ndebele"**, (Çevirimiçi), http//www.international.icomos.org, 31 Eylül 2006.

ARSEBÜK, G.: 1995 **"İnsan ve Evrim"**, Ege Yayınları, Bilim Dizisi 1, İstanbul.

1996 "Biyokültürel Açıdan İnsan ("Sığınağı" ve "Barınağı")", **Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut,** Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s:15-18.

ATEŞ, M.: 2002 "Neolitik Dönem Sembolizmi ve Çatalhöyük", **Arkeoloji ve Sanat 107**, İstanbul, s:41-46.

AYDINGÜN, Ş.: 2004 "Tapınç Heykelcikleri", **Arkeoatlas 2**, DBR, İstanbul, s:136-143.

BANNING, E., B.: 2003 "Housing Neolithic Farmers", **Near Eastern Archaeology**, 66:1, s: 4-21.

BANNİNG E. B.,
BYRD, B.F.: 1984 "The Architecture of PPNB Ain Ghazal, Jordan", **Bulletin of the American Schools of Oriental Research**, Published by the American Schools of Oriental, no:255, s:15-20.

BAR, Y., O.: 1986 "The Walls of Jeriko: An Alternative Interpretation", **Current Anthropology 27/2**, s:157-162.

1989 "The PPNA in the Levant- An Overiview", **Paleorient 15 (1),** s:57-64.

2003 "Early Neolithic Stone Masks", **Köyden Kente** (eds) M. Özdoğan, N. Başgelen, H. Hauptmann, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s: 73-86.

BAR, Y., O.-ALON, D.: 1988 "Nahal Hemar Cave. The Excavations", **Atiqot 18**, s:1-30.

BIÇAKÇI, E.: 1995 "Çayönü House Models and a Reconstruction Attempt for the Cell-Plan Buildings", **Prehistorya Yazıları**, Graphis Yayınları, İstanbul, s:101-125.

1998 "An Essay on the Choronology of the Pre-Pottery Neolithic Settlements of the East Taurus Region (Turkey)", G. Arsebük, M. Mellink, W. Shirmer (eds), **Light on Top of the Black Hill**, Ege Yayınları, İstanbul, s: 137-150.

2001a **"Die Untersuchungen der Baureste und die Siedlungsmuster der Akeramisch-Neolitischen Siedlungen der Subphasen 5 und 6 des Çayönü Tepesi",** Universität Karlsruhe (TH) Fakultät für Architektur, Institut für Baugeschichte.

2001b **"Çayönü Tepesi, Untersuchungen zu den Bauten und Siedlungsmustern der Akeramisch-Neolithischen Subphasen 5 und 6"**, Institut für Baugeschichte der Universität Karlsruhe.

2003 " Observations on the Early Pre-Pottery Neolithic Architecture in the Near East: 1.New Building Materials And Construction Techniques", M. Özdoğan, H. Hauptmann (eds), **Köyden Kente**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s: 385-413.

BIENERT, H. D.: 1990 "The Er-Ram Stone Mask at the Paletsine Exploation Fund", **Oxford Journal of Archaeology**, Vol:9 no:3,Oxford, s:257-261.

BLIER, S. P.: 1987 "**The Anatomy of Architecture"** Ontology and Metaphor in Batammaliba Architecture Expression, Cambridge.

BENZ, M.: 2000 "Die Neolithisierung im Vorderen Orient", **Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence and Envionment 7**, Berlin, Ex Orient.

BERNBECK, R.: 1994 **Die Auflosung Der Häuslichen Productionsweise**, Dietrich Reimer Verlag, Berlin.

BOYD, B.: 2005 "Some Comments on Archaeology and Ritual", **Neo-Lithics 2/05**, The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, s:25-27.

BRAIDWOOD, R., J.: 1995 **"Tarihöncesi İnsan",** Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

BRAIDWOOD, R.J; HOWE, B.: 1960 "Prehistoric İnvestigations in Iraqı Kurdistan", The University of Chicago Press, **Studies in Ancient Oriental Civilization**, no:31, Chicago.

BRAIDWOOD, R., J., L., S., BRAİDWOOD: 1990: "Background on the Oriental Institute's Prehistoric Project", **The Ancient Eastern Mediterranean**, Chicago Society of the Archaeological Institute of America, s: 23-25.

BRAIDWOOD, R., J., ÇAMBEL, H., WATSON, P., J.: 1969 " Prehistoric İnvestigations in Southeastern Turkey", **Science**, cilt: 164, s: 1275-1276.

BRETSCHNEIDER, J.: 1991 **"Architekturmodelle in Vorderasien und der Östlichen Ägäis vom Neolitikum bis in das 1. Jahrtausend"**, Verlag Butzon & Bercker Kevelaer, Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn.

BYRD, B, F.: 1994 "Public and Private, Domestic and Corporate: The Emergence of the South-West Asian Village", **American Antiquity 58(4)**, s:639-666.

CAESAR, G. J.:1942 **"Gallia Savaşı",** Latin Klasikleri:1, (çev: Hamit Dereli), Maarif Vakfı Yayınları.

CARTER, C. E.: 1997 "Etnoarchaeology", **The Oxford Encyclopedia of Archaeoloy in The Near East-II**, (ed. M. Meyers), Oxford University Press, 280-284.

COHEN-BELFER.,A., BAR-YOSEF, O.: 2000 "Early Sedentism in the Near East",**Life in Neolithic Farming Communities**, (ed. Ian Kuıjt), USA, s:19-38.

COHEN-BELFER, A., GORRİNG-MORRİS, N.: 2005 "Which Way to Look? Conceptual Frameworks for Understanding Neolithic Processes", **Neo-Lithics 2/05,** The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, s:22-24.

ÇAMBEL, H., BRAİDWOOD, R.: 1980 "İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi: 1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış", **Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları no:2589, İstanbul, s:1-31.

DOLUKANOV, P.: 1998 **"Eski Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı",** (çev: Suavi Aydın), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

DURİNG, B., S.: 2005 "Building Continuity in the Central Anatolian Neolithic: Exploring the Meaning of Buildings at Aşıklı Höyük and Çatalhöyük", **Mediterranean Archaeology**, Equinay Publisihing Ltd., s:3-29.

EMİROĞLU, K., AYDIN, S.: 2003 **"Antropoloji Sözlüğü"**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

EROL, O.: 1980 "Anadolu'da Kuvaterner Pluvial ve İnterpluvial Koşullar ve Özellikle Güney İç Anadolu'da son Buzul Çağı'ndan Bugüne Kadar Olan Çevresel Değişmeler", **Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, Ankara, sayı:9, s:5-13.

EROL, O.: 1972 "Konya, Tuz Gölü, Burdur Havzalarındaki Pluvial Göllerin Çekilme Safhalarının Jeomorfolojik Delilleri", **Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, Ankara, sayı:3-4, s: 13-52.

ESİN, U.: 1991 "1990 Aşıklı Höyük Kazısı (Kızılkaya Köyü-Aksaray İli)", **XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, s:131-153.

1992 "1991 Aşıklı Höyük Kazısı (Kızılkaya Köyü-Aksaray İli)" **Kurtarma Kazısı, XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, s:131-146.

1993 "1992 Aşıklı Höyük Kazısı (Kızılkaya Köyü-Aksaray İli)", **Kurtarma Kazısı, XV. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, s:77-95.

1996 "On Bin Yıl Öncesinde Aşıklı: İç Anadolu'da Bir Yerleşme Modeli", **Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s:31-59.

2002 "Aşıklı Höyük", **Arkeoatlas 1**, DBR, İstanbul, s:83.

2004 "Arkeolojik Terminolojide Bazı Sorunlar", **TÜBA-AR**, Ankara, Sayı 7, s:21- 30.

ESİN U., S. HARMANKAYA: 1999 "Aşıklı", **Neolithic in Turkey,** (eds Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s:115-132.

FRENCH, D.: 1962a "Excavations at Canhasan", **Anatolian Studies XIII,** s: 29-41.

1962b "Excavations at Canhasan", **Anatolian Studies XII**, s: 27-40.

1963 "Excavations at Canhasan. Second Prelimanry Report 1962", **Anatolian Studies XIII**, Londra, s:29-42.

1965 "Excavation at Canhasan, Fourth Preliminary Report, 1964", **Anatolian Studies**, vol:15,Ankara, s:87-94.

1968 "Canhasan-Karaman 1967", **TAD 16/1**, Ankara, s:89-93.

1998 **"Canhasan Sites 1: Stratigraphy and Structures"**, The British Instute of Archaeology at Ankara, no:23.

FOREST, J., D.: 1996 "Le PPNB De Çayönü Et De Nevali Çori: Pour Une Approche Archeo-Ethnologıque De La Neolithısatıon Du Proche-Orıent", **Anatolia Antiqua IV**, s:1-31.

GARFINKEL, Y.: 2004 **"The Goddess of Sha'ar Hagolan, Excavations at a Neolithic Site in İsrael"**, Old City Pres, Jerusalem.

GARSTANG, J.: 1936 "Jericho: City and Nekropolis. Report for Sixth and Concluding Season, 1936. I. General Survey and Special Features.", **Livverpool Annals of Archaeology and Anthropology 23**, s:67-76.

GORING-MORRIS, N.: 2000 "The Quick and the Dead-The Social Context of Aceramic Neolithic Mortuary Practices as Seen from Kfar Hahoresh", **Life in Neolithic Farming Communities,** (eds Ian Kuıjt), USA, s:103-136.

GORING-MORRIS, N., , BURNS R., DAVITZON A., ESHED V., GOREN Y., HERSKOVITZ I., KANGAS S., KELECEVIC J.: 1998 "The 1997 Season of Excavations at the Mortuary Site of Kfar HaHoresh", Galilee, İsrael, **Neo-Lithics 3/98**, s: 1-4.

GÜLDOĞAN, E.: 2002 **"Aşıklı Höyük Sürtme Taş Endüstrisi ve Sorunları",** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

GÜNDOĞAN, Ş.: 1994 **"Milattan Önce 3. Binde Anadolu'da Mermer İdoller",** Haccettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Protohistorya ve Ön Asya Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.

HAMİLTON, N.: 2000a "Çatalhöyük Figürinleri", **Sanat Dünyamız**, Yapı Kredi Yayınları 80, İstanbul, s:135-140.

2000b "Excavations at Çatalhöyük West 2000", **Anatolian Archaeology** vol:6, Ankara, s:6-7.

HANSEN, S.: 2001 "Fruchtbarkeit? Zur Interpretation Neolithisher und Chalkolithischer Figuralpastik", **Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien (MAGW) Band**, Bochum, s:93-106.

HAUPTMANN, H.: 2003 "Eine Frühneolithische Kultfıgur Aus Urfa", **Köyden Kente 2**, M. Özdoğan, N. Başgelen H. Hauptmann (eds), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s:623-637.

HAUPTMANN, H.: 1993 "Ein Kultgebäude in Nevali Çori'Between the Rivers and Over the Mountains", (eds, M. Frangipane, H. Hauptmann, M. Liverani, P. Matthiae, M. Mellink), **Archaeologica Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata**, Rome, s:37-69.

HAUPTMANN, H.: 1999 "The Urfa Region", **Neolithic in Turkey,** (eds.) M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s:65-86.

HERMANSEN, B., D.: 2005 "Ritual as Function, Ritual as Social Practice", **Neo-Lithics 2/05**, The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, s:29-30.

HODDER, I.: 1990 **"The Domestication of Europe. Structure and Contingency in Neolithic Societies".** Oxford: Blackwell.

1995 "Çatalhöyük 1995", **Bilim ve Teknik 336**, cilt.28, Ankara, s:20-21.

1996 "Çatalhöyük: Orta Anadolu'da 9000 Yıllık Konut ve Yerleşme", **Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s:43-59.

1999 "Renewed Work at Çatalhöyük", **Neolithic in Turkey**, (eds.) M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s:157-164.

2000 "Çatalhöyük 2000", **Anatolian Archaeology**, British Instute of Archaeology at Ankara, Vol:6, s:5-7.

2002 "Çatalhöyük", **Arkeoatlas 1**, DBR, İstanbul, s:97.

2003 "The Lady and the Seed: Some Thoughts on the Role of Agriculture in the 'Neolithic Revolution'", **Köyden Kente 1**, M. Özdoğan, N. Başgelen H. Hauptmann (eds), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s:129-141.

2006 **"Çatalhöyük, Leoparın Öyküsü",** (çev. Dilek Şendil), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

HODDER, I., CRESSFORD, C.: 2004 "Daily Practice and Social Memory at Çatalhöyük", **American Antiquity 69**, Society for American Archaeology, s:17-40.

HOLE, F.: 2000 "Is Size İmportant? Function and Hierarchy in Neolithic Settlements", **Life in Neolithic Farming Communities**, (eds Ian Kuıjt), USA, s:191-209.

2005 "Arguments for Broadly Contextualizing Ritual", **Neo-Lithics 2/05**, The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, s:30-31.

JOHNSON, M.: 1999 **"Archaeological Theory: An Introduction",** Oxford Blackwell Publising.

KAFAFİ, Z., A.: 2005 "Stones, Walls, and Rituals", **Neo-Lithics 2/05**, The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, s:32-34.

KARUL, N.: 2003 "Mezraa Teleilat Yerleşmesi ve "AB" Yapısı", **Köyden Kente Yakındoğu'da İlk Yerleşimler,** (M. Özdoğan, H. Hauptmann, N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s: 525-533.

KARUL, N., AYHAN, A., ÖZDOĞAN, M.: 2002 "Mezraa Teleilat 2000", **Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları**, (N. Tuna, J. Velibeyoğlu), ODTÜ

Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara, s:115-141.

KARUL, N., AYHAN, A., ÖZDOĞAN, M.: 2001 "1999 Yılı Mezraa Teleilat Kazısı", **Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları,** (N. Tuna, J. Velibeyoğlu, J. Öztürk), ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara, s:133-161.

KENYON, K.: 1981 "Excavations at Jerikho", vol:III., **British School of Archaelogy in Jerusalem**, London.

KIRKBRIDE, D.: 1966 "Five Seasons at the Pre Pottery Neolithic Site of Beidha in Jordon", **A Summery Palestine Exploration Quarterly**, 98'th Year, s:8-61.

1968a "Beidha 1967: An Interim Report", **Palestine Exploration Quarterly**, s:86-100.

1968b "Beidha: Early Neolithic Village Life South of the Dead Sea", **Antiquity 42**, s:263-273.

KLEINITZ, C, FERMONT, W., BEDAUX, R.: 2002 **"Report on the Activities of the National Museum of Ethnology"**, (Çevirimiçi), http//ecno.mpiwg_berlin.mpg.de/home/public/reports/pdfs/D3.41.pdf, 31 Ekim 2006.

KNAPP, A.B.:1986 "Copper Production and Divine Protection: Archaeology, İdeology and Social Comlexity on Bronze Age Cyprus", **Studies in Mediterranean Archaeology**, Pocket Book:42, Göteborg.

KOZLOWSKİ, K., S., KEMPİSTY, A.: 1990 "Architecture of the Pre-Pottery Neolithic Settlement in Nemrik, Iraq", **World Archaeology,**cilt:21, no: 3, s:348-362.

KUBAN, D.: 1996 "Ev Üzerine Felsefe Kırıntıları", **Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s:1-5.

1998 **"Mimarlık Kavramları-Tarihsel Perspektif İçinde Mimarlığın Kuramsal Sözlüğüne Giriş"**, Yem Yayınlar, İstanbul.

KUIJT, I.: 2000 "Keeping the Peace, Ritual, Skull Caching, and Community İntegration in the Levantine Neolithic", **Life in Neolithic Farming Communities**, (eds Ian Kuıjt), USA, s:137-164.

2005 "The Materiality of Ritual on the Social Landscape: Questions and Issues", **Neo-Lithics 2/05,** The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, s:35-37.

KURTULUŞ, Ö.: 1995 "Çatalhöyük", **Bilim ve Teknik 336**, cilt.28, Ankara, s:16-24.

LENZEN, H.: 1940 "Die Grabungsergebnisse", **Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch Historische Klasse**, s:6-35.

LEVY, T., E.: 2005 "The View from the End of the Trajectory", **Neo-Lithics 2/05**, The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, s:37-38.

MARANGOU, C.: 1996 "Assembling, Displaying, and Dissemling Neolithic and Eneolithic Figurines and Models", **Journal of European Archaeology**, Glasgow Britain, cilt: 4, s:177-202.

MATHEWS, R.: 2000 **"The Early Prehistory of Mesopotamia 500.000 to 4.500 BC",** Brepols Publishers, Belgium.

MELLAART, J.: 1962 "Excavations at Çatalhöyük", **Anatolian Studies XII**, s:41-65.

1963 "Excavations at Çatalhöyük 1962", **Anatolian Studies XIII**, s:43-103.

1975 **"The Neolithic of Near East"**, London.

2003 **"Çatalhöyük, Anadolu'da Bir Neolitik Kent",** çev: G. Bilge Yazıcıoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

MATTHEW, W.: 1996 **"Multiple Surface: The Micromorphology. In on the Surface: Çatalhöyük 1993-95",** (ed; Ian Hodder), Mc Donald Institute Monographs and British Institute of Archaeology at Ankara, s:301-342.

MORALES, V.: 1990 "**Figurines and Other Clay Objects From Sarab and Çayönü"**, OIC25, Chicago.

MORİNTZ, S., A.: 2003 "Prehistoric Habitation in Lower Danube, Some Remarks About the Connection Between House Models and Real Houses in Prehistory", **World Archaeology Congress-5**, Washington.

NAVEH, D.: 2003 "PPNA Jericho: a Socio-political Perspective", **Cambridge Archaeological Journal, Mc Donald Instute for Archaeological Research**, 13:1, UK., s:83-96.

ÖRNEK, S. V.: 1971 **"Etnoloji Sözlüğü", A. Ü. DTCF Yayınları 200, Ankara**

ÖZBAŞARAN, M.: 1997 "The Hearth of a House: The Hearth, Aşıklı Höyük a Pre Pottery Neolithic Site in Central Anatolia", **Karatepe'deki Işık, Halet Çambel'e Sunulan Yazılar,** eds., G. Arsebük, M., J. Mellink, W. Shirmer, Ege Yayınları, İstanbul, s:555-566.

l

ÖZBEK, M.: 2005 "Neolitik Toplumlarda Baş veya Tüm Bedeni Alçılama Geleneği: Anadolu ve Yakındoğu'dan Bazı Örnekler", **TÜBA-AR,** Ankara, Sayı 8, s:127-136.

ÖZDOĞAN, ERİM, A., N. YALMAN: 2004 "Katkılı Kil Kaplar ve Çanak Çömlek: Çayönü Çanak Buluntuları Üzerinden Bir Yorum", **TÜBA-AR**, Ankara, Sayı 7, s:67-82.

ÖZDOĞAN, A.: 1994 **"Çayönü Yerleşmesinin Çanak Çömleksiz Neolitikteki Yeri",** Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

1999 "Çayönü", **Neolithic in Turkey**, (eds.) M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s:33-63.

2002 "Çayönü Tepesi", **Arkeoatlas 1**, DBR, İstanbul, s:77.

ÖZDOĞAN, M.: 1977 **"Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları**", ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Yayınları, Seri:1, no:1., İstanbul.

1995 "Yakındoğu Neolitiği ve Güneydoğu Anadolu Eleştirisel Bir Değerlendirme", **Eski Yakındoğu Kültürleri Üzerine İncelemeler**, Armağan E., Hayat E., Halime H., Tuba Ö., Nazlı Ç., Sevinç G.,

Halil T., Bora U., Derya Y. (eds), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s:267-280.

1996 "Kulübeden Konuta: Mimarlıkta İlkler", **Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut**,Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s:19-30.

1999 "The Transition From Sedentary Hunter Gatheres to Agricultural Villages in Anatolia. Some Considerations", **Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Sempozyumu-Bildiriler**, Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü, Ege Yayınları, İstanbul, s:313-319.

2001 "Neolithic Deity Male or Female", R.M., Boehmer, J. Maran (eds.), Lux Orients, **Festschrift für Harald Hauptmann**, Verlag Marie Leidorf, s:313-318.

2002a "Mezraa-Teleilat", **Arkeoatlas 1**, DBR, İstanbul, s: 93.

2002b "Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ", **Arkeoatlas 1**, DBR, İstanbul, s: 66-83.

2002c "Çanak Çömlekli Neolitik Çağ", **Arkeoatlas 1**, DBR, İstanbul, s: 88-104.

2002d "Mezraa Teleilat, Yeni Bir Yaşamın Öncüsü", **Atlas**, DBR, İstanbul, sayı:107, s: 70-83.

2003 "A Group of Neolithic Stone Figürines From Mezraa-Teleilat", **Köyden Kente**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s:511-523.

2004 "Neolitik Çağ-Neolitik Devrim-İlk Üretim Toplulukları Kavramının Değişimi ve "Braidwoodlar" **TUBA-AR**, Ankara, sayı:7, s:43-51.

ÖZDOĞAN, M., A., ÖZDOĞAN: 1998 " Buildings of Cult and the Cult of Buildings", G. Arsebük, M. Mellink, W. Shirmer (eds), **Light on Top of the Black Hill**, Ege Yatınları, İstanbul, s: 581-601.

ÖZDOĞAN, M., A. ÖZDOĞAN, D. BAR YOSEF, W. VAN ZEIST: 1993", "Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi, 30 Yıllık Genel Bir Değerlendirme" **XV.Kazı Sonuçları Toplantısı I**, Ankara, s:103-122.

ÖZDOĞAN, M., KARUL, N., ÖZDOĞAN, E.: 2003 "Mezraa-Teleilat Höyüğü 4. Dönem Çalışmaları", **25. Kazı Sonuçları Toplantısı**, 25. cilt, Ankara, s: 235-244.

PAİNE, S.: 2004 "Amulets: A World of Secret Powers", London, Thames&Hudson.

PORAH, E., HANSEN, D.P., DUNHAM, S.: 1992 "The Chronology of Mesopotamia, 000-1600 B.C.", **Chronologies in Old World Archaeology**, Third Edition, (ed., Robert W. Ehrich), Volume I, Chicago University, Chicago and London, s:77-96.

REDMAN, C., L.: 1978 **"The Rise of Civilization From Early Farmers to Urban Society in the Ancient Near East"**, San Francisco, W. H. Freeman & Company.

1983 "Regularity and Change in the Architecture of an Early Village", **The Hilly Flanks and Beyond**, University of Chicago, USA, s:189-206.

RENFREW, C.: 1985 **"The Archaeology of Cult. The Sanctuary at Phylakopi"**, The British School of Archaeology at Athens, London.

ROLLEFSON, G., O.: 1998 "Ain Gazal (Jordan): Ritual and Ceremony III", **Paleorient**, CNRS Editions, Paris, s: 43-57.

2005 "Early Neolithic Ritual Centers in the Southern Levant", **Neo-Lithics 2/05**, The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, s:3-12.

ROLLEFSON, G., O., KAFAFİ, Z., "The Neolithic Village of Ain Ghazal, Jordan:

SİMMONS, A. H.: 1990 — Preminary Report on the 1988 Season",**Bulletin of the American Schools of Oriental Research Supplement**, s:95-116.

ROLLEFSON, G., O., KAFAFİ, Z., SİMMONS, A. H.: 1992 — "Neolithic Cultures at Ain Ghazal", **Journal of Field Archaeology**, Published by Boston University, vol:19, no:4, s: 443-470.

ROSENBERG, M.: 1994 — "Hallan Çemi Tepesi: Some Further Observations Concerning Stratigraphy and Material Culture", **Anatolica XX**, (J., J. Roodenberg), Holland, s:121-140.

ROSENBERG, M.: 1999 — "Hallan Çemi", **Neolithic in Turkey**, (eds.) M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s:25-33.

2003 — "Strengtnh of Numbers: From Villages to., Towns in the Aceramic Neolithic of Southwestern Asia", M. Özdoğan, H. Hauptmann (eds), **Köyden Kente**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s: 91-101.

ROSENBERG, M., İNAL, N.: 1994 — "The Hallan Çemi Excavation, 1992", **XV.Kazı Sonuçları Toplantısı I**, Kültür Bakanlığı Yayınları/1677, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s: 123-129.

ROSENBERG, M. R., W., REDDİNG: 2000 "Hallan Çemi and Early Village Organization in Eastern Anatolia", **Life in Neolithic Farming Communities**, (eds Ian Kuıjt), USA, s:39-61.

SALTUK, S.: 1997 **"Arkeoloji Sözlüğü",** İnkılap Yayınları, İstanbul.

SCHIRMER, W.: 1986 "Zur Ausbildung Der Bautypen Des Çayönü Tepesi", **IX. Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, cilt: 1, s: 41-47.

1990 "Some Aspects of Building at the Aceramic-Neolithic Settlement of Çayönü", **World Archaeology,** Vol.21, No.3, Taylor&Francis Ltd., England, s:363-387.

1991 "Çayönü Tepesi- Beobachtungen zu Architectur und Totenkult, in einer Neolithischen Siedlung in Südostanatolian, **Archaologıe**, Nürnberg Germany, s:44-50.

SCHMANDT-BESSERAT, D: 1998 "Ain Ghazal Monumental Figures", **Bulletin of the American Schools of Oriental Research**, Published by the American Schools of Oriental, no:310, s:1-17.

2005 "About Hieroglyphs- A Neolithic System of Sacred Symbols", **Neo-Lithics 2/05**, The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, s:39.

SCHMIDT, K.: 1998 "Beyond Daily Bread: Evidence of Early Neolithic Ritual From Göbekli Tepe", H.Georg, K. Gebel, G., O., Rollefson (eds), **Neo-Lithics 2/98**, A Newsletter of Southwest Asian Lithics Research, Ex Oriente, Berlin, s: 1-5.

1999 "Boars, Ducks and Foxes-The Urfa Project 99", **Neo-Lithics** The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Reasearch, s:12-16.

2000 "Zuerst Kom Der Tempel, Dann Die Stadt Vorlaufiger Bericht Zu Den Grabungen Am Göbekli Tepe und Am Gürcü Tepe 1995-1999", **İstanbuller Mitteliungen**, 50, s: 7-41.

2002a "Göbekli Tepe", **Arkeoatlas 1**, DBR, İstanbul, s:74.

2002b "Göbekli Tepe-Southeastern Turkey-The Seventh Campaing, 2001", **Neo-Lithics 1/02**, s:23-25.

2003 "The 2003 Campaign at Göbekli Tepe (Souteastern Turkey)", **Neo-Lithics** The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Reasearch, s:3-8.

2004 "Frühneolihische Zeichen vom Göbekli Tepe", **TÜBA-AR**, Ankara, Sayı 7, s: 93-105.

2005 "Rituel Centers and the Neolithisation of Upper Mesopotamia", **Neo-Lithics 2/05**, The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, s:13-21.

SEEHER, J.: 1993 "Tarihöncesi Çağlarda Ölüm ve Gömü", **Arkeoloji ve Sanat 15/53**, Çev: Sevil Gülçur, s: 9-15.

SERDAROĞLU, Ü.: 1977 **"Aşağı Fırat Havzasında Araştırmalar 1975",** ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Yayınları, Seri:1, no:1, Ankara.

SIMMONS, A.H., BOULTON, C. BUTLER, Z. KAFAFI, G. ROLLEFSON: 1990 "A Plastered Skull from Neolithic Ain Ghazal, Jordan", **Journal of Field Archaeology 17**, Boston, 107-110.

SÖZEN, M., TANYELİ, U.: 2003 **"Sanat Kavramları ve Terimleri Sözlüğü",** Remzi Kitabevi, İstanbul

STEVANOVIC, M.: 1997 "The Age of Clay: The Social Dynamics of House Destruction", **Journal of Anthropologıcal Archaeology 16,** s:334-395.

STORDEUR, D.,BRENET, M., APRAHAMİAN et J., C., ROUX: 2001 "Les Batiments Communautaires De Jerf El Ahmar et Mureybet Horizon PPNA (Syrie)", **Paleorient**, vol:26/44, CNRS Editions, s: 29-43.

STORDEUR, D.: 1998 "Espace Naturel, Espace Construit a Jerf El Ahmar Sur L'Euphrate", **Espace Natural, Espace Habite Natural Space, Inhabited Space**, (eds. Michel Fortin, Oliver Aurenche), s:93-114.

1999 "Organization de l'espace Construit et Organization Sociale Dans le Néolithique de Jerf El Ahmar (Syri, Xe-Ixe Millenaire av. J.C)" (Ed. F. BRAEMER), **Habitat et Société**. Editions APDCA: Antibes,132-157.

2000 "Jerf el Ahmar Et Lémergence Du Néolithique Au Proche Orient', **Premiers Payans Du Monde**, (ed. Jean Guilaine), Editions Errance, s:31-61.

2002a "Symboles Et İmaginaire Des Premieres Cultures Neolithiques Du Proche-Orient", **Arts Et Symboles du Neolitihique a la Protohistoire**, Bulletın de la Sociele Prehistorique Francais, s:16-33.

2002b "Du PPNA au PPNB: Mise en lumiere d'une Phase de Transititon a Jerf el Ahmar (Syria)", **Bulletin de la Societe Prehistorique Française**, s:563-595.

STROUHAL, E.: 1973 "Five Plastered Skulls From Pre-Pottery Neolithic B Jerikho", **Paleorient, 1/2**, s:231-247.

TEKELİ, İ.: 1996 "Konut Tarihi Yazıcılığı Üzerine", **Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s:5-14.

TOUFEXIS, G: 1996 "House Models", **Neolithic Culture in Greece**, George A. P. (eds), Museum of Art, Greece, s:161-162.

TÜRKCAN, A., U.: 2006 **"Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yukarı Mezopotamya Anıtsal Kült Yapıları ve Alanları",** Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

UMURTAK, G.:2000 "Anadolu Figürinleri", **Arkeoatlas 1**, DBR, İstanbul, s: 106-107.

VERHOEVEN, M.: 2002 "Ritual and İdeology in the Pre-Pottery Neolithic B of the Levant and Southeast Anatolia", **Cambridge Journal 12:2**, USA, s:233-258.

2005 "The Centrality of Neolithic Ritual", **Neo-Lithics 2/05**, The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, s:40-42.

VOIGT, M., M.: 1991 "The Goddess from Anatolia: An Arch Perspective", **Oriental Rug Review 11/2,** s:33-39.

2000 "Çatalhöyük in Contex", **Life in Neolithic Farming Communities**, (eds Ian Kuıjt), USA, s:253-293.

WARBURTON, D., A.: 2005 "Early Neolithic Ritual Centers", **Neo-Lithics 2/05,** The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, s:42-47.

WATKİNS, T.: 1990 "The Origins of House and Home", **World Archaeology**, Joan Oates (eds), vol: 21, no: 3, Routledge, s:336-347.

2005 "Ritual Centers for Socio-Cultural Networks", **Neo-Lithics 2/05**, The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, s:47-49.

YALÇINLAR, İ.: 1964 "Orta Anadolu'da Jeomorfolojik Müşahedeler", **Türk Coğrafya Dergisi 22**, Ankara, s:29-44.

YILMAZ, Y.: 2002 **"Aşıklı Höyük İskeletlerinin Morfolojik Olarak Karşılaştırmalı İncelenmesi",** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

WALKER. H. W; "The Depositional History of Ritual and Ower".

LUCERO L, J.: 2000 DOBRES, Marcia-Anne ve John. E. ROBB. (Ed.), **In Agency in Archaeology**, London and New York: Routledge, 2000.